

BIBLIOTECA DE PSIHANALIZĂ

FRANÇOISE DOLTO

Imaginea inconștientă a corpului

OPERE 2

3
TREI

1. Schema corporală și imaginea corpului

La începutul practicii mele în psihanaliza copilului (1938), îndrumată de Sophie Morgenstern¹, prima psihanalistă pentru copii din Franța, ofeream copiilor – dornici să înțeleagă împreună cu mine care era cauza din interior, neștiută, a dificultăților de a trăi pe care le aveau – hârtie și creioane colorate; mai târziu, am adăugat și plastilina.

Desenele, culorile folosite, formele, constituie modalități spontane de a se exprima pentru majoritatea copiilor. Lor le place apoi să “povestească” ceea ce mâinile lor au tradus din fantezmele lor, verbalizează astfel ceea ce au desenat și modelat celui care-i ascultă. Uneori, spusele lor sunt în afara unui raport logic (pentru adult) cu ceea ce adultul credea că vede. Dar a fost foarte surprinzător ceea ce mi s-a impus treptat. Faptul că instanțele teoriei freudiene a aparatului psihic: Se, Eu, Supraeu, sunt reperabile în orice compoziție liberă, fie că este grafică (desen), plastică (modelaj), etc. aceste producții ale copilului sunt veritabile fantezme reprezentate, din care se pot descifra structurile inconștientului. Ele nu pot fi decodificate ca atare decât prin spusele copilului care antropomorfizează, care dă viață diferitelor părți ale desenelor sale atunci când vorbește analistului. Acest fapt este particular în analiza copiilor: ceea ce, la adulți, se descifrează pornind de la asociațiile de idei cu privire la un vis povestit, de exemplu, se poate

¹ N.A.: S-a sinucis în 1940, la invadarea Parisului de către germani.

ilustra, la copii, prin ceea ce spun despre grafismele sau compozițiile plastice, ca suport al fantasmelor și fabulațiilor lor în relația de transfer.

Mediatorul celor trei instanțe psihice (Se, Eu, Supraeu), în reprezentările alegorice furnizate de subiect, s-a dovedit a fi specific. Eu l-am numit imaginea corpului.

Exemplul 1. Două desene ale unui copil de aproximativ 11 ani, cu ticuri severe.

Primul desen: un cal al cărui cap nu încapă pe foaia de desen, pe care se află un călăreț care se luptă cu un inamic ce nu este complet vizibil, dar căruia i se vede spada venind de sus, din stânga foii de desen, amenințând capul călărețului, și în același timp putem observa, în partea dreaptă jos a desenului, un șarpe veninos care, spune copilul, îl va mușca pe calul călărețului. În acest desen, calul nu are cap, dar călărețul are.

Al doilea desen (într-o altă ședință): se prezintă ca o variație a temei precedente. Capul călărețului nu încapă complet pe foaia de desen; calul are capul pe foaie, dar coada nu i-a încăput. Șarpele a fost înlocuit de capul unui tigru, care se află în partea stângă jos a foii, și se pregătește să atace calul. Capul tigrlui se află de fapt în partea unde ar fi trebuit să fie capul calului, dar acesta era plasat mai jos.

Băiețelul care, la invitația psihanalistului, povestește despre cele două desene ale sale, poate să se pună în locul tuturor personajelor și, de pe poziția fiecăruia dintre ele, să-și imagineze și să spună ceea ce simțea.

Apar astfel, succesiv, un cap simbolizând devorarea orală, cel al tigrlui; un cap al controlului musculaturii anale, pe care-l poate reprezenta cel al calului, și un cap al controlului călărețului, reprezentat de figura umană. Aceste trei capete sunt susceptibile să se substituie

unul altuia, fiind exclus ca ele să se poată afla simultan pe planșa de desen. În plus, există întotdeauna un pericol pentru cavaler, care este reprezentat fie de oralitatea aparținând unui corp (capul de tigru), fie de către șarpele veninos care, pe la spate, figurează forțele telurice și anale care se pot răzbuna pe individ, și în același timp, spada unui superior ierarhic uman care-l vizează.

Ulterior, printre ultimele desene ale acestui copil, pericolul a fost reprezentat de un fulger puternic ce distrugea în același timp călărețul, calul, și probabil animalele care se găseau acolo; și care se aflau în conflict cu aceste instanțe vii, conflict figurat de către atac.

Explicitarea diferitelor pericole a făcut posibilă descoperirea, prin asocierile libere privitoare la inamic, la furtuni, la pericolul veninului, al devorării, că aceste teme figurative erau legate de o dramă familială.

Moartea bunicului patern al copilului fusese urmată de conflicte familiale legate de moștenire, și tatăl copilului fusese martor la tentativa de omor a unuia dintre frați de către fratele cel mai mare. Copilul a aflat despre acest fapt, surprinzând o conversație între părinții săi când, aflându-se la bunici, a dormit cu ei în cameră. Totul s-a telescopat pentru el, aviditatea orală a moștenirii, tabuul de a ucide și surpriza de a asista la complicitatea părinților săi vorbind în șoaptă în patul conjugal și dând dreptate ucigașului care din fericire doar îl rănise pe celălalt frate (se vorbea ca despre un accident de vânătoare) și convenind să-l ascundă. Ticurile se declanșaseră la întoarcerea acasă de la funerariile bunicului.

Vedem cum, grație desenelor succesive, analiza amintirilor și asociațiilor ce fuseseră inconștient figurate a permis eliberarea acelor aspecte ce se prezentau ca și contradicții insolubile pentru acest copil, care nu putea simultan să-și păstreze capul, vitalitatea musculară și controlul comportamentului. El s-a aflat în postura martorului tăcut și

deci complice al unei conversații a părinților cu caracter dezumanizant în raport cu codul Legii. Dar, ceea ce este important, ceea ce ne permite să înțelegem că se poate face psihanaliză copiilor, este că furnizează el însuși elementele interpretării prin ceea ce spune despre desenele sale fantasmagorice; este el, el-șarpele care gândește astfel, el-capul de tigru care o reprezintă pe mama periculoasă (tatăl său o numea tigroaica lui) cu care se identifică, și care este periculoasă pentru calul care îl reprezintă pe tatăl lui în acest caz; în același timp, sabia lui Dumnezeu, înlocuită de fulgerul din cer, vine să-l condamne pe copil, să rănească umanizarea lui din moment ce a-și judeca tatăl, complice cu unchiul său, este un act vinovat în raport cu Legea. Căci ceea ce a auzit din cuvintele lor, însemna că părinții lui – mai ales tatăl, mai puțin mama, speriată de împărtășirea secretului – erau mânați ei înșiși de dorința de a transgresa Legea, ca și un copil incestuos, el în acest caz, martorul ocazional al discuției lor în patul conjugal din casa rudelor pe linie paternă.

Exemplul 2. Este cazul unui copil de zece ani total inhibat, aproape fără voce, a cărui față exprimă un surâs angoasat și rigid. La invitația de a desena pentru a se exprima, pentru că nu putea povesti nimic și, susținea el, nu visează, a început să reprezinte grafic “bătălii cu tancuri”. De fapt, toate desenele din primele sale ședințe sunt reprezentări ale aceleiași teme, într-o manieră care exprimă clar amploarea inhibiției sale în raport cu altul. Într-unul din desenele sale, de exemplu, este schițat cu trăsături fine și tremurătoare un tanc în mijlocul paginii, și, abia la extremitatea dreaptă a foii, mai apare vârful țevii unui alt tanc. Din vârful acestei țevi nu iese nici un proiectil; doar tancul vizibil lansează proiectile, dar într-o asemenea direcție încât, manifest, nici o stricăciune nu va fi făcută tancului invizibil.

De la o ședință la alta se continuă în același mod această luptă imposibilă între cele două tancuri, care mai târziu au fost înlocuite de boxeri, reprezentați din profil, cu un singur braț vizibil, la o distanță apreciabilă unul de celălalt. Se confirmă astfel problema rivalității sub forma unei imposibile lupte corp la corp. Pentru că acești boxeri n-au, conform primelor desene succesive pe care copilul le-a făcut, fie cap pentru că nu au încăput în întregime în spațiul foii, datorită dimensiunilor corpurilor lor, fie picioare. Dându-și seama, i-a redesenat cu genunchii îndoiți; sunt amândoi în genunchi unul în fața altuia, dar brațele lor, chiar întinzându-se, nu pot să se atingă.

Când în final, după mai multe ședințe, ajunge să-i poată pune pe cei doi boxeri în picioare unul în fața celuilalt, se observă că unul dintre ei are un maieu în dungi iar celălalt nu. El ar fi acela, dacă ar apărea în desen, răspunde el la întrebarea mea. Ori, maieul în dungi, după cum indică asocierile, amintea de pulovărul unui coleg de clasă, care, întors de la școală cu o notă proastă, fusese pedepsit de tatăl său.

Atunci, la întrebarea mea: "Ți-ai dori și tu ca tatăl tău să te pedepsească ? – Ah! Nu asta vroiam să spun, dar tatăl lui, se interesează de el."

Și, în fapt, acest copil avea un tată absolut indiferent față de el; în ultimă instanță, acest tată nu-și recunoscuse fiul ca pe o persoană autentică. Toată inhibiția copilului a putut să se exprime prin autodistrugerea libidoului său viril, în absența unei identificări posibile cu un tată care nu se recunoștea ca atare și care nu regăsea concret în fiul lui un băiat, din moment ce nu manifesta nici un interes pentru el. Era chiar o inversare a situației oedipiene, tatăl era cel gelos pe fiul lui și cel care nu-i permitea să se construiască în raport cu el, să-și elaboreze instanțele psihice: Eu, Supraeu, Idealul Eului, pentru că, acest tată, nu

era nici un Supraeu inhibitor al nerespectării legii muncii – care este o sublimare a pulsionilor anale – nici un interlocutor pentru fiul său. Nu știa să-i spună decât “Taci!”, “Pleacă de-acolo!”, “Lasă-mă în pace!”. Adică nu suporta Eul Ideal al unui băiețel în stadiul falic oral, care are dreptul să se adreseze și să aibă schimburi de cuvinte cu tatăl său. Copilul se simțea astfel un pericol prea mare pentru tatăl său, pentru că acestuia îi era frică. Sau cel puțin, tatăl său, negând, dădea impresia că-i este frică de copil.

Interpretările făcute asupra desenelor au pus în evidență această auto-frânare a libidoului datorată insecurității tatălui în raport cu copilul, asociată la acesta cu refugiarea într-o viață puerilă a non-rivalității, și deci a non-creativității, întregul libidou fiind blocat întrucât copilul se simțea un pericol pentru tatăl său. Eul dorit era: să fie un băiat care are un tată puternic, capabil să controleze inhibiția de a lucra a fiului său, suscitând astfel formarea unui Supraeu inhibitor al trândăviei, un tată care ar fi putut fi un Eu Ideal. Visul lui era să fie ca și colegul cu pulovăr cu dungi. Atunci tatăl lui s-ar interesa de tot ce-l preocupă pe copilul lui, ca și tatăl colegului cu pulovăr cu dungi care-l recompensa pe acesta când lua note bune. Mama tricotase ea însăși pentru copil frumosul pulover cu dungi; deci în această familie exista o mamă care putea să-și iubească copilul fără să-și facă soțul inexistent; iar acesta continua să fie tatăl care controlează și în același timp susține energia copilului său pentru a deveni o ființă socială, pregătit pentru viață.

Prin aceste volume reprezentate în spațiu, volume ce constituie suporturi pentru intenționalitate, se exprimă copilul. La început, pare să deseneze o scenă; dar în realitate, prin modul în care îl interpretează el însuși, în care vorbește despre desenul său, dovedește că, prin această punere grafică în scenă, el mediatizează pulsionile parțiale ale dorinței

sale, în luptă cu pulsuniile parțiale ale dorinței sale la un alt nivel. Aceste niveluri ale psihicului sunt ceea ce Freud a descris ca: Eu, Eu Ideal și Supraeu. Iar energia mobilizată în scenariile imaginare reprezentate de aceste desene sau modelaje nu este altceva decât libidoul care se exprimă prin corpul său, fie pasiv, fie activ, pasiv – în echilibrul său psihosomatic – și activ – în relația sa cu alții.

Să urmărim exemplul unei situații în care modelajul este suportul reprezentării.

Exemplul 3. Un tânăr, la liceu în clasa a zecea, elev strălucit până la paisprezece ani, dar “foarte nervos”, mi-a fost adus în consultație: cei de la liceu se plâneau de faptul că lovește compulsiv cu piciorul în mese până le distruge. Și mama, care-și însoțea fiul, avea picioarele rănite, ulcerate la nivelul tibiei. În afară de picioarele ei, mi-a adus la cunoștință că mai sunt vizate de acest comportament insolit picioarele patului conjugal de pe partea pe care doarme ea, ca și picioarele mesei de acasă, pe partea unde se așează ea de obicei.

În cursul primei întrevederi, tot ceea ce băiatul a putut spune despre simptomul lui, a fost: “Nu pot să fac altfel, este mai puternic decât mine... – Dar cum se face că întotdeauna este vizată mama și nu tatăl dumneavoastră ? – Nu știu, nu o fac deliberat.”

Spunând că nu poate desena, a ales să facă un modelaj și a realizat un puț în stil vechi, o reproducere foarte artistică. Atunci i-am spus: “Un puț, ce-mi puteți spune despre el ? – Ei bine, în adânc are apă, este un puț de demult, acum nu mai sunt puțuri. – Da. Ce se mai spune uneori că se găsește pe fundul puțului ?” Și, împreună, am ajuns să vorbim despre adevărul nud care se presupune că iese de acolo. Odată terminată ședința, în timp ce ne pregăteam să stabilim întâlnirea următoare,

băiatul care părea destul de descurcăreț, mi-a spus: “Ah, trebuie să o întreb pe Mama. – De ce trebuie să o întrebați pe mama, nu vă știți singur zilele libere ? – Nu, trebuie să o întreb pe Mama.”

Mama intră în cabinet și se așează la stânga lui. În timp ce ea îmi vorbea despre zilele în care să fixăm ședințele următoare, tânărul apucă cu mâna stângă mâna dreaptă a mamei și îi îndrumă indexul pentru a mângâia interiorul puțului modelat, fără ca ea, care continua să-mi vorbească, să pară că realizează acest fapt. În loc să-l las să plece împreună cu mama, i-am spus acesteia: “Așteptați o clipă, mai am ceva de discutat cu fiul dumneavoastră.” Ea a plecat iar eu l-am întrebat pe băiat: “Ce a însemnat gestul pe care l-ai făcut cu indexul mamei pe modelajul tău? – Eu ? Cum ? Nu știu...” (Părea surprins, chiar confuz). El a răspuns deci ca și cum ar fi uitat, sau nu și-ar fi dat seama de nimic; i-am descris atunci ceea ce-l văzusem făcând. Și am adăugat: “La ce vă face să vă gândiți, degetul mamei dumneavoastră în gaura acestui puț ? – Ei, bine... nu pot să merg la toaletă, Mama nu-mi dă voie să merg la toaletă la liceu pentru că trebuie ca ea să vadă, să-mi controleze tot timpul fecalele. – De ce ? Sunteți deranjat la burtă de mult timp ? – Nu, dar ea vrea, și îmi face scene dacă fac caca la școală. – Mergeți și căutați-o pe mama dumneavoastră.”

Mama revine și afirmă și ea că nu a remarcat jocul cu degetul în puț. I-am spus că fiul ei, prezent în cameră, mi-a vorbit despre nevoia ei de a-i verifica excrementele. “Ei bine, Doamnă, nu este datoria unei mame să aibă grijă de buna funcționare a corpului copiilor ei ? Chiar și fiului meu mai mare (un băiat de douăzeci și unu de ani), îi masez anusul de câte ori defechează. – Ah da, și de ce ? – Doctorul mi-a impus să fac asta. Când fiul meu cel mare avea optsprezece luni a avut un prolaps rectal, și

doctorul mi-a spus să-i masez anusul după fiecare defecare, pentru a face să se retragă acest prolaps.”

În jurul acestei probleme se organizase, în pre-pubertate și apoi în cursul pubertății, pretinsa maladie nervoasă a acestui băiat de paisprezece ani, a cărui mamă nu suporta ca funcționarea lui vegetativă să devină autonomă.

Băiatul traducea astfel gelozia față de fratele lui mai mare, care avea dreptul la prerogativele masajului anal din partea mamei, în timp ce lui mama îi impunea doar controlul vizual al excrementelor: lui, care nu avusese “șansa” de a avea un prolaps rectal când era mic.

Puțul era proiecția unei imagini parțiale a corpului anal; el reprezenta rectul băiatului, care asocia adevărul despre sexualitatea feminină cu satisfacția excrementului. El rămăsese, în ansamblu, la o sexualitate anală fixată astfel de dorința perversă a unei mame inocent incestuoase în raport cu proprii fii, sub acoperirea medicinei și a “datoriei” unei mame ce se ocupă de “buna funcționare” a corpului-obiect al copiilor săi.

Aceasta permite și înțelegerea semnificației simptomului motor de agresare prin lovituri de picior. Motricitatea care, atunci când este adaptată social, este o expresie a plăcerii anale sublimată, era, la acest băiat, alterată. Cele două membre inferioare acționau în cadrul simptomului său ca un substitut al celui de-al treilea membru inferior: penisul. El lovea jambele mamei sale cu piciorul, în absența posibilității de a-i penetra vaginul cu penisul său.

În fine, vedem cum se juca rivalitatea cu fratele mai mare, un frate care nu putea decât în mod imperfect să figureze un Eu Ideal, constituind de asemenea un model regresiv căruia fratele mai mic, ca un sugar, ar fi vrut să-i ia locul.

Exemplul 4. Este tot un exemplu de utilizare a modelajului. Un băiat de opt ani, în cursul ședinței, a realizat un fotoliu. Eu l-am întrebat: “Unde ar fi așezat el ? – În pod. – Dar pare foarte solid, și nu se pun fotolii încă bune în pod. – Da, este adevărat. – Bine, cine ar fi, fotoliul acesta, dacă ar fi o persoană ? – Ar fi bunicul... Pentru că se zice despre el că este bătrân și că nu vrea să moară. – Și deci, este enervant, că nu vrea să moară ? – Ei bine, da, pentru că nu avem spațiu acasă și atunci, eu, sunt obligat să dorm în cameră cu Mama și cu Tata pentru că el nu vrea ca cineva să doarmă cu el în cameră.”

Iată deci un bătrân care stânjenește, pe care părinții îl luaseră la ei sperând că va muri curând, un bătrân paralizat, veșnic așezat într-un fotoliu, și pe care și-ar fi dorit să-l pună în pod, cu obiectele stricate. Acest fotoliu era reprezentativ pentru corpul stânjenitor și prea rezistent al bătrânului care împiedica viața familiei în spațiul mic de locuit. Este cert că băiatul nu ar fi putut niciodată să povestească această situație altfel decât prin această mediere, prin această fantasmă, care ilustra o fixație anală la scaun, literalmente vorbind, care făcea dealtfel din copil un encopretic. Din cauza acestei encopreze fusese adus la consultație, pentru psihoterapie.

Și aici, putem observa cum un copil, cu ajutorul unei producții plastice, antropomorfizează ceea ce Freud a delimitat ca instanțe psihice. Bunicul, în acest caz, întruchipa un Supraeu anal (culpabilitatea de a face, a acțiunii dinamizante, progresive). Problema era de “a dejecta” acest bărbat și în același timp de a-l păstra și respecta. Este probabil motivul pentru care copilul avea retenții anale care se evacuaau prin discontrol sfincterian, în același timp eșuând în sublimarea pulsionilor orale și anale, manipulările mentale ce reprezintă școlaritatea pentru un copil.

Aceste exemple au interesul de a ne arăta cum, în orice compoziție liberă, se reprezintă, se spune, imaginea corporală: asociațiile furnizate de copil venind să actualizeze articularea conflictuală a celor trei instanțe psihice.

La copii (și la psihotici), care nu pot spune direct visele și fantasmelor lor, așa cum fac adulții în asociațiile libere, imaginea corpului este pentru subiect mijlocul pentru a le spune, iar pentru analist constituie mijlocul pentru a le recunoaște. Este deci ceva spus, ceva spus pentru a fi decodificat, și pentru care analistul singur nu are cheia. Asocierile copilului aduc cheia: prin aceasta va deveni în ultimă instanță el însuși analistul. Căci ajunge să se înțeleagă el însuși ca loc al contradicțiilor inhibitoare pentru puterea mentală, afectivă, socială și sexuală a vârstei sale.

Să ne înțelegem bine: *imaginea corpului nu este imaginea desenată sau reprezentată prin modelaj; ea se relevă prin dialogul analitic cu copilul*. Din acest motiv, contrar a ceea ce se crede în general, analistul nu trebuie să interpreteze din primul moment materialul grafic, plastic, care-i este produs de către copil; ci acesta, făcând asociații asupra producției sale, ajunge să dea elementele unei interpretări psihanalitice a simptomelor sale. Și acestea, nu în mod direct, ci asociind asupra cuvintelor lui (de exemplu, pulovărul cu dungi al boxerului). Mijlocire care, vorbind despre imagine, despre imaginea corporală, nu înseamnă că aceasta ar fi doar de ordin imaginar, pentru că ea este de asemenea de ordin simbolic, fiind indiciul unui anumit nivel al structurii libidinale prinse într-un conflict, care trebuie dezlegat prin cuvântul copilului. Mai

trebuie și ca acest cuvânt să fie auzit de cel care ascultă prin prisma evenimentelor istoriei personale a copilului.

IMAGINEA CORPORALĂ NU ESTE SCHEMA CORPORALĂ

Exemplele precedente ne-au permis să insistăm asupra acestor doi termeni: nu trebuie să confundăm imaginea corporală cu schema corporală.

În toate cazurile care au fost descrise, a fost vorba despre copii sănătoși în privința *schemei* corporale; doar funcționarea acesteia era afectată de *imagini* patogene ale corpului. Instrumentul, corpul, sau mai corect mediatorul organizat dintre subiect și lume, dacă pot spune așa, era potențial în bună stare, fără leziuni; dar utilizarea sa funcțională adaptată la conștientul subiectului era împiedicată. Acești copii erau teatrul, în propriul lor corp, unei inhibiții a schemei corporale pentru primele două cazuri (ticuri, totală inhibiție ideativă și motorie cu mutism și surâs rigid), al unui discontrol al schemei corporale pentru ultimele două (lovituri cu piciorul incontrolabile, encopreza). Utilizarea adecvată a schemei lor corporale era anulată, împiedicată de libidoul legat de o imagine corporală inadecvată, arhaică sau incestuoasă. Libidoul barat de lipsa castrărilor pe care ar fi trebuit să le sufere pulsionile arhaice din partea adulților, și a sublimărilor care ar fi trebuit să le achiziționeze cu sprijinul adulților responsabili de umanizarea (educarea) lor.

Această invalidare a unei scheme corporale sănătoase de către o imagine corporală perturbată se regăsește de exemplu în cazul copilului care a desenat două tancuri care nu reușeau să se lupte “cu adevărat”. Unei scheme corporale valide i-ar fi corespuns dimpotrivă o trăsătură grafică netremurată, țevi de tun îndreptate către adversar. Sau, în desenele sale următoare, boxeri care să aibă fiecare două brațe și care să nu se așeze în genunchi ca să boxeze. Am putea chiar spune că în ciuda unei scheme corporale sănătoase, integre¹, imaginii corporale îi lipsea un braț, era înngenuncheată (dovedind prin aceasta neputința băiatului de a susține potențialitățile staturii verticale și situațiile de rivalitate). În cel de al patrulea caz, această parte, sau părțile absente ale imaginii corporale, interzise de agresivitatea la adresa bunicului care-i stânjenea pe părinți, împiedicau copilul să se identifice cu un băiat care, el, reușise, pentru că avea o mamă și un tată care nu erau în conflict unul cu celălalt, cum erau părinții săi (datorită prezenței bunicului), și care concurau amândoi la susținerea existenței umanizante a fiului lor și a eforturilor sale școlare.

Schema corporală este o realitate de fapt, este într-o oarecare măsură trăirea noastră carnală în contact cu lumea fizică. Experiențele realității noastre depind de integritatea organismului, sau de leziunile sale tranzitorii sau permanente, neurologice, musculare, osoase, ca și de senzațiile noastre fiziologice viscerale, circulatorii – numite și cenestezice.

Desigur, atingeri organice precoc pot provoca tulburări ale schemei corporale, și acestea, datorită lipsei sau întreruperii relațiilor de comunicare, pot antrena modificări pasagere sau durabile pentru toată viața ale imaginii corporale. Se întâmplă însă frecvent ca o schemă corporală infirmă și o imagine corporală sănătoasă să coexiste la același

¹ N.A.: Copilul era bine dezvoltat și robust fizic.

subiect. Să ne gândim la copiii atinși de poliomielită, adică de o paralizie motorie, dar nu și senzitivă. Dacă maladia survine după vârsta de trei ani, sau după achiziționarea mersului, a continenței sfincteriene și a cunoștințelor cu privire la apartenența lor la un anumit sex (castrarea primară), schema corporală, chiar dacă poate fi parțial definitiv atinsă, rămâne compatibilă cu o imagine corporală aproape întotdeauna intactă, după cum putem observa în desenele acestor copii.

În schimb, schema corporală este întotdeauna atinsă, cel puțin parțial, atunci când poliomielita este foarte precoce, la vârsta alăptării și a leagănului, mai ales înaintea experienței mersului. Dar chiar dacă acești copii nu recuperează o schemă corporală sănătoasă, integră din punct de vedere motor și neurologic, infirmitatea lor poate să nu afecteze imaginea lor corporală: pentru aceasta trebuie ca, până la îmbolnăvire, în cursul acesteia, și apoi în cursul convalescenței și reeducării, relația lor cu mama și cu persoanele din jur să fi rămas suplă și satisfăcătoare, fără prea multă angoasă din partea părinților; relația trebuie să fie adaptată nevoilor lor, care trebuie să fie întotdeauna puse în cuvinte ca și când acestea ar putea fi satisfăcute de ei înșiși, când atingerea musculară datorată bolii și sechelelor sale i-au făcut incapabili. Atunci când un copil este atins de o infirmitate, este indispensabil ca deficitul său fizic să-i fie explicat, pus în raport cu trecutul său non-infirm sau, dacă este cazul, cu diferențele congenitale dintre el și ceilalți copii. Trebuie ca el să poată, prin limbajul mimico-gestual și verbal, să-și exprime și să-și fantasmeze dorințele, fie că sunt sau nu realizabile în raport cu schema corporală infirmă.

Astfel, un copil paraplegic¹ are nevoie să se joace verbal cu mama lui, vorbind despre a fugi, a sări, lucruri pe care mama lui știe, ca și el, că nu le va putea face niciodată. El proiectează astfel o imagine corporală

¹ N.A.: Paralizie neurologică a membrelor inferioare.

sănătoasă, simbolizată prin cuvinte și reprezentări grafice, în fantasmе de satisfacții erotice, în schimburile de la subiect la subiect. Faptul că dorințele sale sunt astfel verbalizate împreună cu cineva care acceptă acest joc proiectiv permite subiectului să integreze în limbaj aceste dorințe în ciuda realității, a infirmității corpului său. Iar limbajul îi permite descoperirea unor modalități personale de comunicare. Un copil **phocomèle**, născut fără membrele inferioare și superioare, posedă o schemă corporală infirmă. În schimb, imaginea sa corporală poate fi perfect sănătoasă și să-i permită un limbaj de comunicări interumane la fel de complete și satisfăcătoare pentru el ca cele ale unui individ care nu este infirm. Este cazul Denisei Legrix, femeia-trunchi, autoarea cărții “Născută așa”¹ și care, infirmă din naștere, a fost iubită de mama sa, de tatăl său și de anturajul lor social.

Un copil care nu are decât un braț poate să ajungă, cu acesta, la manipularea obiectelor care-i sunt necesare. Ceea ce face ca un copil să fie inadecvat socializat, chiar caracteropat, cu o imagine corporală nesănătoasă, non-castrabilă la momentul înțercării, apoi al castrării anale (acțiunea autonomă) în raport cu mama sa, care-l menține în dependență față de ea, în fixație falică sau fobică, este faptul că mama lui nu a vrut să-i vorbească de infirmitatea lui, în timp ce el observă diferența dintre corpul lui și cel al altor copii.

Evoluția sănătoasă a subiectului, simbolizată de o imagine corporală non-infirmă, depinde deci de relația emoțională dintre părinții lui și el: de faptul că informații veridice, verbale îi sunt oferite foarte precoce în privința stării lui fizice de infirm. Aceste schimburi umanizante – sau dimpotrivă, absența lor, dezumanizantă – provin din faptul că părinții au acceptat – sau nu – infirmitatea corpului copilului lor. Sunt ei culpabilizați în genitalitatea lor ? Sunt ei angoasați ? Copilul acesta, este el investit

¹ Paris, ed. Kent-Segep, 1972.

narcisic pentru a fi iubit așa cum este, sau, dimpotrivă, dezinvestit narcisic în valoarea lui de interlocutor care, în calitate de infirm, nu este iubit, și a cărui infirmitate nu este recunoscută și rostită ? Ca infirm, este el rejectat de către părinți, în loc să fie recunoscut deplin ca fiul sau fiica lor reală, considerat ca o ființă umană cu toate drepturile ? Dacă este recunoscut ca subiect al dorințelor sale, simbol al cuvântului acordat împreună de două ființe umane tutelare, care sunt responsabile de nașterea lui și care-l iubesc în această realitate a sa, dacă ei nu încearcă să-l facă să uite, părinții (apoi educatorii) vor putea să dea întrebărilor sale, prin intermediul limbajului și în mod inconștient pentru ei, structura unei imagini corporale sănătoase. “Dacă erai o pasăre, puteai zbura...” “Dacă aveai picioare, mâini, puteai să faci ceea ce face băiețelul acesta... tu ești la fel de priceput ca și el.”

Și putem vedea acești copii, fără brațe și fără picioare, ajungând să deseneze cu gura la fel de bine ca cei care au mâini; pe cei care nu au decât picioare ajungând la fel de îndemânatici cu picioarele pe cât sunt alții cu mâinile lor. Dar asta nu se poate obține decât dacă sunt iubiți și susținuți în mijloacele care le rămân pentru a deveni creativi, și care sunt reprezentantele pulsionilor lor în schimburile cu celălalt.

O ființă umană poate să nu-și fi structurat imaginea corporală în cursul dezvoltării schemei corporale. Aceasta se poate datora uneori, așa cum vom vedea, unor infirmități, unor maladii organice neuro-vegetative sau musculare precoce; se poate datora și unor maladii neo-natale, consecutiv unor accidente obstetricale sau infecțiilor care au distrus zone perceptive subtile în prima copilărie (surditate, anosmie, gură de iepure, cecitate, etc).

Putem face totuși ipoteza că non-structurarea imaginii corporale este în mare parte datorată faptului că instanța tutelară, dezorientată că nu

obține niciodată răspunsurile așteptate în mod obișnuit de la un copil de vârsta respectivă, nu mai încearcă să comunice cu el altfel decât corp la corp, pentru a-i întreține trebuințele, abandonând umanizarea lui. Este și mai probabil că o astfel de ființă umană, întrucât corpul lui supraviețuiește, va fi capabilă, mai devreme sau mai târziu, să elaboreze o imagine corporală prin limbaj în funcție de modalitățile care-i vor fi particulare, prin intermediul reperelor relaționale senzoriale și a complicității afective cu cineva care îl iubește, care îl introduce într-o relație triunghiulară, și care îi permite accesul la relația simbolică.

Copiii deveniți precoce infirmi poliomielitici, de exemplu, care au deci o schemă corporală mai mult sau mai puțin sever infirmă, pot să pună în evidență o imagine corporală perfect sănătoasă, cu condiția, cel puțin, să nu fi fost nevrotici înainte de a face poliomielită și să fi fost susținuți în cursul perioadei acute a bolii de către mama și tatăl lor, în relația cu sine și cu altul. Ei desenează în această situație corpuri care nu prezintă nici una din disfuncționalitățile sau lipsurile pe care le au ei.

*Imaginea corporală și schema corporală:
cum le distingem.*

Să revenim acum în altă manieră la distincția noastră esențială.

Schema corporală delimitează individul ca reprezentant al speciei, indiferent de locul, epoca sau condițiile în care trăiește. Tocmai această schemă corporală va fi interpretul activ sau pasiv al imaginii corporale, în sensul că permite obiectivarea unei intersubiectivități, a unei relații libidinale expresive cu alții care, în absența acesteia, ar rămâne pentru totdeauna o fantasmă non-comunicabilă.

Dacă *schema corporală* este în principiu aceeași pentru toți indivizii (la vârste aproximativ egale, în același climat) speciei umane, *imaginea corporală, dimpotrivă, este proprie fiecăruia: ea ține de subiect și de istoria lui*. Ea este specifică situațional libidoului, unui tip de relație libidinală. Rezultă că *schema corporală este în parte inconștientă, dar și preconștientă și conștientă, în timp ce imaginea corporală este eminamente inconștientă*; ea poate deveni parțial preconștientă, dar numai când se asociază limbajului conștient, care utilizează metafora și metonimia raportate la imaginea corporală, atât în mimica limbajului cât și în limbajul verbal.

Imaginea corporală este sinteza vie a experiențelor noastre emoționale: interumane, trăite în mod repetat prin intermediul senzațiilor erogene electivă, arhaice sau actuale. Ele pot fi considerate ca *încarnarea simbolică inconștientă a dorințelor subiectului* și, chiar înainte ca individul respectiv să fie capabil să se desemneze prin pronumele personal “eu”, știe să spună “eu”. Vreau să se înțeleagă că dorința inconștientă a subiectului în raport cu corpul există din momentul concepției. Imaginea corporală este în fiecare clipă memoria inconștientă a oricărei trăiri relaționale, și, în același timp, ea este actuală, vie, dinamică, simultan narcisică și inter-relațională: camuflabilă sau actualizabilă în relația aici și acum, prin orice formă de exprimare – desen, modelaj, compoziție muzicală, plastică, dar și mimico-gestică.

Grație imaginii noastre corporale susținute de – și suprapuse cu – schema noastră corporală putem intra în comunicare cu altcineva. Orice contact cu altul, fie că acest contact înseamnă comunicare sau evitarea acesteia, este susținut de imaginea corporală; pentru că la nivelul *imaginii corporale, suport al narcisismului*, se intersectează spațiul cu timpul, trecutul inconștient intră în rezonanță cu relația prezentă. În

momentul actual se repetă întotdeauna în filigran ceva dintr-o relație din trecut. Libidoul este mobilizat în relația actuală, dar poate fi trezită, resuscitată, o imagine relațională arhaică, ce fusese refulată, și care face acum retur.

Să profităm de această ocazie pentru a sublinia că schema corporală, care este o abstractizare a trăirii în corp în cele trei dimensiuni ale realității, se structurează prin învățare și experiență, în timp ce imaginea corporală se structurează prin comunicarea dintre subiect și amintire (urma mnezică), memorată în fiecare zi, a satisfacției frustrate, reprimată sau interzise (castrarea, în sens psihanalitic, a dorinței în realitate). În această privință ea trebuie raportată exclusiv la imaginar, la un intersubiectiv imaginar marcat din primul moment, la om, de dimensiunea simbolică.

Pentru a ne exprima altfel: *schema corporală raportează corpul actual în spațiu la experiența imediată. Aceasta poate fi independentă de limbaj* înțeles ca istorie relațională a subiectului cu alții. Schema corporală este inconștientă, preconștientă și conștientă. Schema corporală evoluează în timp și spațiu. *Imaginea corporală raportează dorințele subiectului la satisfacție, mediatizat prin limbajul memorat al comunicării între subiecți.* Ea poate fi independentă de schema corporală. Ea se poate articula prin narcisism, care își are originea în întruparea subiectului la concepere. *Imaginea corpului este întotdeauna inconștientă, constituită prin articularea dinamică a unei imagini primare, a unei imagini funcționale și a unei imagini a zonelor erogene unde se exprimă tensiunile pulsionale.*

Rolul divanului, în psihanaliză.

În tehnica psihanalitică, tocmai pentru că schema corporală este neutralizată de poziția culcat a pacientului, este permisă desfășurarea imaginii corporale. Imaginea corporală este pusă în joc, în același timp cu faptul că vederea corpului – și mai ales a expresiei faciale – a analistului devine imposibilă, ceea ce provoacă la analizat o reprezentare imaginară a celuilalt și nu a realității sale vizibile. Se produce astfel o absentizare a satisfacerii pulsionilor scopice, și o frustrare a satisfacerii pulsionilor auditive (pentru că analizatul este cel care vorbește, iar analistul foarte puțin). Într-un fel, Freud s-a servit, fără să știe, de imaginea corpului, și chiar mai mult decât o facem noi astăzi, pentru că frustra pacienții de orice satisfacție genitală în cursul curei.

Cercetarea dorințelor și a apărărilor împotriva dorințelor sunt procese verbale constructive pentru imaginea corporală, vizând protejarea simultană a integrității narcisismului și a schemei corporale, adică a corpului însuși în calitate de ansamblu carnal coeziv care trebuie să rămână integru pentru a percepe. Astfel, într-o durere prea intensă, întregul organism (întregul psihism?) presimte că o confruntare cu un obstacol a corpului aflat în suferință în cutare sau cutare loc rănit sau dureros ar putea provoca o stare de insecuritate, și se protejează pe sine prin distanța pusă față de ceilalți. Acest fapt reflectă schema corporală imaginată conștient, și nu imaginea corporală.

Se mai poate întâmpla ca procesele active de negare a plăcerii-neplăcerii, sau a proceselor ideative de negare a obiectului erotic prin limbajul corpului sau cel verbal, să aibă ca scop protejarea subiectului față de o experiență repetată de la care să nu aștepte decât ceva neplăcut¹. Este interesant pentru psihanalist să urmărească dinamica

¹ N.A.: Un exemplu banal este timiditatea și expresia sa corporală: "roșirea", "transpirația". Eritrofobia reprezintă nevroza, dar timiditatea nu este nevrotică.

dorinței inconștiente la diferitele sale niveluri: mai întâi la nivelul corpului-obiect, apoi la nivelurile relevante de imaginea corporală a fiecărui stadiu în aspectul său trinitar inconștient – limbaj mimic, visceral sau gestual inconștient.

În cazul de modelaj al puțului, pe care l-am citat², am văzut cum imaginea corporală parțială anală era reactualizată într-o trăire relațională. Să mai oferim exemplul unei fete care, în cursul primei ședințe, a desenat, fiind singură cu mine, o vază foarte frumoasă cu flori înflorite, indicând nivelul apei în care intrau cozile. Apoi am avut o întrevedere cu mama în prezența fetei. Aceasta făcea, în acest timp, un al doilea desen, cu un ghiveci minuscul cu flori ofilite. Putem observa în acest caz diferența imaginii corporale a fetei, așa cum era resimțită inconștient, în funcție de faptul că se afla sau nu în prezența mamei. În comparație cu mama sa, se simțea jalnică și ofilită, în timp ce, atunci când era singura interlocutoare a psihanalistului care o asculta, simțea că are dreptul să înflorească și să se bucure de frumusețea sa narcisică seducătoare.

Schema corporală a acestei fete nu era afectată de prezența mamei ei; această prezență însă, inducea o modificare a imaginii corporale și, datorită acestui lucru, în reprezentarea sa proiectivă. Această modificare permite și înțelegerea relațiilor perturbate între mamă și fiică. Simptomele, motivele consultației, sunt astfel ilustrate. Copilul exprima, grație acestor două desene ale sale, ceea ce era resimțit ca un narcisism rănit în relația sa cu mama, și care nu putea fi dezlegat, decodificat, decât prin travaliul psihanalitic. Această decodificare trebuia făcută, nu numai în raport cu dorința fetei în relație cu dorința mamei și invers, dar și în raport cu dorința fiecăreia în relația lor triunghiulară oedipiană – actuală pentru copil, trecută pentru mamă – adică în raport cu obiectul

² N.A.: Cf. p.7.

extern al dorinței lor genitale: pentru fetiță, tatăl ei, sau altfel spus, consortul mamei sale.

Situația triunghiulară pe care analistul o face să apară prin simpla sa prezență, situația triunghiulară în care mama vorbește cu analistul, pune fetița în situația de inferioritate a unei flori¹ ofilite și lipsite de vitalitate, în timp ce relația duală a copilului cu analistul o investise narcisic. (Analistul, chiar dacă era femeie în acest caz, pare să fi fost pus pe poziția tatălui). Desenul exprimă sentimentul dureros al castrării genitale a fetei care se imaginează, din cauza mamei, nedezirabilă pentru tatăl ei.

Grație observării și ascultării copiilor, pe de-o parte în relațiile lor reale, familiale și amicale, pe de altă parte în relația transferențială în ședința analitică, am putut să înțeleg rolul major al imaginii corpului pacientului, pentru sine, și ca proiecție asupra altuia în orice fantasmă existențială a prezenței pentru sine și în lume.

Tehnica analizei adaptată la copii

A face un copil, în cadrul ședinței analitice, să deseneze sau să modeleze nu înseamnă a te juca cu el. Regula, pentru psihanalist, este de a nu participa activ la jocul copilului, adică de a nu amesteca propriile fantasme cu cele ale copilului aflat în cură; ceea ce subînțelege că analistul nu erotizează relația sa cu pacientul, în aceeași măsură în care nu urmărește nici vreun fel de reparație. Este un travaliu, o punere în cuvinte a fantasmelor copilului, așa cum le observăm adesea în primele ședințe exprimate doar prin priviri, și nu printr-un joc. Ca și adulții, copiii nu vin ca să se distreze, să se amuze, la psihanalist. Vin ca să se exprime

¹ N.A.: Floare – proiecție a zonei erogene a imaginii corporale oral-anală pasivă, loc purtător al fructelor plantelor, ființe vii individuate, dar nu animate și motrice.

cu adevărat. Mulți copii care au avut posibilitatea unui tratament psihanalitic nu au reușit să tragă nici un folos din acesta, pentru simplul fapt că ședințele de psihoterapie le-au fost indicate prin cuvintele: vor merge să se joace cu un domn sau cu o doamnă care iubește copiii. Rezultatul a fost o erotizare a relației, continuarea de “a fi jucăria altuia”.

Rolul psihanalistului este, tocmai, nu de a înlocui cu o dorință presupusă sănătoasă dorința presupusă patologică a părinților, nici de a “răpi” copilul părinților sau educatorilor care, teoretic, au fost, sau sunt, sau vor fi, răi pentru el; ci dimpotrivă, de a permite copilului, prin gesturi, prin semnele limbajului, cărora li s-au adăugat cuvinte adresate persoanei sale (în prezența sau nu a părinților), să știe că analistul are încrederea părinților, care rămân așa cum sunt, responsabili de el, ca el să ajungă la propria înțelegere asupra a ceea ce-l face să sufere. El se poate atunci regăsi ca subiect care dorește, în triumghiul inițial al scenei primitive, și ca, dacă într-adevăr suferă, să accepte, sau măcar să încerce, contractul care i se oferă: nu de a se juca pentru propria plăcere, ci pentru a se exprima față de analist prin jocul său, în măsura în care nu poate încă spune prin cuvinte gândurile, sentimentele, fantezmele sale. Desenele și modelajele sale sunt destinate pentru a fi puse în cuvinte, aparțin transferului, așa cum sunt visele, fantezmele și asociațiile libere în cadrul tehnicii psihanalizei pentru adulți.

Voi adăuga că eu am ca principiu, în ce-i privește pe copiii care nu au abordat încă complexul oedipian, chiar dacă nu sunt autiști sau fobici severi, indiferent de vârstă, de a-i vedea la început împreună cu părinții lor, apoi de a vedea frecvent părinții singuri și, oricând copilul dorește, de a le permite acestora să asiste la ședințe și chiar să participe.

M-am abținut întotdeauna să mă joc cu copilul în cadrul ședinței analitice. Ca și în cazul pacienților adulți, cu care nu intrăm în

conversație, nici cu copiii, nu ne amestecăm fantasmemele cu ale lor, ci ascultăm, prin ceea ce fac ei, ceea ce au de spus, ceea ce simt și ce gândesc, și care trebuie aprioric total acceptat de noi.

Pornind de la desenul său, copilul ajunge, prin asociațiile de idei, să vorbească despre tatăl său, despre mama sa, despre frații și anturajul său, despre mine în raport cu el și “interpretările” pe care i le ofer. Aceste “interpretări” fiind, ca și pentru adulți, probleme privind reactivarea uneia sau alteia dintre fantasmemele sale, și mai ales a legăturii între asocierile sale, privind anumite perioade trecute din viața sa.

În același timp, desenele sau modelajul nu-i sunt propuse pentru a-l face să vorbească despre tatăl sau mama sa. Ele sunt, ca și visele sau fantasmemele adulților, expresii ale inconștientului. Orice desen, orice reprezentare a lumii este deja o exprimare, o comunicare tăcută, ceva spus pentru sine sau pentru altul. În ședință, este o invitație la comunicare cu analistul, fapt pentru care trebuie să adăugăm că, atunci când copilul vorbește în ședință (ca și adultul de altfel) despre tatăl sau mama lui, despre familia lui, el nu vorbește despre ei în realitatea lor, ci despre tatăl din el, despre mama din el, frații din el; adică despre dialectica relației sale cu aceste persoane reale care, în spusele sale sunt deja fantasmeme.

Crezând că vorbește despre persoane reale, el vorbește de fapt despre aceste persoane așa cum și le reprezintă, în raport cu propria subiectivitate, aceste experiențe fiind urmarea suprapunerii în cursul istoriei sale de viață în relația cu adulții. De aici vine posibilitatea proiecției acestei trăiri relaționale în reprezentarea plastică pe care am descris-o deja în termeni de antropomorfizare. La întrebarea mea: “Cine ar fi soarele?”, întrebare care pune la condițional posibilitatea de a asocia asupra soarelui, copilul poate răspunde: “Soarele ar fi tata, iarba

ar fi un Cutare...”. Aș putea să-l mai întreb: “Dacă tu ai fi în acest desen, cine ai fi?”, fără a uita că micuțul copil nu poate intra în relație decât prin intermediul proiecției. De fapt, doar după castrarea oedipiană și intrarea în ordinea simbolică a Legii, aceeași pentru toți, relația directă reală devine posibilă. Până atunci, un bărbat este o referire la tată, prezent sau absent, o femeie este o referire la mamă, prezentă sau absentă. Deci prin observarea interpretărilor proiective – “Bunica ar fi ceașca”, “Bunicul ar fi fotoliul” – vedem în ce măsură un copil împrumută o parte sau în totalitate imaginea sa corporală unor obiecte, animale sau persoane, etc; și în momentul în care se produce această proiecție comunică viața sa inconștientă.

Un copil de șaptesprezece sau optsprezece luni este la fereastră și privește cerul. Pentru prima oară, este atras de imaginea unei stele pe cerul încă luminat. Mama sa vine pentru a închide geamul. “Așteaptă, așteaptă, privește !” spune el. Mama îi explică: “Este o stea, este Steaua Ciobanului, prima stea care apare pe cer”. Și adaugă: S-a făcut frig, trebuie să închidem fereastra”. Părăsindu-și locul cu regret, copilul spune: “La revedere, prințesă !” și face cu mâna un gest de rămas bun stelei. El nu spune “la revedere” prințeselor din povești, dar spune asta unei stele care strălucește ca privirea mamei, referință la prințesa sufletului copilului, prințesa care este mama pentru el.

Oferit pe viu, acest exemplu ne poate permite să înțelegem ce poate reprezenta cerul în desenul copilului. Este suficient să observăm că micuțul copil care privește adultul de jos în sus, vede capul părinților săi profilat pe cer, atunci când sunt afară, și deci asociază chipul lor persoanei figurate ca ocupând cerul, adică Dumnezeului lui, Regelui din realitatea spațială a desenului său: Dumnezeului său din “realitatea imaginară” (omnipotența parentală fantasmată), cea a omnipotenței

cosmice și divine, și omnipotenței ce stăpânește comportamentul său, simbolizat de cuvintele “Rege” sau “Regină”, mijloc de a regăsi în cerul infantil instanța Supraeului sau a Eului Ideal¹.

Imaginea corpului – înainte de Oedip – se poate proiecta în orice reprezentare, indiferent care ar fi ea, și nu doar în cele umane. Astfel, un desen sau un modelaj figurând un obiect, o plantă, un animal sau un om este în același timp o imagine a celui care desenează sau modelează, și a celor desenate sau modelate, așa cum le-ar dori, conforme cu ceea ce poate să se aștepte din partea lor.

Toate reprezentările sunt simbolic legate de emoțiile care au marcat persoana în cursul istoriei sale, și țin cont de zonele erogene care au fost succesiv prevalente pentru acesta. Știm că prevalența, electivitatea zonelor erogene, se modifică, se deplasează pe măsura creșterii subiectului și dezvoltării schemei sale corporale așa cum îl permite sistemul nervos al copilului (imatur la naștere și maturizat spre douăzeci și șapte, treizeci de luni). Această evoluție a erogenității nu este o simplă derulare a unui program fiziologic, ci este structurată prin calitatea relației interpsihice cu altul, în special cu mama, imaginea corporală reprezentând mărturia acesteia.

Relația interpsihică implică faptul că trebuința nu este singura în cauză, că nu este vorba doar de corp la corp. Spre exemplu, atunci când copilul cere mamei sale o bomboană, plăcerea pe care o anticipează este articulată plăcerii pierdute a contactului gurii sale cu sânul sau cu tetina, dar degajată de aspectul nutritiv al lactației ca și de mirosul corpului matern. Primirea bomboanei este o dovadă din partea persoanei care i-o

¹ N.A.: Eul Ideal este o instanță care ia o ființă reală (un Tu) ca reper idealizat (model), pentru pre-subiectul care este Eul raportat la Tu. Maestrul model, cu dreptul de a spune “Eu” (n.t.: “Je” în franceză). După Oedip, persoana este ea însăși subiectul Eu (“Je”, în fr.), asumându-și Eul (n.t.: “Moi” în text), comportamentul său fiind marcat de legea genitală în aceeași măsură ca și adulții: iar Idealul Eului nu mai este raportat la o altă persoană, ci la o etică ce servește Eului ca suport imaginar pentru accederea la vârsta adultă.

dă, că se poate simți iubit și acceptat în dorința sa. Este un dar din dragoste¹. În fond, dacă se refuză copilului satisfacerea cererii bomboanei recunoscând că acesta solicită persoanei să intre în relație cu el, și dacă această persoană se interesează de copil, îi vorbește, comunică cu el, aceasta dovedește copilului că este iubit, chiar dacă i se refuză gratificarea corporală. Dragostea care i se oferă astfel, chiar dacă nu răspunde cererii sale pentru o plăcere orală, îi oferă o plăcere de valoare umană mult compensatoare.

Așa cum am spus, doar o dată cu intrarea în ordinea simbolică datorată castrării oedipiene relația adevărată cu cuvântul îl va putea exprima clar pe cel care vorbește, ca subiect responsabil de acțiunile Eului său, pe care corpul lui le manifestă. Până atunci, dorința copilului, fie că este olfactivă, orală, anală, uretrală (la băiat) sau genitală (la băiat și fată), nu poate să se exprime direct prin limbaj autonom, raportată (și dependentă) fiind la instanțele tutelare: care, focalizând dorința, definesc universul relațional al copilului. El nu poate exprima această dorință decât prin intermediul dorințelor parțiale, prin proiecțiile reprezentate pe care i le dă. De unde și importanța teoretică și practică – în psihanaliză – a acestei noțiuni de imagine corporală pentru copiii de vârstă pre-oedipiană. Dorința copilului se manifestă în raport cu fiecare bărbat sau femeie – inclusiv analistul – cu prudența necesară pentru a fi protejată structurarea în curs. El nu va mobiliza în relația cu o persoană extra-familială acele pulsii erotice care trebuie să rămână angajate în situația emoțională securizantă a spațiului familial, situație inconștient erotică față de ambii părinți. Pentru că, în mod concret, persoanele parentale sunt responsabile de coeziunea sa narcisică, raportați în timp la scena primitivă, și în spațiu la relația actuală de dependență față de ei,

¹N.A.: Din nefericire, acest fapt nu dovedește întotdeauna cu adevărat că el este iubit ca persoană; căci bomboana este uneori mijlocul de a refuza cererea sa de a relaționa; se caută mai degrabă să fie făcut să tacă dându-i-se bomboana.

pentru a supraviețui. Dorința incestuoasă structurantă (inconștientă, desigur), homosexuală și/sau heterosexuale, este și deci trebuie să rămână angajată în raport cu tatăl și cu mama sa. Deci, emoțiile datorate situației erotice actuale, în curs de evoluție spre imaginea (punerea în scenă) completă a complexului Oedip¹ în raport cu părinții, nu poate fi transferată asupra analistului și nici asupra altui bărbat sau femei fără a pune în pericol coeziunea narcisică a copilului. Pericolul provine din riscul că nu va putea transfera proiectiv decât emoțiile necastrate, nesimbolizate, legate de pulsuniile arhaice: și riscul este mai ridicat dacă, așa cum se întâmplă adesea, părinții regresează ei înșiși, datorită tratamentului copilului lor, la poziții libidinale la fel de arhaice, de exemplu, într-o atitudine de încredere necondiționată sau de suspiciune irațională față de analistul copilului lor. Copilul este prins atunci într-o situație fără ieșire, în care trebuie să facă față unor comportamente inconștiente arhaice, erotizate și erotizante, ale părinților săi. Aceștia, deși în continuare responsabili de educația lui, nu mai pot fi reprezentanți ai Eului Ideal feminin sau masculin din moment ce comportamentele relevând un libido arhaic devin dominante asupra celor de tip adult, animate de dorința genitală unul față de celălalt.

Când un copil se află în cură, mai mult chiar decât pentru un copil oarecare în curs de evoluție spre Oedip și castrarea dorinței incestuoase genitale în cadrul familiei, este important ca părinții să își asume rolul de responsabili față de copil și de castrarea acestuia, afirmându-și dorința autonomă de adulți, cu încrederea în ei înșiși așa cum se simt, adulți printre alți adulți de vârsta lor, pe scurt, cu narcisismul pe care trebuie să și-l păstreze.

¹ Cf. *Au jeu du désir*, Paris, Ed. Seuil, 1981, "Complexul Oedip, etapele sale structurante și accidentele sale".

Regresia posibilă a adulților tutelari, a părinților, ca a oricărui adult în fața dorințelor arhaice ale copilului, explică de ce *este de neconceput formarea de psihanaliști care să fie doar psihanaliști pentru copii. Un analist pentru copii trebuie să fie obligatoriu, în primul rând, și psihanalist pentru adulți.*

De unde și necesitatea ca noi, analiștii să ascultăm discursul (sau tăcerea) unui copil și travaliul unor ședințe în prezența unuia dintre părinții lui, atâta timp cât copilul dorește o prezență protectoare în raport cu persoana adultă străină care suntem. Din moment ce acceptă să vină la analist și să rămână la ședință, o face pentru că dorește să fie ajutat, dar nu în detrimentul relației sale cu părinții, atâta timp cât nu se simte în deplină siguranță în ceea ce ne privește: adică atâta timp cât nu este sigur că respectăm în el copilul părinților săi și, prin acesta, părinții lui, așa cum sunt, fără a încerca să-l separăm când el este fixat la ei, nici să le schimbăm comportamentele față de el.

Necesitatea de a fi psihanalist pentru adulți se impune și în cazul luării deciziei de a accepta sau nu un copil adus pentru simptome care îngrijorează medicul său, părinții sau educatorii, deși el nu suferă personal încă de nimic, desigur datorită, tocmai, acestor simptome. Ședințele preliminare, împreună sau separat, în absența copilului, pot prin ele însele să amelioreze considerabil starea copilului, ceea ce ne permite să înțelegem că părinții, în relația lor, sau unul dintre ei, angosat de o nevroză personală, provoacă, nevorbind despre angoasele sale, sindromul reactiv al copilului. Subiectul tratamentului, în opt cazuri din zece, nu este copilul ci una din persoanele din anturaj, un copil mai mare sau unul din părinți, în raport cu care copilul este, fără să-și dea seama, “reactivul” care alertează familia.

În cazul în care copilul este atins și suferă de o tulburare ireversibilă, este important ca părinții lui să rămână educatorii lui, în fiecare zi animați de un proiect pedagogic și de dorința de a-l îndruma. Rolul psihanalistului este diferit: el nu se ocupă direct de realitate, ci numai de ceea ce percepe copilul, raportat în prezent la întreaga sa istorie libidinală.

Interesul pentru a decodifica imaginea corporală prin intermediul ilustrațiilor grafice și plastice pe care le oferă copilul, este de a înțelege cum poate el intra în comunicare lingvistică, să se exprime cu adevărat, cu un adult, fără însă a-i vorbi direct. Un adult reacționează adesea în fața unui copil care nu-i vorbește prin : “Ei, ți-ai pierdut limba ?”, fără a înțelege tocmai faptul că acel copil nu-și poate folosi limba în relație cu el. Chiar fără a fi suspicios (dacă părinții nu resimt asta), copilul în această situație nu se simte încă în siguranță cu acest adult despre care nu știe cum îl cunoaște sau nu, cum respectă sau nu, liberul joc și relațiile dintre părinții lui și relațiile lui cu aceștia.

O persoană care îi cere să vorbească, atunci când el nu o cunoaște, și când el este încă angajat cu precădere în relația sa cu părinții, va fi percepută ca violatoare, ca un răpitor, în raport cu dorința copilului și a cuvintelor pe care nu i le poate da. Aceasta va fi cu atât mai mult dacă, prin seducție, ea va încerca să se “joace” cu copilul sau dacă, fără ca acesta să fie conștient de “meseria” adultului la care părinții l-au adus, acesta se comportă ca și când ar avea toate drepturile asupra persoanei sale: sub pretextul că părinții lui doresc ca el să intre în relație cu acesta, care îi este încă necunoscut și despre care nu înțelege cum sau cu ce se află în serviciul propriei persoane.

IMAGINEA CORPULUI PULSIUNI DE VIAȚĂ ȘI DE MOARTE

Imaginea corpului este, în orice moment, pentru ființa umană, reprezentarea imanent inconștientă în care își găsește sursa dorința. Ca și Freud, eu consider că pulsionile care urmăresc satisfacerea dorinței sunt pulsioni de viață și de moarte. Pulsionile de viață, întotdeauna legate de o reprezentare, pot fi active sau pasive, în timp ce pulsionile de moarte, repaus al subiectului, sunt întotdeauna lipsite de reprezentare și nu sunt nici active nici pasive. Ele sunt trăite în absența ideăției. Pulsionile de moarte prevalează în timpul somnului profund, al absențelor, al comei. Nu reprezintă dorința de a muri, ci aceea de a se odihni.

Pulsionile de moarte sunt caracterizate de absența reprezentării reziduale a relațiilor erotice cu altul. Ele sunt creația unui corp nealterabil de către dorință. Pulsionile de moarte incită regulat subiectul să se retragă din orice imagine erogenă, ca în timpul somnului profund, în leșinul care urmează unei emoții prea puternice, sau ca în enureza și encopreza secundară, care apar la copilul care era deja continent, a cărui schemă corporală achiziționase deja continența naturală oricărui mamifer, și care, confruntat cu o stare emoțională inasimilabilă pentru imaginea sa corporală și etica aferentă acesteia, o stare pe care narcisismul său nu poate să și-o reprezinte, revine la somn, la o imagine funcțională sau la imaginea unei zone erogene, aici zona erogenă uretrală sau anală.

El doarme atunci, nu ca acel copil de trei ani care este, ci ca și copilul care a fost înainte de a ajunge la continența diurnă și nocturnă a unei scheme corporale de trei ani. El poate deci pierde, prin pulsione de moarte, în cursul stării de veghe sau a somnului, aceasta continență care este totuși, cum am mai spus, o achiziție firească oricărui mamifer; o poate pierde din cauza unei dorințe pe care și-o interzice, și care-l face să se întoarcă în timpul somnului la o imagine a corpului arhaic. Acest lucru se produce în timpul somnului pentru că atunci schema corporală continență poate fi neutralizată prin reviviscența unei perioade relaționale libidinale de la subiect la subiect, în care micuțul a fost mult timp imatur neurologic, și deci incontinent. De fapt, somnul este caracterizat de prevalența pulsionilor de moarte și de adormire – literalmente – a pulsionilor de viață (cu excepția visului¹).

Imaginea corpului este întotdeauna o imagine capabilă de comunicare într-o fantasmă. Nu există stare de solitudine umană care să nu fie însoțită de amintirea unui contact în trecut cu o ființă antropomorfizată, dacă nu reală. Un copil singur este întotdeauna prezent sieși prin intermediul unei fantasme a unei relații anterioare, reală sau narcisizantă, între el și un altul, altul cu care a avut în mod real o relație pe care a introiectat-o. El fantasmează aceasta relație, ca un sugar care, singur în leagănul său, se simte împreună cu mama sa prin vocalizele pe care le produce, crezând că repetă fonemele pe care le-a auzit de la ea și, astfel iluzionat, nu se mai simte singur, ci fiind pentru și împreună cu ea.

Viziunea asupra lumii a copilului mic este conformă imaginii sale corporale actuale și depinde de aceasta. Deci, prin intermediul acestei imagini corporale putem să intrăm în contact cu el. Chiar de la naștere,

¹ N.A.: În vis, subiectul nu comunică cu obiectul concret, ci cu obiectul fantasmă sau cu obiectul introiectat. Visul este gardianul somnului.

există cuvinte și foneme care au însoțit contactele percepute de corpul copilului. Cuvintele, cu care noi gândim, au fost la origine cuvinte și grupuri de cuvinte care au însoțit imagini ale corpului în contact cu corpul altcuiva. Aceste cuvinte vor fi auzite și înțelese de către copil în mod diferit în funcție de stadiul la care a ajuns. Este deci necesar ca noi, psihanalistii, să înțelegem că toate cuvintele pe care le utilizăm cu copiii sunt cuvinte care corespund unei experiențe senzoriale deja simbolizate sau pe cale de a fi simbolizate. Este evident că, de exemplu, cuvântul “a iubi” nu exprimă același lucru pentru un copil de șase luni, în stadiul oral, ca pentru un adult ajuns în stadiul genital. Copilul a cărui imagine corporală este aceea a stadiului oral nu înțelege decât cuvintele privind plăcerea orală și a corpului purtat, cele asociate funcționării și erotismului oral, pentru un corp a cărui schemă corporală nu este încă autonomă.

O fetiță de cinci sau șase ani a venit în consultație pentru că, de doi ani, nu mai apuca nimic cu mâinile: pulsuniile de moarte parțiale făcuseră să dispară imaginea corporală funcțională a membrilor superioare. Atunci când i s-a oferit un obiect, ea și-a strâns degetele în pumn și și-a lipit brațele de torace astfel încât mâinile sale să nu atingă obiectul care se apropia. Copilul mânca direct din farfurie atunci când vedea un aliment care îi plăcea. I-am întins niște plastilină și i-am spus: *“O poți lua cu gura mâinii”*. Imediat, plastilina a fost apucată de mâna copilului și dusă la gură. Ea putea înțelege “gura mâinii” întrucât erau cuvinte corespunzătoare erotismului oral. Nu ar fi reacționat însă dacă i-aș fi întins plastilina. Nu ar fi reacționat nici dacă i-aș fi spus “la plastilina în mâna” sau “Modelează ceva din plastilină”, pentru că acestea ar fi fost cuvinte care implicau o imagine corporală aparținând stadiului anal, pe care ea îl pierduse. Aceste cuvinte, nu mai aveau pentru ea semnificația

unei corespondențe de la imaginea corpului la schema corporală, ar fi rămas lipsite de sens. Eu i-am oferit, într-un fel, medierea fantasmatică orală, zona erogenă păstrată pentru a înghiți și supraviețui, și aceasta i-a permis utilizarea mâinii și a brațului. În timp ce ea nu avea mâini decât în gură, i-am pus prin cuvinte o gură în mâinile sale, redându-i un braț ce îi lega mâna-braț-gură de gura-mână a feței, pierdut și el. Schema sa corporală și imaginea corpului regresaseră în ceea ce privește “a lua” (dar nu și “a merge”) la o epocă la care încă nu se intersectau la nivelul acțiunii, pentru “a face”, care aparține eroticii anale. Etica sa se baza pe mâncabil/non-mâncabil, conținător/conținut, agreabil/dezagreabil, bun/rău. Noțiunea de formă palpabilă era dominată de aspectul tactil, labial, auditiv, vizual, olfactiv, percepție de stadiu oral; percepția volumului venind doar odată cu stadiul anal.

La nivelul imaginii corpului se înscriu experiențele relaționale ale trebuinței și dorinței, valorizante și/sau devalorizante, adică narcisizante sau denarcisizante (de investire sau dezinvestire narcisică). Aceste senzații valorizante sau devalorizante se manifestă ca o simbolizare a variațiilor percepției schemei corporale, și în special a celor induse de interacțiunile interumane, printre care contactul fizic și spusele mamei sunt predominante.

Imaginea corpului și Se-ul

Trebuie subliniat: *imaginea corpului implică dorința și nu se raportează doar la trebuință*. Imaginea corpului, putând preexista, dar coexistând fiecărei manifestări a subiectului, atestă o lipsă raportată la a fi pe care dorința urmărește să o satisfacă, în timp ce trebuința

urmărește saturarea unei necesități legate de a avea sau a face, dictată de schema corporală. *Studiul imaginii corporale ca și substrat simbolic ar putea contribui la elaborarea noțiunii de “Se”*. Trebuie însă precizat că este vorba despre un Se-u întotdeauna în relație, la început în relație cu un obiect parțial necesar supraviețuirii corpului, în relație asociativă cu o relație precedentă cu un obiect total, relație care a fost transferată de la acest obiect la un altul, parțial sau total¹. Imaginea corporală este un Se deja relațional, nu un Se fetal, ci unul inclus într-un corp situat în spațiu, autonomizat ca masa spațială, un Sine din care o parte constituie un pre-Eu: cel al unui copil capabil să supraviețuiască temporar separat de corpul altuia. Pulsunile, emanând din substratul biologic structurat sub forma schemei corporale, nu pot să se exprime în fantasme, ca în relația transferențială, decât prin intermediul imaginii corporale. *Dacă locul de origine, sursa pulsuniilor este schema corporală, locul reprezentării lor este imaginea corpului*. Cu toate acestea, elaborarea acestei imagini corporale nu poate fi studiată decât la copil, în cursul structurării schemei sale corporale în relație cu adultul care îl îngrijește: pentru că ceea ce numim *imaginea corporală este ulterior refulată, în special datorită descoperirii imaginii scopice a corpului, iar apoi datorită castrării*. La copil, în cursul primilor trei sau patru ani, ea se constituie în raport cu experiențele olfactive, vizuale, auditive, tactile, care au valoare de comunicare la distanță, în absența contactului fizic cu alții – în primul rând cu mama, dar și cu alte prezențe din anturaj. Atunci când nu este nimeni în apropiere, când se produce o experiență senzorială nouă în absența unei prezențe umane, teoretic, doar schema corporală va fi implicată. Practic însă, această experiență senzorială este, pentru

¹ N.A.: Numesc “obiect total” o ființă vie în întregime sa – arbore, animal sau ființă umană. Numesc “obiect parțial” o parte reprezentativă a acestui obiect total, prin care subiectul poate intra în relație mediată cu acest obiect total.

subiectul însuși, integrată prin intermediul amintirii unei relații simbolice deja create.

Fantasmă, dorință. Realitate, trebuință.

De exemplu, un copil care se lovește de o masă crede că aceasta este rea, și se așteaptă ca masa să-l consoleze pentru răul pe care l-a suferit din pricina ei. El proiectează asupra acestei mobile o imagine corporală. Doar cu ajutorul cuvintelor mamei el va ajunge să discrimineze lucrurile de persoane. Persoanele sunt pentru el, până în acest moment, doar corpuri de care el se lovește, dar care apoi îl consolează; o mobilă este un corp de care el se lovește, dar care nu îl consolează, care nu reacționează, chiar dacă el țipă și apoi o bate. În schimb, aflat în prezența unui martor uman, real sau din amintire, schema corporală, origine a trebuinței, care constituie corpul în vitalitatea sa organică, se intersectează cu imaginea corpului, locul de origine al dorinței. Această țesătură de relații va permite copilului să se structureze ca om. Mai târziu, relațiile umane astfel introiectate vor face posibilă relația narcisică cu sine-însuși (narcisismul secundar).

Pentru a relua exemplul precedent, când mai târziu copilul se lovește de o mobilă, se va mângâia cu propria mână, își va alina suferința corporală; nu va mai atribui lucrurilor comportamente intenționate. El introiectează experiența diferenței între lucru și corp viu, în cazul acesta al său; lucrul, corpul mamei și obiectul numit masă. El transferă propriei mâini capacitatea de acțiune salvatoare și reconfortantă pe care doar mama lui o putea realiza pentru el când era mai mic și se rănea lovindu-se de lucruri. Această introiecție îi permite să se auto-îngrijească.

În măsura în care imaginea corpului se structurează astfel în relația intersubiectivă, orice întrerupere a acestei relații, a acestei comunicări, poate avea efecte dramatice. Sugarul care își așteaptă Mama plecată de două săptămâni, se așteaptă ca ea să fie exact la fel ca atunci când l-a părăsit. Când ea revine, după cincisprezece zile, o vede altfel, și el însuși a devenit altfel, conform propriei realități. Astfel se poate instala o formă de autism, pentru că nu mai reușește să regăsească împreună cu celălalt senzația de sine din urmă cu două săptămâni, nu mai regăsește în mama lui nici aceeași mamă și nici pe el însuși. Această schimbare poate fi de asemenea traumatizantă la vederea mamei care revine de la maternitate cu un copil; ea nu mai are copilul în pânțe ca atunci când a plecat de acasă; ori copilul mai mare la asta se aștepta, fără să realizeze că se aștepta: el nu se aștepta să o vadă cu un nou-născut. Știind, din ceea ce i s-a spus, că s-a născut un frățior sau o surioară, el se așteaptă ca mama să revină cu un copil de vârsta lui.

Fantasma pe care o are cu privire la ceea ce așteaptă nu este ceea ce se întâmplă în realitate. Consecința uneori patogenă a acestei discordanțe între imaginar și realitate, face obiectul intervenției psihanalitice. Orice copil trebuie să ajusteze permanent fantasma, derivată din relațiile din trecut, la experiența imprevizibilă a realității prezente, care diferă cu totul sau doar parțial de fantasmă. Această ajustare permanentă însoțește dezvoltarea continuă a schemei corporale a copilului în confruntarea cu realitatea adulților, a căror formă i se pare perfectă, imuabilă (orice schimbare este insolită) și dezirabilă. La nivelul imaginii corpului, este vorba, așa cum am spus, de dorință și nu doar de trebuință.

Repetarea permanentă a tipurilor de trebuințe, urmate de uitarea cvasi totală a tensiunilor care le însoțesc, subliniază faptul că ființa

umană trăiește mult mai narcisic emoțiile și dorințele, asociate imaginii sale corporale, decât senzațiile de plăcere și suferință, legate de excitațiile la nivelul schemei corporale (mai puțin în cazurile limită în care viața sa este pusă în pericol, sau dacă, la copilul respectiv, regiunea în cauză, aflată în tensiune, este suprainvestită narcisic prin fantasme împărtășite cu adultul în a cărei îngrijire se află, mai ales dacă acestea rămân neexprimate de-o parte și de alta).

În exprimările, teoretic fără limite, pe care le permit cuvântul, imaginile și fantasmele, regăsim doar dorința în căutarea satisfacerii, veșnic nepotolită. Trebuința însă, nu poate fi “amânată” de cuvânt decât un timp, după care trebuie satisfăcută în corp. Cu plăcere sau nu, ea trebuie în mod efectiv obligatoriu satisfăcută pentru ca viața organismului să poată continua. Prin cele două procese reprezentate, pe de-o parte, de tensiunile create de durere sau plăcere în corp, și pe de alta, de cuvintele venite de la un altul pentru a umaniza aceste percepții, schema corporală și imaginea corpului sunt puse în relație.

Construită în relația verbală cu celălalt, imaginea corporală constituie mijlocul, puntea de comunicare interumană. Aceasta explică, invers, faptul că, a trăi într-o schemă corporală fără o imagine corporală înseamnă a trăi mut, singur, tăcut, narcisic insensibil, la limitele disperării umane: subiectul autist sau psihotic rămâne prizonierul unei imagini incomunicabile, al unei imagini animale, vegetale sau obiectuale, unde nu se poate manifesta decât o ființă-animal, o ființă-plantă sau o ființă-lucru, care respiră și pulsează, fără plăcere sau durere. Observăm asta la copiii care, închiși în ei înșiși, părând să-și ignore propriile senzații

și gânduri, nu se pot exprima decât împrumutându-și vocea unei păpuși, unei pisici, unei marionete¹.

Prin intermediul cuvântului dorințele împlinite au putut să se organizeze în imagine a corpului, amintirile au putut să influențeze zone ale schemei corporale, devenind astfel zone erogene, chiar dacă obiectul dorinței nu mai este prezent. Țin să insist asupra faptului că, dacă nu există cuvinte, imaginea corpului nu structurează capacitatea de simbolizare a subiectului, ci face din acesta un debil ideativ relațional.

În acest caz, există totuși o imagine corporală, dar atât de arhaică, o imagine senzorială, fugară, vagă și fără cuvinte pentru a o reprezenta, încât nu oferă posibilitatea comunicării cu o persoană. Un astfel de subiect este în așteptarea simbolizării. El nu poate exprima nimic despre imaginea sa corporală, nu poate nimic.... Nu poate exprima decât o stupefacție prostească sau alertată, în așteptarea unui sens. Sensul este dat de limbaj, care însoțește împărtășirea emoțiilor între doi subiecți, dintre care cel puțin unul exprimă verbal trăirile, este o persoană. Acești doi subiecți comunică prin imaginile lor corporale aflate în relație complementară. Dacă lipsește acest fapt, indiferent de motivul pentru care lipsește, subiectul rămâne aparent debil, pentru că imaginea sa corporală nu beneficiază de medierea limbajului verbal.

Problema debilității

Problema schizofreniei

¹ N.A.: Cf. capitolului "Cură psihanalitică cu ajutorul păpușii-floare", din volumul *Au jeu du désir*, op.cit.

Poate că este mult spus că vorbim despre debilitate, având în vedere că nu suntem siguri că debilitatea efectivă există. Ceea ce există constă în întreruperea comunicării pentru motive care, în orice istorie personală, rămân de descifrat. Chiar atunci când există cuvinte, sunete... dacă ele nu semnifică pentru subiectul-copil comunicarea unei persoane cu persoana sa, el poate suferi o breșă în capacitatea de simbolizare, și să ajungă astfel la schizofrenie.

În cazul debililor, ca aparență clinică, potențialul capacității de simbolizare a imaginii corporale este "adormit". În cazul schizofrenilor, potențialul de simbolizare al imaginii corporale a fost întrerupt la o anumită epocă, și cum nu a mai beneficiat de cuvinte venind de la persoana cu care se afla într-o relație structurantă, o relație de iubire, copilul a simbolizat pentru sine-însuși tot ceea ce a trăit, într-un cod care însă nu mai este comunicabil. Și asta se datorează fie faptului că el nu și-a vorbit sieși, fie i s-au spus, sau a auzit doar cuvinte pe care nu le simțea, înțelegând prin asta că nu erau conforme cu emoțiile pe care ar fi trebuit să le exprime, care erau cuvinte-zgomot, fără valoare emoțională veridică, fără încărcătura umană a intenției capabile să comunice viața și iubirea (sau ura) subiectului care vorbea copilului și căruia copilul se adresa. Toate celelalte percepții, fie ele cuvinte, exemple, comunicări, venind din parte obiectului complice așteptat, sunt resimțite ca zgomote de cuvinte, percepții senzoriale fără sens pentru imaginea sa corporală, și, din nou, îl reduc, ca înaintea oricărei cunoașteri, la o schemă corporală, aceea a momentului în care devine schizofren. Această schemă corporală, separată de imaginea corpului, creează un fel de ruptură a spațiului și timpului, o falie am putea spune, prin care copilul derapează în imaginarul unei dorințe disociate de posibilitatea unei realizări. Pentru dorință nu mai există o reprezentare capabilă să

întărească, credibilă pentru narcisismul unui subiect în comunicare cu alt subiect.

Astfel, un zgomot din exterior i se pare că este un răspuns la o “simțire” actuală a corpului său, întregul univers al lucrurilor se află în conversație cu el, dar nu și universul uman, pentru că relația cu altul a devenit un pericol, datorită unei scăpări a celuilalt sau a sa, a amândouă, dar cine a fost cel care a început ? el nu se mai regăsește și nici nu se mai înțelege pe sine. Se retrage în el însuși și stabilește cu sine un limbaj codat, delirant pentru noi, în timp ce, pentru el, acest cod conferă un sens trăirilor sale; sau “dezvorbește”, emițând foneme ce nu constituie asamblări cu sens de cuvinte.

Înțelegem de ce o trupă de mimi care a dat un spectacol într-un spital de psihiatrie, în fața unui public în care se aflau și psihotici, s-a simțit mai bine înțeleasă decât de către un public obișnuit.

Imaginea corpului și inteligența limbajului gestual și verbal

Mimul, care transmite imagini corporale este imediat înțeles de către psihotic, de schizofren, tocmai pentru că el nu descifrează lingvistic spectacolul dat de mim, nu pune, cum face spectatorul obișnuit, ceea ce vede în cuvinte. Spectacolul dat de mim vorbește direct imaginii sale corporale¹.

¹ N.A.: Putem observa că mimi nu interesează întotdeauna copiii sănătoși, în timp ce clownii îi interesează. Aceasta deoarece comportamentele mimate de clowni se raportează la imagini ale corpului arhaice, orale și anale, în timp ce comportamentele mimate de către mimi se raportează cel mai adesea la sentimente și comportamente ale erotismului uman castrat anal și genital, adică se raportează la o imagine corporală post-oedipiană și la o etică în acord cu morala socială. Nu este însă și cazul clovnilor care așteaptă de la un Domn Drept semnalul pentru a se opri din elucubrațiile lor fantasmatică erotico-ludice, orale și anale.

În general, înțelegerea unui cuvânt depinde simultan de schema corporală a fiecăruia și de constituirea imaginii sale corporale, legată de schimburile vii care au acompaniat, pentru el, integrarea, achiziția acestui cuvânt. Cuvântul are cu certitudine un sens simbolic în sine, adică reunește, dincolo de spațiu și timp, într-o comunicare prin limbajul vorbit, înregistrat, scris, ființe umane care, chiar fără a avea o experiență trăită în comun, pot să-și transmită astfel, dacă au încredere unul în celalalt, roadele lingvistice dobândite de ei prin intersectarea imaginii lor corporale cu schema corporală. Dar cel care nu are fie imaginea corporală, fie schema corporală corespunzătoare cuvântului emis, îl aude fără a-l înțelege, în absența raportului corporal (imagine pe schemă) care permite acordarea unui sens.

Un orb congenital poate, de exemplu, să spună culori, să pronunțe cuvintele “albastru”, “roșu”, “verde” – cuvinte care exprimă o imagine, care dobândesc sens pentru un interlocutor văzător (pentru că pentru el, senzațiile scopice au contribuit la constituirea imaginii corporale); dar asta nu-l împiedică pe nevăzător să ignore sensul cuvintelor sale; mai exact, semnificația culorilor nu poate reuni pentru el o imagine corporală de văzător cu o schema corporală de nevăzător. Fiecare dintre noi are astfel, cu adevărat, un raport narcisic (traversat de narcisism) cu elementele senzoriale aflate în rezonanță cu cuvintele din vocabular².

Nimeni nu poate ști, chiar printre văzători, când cineva vorbește despre albastru, despre ce fel de albastru vorbește. Doar atunci când cei doi interlocutori caută, printre nuanțele de albastru, albastrul despre care

² N.A.: Putem înțelege astfel maniera în care pacientul reacționează la interpretările analistului, atunci când le refuză, spunând că sunt incompreensibile. Este adevărat că termenii utilizați de analist pot face referire la imagini corporale pe care pacientul le-a refuzat, obligând simultan la respingerea unei explicații, a unei întrebări sau a unei intervenții care face referire la acestea, și asta chiar dacă analistul preia termenii folosiți de pacient, pentru că acești termeni nu acoperă aceleași articulări mentale sau afective ca pentru analist. Acest fapt constituie uneori cauza unei rupturi bruște a relației de transfer, irecuperabilă în relația analitică și care impune schimbarea analistului.

vorbește fiecare, pot să-și dea seama dacă vorbesc sau nu despre un albastru diferit.

Orbul congenital nu are o imagine a corpului în raport cu ochii, el are doar schemă corporală: el știe că are ochi-organe, dar nu are o imagine relațională prin intermediul vederii. Fapt care nu-l împiedică să vorbească utilizând semnificanți vizuali. Am avut astfel de orbi în analiză, care spuneau adesea: “L-am văzut bine...”, “Nu l-am văzut...”; “Ce vreți să spuneți prin “l-am văzut” ?” – Da, această persoană a venit la noi acasă. – Dar l-ați auzit. De ce spuneți “l-am văzut”? – Păi pentru că toată lumea spune așa.” Chiar dacă nu își poate reprezenta o culoare, orbul a auzit oamenii vorbind despre culori, despre culori reci, culori calde, despre intensitatea, frumusețea, tristețea sau veselia pe care văzătorii le asociază viziunii culorilor; el își face o reprezentare auditivă și emoțională a culorilor în relația cu ceilalți. Auditivă, dar și tactilă, calorică.

Același lucru se întâmplă și cu copilul care, vorbind despre învățătoarea sa, spune: “Este drăguță, este verde! Cei din clasa cealaltă au o învățătoare albastră, mi-ar place mai mult să fiu cu ei!” (atunci când ambele învățătoare poartă bluze albe!).

Cazul orbului congenital ne ajută să înțelegem indirect cum este pentru un copil care, datorită unei scheme corporale imature, nu a putut înregistra, prin interacțiunea percepțiilor efective și a imaginii corporale, experiența senzorială subiacentă anumitor cuvinte pronunțate de adulți. Aceste cuvinte, el le aude și le repetă la invitația adulților. Deși asemănându-se adultului în limbaj, copilul nu posedă însă, cu privire la ceea ce spune, o imagine a corpului fantasmată, consecutivă experiențelor personale trăite, corespunzătoare sensului cuvintelor pentru adult.

Cuvintele, pentru a dobândi sens, trebuie întâi să prindă corp, să fie cel puțin metabolizate într-o imagine corporală relațională. Este cazul adultului care, trecând în principiu prin castrarea genitală oedipiană, vorbește dintr-o zonă a experienței raportată la propriul corp, sexual adult, la schema sa corporală și la percepțiile interrelaționale așa cum le cunoaște: toate acestea sunt încă necunoscute unui copil. Când acesta reia în limbaj cuvintele unui adult pe care-l aude, ele sunt reprezentative pentru alte erogenități decât cele la care adultul putea face aluzie.

*Imaginea corporală
și cazul particular al prenumelui.*

Dintre toate fonemele, dintre toate cuvintele auzite de copil, există unul care va avea o importanță primordială, asigurând coeziunea narcisică a subiectului: prenumele. Încă de la naștere, prenumele – legat de corp și de prezența altuia – contribuie în manieră determinantă la structurarea imaginii corpului, incluzând imaginile cele mai arhaice. Prenumele reprezintă fonemul sau fonemele ce acompaniază senzorialitatea copilului, mai întâi în relația sa cu părinții, apoi cu alții, de la naștere până la moarte. Chiar și în somnul profund, pronunțarea prenumelui poate trezi subiectul. Dacă este în comă și îi rostim prenumele, deschide ochii. Prenumele, este primul și ultimul fonem care se află în raport cu viața proprie și în relație cu altcineva, și care o susține, pentru că a fost, încă de la naștere, semnificantul relației sale cu mama. Cu condiția, desigur, ca aceasta să nu-l fi numit permanent “zizi”, “toto” sau “mimi”. Dacă prenumele însoțește subiectul dincolo de castrarea oedipiană și este preluat de toți din societate, numele de alint

dat eventual de mamă copilului său va trebui abandonat la momentul înțărării sau a controlului sfincterian.

Aceasta explică de ce nu se poate schimba prenumele unui copil fără riscuri grave.

Cazul lui Frederic

Am avut în tratament un copil care, fiind abandonat după naștere de către părinți, a fost plasat într-o creșă și apoi adoptat la vârsta de unsprezece luni. La această vârstă, părinții adoptivi i-au dat un nou prenume: Frederic, diferit de cel pe care-l purtase până atunci, fapt pe care mama nu l-a precizat în informarea preliminară pentru cură.

Frederic a fost adus în consultație la vârsta de șapte ani, pentru simptome aparent psihotice. Începutul tratamentului psihanalitic conduce la descoperirea faptului că este hipo-acuzic. I se pune aparat auditiv și, cu ajutorul travaliului psihoterapeutic, inteligența i se trezește, și incontinența sfincteriană se rezolvă.

Se adaptează complet la categoria de vârstă, dar, la școală refuză să citească și este incapabil să scrie. Observ însă că se servește de litere, și în special de litera "A" pe care o distribuie cam peste tot, scrisă în toate sensurile, în desenele sale. "Acesta este un A ?" El face semn ca da. Repet întrebarea: "Și acesta ?" (un A făcut invers). El rostește un "da" în cursul inspirației, în timp ce de obicei vorbește prin sunete emise în cursul expirației.

Învățătoarea îmi scrie că participă la toate activitățile, dar că refuză să învețe să scrie și să citească.

Am căutat să aflu cine ar putea fi desemnat prin aceste A-uri, pentru că nu exista, în familia sa, nici un prenume care să înceapă cu această literă. Interpretarea că ar putea fi vorba despre supraveghetoarea consultației, al cărei nume începea cu “A”, a rămas fără efect. Mama adoptivă îmi spune atunci ceea ce nu știam: copilul purta, atunci când l-a adoptat, prenumele de Armand. Acest fapt mi-a permis să interpretez copilului că probabil încearcă să semnifice Armand, în desenele sale, prin toți acei “A”; că fără îndoială a suferit în urma schimbării prenumelui atunci când a fost adoptat, adopție asupra căreia, printre altele, a fost foarte timpuriu informat. Dar această interpretare nu a dat nici un rezultat.

Atunci – și acest fapt dovedește importanța imaginii corporale a analistului, pentru că urmarea nici nu a fost gândită de mine – după un moment de așteptare silențioasă, în cursul căruia copilul era ocupat cu desenul sau modelajul, iar eu reflectam, mi-a venit ideea să-l strig ca din culise, fără să-l privesc, adică fără să mă adresez persoanei sale prezente acolo prin corpul lui în fața mea, ci cu o voce mai ridicată, cu un ton și o intensitate diferită, capul meu întorcându-se în direcția tuturor punctelor cardinale, spre tavan, sub masă, ca și cum aş fi chemat pe cineva din spațiu, care nu știam unde se află: “Armand...! Armand...! Armand...!”. Persoanele care asistau la această consultație la Trousseau au văzut copilul ascultând și întinzându-și urechea spre toate colțurile încăperii. Fără să mă privească, așa cum nici eu nu-l priveam pe el. Am mimat căutarea unui “Armand”, și a venit momentul în care ochii copilului au întâlnit privirea mea, și i-am zis: “Armand, este prenumele tău când ai fost adoptat”. Atunci, am perceput în privirea sa o intensitate excepțională. Subiectul Armand, de-numit, a putut să lege imaginea sa corporală de cea a lui Frederic, același subiect numit astfel la unsprezece

luni. A fost un proces absolut inconștient: el avea nevoie să-și audă prenumele rostit nu cu o voce normală, a mea, cea pe care o cunoștea, care se adresa lui în propriul corp, acolo, în prezent, în contextul realității actuale, ci spus de o voce fără loc, o voce din cap, o voce “off”, cum se spune azi. Era genul acela de voci maternante necunoscute pe care le auzise când i se vorbise sau când fusese strigat, când era în creșa de unde fusese adoptat. Aceasta regăsire în transferul asupra mea, psihanalista lui, a unei identități arhaice, pierdută de la vârsta de unsprezece luni, i-a permis să depășească în următoarele două săptămâni, dificultățile legate de scris și citit.

Această pregnanță a fonemelor cele mai arhaice, pentru care prenumele este exemplul-tip, arată că *imagea corporală este urma structurală a istoriei emoționale a ființei umane. Ea este locul inconștient (și prezent unde?) din care se elaborează orice expresie a subiectului; locul emiterii și receptării emoțiilor interumane lingvistice*. Ea își trage ceea ce este durabil în coeziunea sa din atenția și din stilul de dragoste oferit copilului. Vine de la sine, în consecință, că ea depinde de comerțul afectiv cu mama și cu cei apropiați. Este o structură ce decurge dintr-un proces intuitiv de organizare a fantasmelor, a relațiilor afective și erotice pregenitale. Fantasma semnifică aici memorizarea olfactivă, auditivă, gustativă, vizuală, tactilă, barestezică, cenestezică, a percepțiilor subtile, slabe sau intense, resimțite ca limbaj al dorinței subiectului în relație cu altul, percepții care au acompaniat variațiile de tensiuni substanțiale resimțite în corp, și în special, printre acestea, senzațiile de alinare și de tensiune datorate trebuințelor vitale.

CELE TREI ASPECTE DINAMICE ALE IMAGINII CORPORALE

Cum imaginea corporală nu este o consecință anatomică naturală, așa cum poate fi schema corporală, ci dimpotrivă, ea trebuie să se elaboreze în cursul istoriei subiectului, *trebuie să studiem modul în care aceasta se construiește și se transformă de-a lungul dezvoltării copilului*. Aceasta ne va conduce la distingerea a trei modalități ale aceleiași imagini corporale: *imaginea de bază, imaginea funcțională și imaginea erogenă, care, împreună, constituie și asigură imaginea corpului viu și narcisismul subiectului în cursul fiecărui stadiu al evoluției sale*. Ele sunt legate între ele, în fiecare moment, menținute coezive prin ceea ce vom numi: *imagine, sau mai exact: substrat dinamic*, desemnând prin aceasta metafora subiectivă a pulsionilor de viață¹ care, avându-și originea în ființa biologică, sunt permanent tensionate de dorința subiectului de a comunica cu un alt subiect, cu ajutorul unui obiect parțial senzorial semnificat.

Imaginea de bază

Prima componentă a imaginii corpului este imaginea de bază. Imaginea de bază este ceea ce permite copilului să se simtă într-o “identitate de a fi”, adică într-o continuitate narcisică sau o continuitate spațio-temporală care datează și se țese din momentul nașterii, în ciuda mutațiilor din viața sa și a deplasărilor impuse corpului său, ca și împotriva dificultăților pe care trebuie să le îndure. În acest fel *definesc eu narcisismul : ca o identitate de a fi cunoscută și necunoscută, fiind-devenind, proprie fiecăruia în genitalitatea sexului său*.

¹N.A.: Active și pasive.

Din această identitate, puternic sau cu tenacitate susținută, provine noțiunea de existență. Sentimentul de a exista al unei ființe umane, care arimă corpul său narcisismului, sentiment ce este evident, provine din această convingere, fără îndoială iluzorie, a continuității. Din același motiv, invers, eclipsele narcisismului constituie deschiderea spre numeroase aberații ale echilibrului unei ființe umane. Aici se plasează dereglările funcționale, pe care le putem interpreta ca veritabile “căderi” sau eșecuri ale narcisismului, susceptibile să provoace, prin pulsuniile de moarte localizate în anumite regiuni ale corpului, atingeri organelor cum ar fi infarctul sau ulcerul suferit în momentul unor șocuri emoționale.

Dar dacă narcisismul înseamnă continuitate, el nu este în mai mică măsură istorie, nu este mai puțin susceptibil de remanieri, ceea ce obligă la distincție între diferite momente. Și, pentru că acum vorbesc despre imaginea de bază, aș dori să adaug că ea este fundamental “raportată la”, “constitutivă a” ceea ce eu numesc *narcisism primordial*. Înțeleg prin acesta narcisismul subiectului în calitate de *subiect al dorinței de a trăi, preexistent conceperii sale*. Este ceea ce animă chemarea de a trăi într-o etică ce susține subiectul în a dori. În acest fel copilul este moștenitorul simbolic al dorinței genitorilor care l-au conceput. *Această etică, a fetusului*, este articulată satisfacției de a crește în fiecare zi masa carnală, este o *etică aditivă vampirică*, o etică de “a aduna”, de “a prinde”; și pentru că este vorba despre sângele placentar, această etică echivalează, retroactiv, în amintirea fantasmată, unei perioade vampirice¹.

Acest narcisism primordial constituie într-o oarecare măsură o intuiție trăită de ființare în lume a individului speciei, adică lipsit de orice

¹ N.A.: Vampiric în raport cu un pretins altul, al cărui parazit este fetusul. Ori, placenta este a sa, elaborată de ovulul fecundat, ca și membranele amniotice. Expresiile lingvistice ca “a trage de sine” pentru a ieși dintr-o stare de slăbiciune, sau “a se retrage în sine” pentru a găsi o împăcare coezivă, sunt referiri inconștiente la această epocă.

mijloc de expresie, cum este încă copilul *in utero*. Acest signifiant este cel care dă sens identității sociale, simbolice. Aici rezidă, cum am subliniat, valoarea și *importanța prenumelui* care, în momentul trecerii de la fetus la nou-născut, este primit de subiect de la instanțele tutelare, atașat corpului său vizibil pentru altcineva, și certifică pentru el, în realitate, perenitatea sa existențială; *dovadă, atunci când se recunoaște în fonemele acestui cuvânt, a dominării pulsionilor sale de viață asupra celor de moarte.*

Imaginea de bază nu poate fi atinsă, alterată, fără a mobiliza imediat o reprezentare, o fantasmă, care amenință viața însăși. Această fantasmă nu este însă produsul pulsionilor de moarte, căci acestea sunt inerție vitală, și mai ales sunt lipsite de reprezentare. Când imaginea de bază este amenințată, apare o stare fobică, mijloc specific de apărare împotriva unui pericol resimțit ca persecutor, reprezentarea acestei persecuții fantasmate fiind ea însăși atașată unei zone erogene prevalente în prezent pentru subiect. Acesta va reacționa deci la ceea ce pune în pericol imaginea de bază printr-o fantasmă persecutorie viscerală, ombilicală, respiratorie, orală, anală – a crăpa, a exploda, etc. în funcție de primul moment traumatic trăit în istoria sa.

Acest fapt revine la a spune că fiecare stadiu modifică reprezentările pe care copilul le poate avea cu privire la imaginea sa de bază; altfel spus, *este o imagine de bază în fiecare stadiu*. Apar astfel, după naștere, mai întâi o *imagine de bază respiratorie-olfactiv-auditivă* (cavitate bucală și torace); este prima imagine aeriană de bază. Ea este *urmată de o imagine de bază orală* care o include nu numai pe prima, respiratorie-olfactiv-auditivă, ci și întreaga zonă bucală, faringo-laringeală, care, la cavitatea bucală și torace, asociază imaginea abdomenului, reprezentarea de plin și gol în stomac (de foame sau sațietate), care

poate fi în rezonanță cu senzațiile fetale de foame sau plenitudine stomacală.

A treia imagine de bază, care este imaginea de bază anală, adaugă primelor două funcționarea retentivă sau expulzivă a părții inferioare a tubului digestiv, și adaugă de asemenea masa de înveliș care o constituie bazinul, cu o reprezentare tactilă a feselor și perineului.

Vom reveni asupra a ceea ce reprezintă o veritabilă arhitectură relațională, dar care este asta numai dacă mama vorbește în cursul îngrijirii copilului: arhitectură centrată prin zonele erogene ale plăcerii (în particular orificiile corpului, dar nu numai) care sunt întotdeauna articulate unei zone funcționale unde percepția este așteptată, uneori cerută prin strigăte, iar așteptarea este satisfăcută sau refuzată de către mamă.

Nicăieri nu se observă mai bine decât la nivelul imaginii de bază și a narcisismului primordial conflictul dintre pulsunile de viață și cele de moarte¹, acestea din urmă putând predomina mult timp la sugar, când mama sau anturajul tratează copilul ca pe un pachet, ca pe un obiect de îngrijit, fără a vorbi persoanei sale.

Aș dori să ilustrez cele spuse printr-un exemplu.

¹ N.A.: Profit pentru a sublinia eroarea care se face confundând pulsunile de moarte cu pulsunile agresive, active sau pasive. În pulsunile de moarte nu se poate strecura nici o pulsione agresivă, fie ea activă sau pasivă. Pentru că pulsunile active sau pasive, indiferent de imaginea corporală la nivelul căreia se produc, sunt întotdeauna în slujba libidoului, deci a dorinței de a trăi a subiectului, în relație cu lumea exterioară, vizând satisfacerea completă a pulsuniilor sexuale corespunzătoare stadiului în curs. De-a lungul existenței, pulsunile de moarte se dispută cu cele de viață, într-un mod relativ similar cu alternanța zilei cu noaptea, și ele triumfă tocmai în somnul nostru natural, unde fiecare este supus dominanței pulsuniilor de moarte, și datorită acestui fapt corpul, ca un anonim, se odihnește de exigențele dorințelor subiectului.

Cazul lui Gilles, instabilul.

Gilles este un băiat de opt ani, adus pentru un enurezis și al cărui principal simptom este o instabilitate extremă, practic imposibilitatea de a sta în același loc. Este dificil suportat în familie și la școală. Nu este un băiat rău. Nu are prieteni, dar nici dușmani. Muștrări, pedepse, nimic nu pare să-l atingă.

În cursul ședinței nu încetează să privească în toate colțurile încăperii. Ochii săi neliniștiți se opresc cu dificultate în timpul desenului, și de îndată ce se mișcă începe din nou să privească în toate părțile în jurul lui. Tratamentul l-a ajutat să-și amelioreze mult starea și să înceteze enurezisul, așa că am convenit împreună să încheiem psihoterapia. În cursul ședinței considerate penultima, mi-a spus: “Acum pot spune unde este primejdia. – Pentru că vei pleca ? – Da.”

Îmi explică atunci, cu ajutorul desenelor, că unghiurile în relief și unghiurile întrînde, unghiurile zidurilor și cele ale pieselor de mobilier, erau fantasmate de el ca aruncând săgeți. Bisectoarele unghiurilor erau purtătoare de săgeți și problema era că, dacă el se afla la intersecția a trei săgeți, risca să fie străpuns și să moară imediat. Înainte de tratament, acest pericol era peste tot. De atunci, doar în cabinetul analistului.

Am putut înțelege ulterior, căci am decis împreună să prelungim tratamentul cu câteva ședințe, că această obsesie a unghiurilor ucigașe era legată de semnificantul “englez”¹. Acest copil, din Paris, avea trei ani în timpul evacuării din 1940. În acea perioadă – prima dificultate reală pentru schema sa corporală – a fost accidentat, aflându-se împreună cu familia în mașina condusă de tatăl său, în timp ce încercau să se

¹ N.T.: În limba franceză, cuvintele “angle” (unghi) și “anglais” (englez) se pronunță asemănător.

refugieze în Sud. Puțin mai târziu, fiind la mare, a fost pe punctul de a se îneca, scăpând din brațele tatălui său care încerca să-l învețe să înoate (a fost reanimat prin respirație artificială). Psihanaliza copilului aducea astfel la suprafață evenimente uitate de toți, dar cărora părinții, surprinși de memoria lui, trebuiau să le admită exactitatea. După aceste evenimente, Gilles nu a mai suportat să fie despărțit de mama lui, era tot timpul “lipit” de ea, permanent agățat de fusta mamei. Se afla acolo, realmente, într-o cabină telefonică, în cursul unei convorbiri telefonice a mamei cu fratele ei, conversație dramatică în care fratele, după Apelul din 18 iunie, anunța că pleacă în Anglia pentru a i se alătura lui de Gaulle la Londra. Situație resimțită de mamă ca încărcată de angoasă; ea era foarte atașată de fratele ei, și existau mari riscuri pentru el. Se mai temea și de faptul că fiul ei, auzind conversația, putea să repete conținutul acesteia, tocmai când profesia tatălui îi impunea acestuia să revină în zona ocupată. În fapt, din acest moment, pentru copil tot ce era nespus în familie și toate preocupările părinților, se centrau în jurul acestor cuvinte: “englez”, “Anglia” – pericol de moarte, dacă Germanii, care ocupau două camere ale casei, le auzeau; și copilul îi întâlnea des.

Toate aceste elemente, necunoscute mie, complet uitate de părinți, au reieșit în cursul ședinței considerate de mine și copil ca penultima; abia atunci a putut să iasă în evidență modul în care imaginea corporală de bază a acestui copil, atât de fobic și de angoasat, fusese erotizată până la olfacție, sub fustele mamei lui, de mirosul angoasei ei, când ea vorbea fratelui adorat, și el percepea emoția provocată mamei sale de această separare, în timp ce ea, la ieșirea din cabina telefonică, crezuse că era mai bine să nu spună nimic fiului ei despre cuvintele schimbate de ea cu fratele ei, și pe care sperase ca fiul ei de trei ani să nu le înțeleagă.

Acest moment lăsase în el cuvintele “englez”, “Anglia”, ca semnificanți ai emoțiilor intense și ai pericolului, atât pentru corp cât și pentru “spusele de nerostit”. Ai pericolului, într-o perioadă în care, datorită celor două incidente succesive cu tatăl (accident de mașină și iminența de înec), Eul Ideal regresase spre relația cu mama, singura imagine de adult securizantă și protectoare, și spre o pierdere secundară a continenței sfincteriene. Acest moment intens al istoriei sale de copil în curs de organizare oedipiană, amenințat de cei doi bărbați ai mamei sale, tatăl său și unchiul matern, rămăsese închistat, sub forma amenințării provenind de la bisectoarele unghiurilor, care se înarmaseră cu săgeți vectoriale (imagini ale zonei sexuale anale și uretrale), persecutoare fantasmatică pentru imaginea corporală de bază a copilului. Corpul său, ca masă spațială, prin instabilitatea motorie (imagine funcțională anală), încerca să stăpânească fobia provocată de pulsuniile sexuale, zona uretral-anală fiind reprezentată în spațiu de către englezi și presupusele lor săgeți, în loc să fie la nivelul anusului mai întâi, apoi al penisului, stăpânul continenței jetului urinar și asumând erecțiile devenite interzise pentru că a se cuibări în brațele mamei sale devenise singurul său refugiu, cel puțin imaginar (în fantasmă aproape halucinatorii de a trăi sub pământ și de a dormi într-o lume numită de el “la Lifie”).

Imaginea funcțională

A doua componentă a imaginii corpului, după imaginea de bază, este imaginea funcțională.

În timp ce imaginea de bază are o dimensiune statică, imaginea funcțională este imaginea stenică a unui subiect care urmărește

satisfacerea dorinței sale. Ceea ce trece prin medierea unei solicitări localizate la nivelul schemei corporale într-o zonă erogenă unde se face simțită lipsa specifică, este ceea ce provoacă dorința. Grație imaginii funcționale pulsionile de viață pot, după ce s-au obiectivat în dorință, încerca să se manifeste pentru a obține plăcerea, să se obiectiveze în relația cu lumea și cu altcineva.

Astfel, imaginea funcțională anală a corpului unui copil este inițial o imagine de emisie expulzivă, la origine în raport cu nevoia de a defeca pe care o are, o resimte pasiv, și care ia sau nu sens de limbaj cu mama; apoi, secundar, ea ia forma unei imagini exprimând expulzia stenică agreabilă a unui obiect parțial nu întotdeauna substanțial, și care poate fi, prin deplasare, transferat asupra unui obiect parțial subtil al propriului corp. De exemplu, expulzia din plăcere a coloanei de aer pulmonar, modificând forma de deschidere și emisia sunetelor, ce permite sublimarea anală în pronunțarea cuvintelor și în modularea vocii cântate. Trebuie să înțelegem că elaborarea imaginii funcționale realizează, în raport doar cu punerea în joc a zonelor erogene, o îmbogățire a posibilităților de relaționare cu altcineva. Mâna, de exemplu, care este la început zonă erogenă prehensivă orală, apoi rejectantă anală, trebuie să se integreze unei imagini funcționale brahiale, dând copilului libertatea scheleto-musculară care îi permite să își atingă scopurile, servește la satisfacerea nevoilor și a exprimării dorințelor sale prin joc. Invers, atunci când imaginea funcțională este negată parțial sau total, de exemplu printr-o intervenție fizic represivă sau verbal castratoare ce se opune acțiunii copilului ("Nu pune mâna"), acesta poate alege ca soluție retragerea, pentru ca zona erogenă să nu intre în contact cu obiectul interzis, obiectul periculos, și nici dorința sa în conflict cu dorința adultului tutelar.

Putem aici să ne referim la exemplul fetei cu fobice de a atinge obiecte, care a putut recupera utilizarea prehensiunii spunându-i: “Apucă-l cu gura mâinii”. Prin aceste cuvinte am “păcălit” oarecum imaginea tactilă; copilul a apucat obiectul, l-a înfășcat și l-a dus imediat la gură, iar brațul, în loc să rămână lipit de corp, a putut să se întindă și să permită mâinii să apuce, ceea ce nu mai știa să facă de câteva luni, ca și cum ar fi ignorat că are mâini. Eu i-am redat posibilitatea unei imagini funcționale oral-anale, și a interesului oral pentru lucruri anale, care reprezintă posibilitățile corpului unui copil cu vârsta de douăzeci de luni. Ori, acest copil avea trei ani și jumătate, și fusese, după spusele celor care o cunoșteau, un copil zburdalnic și comunicativ până la doi ani și jumătate, perioadă în care a trăit o serie de traumatisme psihice derealizante.

Imaginea erogenă

A treia componentă a imaginii corpului este imaginea erogenă.

Doar pentru a o prezenta, voi spune că ea este asociată imaginii funcționale a corpului, locul unde se focalizează plăcerea sau neplăcerea erotică în relație cu altul. Reprezentarea sa este raportată la cercuri, ovale, concavități, sfere, linii și orificii, imaginate ca dotate cu intenții emise active sau receptive pasive, în scop agreabil sau dezagreabil.

Important este, să descriem modul în care aceste trei componente ale imaginii corporale se metabolizează, se transformă și se modifică, ținând cont de dificultățile cu care se confruntă subiectul și de limitările pe care le întâlnește, în special în forma castrărilor simboligene¹ care îi sunt impuse; deci, să descriem modul în care vicisitudinile istoriei sale

¹ N.A.: Vezi capitolul următor.

permit, în cel mai bun caz, ca imaginea sa de bază să garanteze coeziunea sa narcisică. Pentru aceasta este necesar: 1) ca imaginea funcțională să permită utilizarea adaptată a schemei corporale; 2) ca imaginea erogenă să ofere subiectului calea spre o plăcere împărtășită, umanizantă prin valoarea simbolică și poate exprimată nu doar prin mimică și gestică, ci și prin cuvintele spuse de altcineva, memorate în situație de către copil, care se va servi de ele cu bună știință când va vorbi.

Așa cum spuneam înainte, *imaginea corporală este sinteza vie, permanent în devenire, a celor trei imagini: de bază, funcțională și erogenă, legate între ele prin pulsuniile de viață, care sunt actualizate pentru subiect în ceea ce am numit imagine dinamică.*

Imaginea dinamică

Imaginea dinamică corespunde “dorinței de a fi” și de a persevera în a deveni. Această dorință, ca fundament marcat de lipsă, este întotdeauna deschisă spre necunoscut. Imaginea dinamică *nu are nici o reprezentare de sine care să-i fie proprie, ea este tensiunea intenției*; reprezentarea sa va fi cuvântul “dorință”, conjugat ca un verb activ, participant și prezent subiectului, întruchipând verbul a merge, în sensul de permanent-doritor, corespunzător fiecăreia dintre cele trei imagini în comunicare actuală sau potențială cu celelalte două. *Imaginea dinamică exprimă în fiecare din noi Fiind-ul, chemând Întâmplarea: subiectul îndreptățit să dorească, sau cum mi-ar place mie să-i spun, “doritor”.*

Dacă am intenționa să decriptăm o schematizare reprezentativă a acestei imagini dinamice, ar fi forma virtuală a unei *linii punctate care,*

pornind de la subiect, prin intermediul unei zone erogene a corpului său, *ar merge spre obiect*; dar această reprezentare este foarte aproximativă. Imaginea dinamică corespunde unei intensități a așteptării atingerii obiectului, și ea apare indirect în imaginile de balistică pe care copiii le reprezintă prin puști sau tunuri, arătând că, din acestea, pornesc mici puncte care ajung la obiectul țintă. Este traiectul dorinței înzestrat cu sens, “mergînd spre” un scop.

Ea mai apare și sub altă formă virtuală, foarte timpuriu în dezvoltarea copilului (9-10 luni): când o imagine îl interesează, el trasează un *mic vârtej* (numit, mai târziu de copil, melc), pe toate reprezentările grafice care îl atrag, apoi întoarce pagina, și caută altceva. Aceea este *imaginea subiectului simțindu-se dinamizat, adică simțindu-se în starea de a dori*. Aceste trăsături grafice îi punctează ritmul. Fie că o regăsim într-una sau alta din aceste forme grafice, nu este însă mai puțin adevărat că imaginea dinamică în sine nu are reprezentare și este, datorită acestui fapt, inaccesibilă oricărui eveniment castrator. Ea poate fi sustrasă subiectului de o stare fobică, obiectul fobic barînd atunci imaginea dinamică în traiectoria sa doritoare, amenințînd dreptul său de a fi.

Putem vorbi de imagine dinamică orală care, în raport cu trebuința, este centripetă și, în raport cu dorința, este simultan centripetă și centrifugă. Putem vorbi de o *imagine dinamică anală* care este, în raport cu trebuința, centrifugă și, în raport cu dorința, centrifugă și centripetă (acest din urmă caz fiind cel al sodomiei realizate asupra altuia sau suportată din partea altora la homosexuali).

Imaginea dinamică genitală este, la femeie, o imagine centripetă, relativ la obiectul parțial penian și, la bărbat, o imagine dinamică centrifugă. În procesul de naștere, este o imagine dinamică centrifugă expulzivă, în raport cu copilul care este subiect, deci obiect total, chiar

dacă este, acest corp al fetei ce se naște, obiect parțial pentru căile genitale ale parturientei, femeie și, curând, față de subiect, mamă, acceptantă sau rejectantă pentru copil, așa cum este el la naștere.

Să precizăm ceea ce vrem să spunem revenind la imaginea dinamică oral-anală. Această imagine completă a corpului digestiv ar trebui să fie conformă schemei corporale, o imagine întotdeauna centripetă, în sensul căii peristaltice care merge de la gură spre anus. Când se produc inversiuni ale peristaltismului – cazul vărsăturilor – este pentru că imaginea orală (și nu anală) este inversată, adică este “analizată”, și pune în act rejectia obiectului parțial ingerat. Ea este inversată în relația cu altul, persoană prezentă, imaginară sau reală, sau în raport cu un obiect resimțit periculos în stomac¹.

Un astfel de exemplu redă bine vitalitatea imaginii dinamice care, legată de dorință, poate merge până la inversarea traiectului obiectului parțial al trebuinței. Să adăugăm cazul atingerii regresive a unei imaginii dinamice genitale. Este vorba despre un adolescent care, simțindu-se impotent, incapabil de relații cu fete tinere, devine masturbator obsesional. În locul dorinței pentru obiect, îi devine suficient substitutul acestei dorințe, prin regresie la imaginea funcțională a corpului (mâna masturbând penisul), pentru a imagina fantasma unui obiect dorit, care nu mai are nimic de-a face cu realitatea unei persoane exterioare. El intră atunci într-un fel de autism relativ la relația genitală, care, în realitate, îl face din ce în ce mai inhibat și fobic în privința întâlnirilor care l-ar face să iasă din această izolare. Imaginea dinamică este întotdeauna aceea a unei dorințe în căutarea unui nou obiect. Prin aceasta ea este contradictorie cu auto-erotismul, care nu survine decât pentru a atenua absența unui obiect real adecvat dorinței.

¹ N.A.: “Mi-a vomat biberonul”, “Îmi varsă tot ce-i dau” (expresii ale mamelor); “Spectacolul pe care vi-l oferă greața”.

Este reperabilă, la un alt nivel, la începuturile obiceiului de a suga policele, care survine la vârsta de trei luni la copilul cu care nu “se face conversație” după biberon. Căci, dacă i se vorbește după ce a supt, punându-i obiecte la îndemână și numindu-i-le în timp ce le duce la gură, dacă mama, obiectul total, îi numește toate senzațiile tactile, bucale, vizuale ale lucrurilor pe care el le atinge și le prinde, apoi le aruncă, copilul trăiește o plăcere reală, împărtășită cu mama lui, apoi, obosit, adoarme. După câteva biberoane, nu își mai suga policele. Policele nu era decât substitutul tactil al sfârcului, reprezentant parțial al mamei, obiect total cu care copilul dorea să comunice dorința pe care o are pentru ea. Mama dispărând prea repede ca obiect al dorinței după satisfacerea trebuinței, și, sfârcul ne mai existând, copilul, datorită schemei corporale care îi permite de acum înainte să-și bage mâna în gură, și pentru că are numeroase potențialități dinamice din partea pulsioniilor libidinale, în căutarea întâlnirii cu altcineva prin care se simte ca fiind, devenind, având, și făcând, îl alină în această manieră iluzorie și masturbatorie orală: suptul degetului. Locul absenței și expresiei sale prin plâns fiind anulat, copilul nu mai alertează mama prin apelurile sale și, încet, încet, ajunge să nu mai aștepte nimic de la prezența altcuiva. De fiecare dată când trăiește un puseu libidinal în absența obiectului, se mulțumește cu acest transfer, numit adecvat auto-erotic, asupra unui obiect parțial, pumnul său, policele, iluzie a sânelui, a sfârcului; o parte din corpul lui devenind suportul iluzoriu al amăgirii de un altul. El intră astfel într-un simptom compulsiv de tip obsesional, în care dorința sa se servește de imaginea corporală, funcționează pentru a funcționa. Este repetiția aceleiași senzații corporale întotdeauna acompaniată de fantasmă diferite, dar nu și de contacte relaționale între subiecți prin relația senzorială a diferitelor obiecte parțiale reale, și cu atât mai puțin

prin relații emoționale inter-relaționale și lingvistice, în fiecare zi aducând noi descoperiri.

2. Imaginile corporale și destinul lor

Evoluția imaginilor corporale

Putem spune despre evoluția imaginilor corporale că dificultățile pe care le întâlnește sunt întotdeauna reductibile la un același scenariu. *Dorința, acționând prin imaginea dinamică, încearcă să se împlinească prin imaginea funcțională și cea erogenă.* Dar dorința întâlnește în căutarea sa obstacole în fața realizării: fie pentru că subiectul nu își dorește suficient, fie pentru că obiectul este absent, sau pentru că acesta îi este interzis.

Ori, trebuie spus că mai întâi jocul prezență-absență a obiectului satisfacerii dorinței atunci când acesta nu era epuizat, a instituit o zonă sau alta ca erogenă.

De fapt, dorința debordând întotdeauna trebuința, locurile percepțiilor subtile ale cavității bucale, al auzului, vederii, mai târziu anale, vaginale, peniene, devin zone erogene datorită, pe de-o parte, contactului lor cu un obiect parțial gratifiant în relația cu mama (mai târziu partenerul sexual), iar pe de altă parte, datorită absenței mediatizate prin limbaj, în cazul în care obiectul parțial lipsește. De unde

și importanța primordială, eminentă, a mamei, obiect total și subiect exprimând prin limbaj gestual, mimic, auditiv și verbal, în intercomunicare cu copilul său (în timp ce acesta își elaborează imaginile de bază, funcțională și erogenă). Mama, prin cuvinte, vorbind copilului său despre ceea ce el își dorește, dar pe care nu i-l oferă, îi mediatizează absența unui obiect sau ne-satisfacerea cererii unei plăceri parțiale, valorizând-o însă, prin însuși faptul că îi vorbește, deci o recunoaște ca valabilă, această dorință – situație la care ea participă – negată în satisfacerea sa. Zona erogenă nu poate fi introdusă în limbajul cuvântului decât după ce a fost complet privată de obiectul specific prin care a fost inițiată în comunicarea erotică. Și asta nu este posibil decât dacă același obiect total (mama) vocalizează fonemele cuvintelor care specifică această zonă erogenă: “Sânul mamei tale îți este interzis de-acum”, “Nu, gata, nu mai sugi”. Cuvinte care permit ca gura și limba să-și reia valoarea de dorință. Și asta, pentru că obiectul parțial erotic este evocat de către obiectul total (mama) care privează copilul de sânul dorit, dar un copil deja alinat de foame și de sete, care nu mai are “nevoie”.

Cuvântul, prin funcția sa simbolică, generează o mutație la nivelul dorinței: de la satisfacția erotică parțială la relația de iubire care este comunicarea de la subiect la subiect, sau mai degrabă de la pre-subiect (sugarul) la subiectul care este mama, obiect total pentru copilul ei, căruia îi servește ca referință în raport cu lumea și cu el însuși.

Asta înseamnă că într-un proces normal de elaborare subiectivă a imaginilor corporale, se produc schimburi de cuvinte; este ceea ce permite simbolizarea obiectelor satisfacției împlinite.

De aici rezultă că fonemele tranziționale pre-lingvistice verbale au ceva paranormal. Pentru că obiectul parțial tranzițional, oricare ar fi el, substanțial sau subtil, este simultan lucru peren și limbaj confuz al

relației copil-mamă sau copil-tată: limbaj materializat, fantomă a cuvintelor indicibile, conjugate inconștient cu o trăire senzorială ce pare să răspundă de o ființare în stare pasivă care va conduce pasiv la a fi subiect.

Cuvinte pentru care acest copil nu are vocabular, obiectul tranzițional este probabil lexicul, non descifrabil, promis să reprezinte întregimea subiectului care se instituie în relația de obiect-corp potențial erogen și în relația sa funcțională încă fuzională cu “mama” (adultul de care depinde supraviețuirea copilului).

Copiii care au suficiente cuvinte de iubire și libertăți ludice motorii nu au nevoie de obiecte tranziționale. Oricare ar fi dorința lor de a se securiza, au suficientă inventivitate motorie asociată mamei lor și suficiente cuvinte cu ea, fiind suficient de prezentă, pentru ca ei să-și reînnoiască “stocul” de cuvinte vocalizate, obiecte tranziționale sonore probabil, înainte de a se articula unor situații și acțiuni pentru a deveni adevărate cuvinte pe care le păstrează în memorie în momentele de solitudine și când adorm.

Obiectul tranzițional este un obiect ce articulează copiii imaginilor tactile ale zonelor de bază, funcționale și erogene, orale și olfactive; și imaginilor manipulatorii funcționale anale ale epocii la care, înainte de a fi autonomi prin mers, sunt “deambulați” de către adult. Asupra obiectelor tranziționale, ei deplasează relația din trecut a adulților cu ei când, în raport cu acești adulți, se simțeau obiecte parțiale.

Obiectele tranziționale le sunt necesare când simt un pericol ce amenință să-i separe de locul securizant matern, și atunci când își pierd imaginea funcțională anală, deci motricitatea și deambularea, adică atunci când sunt puși la culcare (uneori și la schimbarea locului).

Ei au atunci nevoie de acest obiect numit tranzițional, unul printre multe altele, care reprezintă relația lor rememorată, de când erau mici, cu adultul securizant: adult care are rolul potențial atotputernic față de acest lucru care este obiectul tranzițional, fetiș anti-pericol. Fetiș, pentru subiect, al comunicării cu altcineva securizant în spațiu, în timpul necesar venirii somnului profund unde comunicarea dispare, locul pulsioniilor dorinței fiind luat de pulsunile de moarte.

Să spunem într-o manieră generală că, dacă mama stă împreună cu copilul ei, angoasa acestuia este umanizată prin percepții subtile și cuvinte. Acest schimb securizant cu mama, cu mama *lui*, este pentru el dovada unei relații umane durabile, dincolo de atingerea imaginii funcționale sau a amenințării atingerii imaginii de bază, sau dincolo de senzațiile de tulburare în schimburile în slujba trebuințelor substanțiale când, perturbat, copilul se simte “bolnav”. El regăsește prin acest obiect peren imaginea sa corporală olfactivă, tactilă, etc., orală și anală: regăsire a unei cunoașteri de sine însuși, narcisică primordială, care este fundamentul însuși al sănătății sale. “Vasul comunicant” imaginar cu mama genitoare și care îl îngrijește este restabilit, asociat fantasmelor remanente ale simbiozei primare: Eu-Mama-Mea-lumea regăsită.

Imaginea corporală a copilului, astfel restabilită, în integritatea sa, păstrează, din suferința trecută, o experiență simbolizată a pulsioniilor de viață ale subiectului coexistent cu corpul său, care au reușit să prevaleze față de pulsunile de moarte (adormire, boală). Copilul, în compania mamei, pentru că se simte obiect special în brațele ei regăsite după această experiență, se vaccinează împotriva angoasei care, la următoarea experiență îl va găsi mai bine înarmat decât pe sugarul pe care până atunci nici un incident nu-l perturbase. Medicina ia în considerare tulburările organice ale copilului și permite evaluarea

condițiilor igienice și materiale ale unei bune funcționări fiziologice, interesând orice individ uman (puericultura, pediatria). Psihanaliza a permis descoperirea importanței interacțiunilor, subtile susținătoare ale narcisismului indispensabil regăsirii sănătății afective, care fondează prognosticul psihosocial de viitor al unui anumit copil, născut din anumiți părinți, și protejat de pericole fizice. Cum vedem, narcisismul, ce pare la începutul vieții legat de euforia unei bune sănătăți, este de fapt, de la naștere, în interacțiune cu relația prin limbaj subtil, creatoare de sens uman, cu originea în mamă și întreținută de aceasta – relație ce nu poate fi, la începutul vieții, întreruptă mai mult timp fără pericol.

Cazul Agnes

Așa s-a întâmplat cu această fetiță hrănită la sân de cinci zile, a cărei mamă a trebuit spitalizată pentru un incident febril grav, necesitând o intervenție ginecologică. În zilele care au urmat, copilul nu a mai vrut nimic din ceea ce tatăl său, rămas singur, sau mătușa, care locuia la ei de la nașterea lui, îi ofereau: nici apa oferită cu lingurița, nici biberonul, într-un refuz alimentar total. La recomandarea medicului neputincios în fața acestei situații și care mă cunoștea, tatăl mi-a telefonat. Trebuie să spun că toate acestea se petreceau în timpul războiului, în provincie, și că datorită acestei situații a aduce copilul la mine era de neconceput. I-am răspuns simplu tatălui neliniștit: “Mergeți la spital, și aduceți cămașa pe care o poartă soția dumneavoastră făcând astfel încât să-i păstreze mirosul. Puneți-o în jurul gâtului copilului și apoi dați-i biberonul”. Biberonul a fost acceptat imediat!

Cunoștințele privind noțiunea de imagine corporală mi-au permis această idee și să fac această sugestie. Ce-i lipsea copilului în absența

mamei, pentru a putea înghiți ? Nu era bolnav, dar pierdea în greutate – îi era foame. Cum supsesse trei, patru zile, nu putea fi decât imaginea olfactivă a mamei subit dispărută care-i lipsea. Narcisismul fundamental al subiectului (care permite corpului să trăiască) este înrădăcinat în primele relații repetitive care acompaniază simultan respirația, satisfacerea trebuințelor nutritive, și satisfacerea dorințelor parțiale, olfactive, auditive, vizuale, tactile, ce ilustrează, am putea spune, comunicarea de la psihism la psihism a copilului-subiect cu mama-subiect.

Pe fondul acestei nediferențieri a zonelor corporale a locului real care este corpul copilului, anumite funcționalități corporale sunt favorizate prin repetarea senzațiilor pe care le trăiește, iar aceste arii servesc drept centru al narcisismului primar. Sunt ariile corpului prin care copilul recunoaște zi de zi, din tensiune-privare în detensionare-satisfacere, prin foame-sete urmată de sațietate, o identitate resimțită ca regăsire de a fi și de a funcționa. Dar, în același timp cu această funcționalitate substanțială, cu aceste aporturi și frustrări substanțiale ale zonelor erogene corporale cu dominanță cardio-respiratorie, orală și viscero-uro-anală, se produc stimulări auditive, olfactive, tactile și vizuale care, în spațiu și timp, acompaniază satisfacțiile copilului în aceste zone erogene și îmbogățesc narcisismul. Când survine o separare între copil și mama lui, dorința este frustrată, dar copilul nu-și dă seama decât când trebuința asociată dorinței reapare, trebuința fiind atunci satisfăcută de către orice persoană fără ca dorința să poată recunoaște auditiv, vizual și olfactiv persoana ce acompania înainte aceste satisfacții. Locul în care tensiunea dorinței și cea a trebuinței se confundă a devenit locul gratificării promise, așteptate, satisfăcute sau nu. Și acest loc în care este resimțită lipsa, acest loc al căutării nu doar substanțiale (ca suport

al existenței pentru corp, adică al trebuinței), ci și subtile (căutare de suflet la suflet, al celuilalt eu-însumi în dragoste, adică al dorinței), acest loc în corp este zonă erogenă. Dar, în spațiu, locul unde, în timp, se repetă întâlnirea care răspunde trebuințelor și dorințelor devine spațiul de securitate pentru copil. De exemplu, copilul înțelege mai târziu că nu vede. Spațiul său de securitate auditiv este mai mare decât cel vizual. Iar spațiul său de securitate tactil este mai redus decât cel vizual. Ansamblul creat de acest spațiu de securitate, este spațiul în care legătura cu mama este potențial regăsibilă. Înțelegem că sânul și sfârcul, în conjuncție în mirosul mamei, cu gura copilului ce sugă și cu mucoasa lui pituitară, în timp ce se ghemuiește în brațe la pieptul mamei, toate acestea formează un pattern al dorinței confundate, în această împlinire simultană a trebuinței și a dorinței, cu plăcerea de a fi și satisfacția de a trăi și de a iubi. La fiecare separare, se instalează somnul și, de fiecare dată când apare foamea, se produce regăsirea, care-l face să continue să resimtă ca erogenă zona și ansamblul ariilor care îl leagă de mama sa. Pulsunile parțiale ale dorinței continuă să se focalizeze la nivelul gurii și al cavității bucale a copilului în așteptarea acestor regăsiri. De fiecare dată când sugarul se află în tensiune, indiferent de motiv, trebuința sau dorința, el caută modalitatea de a accede la acest scop care este Nirvana prezenței materne și a siguranței când se cuibărește la pieptul ei. Privarea un anumit timp, când sugarul este în tensiune, suscită toate potențialitățile substitutive de care este capabil, asociate senzorialității substanțiale ale obiectului parțial, sânul, pentru întâlnirea cu altul pe care îl fantasmează cu orice senzorialitate liminară, asociată întâlnirilor trecute, și care sunt, probabil, o promisiune de acel altul. La fel, sonoritatea vocii materne la distanță este o promisiune a întâlnirii pe

care o așteaptă, cu o tensiune spre satisfacție ce-l face să-și dezvolte recunoașterea auditivă a acestei voci.

Putem spune că, dincolo de distanța dintre corpurile copilului și al mamei care îl îngrijește, când aceasta iese din câmpul său vizual, percepțiile subtile ale mirosului și vocii sale continuă să fie pentru copil locul – spațiul care-l înconjoară – în care așteaptă cu nerăbdare întoarcerea mamei sale, adică locul legăturii sale narcisizante cu ea, și al continuării acestei simțiri vii în securitate pe care o trăiește cu ea. La fel, defecarea în scutece îi aduce odată cu mirosul fecalelor, aspectele tactile ale contactelor cu mama sa în timp ce-l curăță, excrementele prezente la șezut fiind pentru el o promisiune că ea va reveni repede; de aici sensul encoprezei mai târziu: este, într-o situație angoasantă, modalitatea inconștientă a unui copil mare de a încerca regăsirea unui spațiu securizant matern. Noile modalități de relaționare umană ale sugarului, modalități subtile de-a lungul timpului, dincolo de distanțe, ce nu mai sunt raporturi substanțiale de corp la corp, trebuie păstrate, pentru ca subiectul să nu sufere prea multe fisuri ale narcisismului: adică pentru a asigura securitatea identității sale, cunoscută și recunoscută ca fiind în raport cu acest prim altul, obiect total cunoscut, mama care îl îngrijește, care îl face să se recunoască uman și să se iubească trăind. Faptul este că, în copilăria timpurie, este indispensabil, pentru ca imaginea corporală să se organizeze, să fi existat un continuum de percepții repetate și recunoscute în care să alterneze percepțiile, succesiv prezente și absente, altele necunoscute și noi pe care copilul le descoperă și care îl solicită. Sunt unele pe care le recunoaște, altele care îl surprind. În fața celor care îl surprind, culoare, formă, percepție, persoană, spații necunoscute, este necesar ca adultul în prezența căruia se află să-i răspundă, sonor, la aceste surprize. În acest fel câmpul de variație al

percepțiilor subtile tolerate, trăite în securitate, se poate extinde. Percepții la început inedite, dar asociate prezenței mamei care-și menține obiceiul cunoscut și numește lucrurile, vorbește, apoi experiența absenței mamei, urmată de revenirea ei, permit copilului memorizarea legăturii care, integrată senzorialității, îl unește cu ea. Când nu sunt împreună, prin medierea făcută de ea cu tot ce-l înconjoară și a fost umanizat prin prezența ei, cuvintele, motricitatea, manipularea, deambularea, reprezintă în spațiu securitatea existențială pentru copil, în ființa sa, în fantasmale, în acțiunile sale, prin încrederea sa în revenirea curând a celei pe care o iubește și care îl iubește.

Datorită acestui fapt copilul este în întregime, ca pre-persoană în curs de structurare, loc al acestei legături relaționale, al acestei legături întrerupte și apoi regăsite. Această primă persoană și el se regăsesc uneori puțin diferiți, dar ea îl recunoaște întotdeauna, chiar dacă copilului îi ia puțin timp, și apoi legătura este regăsită. Este ceea ce mă face să vorbesc de obiecte “impregnate de prezența mamei”, adică obiecte ce generează în copil, prin asocierea fantasmelor, prezența securizantă memorizată a mamei sale. Printre acestea, se numără obiectele uzuale din cadrul spațial obișnuit al copilului, jucăriile pe care ea i le numește, animalele familiare, și mai ales persoanele din anturaj, cu care mama comunică prin limbaj și care în acest fel se specifică pentru copil ca alți oameni ai acestei prime persoane speciale care este mama. Copilul, grație acestei legături introiectate, simbol al narcisismului său fundamental, este atunci, în fiecare moment, în întreg corpul lui, “în coeziune”.

Imaginea sa corporală, unificată prin relația simbolică permanentă, își asumă percepții care, dacă această relație n-ar fi existat sau lipsea prea mult timp, ar fi fost fragmentante. Fragmentarea fantasmatică de

sine și a lumii înconjurătoare provine din imaginea (metaforă) a funcționării alimentare și excretorii (maxilar și anus) condiționată de schema corporală umană; această condiționare este originea discriminării între trebuință și dorință, a fost referința comună a relației de comunicare cu mama, comunicare de la psihism la psihism, contaminată de percepțiile comunicării substanțiale de obiect parțial oral și de obiect parțial excremental, plăcerile tandreții, care acompaniază acest corp la corp în cursul îngrijirii pentru trebuințe, schimburi, hrană și toaletă. Cu cât relația cu mama est permanent vie în relațiile subtile vocalizate, vizuale, olfactive, mimice, jucăușe și ludice în afara momentelor de manipulare pentru îngrijirea corpului copilului, cu atât mai puțin fantasmemele de fragmentare se instituie și durează.

Faptul că narcisismul asigură continuitatea de a fi a individului uman nu înseamnă că el nu va fi remaniat în funcție de dificultățile de care se lovește dorința copilului. Aceste dificultăți, *castrările* cum le-am numit noi, vor permite simbolizarea și, în același timp, ele vor contribui la modelarea imaginii corpului în cursul istoriei reelaborărilor sale succesive.

Dacă pornim de la ideea că (pe care o vom argumenta mai mult în continuare) castrarea este interdicția radicală opusă satisfacției căutate și cunoscute anterior, rezultă că imaginea corpului se structurează datorită emoțiilor dureroase articulate dorinței erotice, dorință interzisă după ce satisfacția și plăcerea sa au fost cunoscute și repetitiv trăite. Într-o zi, accesul la “din ce în ce” mai multă plăcere procurată de satisfacerea directă și imediată cunoscută prin acest corp la corp cu mama și alinarea trebuinței substanțiale, este definitiv întrerupt. Câtul acestei operații de ruptură, este posibilitatea pentru copil de a culege retroactiv ceea ce putem numi “roadele castrării”.

Explicitînd ceea ce înțelegem prin asta, am putea oferi o primă idee despre castrările succesive, înainte de a le examina în detaliu.

“Roadele” castrării

Efectele lor umanizante

Rodul *castrării orale* (încetarea nutriției corp la corp), este posibilitatea pentru copil de a accede la un limbaj care să nu mai fie comprehensibil doar pentru mamă: ceea ce îi va permite să nu mai fie dependent exclusiv de ea.

Rodul *castrării anale* (sau desprinderea de relația tutelară corp la corp mamă-copil) privează copilul de plăcerea manipulatorie împărtășită cu mama. Deși nu mai are nevoie de adult pentru a se spăla, a se îmbrăca, a se șterge, a merge, dorința sa suferă de pe urma pierderii intimității și plăcerii împărtășite în contactele corporale. Grație deja limbajului verbal, rod al înțărcării – dacă această castrare a fost suportată – dezvoltarea schemei corporale a permis adăugarea limbajului mimic și gestual, la dexteritatea fizică, acrobatică și manuală. Castrarea anală, odată aplicată de către mamă copilului, acompanierea sa verbală, tehnologică, fără angoasă, securizează copilul pregătit să se descurce singur în spațiul tutelar, să facă propriile experiențe, să dobândească autonomie expresivă, motorie, privind trebuințele și o parte din dorințele sale.

Pentru mulți copii, desprinderea de mamă este o experiență insuportabilă (ca să nu mai spunem ce înseamnă această experiență pentru anumite mame!). Totuși, ca și în cazul înțărcării – interdicția de a mai suge, a contactului mucoasă la mucoasă, a cooperării între copilul-

gură - mama-hrană, pe scurt interdicția plăcerii corpului copilului în raport cu plăcerea corpului mamei, această castrare zisă anală este condiția umanizării și socializării copilului între 24 și 28 de luni.

Privarea totală de asistența fizică maternă este de asemenea debutul autonomiei pentru copil, în raport cu ceea ce era tutela, în care depindea doar de dorințele mamei, prevalente față de toate celelalte relații ale sale. Această decizie, privită ca o promovare, este pregătită de către mamă oferind copilului toate mijloacele tehnice privind îngrijirea corpului său, a utilizării prudente a libertății de mișcare, a inițierii progresive prin răspunsuri veridice la toate întrebările, această decizie – spunem noi – deschide comunicarea cu toți copiii de vârsta lui și cu oricine altcineva, prin schimburi de cuvinte, prin manipulări ludice sau utilitare împărtășite cu anturajul familial și social apropiat față de care se simte promovat ca fiindu-i auxiliar.

Rodul castrării anale, punând capăt dependenței parazitare de mamă, înseamnă de asemenea descoperirea unei relații vii cu tatăl, cu alte femei, cu camarazii preferați; înseamnă începutul acțiunilor și faptelor de băiat sau fată în societate, capacitatea de control a propriilor acte, discriminarea între a spune și a face, între probabil și imposibil. A nu ceda plăcerii de a acționa care ar putea dăuna lui însuși și celor pe care îi iubește.

Grație acestei autonomii câștigate prin castrarea anală, autonomia copilului în raport cu mama, dar mai ales a mamei sale în raport cu el, copilul, fată sau băiat, se simte uman și poate, cum se spune, “să se pună în locul altuia”, copil sau animal, sau a cuiva slab în raport cu cei puternici, și astfel să dezvolte premisele unei etici umane: “Nu face altuia ceea ce nu ți-ar place să ți se facă”, cu, din păcate, de asemenea frecventul corolar infantil impulsiv, răzbunarea.

Limbajul permite ceea ce nu mai este “dresaj”: cuvânt ce ar trebui exclus din vocabular când este vorba despre o ființă umană, a cărei învățare, din primele ore de “creștere”, înseamnă deja educație.

Copilul nu poate face altceva decât să imite ceea ce vede, și apoi să se identifice cu oamenii care-l înconjoară. Aceste persoane model, de care depinde pentru a supraviețui, sunt pentru el investite cu dreptul de a-i limita agresivitatea sau pasivitatea în beneficiul apartenenței sale la grupul familial și social: scop cultural, utilitar, ludic, la care concură persoane asemănătoare sau diferite de el. Vorbind cu anturajul său despre observațiile, dorințele sale, primește răspunsuri, confirmări, infirmări, judecăți. Cu ocazia acestor schimburi de cuvinte cu tata, cu mama, cu membrii familiei, copilului i se spun și i se repetă interdicțiile. Astfel castrarea simboligenă este repetată, într-un mod sau altul, de către cineva în care copilul are încredere datorită apartenenței sale la grup. Prin acceptarea acestor interdicții, copilul capătă valoarea de element activ al grupului.

Din acest moment, pentru copil devine esențială frecventarea universului extra-familial – fără ca, pentru aceasta, să fie smuls din acest grup și mai ales de mama sa care constituie garanția continuității vieții sale. În special în cazul unui copil unic, frecventarea altor copii va permite acestuia intrarea sănătoasă în Oedip, prin cunoașterea de către copil a sexului său, masculin sau feminin, în funcție de comparația pe care o va putea face prin observarea celorlalți copii de ambele sexe. El are nevoie atunci de răspunsuri corecte privind observațiile sale, atât referitor la diferențele sexuale cât și la cele rasiale și sociale, privind ceea ce observă ca aparențe și acțiuni ale băieților, ale fetelor, ale bărbaților și femeilor întâlnite.

El dezvoltă o identificare cu copiii mai mari de același sex, și experiența arată că, atunci când aceștia, ca și adulții cu care intră în contact, au primit ei înșiși castrarea pulsionilor arhaice, se va dezvolta sănătos spre un Oedip conform moralei în curs în cultura sa. El prezintă, dimpotrivă, semne imediate de angoasă în fața adulților și copiilor mai mari ale căror pulsioni arhaice sunt defectuos castrate, deci deficitare sublimite, și care, datorită acestui fapt, sunt atrași de către copii, pentru că nu au terminat ei înșiși cu copilăria. Plăcerile pe care le așteaptă de la interacțiunea cu copiii și pe care aceștia, păcăliți, le acceptă sau și le oferă reciproc, nu numai că nu contribuie la educația copiilor, în sensul inițierii spre sublimarea pulsionilor în direcția creativității adulte, dar “seduc” copiii în sensul unui blocaj repetitiv al plăcerii narcisice, care nu deschide spre legea corectă, și aceasta nu numai pentru individ, ci pentru grupul social din care face parte. Numeroase nevroze infantile provin din faptul că acești copii nu sunt informați la timp asupra drepturilor limitate în ce-i privește de către toți adulții, inclusiv părinții lor, apropiații, educatorii, și societatea în general. Totul este altfel pentru copil dacă poate vorbi cu încredere și primi informații despre transgresarea acestor drepturi, de care un adult se face vinovat față de el. Această simplă afirmație ajunge pentru a oferi copilului ordinea naturală a eticii umane, cu alte cuvinte niciodată oprită de la sine în căutarea repetării plăcerilor cunoscute. Etica umană este o căutare constantă a depășirii. De aceea, după castrarea anală, copilul deschis spre frecventarea societății în afara familiei, intrat în ceea ce constituie afirmarea propriului sex și admirației celor mai mari, aspiră la drepturile și plăcerile de adult, părinte (sau educator) de același sex, mama sau tata, în raport cu obiectul preferențial, celălalt părinte (persoana iubită de educator).

Pentru că interdicția incestului este spusă (și, dacă este crescut de altcineva decât părinții săi, interdicția relațiilor sexuale adult-copil), dar mai ales datorită imposibilității reale întâmpinate în a reuși șiretlicurile seducătoare la adresa părintelui de sex opus, și în același timp față de părintele rival homosexual, copilul primește *castrarea oedipiană*. Rodul acestei castrări va fi adaptarea sa în toate situațiile sociale. În plus, pulsuniile orale, anale, uretrale, care au fost deja castrate în momentul înțercării, apoi în momentul autonomizării corpului, se vor metaforiza în manipularea obiectelor subtile reprezentate de cuvinte, sintaxă, regulile jocurilor (ceea ce nu înseamnă că va accepta să piardă și că nu va încerca să trișeze). În final, semnele reprezentative ale fonemelor – scrierea, lectura –, semnele reprezentând numerele, sunt sublimări, adică roade ale tuturor castrărilor anterioare și care își dobândesc sensul în orientarea băiatului și a fetei spre o viață genitală viitoare, așteptată ca o promisiune și pregătită de plăcerea de a câștiga cunoștințe și abilități, tehnice, curiozități și plăceri. La sfârșitul oedipului, copilul nu mai trăiește pentru a-i place mamei sau tatălui, ci pentru el, pentru camarazii, colegii și prietenii lui.

După Oedip

Copilul intră în perioada de latență, cu toate promisiunile de viitor pentru timpul când, odată cu pubertatea, va veni maturizarea genitală. O castrare care are toate șansele de a reuși (în simbolizarea pulsuniilor castrate care va urma) este aceea oferită la timp, nici prea devreme, nici prea târziu, copilului, de către un adult sau un frate mai mare pe care îl

stimează și care, la rândul său, îl iubește și îl respectă nu numai pe el ca persoană, dar în așa fel încât prin el copilul simte că sunt respectați părinții lui.

Să admitem că, pentru un copil, fiecare castrare a fost efectuată la timp, printr-un comportament decent, de către cineva ale cărui interdicții sunt credibile tocmai deoarece comportamentele acestui bărbat sau femeii care interzice sunt concordante cu spusele sale.

Roadele receptării acestor vorbe castratoare, întotdeauna inițial penibil de acceptat, îl constituie, după depășirea acestui fapt, renunțarea la actele interzise prin care copilul vroia să-și procure o plăcere mai mare decât cea deja trăită, chiar dacă asta se petrecea doar în imaginație, în proiectele de viitor. Copilul trebuie să facă doliul realității acestor vise de plăcere pe care le recunoaște ca irealizabile pentru el, care-l iubește pe adultul care le interzice și cu care dorește să se identifice. Este renunțarea la pulsuniile canibalice, perverse, ucigașe, vandalice, etc.

Dacă aș dori să rezum ceea ce numesc “roade ale castrării” într-una sau două fraze, aș spune că reprezintă destinul oferit pulsuniilor care nu se pot satisface corp la corp, sau prin satisfacerea corpului cu obiecte erotice incestuoase. Aceste pulsuni sunt menținute interzise – și aici intervine realitatea încurajatoare – prin modelul care a pronunțat interdicția, respectând umanizarea copilului. Invidiind modul în care alții care sunt valorizați, în societate, le utilizează, aceste pulsuni intră, după un timp mai mult sau mai puțin lung de tăcere, de refulare, în ceea ce numim procesele de sublimare, adică în cultură. Pentru corpul propriu, înseamnă ușurința, grația, abilitatea, capacitățile sportive și autonomia totală; în plan mental, înseamnă comunicarea prin limbaj și inteligența în evenimentele de viață. Pentru aspectele legate de sex, independent de interesul pentru plăcerea zonelor erogene sexuale și de atracțiile

sentimentalo-sexuale, la trei ani, mândria propriului nume, propriului sex, a apartenenței la grupul familial propriu, a plăcerii de a se alătura copiilor de aceeași vârstă, este semnul că s-a produs o bună castrare orală și anală.

Sublimările pulsioniilor genitale care se vor face după castrarea oedipiană, realizată între șase și nouă ani cel mai târziu, se vor dezvolta în perioada de latență, de la opt, nouă la doisprezece, treisprezece ani asupra obiectelor extra-familiale, prin relații sociale de schimburi conforme Legii, în eforturile copilului de a avansa către pubertatea ce-i va deschide calea adolescenței: care remaniază toate conflictele de castrare nereușite ale subiectului și ale modelelor sale arhaice, frații mai mari și părinții. Apoi, după această perioadă de adolescență în care toate castrările trebuie reconsiderate și acceptate, pentru că ele reprezintă prețul ce trebuie plătit pentru descătușarea potențialităților sale senzuale și creative, fără decompensări patologice, adolescentul, devenit responsabil de cuvântul simbolic, de propria persoană, de actele lui, asumându-și deplin viața amoroasă și socială, devine adult, egal cu genitorii săi, aceștia intrând sau nu în procesul de îmbătrânire, uneori cu seninătate, alteori în mod decrepit, necesitând asistență.

Această prezentare, un fel de panoramă pe care o trasăm cu privire la castrările succesive umanizante, permite fără îndoială mai bună înțelegere a faptului că vorbim despre castrări “simboligene”.

Asupra acestei noțiuni – capitale – ne vom îndrepta acum atenția.

NOȚIUNEA DE CASTRARE SIMBOLIGENĂ

Despre cuvântul “simboligenă”

Este importantă adăugarea adjectivului “simboligenă” la cuvântul castrare. El oferă acestui termen sensul pe care îl are în psihanliză. De fapt, cuvântul castrare semnifică în limba franceză mutilarea glandelor sexuale, deci o atingere fizică, ce-l face steril în mod ireversibil pe individul castrat. Ori, în psihanliză, cuvântul castrare desemnează procesul care se produce la o ființă umană când o altă ființă umană îi semnifică faptul că îndeplinirea dorinței sale, sub forma pe care acesta o vrea, este interzisă prin Lege. Această semnificare se face prin limbaj, fie că acesta este gestual, mimic sau verbal.

Recepționarea acestei interdicții de a acționa, la care uneltea cu ardoare, provoacă, la subiectul care o recepționează, efectul unui șoc, întărirea dorinței sale în fața obstacolului, uneori revolta, simțindu-se amenințat cu anularea dorinței sale, în fața inutilității totale de a mai urmări obiectul.

El trăiește secundar o inhibiție cu efect depresiv. Este travaliul de refulare a pulsioniilor în chestiune: o tensiune refulantă care, depășind renunțarea la obiectul dorinței și a modalităților sale de satisfacere, atinge însăși valoarea de dorință, care poate antrena mutilarea definitivă (de ordin psihic) a surselor sale pulsionale. Atunci vorbim despre infirmarea traumatică, de *mutilare isterică* și nu de castrare în sens psihanalitic. Confuzia făcută de subiect între experiența pe care trebuie să o îndure și acest risc imaginar de mutilare, a corpului său și a zonei

erogene implicate de interdicție, ne incită să păstrăm, în franceză, pentru acest complex, denumirea de *complex de castrare*.

Pentru a ilustra, putem compara individul cu o plantă care, foarte tânără, face să apară prima sa floare – crezând că este singura pe care o va avea vreodată. Și grădinarul i-o taie. Știm că floarea este organul sexual al plantei. Dacă planta ar putea gândi, ea ar crede că a suferit o mutilare a destinului său reproductiv. Dar de fapt, dacă grădinarul a tăiat această primă floare, este pentru că el știe că, făcând asta, forța rădăcinilor va face planta să crească mai mult; și că, dimpotrivă, lăsând această ramură deja înflorită, ar sărăci vitalitatea plantei. Educarea de către oameni a ființei umane, copilul în curs de dezvoltare, corespunde cu ceea ce face grădinarul care știe și furnizează plantei, presupunând că aceasta ar începe să gândească, dovada nulității gloriei legate de această primă înflorire, pe care și-o imagina a fi promisiunea singurei sale șanse de fecunditate. Ca și pentru floare, castrarea înseamnă întotdeauna a reîncepe pentru ființa umană. Atunci când condițiile de relaționare emoțională între adult și copil sunt bazate pe încredere reciprocă, iese la iveală un sens umanizant, prin exemplu și prin cuvinte. Copilul, imitând adultul care reprezintă pentru el imaginea împlinită a viitoarei sale persoane, acceptă ceea ce acesta îi impune, pentru că dorește, pentru a câștiga mai multă valoare, să ajungă la exemplul primit de la cineva în care crede sau care comandă formarea sa și care, în plus, are prin Lege drepturi asupra lui. Verbalizarea interdicției unui anumit scop al dorinței sale, *cu condiția să știe bine că și adultul este marcat ca și el de această interdicție*, ajută copilul să suporte această trăire, subiectului rămânându-i încrederea în dreptul său de a-și imagina scopul acestei dorințe pe care adultul i-a interzis-o. Deci prin interdicție subiectul doritor este inițiat în puterea dorinței sale, care este o valoare,

în același timp fiind inițiat cu privire la Lege, care îi oferă alte căi de identificare cu ceilalți oameni, marcați și ei, de către Lege.

Aceasta antrenează un proces pe care-l putem numi de mutație pentru subiect, și de întărire a dorinței. Este vorba despre o lege care, chiar dacă pare momentan represivă în raport cu acțiunea, este de fapt o Lege a promovării subiectului pentru a acționa în comunitatea umană. Ea nu poate fi niciodată Legea unui adult care o proclamă pentru profitul său împotriva copilului. Este Legea căreia i se supune adultul în aceeași măsură ca și copilul.

Pulsiunile astfel refulate suportă o remaniere dinamică și dorința, al cărei scop inițial a fost interzis, vizează împlinirea sa prin mijloace noi, prin sublimări: mijloace care necesită, pentru a aduce satisfacție, un proces de elaborare, pe care nu-l solicita obiectul primitiv vizat. Acest din urmă proces este cel care poartă denumirea de simbolizare, decurgând din castrarea înțeleasă în sens psihanalitic.

Dar numai pentru asta nu putem pune semnul egalității între castrare și sublimare. *O castrare poate conduce la sublimare, dar poate de asemenea constitui deschiderea spre o perversiune, spre o refulare cu consecințe nevrotice.*

Perversiunea este o simbolizare; dar o simbolizare care nu corespunde Legii tuturor: lege a progresului care, din castrare în castrare, îl conduce pe cel sau cea care o trăiește la o umanizare în sensul creativității ca și al eticii. Se poate produce o deturnare a pulsiunilor spre o satisfacție care nu introduce progresul subiectului spre asumarea Legii. Așa se întâmplă atunci când castrarea conduce individul la negarea proceselor vitale, care se observă în masochism¹.

Să ne imaginăm o fetiță care reacționează la agresiunea din partea unui micuț camarad eliberându-și pulsiunile agresive strigând. Dacă

¹ N.A.: A se vedea cazul lui Leon, cap. 3.

mama intervine pentru a stăvili această manifestare orală a pulsionilor agresive ale fetei, ironizând-o, ca și cum s-ar face, ea, mama, complice al băiatului, fata, pentru care mama este modelul, poate ajunge să trăiască agresivitatea ca fiind ceea ce mama dorește efectiv pentru ea. Adică, a avea parte de o suferință fizică presupusă ca fiind aprobată de către imaginea împlinită de sine reprezentată de adult.

În acest fel Supraeul devine pervers, masochist, hipocondriac (atunci când este introiectat) sau masochist în relația cu altul, sau autodistructiv (accidente repetate), sau lipsit de defense umorale în fața agresiunilor patologice. Castrarea este înțeleasă uneori – în funcție de adultul care o efectuează, de copilul care o primește, dar mai ales în funcție de cuplul parental, exemplu de viață la acel moment și promisiune de viitor – ca interdicție a oricărei dorințe ce are ca scop plăcerea, și ca o negare a intuiției juste a copilului cu privire la ce înseamnă a te bucura de dezvoltarea fizică, afectivă și mentală. Acesta este un efect simboligen pervers al castrărilor. Cel mai adesea complet inconștient din partea părinților sau educatorilor care stau la originea lor. *O castrare care induce dorința de a se satisface prin suferință, în locul satisfacerii prin plăcere, este o perversiune.* Ca și în cazul efectului homosexualizant al interdicției privind satisfacerea incesuoasă a dorinței genitale. Interzicerea femeii care este obiectul subiectului copil băiat, fie mama (fie surorile sale), îi poate fi spusă și o poate înțelege ca o interdicție a oricărei femei, orice femeie fiind proprietatea tatălui său. Comportamentele și vorbele tatălui îi interzic atunci să încerce să atragă atenția oricărei femei din mediul familial și social al anturajului său. Astfel, castrarea pe care tatăl o impune dorinței băiatului îl conduce spre orientarea pulsionilor falice centrifuge ce se manifestă în el spre căutarea unui bărbat și nu a unei femei.

Repet, *castrarea nu este sinonimă cu sublimarea. Dar dacă se realizează sublimarea, aceasta este pentru că a avut loc castrarea*, care a susținut simbolizarea pulsioniilor în sensul limbajului, în căutarea de noi obiecte, într-o manieră conformă legilor grupului restrâns familial și grupului social, și pentru că subiectul a găsit o plăcere mai mare în joc și în împlinirea pulsioniilor sale evitând sectorul realizării barat prin interdicție. Faptul că a fost aplicată și primită castrarea nu constituie o certitudine că procesul se va încheia cu o simbolizare “eugenă”, sursă de noi simbolizări, excluzând o simbolizare ce s-ar bloca, pe care o putem numi “patogenă”. O simbolizare patogenă suscită o direcție perversă în îndeplinirea dorinței. Subiectul poate fi atunci amăgit de plăcerea pe care o descoperă, spre exemplu, într-un obiect de fixație care aduce o plăcere intensă repetitivă, care va prinde în capcană narcisismul deoarece căutarea dorinței se oprește la corp, loc parțial sau total al gratificării, dar obiect al morții.

Întreaga mea cercetare privind tulburările precoce ale ființei umane vizează decodarea condițiilor necesare astfel încât castrările aplicate copilului în cursul dezvoltării să-i permită accesul la sublimări și la ordinea simbolică a Legii umane. Această ordine simbolică ce promovează un specimen uman, născut din bărbat și femeie, dotat cu un corp feminin sau masculin, pentru a deveni subiect responsabil într-o anumită etnie, și în același timp martor al culturii sale și actor al dezvoltării acestei culturi într-un anumit loc și timp. De-a lungul întregii evoluții a unei ființe umane, funcția simbolică, castrarea și imaginea corporală sunt strâns legate. Funcția simbolică, cu care fiecare ființă umană este dotată la naștere, permite noului-născut să se diferențieze ca subiect doritor și căruia i s-a atribuit un prenume de către un reprezentant anonim al speciei umane (la care totuși se reduce în somnul

profund, în momentul în care subiectul dorinței nu este în relație cu un obiect din realitate).

Grație castrării comunicarea subtilă, a corpurilor la distanță, devine creatoare, de la subiect la subiect, prin comunicarea, mediată de imaginea corpului actual și de limbaj, în cursul fiecărui stadiu evolutiv al libidoului.

Castrarea este generatoare a unei noi maniere de a face față dorinței devenite imposibil de a mai fi satisfăcută în modul în care o făcea până atunci. Castrările – în sens psihanalitic – sunt încercări de separare simbolică. Ele sunt cuvinte sau acțiuni semnificative, ireversibile și care fac legea, care au deci un efect operațional în realitate, întotdeauna dureros de admis în momentul în care respectiva castrare este aplicată. Dar sunt de asemenea necesare individuării copilului în raport cu mama, apoi cu tatăl său, cu cei apropiați, ca și dezvoltării limbajului.

Înțărirea de sân, spre exemplu, separă copilul de mama sa ca hrană substanțială, despărțind gura copilului de sânul care producea laptele. Dar înțărirea, prima castrare orală, nu vizează decât o modalitate de satisfacere a dorinței, parțială. Tactilitatea, olfacția, postura de corp la corp pentru biberon sau alimentarea cu lingurița și băutul din cană rămân; mama continuă să fie obiectul total al relației pe care copilul o are cu ea. Este adevărat că acest sân matern, în momentul în care copilul suge pentru ultima oară, acest sân care este obiect parțial al dorinței sale (și în același timp mediator al trebuinței), acest sân care face parte din mamă, este perceput de copil ca aparținându-i lui. El este deci separat de o parte din el însuși, deși iluzoriu, dar asta, realizează doar supraviețuind acestei încercări, și această experiență este simboligenă în funcție de modul în care mama conduce înțărirea, promovând relația lor prin limbaj, prin tandrețe și înțelegere.

Atunci, “circuitul scurt” al dorinței de mucoasă la mucoasă, de gură la sfârc, se transformă, pe fondul tensiunii, suferinței, al neplăcerii sau lipsei, în circuit lung de comunicare, de la psihism la psihism; comunicare extinsă în spațiu și timp, și mai subtilă decât era comunicarea repetitivă prin corp la corpul impus de trebuințele asociate dorinței. Am putea spune că, copilul privat de sân, de supt (vas comunicant, antropofagie fantasmată), erotizează cu atât mai mult schimburile subtile cu mama sa. Erotizarea schimburilor subtile, olfacție, audiție, vedere, este deja o simbolizare în plus a limbajului față de schimburile substanțiale, laptele înghițit, plăcerea suptului; deoarece schimbul substanțial este legat de trebuința repetitivă cu modalitățile sale de gratificare lipsite de surpriză. În schimburile subtile, interferența auzită a vocii mamei cu vocile altor persoane introduce copilul în relații noi; în timp ce în relaționarea gură la sân, nimeni nu se amestecă. Datorită acestor separări cu efect simboligen de acest tip, castrările succesive, zonele erogene asociate tactilității, înainte de separarea de corp la corp, vor putea deveni locuri de dorință și plăcere, atât primită cât și oferită de un altul, și semn de alianță.

Plăcerea oferită este astfel resimțită ca o descoperire, o invenție, o creație în doi, pentru o conjugare – prin intermediul corpului – a psihismului mamei cu cel al copilului său. Satisfacția devine simbolic rodul unei întâlniri simultan reale și imaginare, în timp și spațiu, asociate corpului copilului în senzațiile sale parțiale, dar și corpului în întregime, datorită prezenței subtile și expresive a mamei: prezență ale cărei modalități de percepție rămân în memorie, fără a mai fi eliminate ca în cazul schimburilor substanțiale.

Se produce o modificare a valorii simbolice, în fiecare zi alta, a prezenței mamei, și nu o dispariție a obiectului-mamă. O rafinare a

cunoașterii pe care o are copilul despre ea și despre sine, în plăcerea de a-și aminti de ea, de a o aștepta și regăsi, aceeași și surprinzătoare, cu ceva diferită. În schimb, dacă obiectul dispare definitiv, castrarea nu mai este nici valorizare a dorinței, nici purtătoare a unei vieți cunoscute, nici deschidere pentru o chemare la comunicare interumană. Este, după un timp de așteptare, o epuizare a dorinței și un arest al dinamicii dorinței, mutilare a imaginii corpului care se dezvoltase în relația sugarului cu mama sa; consecința este o imposibilitate de simbolizare a unei legături dispărute, deci sublimarea în relații subtile prin limbaj pe care alte persoane le-ar putea înțelege. În acest mod, pulsionile brusc dezintricate din relația cu singura persoană prin care copilul se știa existând se întorc la corpul acestuia devenit anonim în raport cu dorința. Copilul regresează ca “înainte de nașterea sa”, fără însă a mai avea referințele dinainte de a se naște.

Acesta este autismul.

Prin castrarea simboligenă, dimpotrivă, mama, care a înțărcat copilul și a constatat, prin țipetele lui, dificultatea de a trăi și de a accepta această încercare, se străduiește să-l consoleze. Cu atât mai mult cu cât, adesea, ea însăși suferă din pricina schimbării relației propriului corp cu copilul. Ea încurajează copilul să se simtă la fel de aproape de ea și chiar mai agreabil decât înainte de privare, prin schimburile umane cu ea. Îl încurajează să descopere, în comunicarea prin limbaj cu ea, o introducere în atenția altcuiva: tatăl, frații și surorile, substitutivi în consolare și interlocutori, aliați ai mamei, care îi vor deschide copilului universul social. Când un copil este surâzător, întinde mâinile, și o altă persoană asistă la asta și spune: “Ce drăguț este copilul dumneavoastră, ce vesel!”, această persoană îl prezintă altcuiva decât mamei sale; și din relație în relație, din persoană în persoană care îl cunoaște comunicativ,

el intră în comunicare cu societatea. Tocmai în acest fel, înțărirea, această castrare orală, este simboligenă.

Angoasa din luna a opta

De aceea, spre exemplu, ceea ce numim “angoasa din luna a opta”, care a fost observată și descrisă de unii psihanalisti, nu este o trecere fatală și nici necesară, dar apare uneori deoarece copilul nu a fost suficient purtat și apropiat de ceea ce îl atrage, spre ceea ce ar dori să atingă (pentru că dorința de mișcare este imaginar mult mai precoce decât posibilitatea reală a schemei corporale). Angoasa din luna a opta provine din faptul că adultul nu mediatizează în spațiul obiectelor pe care copilul le vede și pe care, văzându-le, dorește, prin corpul său, să le atingă, să le apuce, să ajungă la ele. Această absență a mediatizării din partea mamei generează un sentiment de neputință; lipsește socializarea de care copilul ar fi avut nevoie în acel moment; atunci, contrariat, își pierde curajul de a mai încerca, și o parte din limbajul dorinței lui nu este înțeleasă.

Să profităm pentru a remarca faptul că, pentru ca aceste castrări să poată avea valoare simboligenă, este necesar ca schema corporală a copilului să fie în măsură să le suporte. Nașterea, înțărirea, separarea de instanța tutelară bicefală – feminină și masculină – reprezentată de cei doi părinți, etc., trebuie să respecte integritatea esențială, originală, ce caracterizează continuumul narcisic al imaginii corporale a subiectului.

Un copil care nu a atins șapte luni de viață fetală nu este capabil să suporte, fără o îngrijire specială, nașterea, să simbolizeze prin

schimburile respiratorii castrarea ombilicală. Un copil care nu a fost suficient timp împreună cu corpul mamei sale nu este capabil să suporte înțarcarea, fără a regresa la stadiile cele mai timpurii din primele sale zile de viață. Este un anumit moment pentru a efectua fiecare castrare; acest moment este acela când pulsunile, cele care sunt în curs, au adus deja o anumită dezvoltare a schemei corporale făcând copilul capabil să-și organizeze plăcerile în alt fel decât satisfacerea prin corp la corp, care nu mai este absolut necesar acestui exemplar al speciei umane reprezentat de organismul corporal, pentru a supraviețui în calitate de ființă ce are trebuințe. Rămâne că, acestui organism ce face din copil o ființă ce are trebuințe, îi este asociat un subiect al dorinței.

Subiectul care, fără îndoială, este prezent încă de la fecundare nu se manifestă decât prin dorințe. Aceste dorințe nu se pot delimita imediat de conjuncția lor cu trebuințele. Limbajul este cel care, în sensul larg al termenului și în sensul mai precis de cuvinte, constituie mediatorul acestor evoluții reprezentate de castrările surmontate.

De exemplu, un copil care a achiziționat motricitatea, mișcarea în cadrul familial, alături de tatăl și mama sa, poate, dacă cunoaște persoana cu care schimbă cadrul, continua să-și dezvolte motricitatea și bucuria de a trăi: datorită acestei persoane ce mediază între spațiul anterior și cel nou, rămânând imaginar al părinților săi, mai ales dacă această persoană îi vorbește despre ei. Dar, dacă este mutat brusc în alt spațiu de către cineva care nu-i cunoaște părinții, nu-i vorbește despre ceea ce i se întâmplă și despre sensul acestei schimbări, care nu-i reînnoiește legătura cu amintirile anterioare, copilul trăiește un traumatism. El se oprește din dezvoltarea motorie și nu se atașează noului mediu tutelar decât prin regresie, pierzând achizițiile, restabilind o relație arhaică în raport cu noul cadru. Separarea, castrarea dorinței

implicate în dragostea față de persoanele din mediul anterior, nu a fost simboligenă, separarea a fost traumatică, se produce regresie, iar simbolizarea se va relua mai târziu. Dar pentru moment este un traumatism¹.

Mai există o altă condiție necesară pentru a asigura dimensiunea simboligenă a procesului de castrare. Ea ține de calitățile adultului pus în postura de a efectua castrarea. Un copil acceptă o restricție și o temporizare a satisfacerii dorințelor sale, și chiar interdicția de a le mai satisface vreodată, dacă persoana care face interdicția este o persoană iubită, la a cărei putere și cunoaștere știe că este îndreptățit să acceadă. Acest cineva, acest adult, nu-l poate face pe copil să acceadă la simbolizarea pulsioniilor sale decât dacă, în același timp cu castrarea aplicată, este animat de respect și de iubire castă pentru copilul căruia îi propune limitări momentane sau interdicții definitive cu privire la o anumită plăcere parțială pe care acesta o solicită. Mai trebuie ca acest adult să fie, pentru copil, exemplul unei reușite umane și promisiunea că aceste pulsii vor putea fi satisfăcute prin obținerea de plăceri mult mai mari, conform imaginii celui care îi vorbește și îl îndrumă. Acesta constituie atunci un model pe care copilul îl poate urma, asculta, dacă vrea în același timp să se dezvolte, să se înscrie pe drumul de acces la falusul simbolic, și să aibă certitudinea că dorința sa este valorizată, că plăcerea este accesibilă și bine văzută de către adult. Nu știe încă modul în care va găsi această cale; dar din moment ce îndrumătorul lui găsit-o deja, de ce el însuși, ascultându-l, având încredere în el (și nu supunere), nu ar găsi-o ?

În acest fel, o castrare suferită conduce individul la o mai mare încredere în el însuși și la o comunicare din ce în ce mai diferențiată cu altcineva, și aceasta atât printr-o abilitate crescândă în utilizarea

¹ N.A.: Este o castrare mutilantă a imaginii dinamice a corpului, adică non-simboligenă.

vocabularului și în general a limbajului cât și abilitatea manuală ce permite copilului o activitate constructivă, o dexteritate, datorită căreia este capabil de schimburi cu alții, probabil apreciat de aceștia, și să părăsească, din palier în palier, dependența de adulții familiari tutelari. Progresul din castrare în castrare, este modalitatea de a se elibera de comportamentul de neputință puerilă pentru a trece spre cel de precetățean în curs de acces la toate drepturile: cu condiția ca, aceste drepturi, să fie recompensate prin acceptarea legilor ce îi guvernează pe cei la a căror școală copilul s-a dus cu dragoste, adică pe părinți, pe educatori, ca și pe colegii de aceeași vârstă și pe cei mai mari. Acest sentiment de promovare îi permite să lase în urmă satisfacțiile de copil mic, pentru a ajunge la satisfacții mai mari, satisfacțiile celor mai mari ca el. Există în mod natural la copii această dorință de a se face mari, proiect inclus în organismul lor aflat în creștere. Această speranță de a nu rămâne mici le susține curajul în fața multor inconveniente datorate neputinței reale, comparativ cu inițiativele lor creatoare. Din păcate, mulți adulți rămân în acest punct și reproșează, sau mai curând exprimă în manieră peiorativă copilului nemulțumirile lor, devalorizându-și calitatea de subiect în numele corpului, ceea ce este vexant. Înțelegem că, pentru copilul care crește, pericolul poate fi resimțit uneori ca o întoarcere la momentul anterior castrării pentru că ar pierde achizițiile care, datorită acestei castrări, le-a putut obține. Înainte de a fi absolut asigurat asupra noilor modalități culturale dobândite, este periculos pentru copil să privească înapoi și să se identifice cu el însuși cel de altădată.

Acestui fapt îi corespund atitudinile fobice ale copiilor mici care, aduși într-un spațiu nou, se refugiază în fustele mamei lor, cu o mimică la început mai mult sau mai puțin anxioasă, care se poate agrava, și sunt

susceptibili să ajungă până la a-și pierde limbajul: tocmai, pentru că, limbajul utilizează pulsuniile orale în mod civilizat, în timp ce fobia proiectează aceste pulsuni asupra unei primejdii în spațiu, care ar lua forma mușcăturii dentale, destinată să devoreze în întregime sau parțial corpul din partea căruia așteaptă satisfacție.

Când, dimpotrivă, un copil atinge nivelul castrării anale, adică este deja capabil, prin schema corporală, să utilizeze pulsuniile motrice sublimite în abilitățile corpului, abilitatea de modulare a tuturor pulsuniilor într-o manieră culturală, atunci, nu se mai teme să se identifice cu el însuși așa cum era când era mic. Este de altfel vârsta la care copiii nu se tem să se ocupe de copii mai mici, să râdă de poznele lor, și nu sunt deloc geloși de atenția care li se acordă din partea celor pe care îi iubesc.

Invers, atunci când castrarea anală este deficitar asumată, fie pentru că a fost defectuos efectuată de către adult, fie pentru că adultul care a aplicat-o nu este un model demn de a fi imitat de către subiect (dacă adultul însuși este angoasat de propriile dorințe), niciodată cel pe care îl educă nu va putea sublima suficient, adică să vorbească, să fantasmeze “pentru a se amuza”, pulsuniile sale anale. Adultul tutelar confundă imaginarul cu realitatea; nu este nici tolerant, nici indulgent, nici permisiv în raport cu propriile fantasme, care trebuie să rămână inconștiente, reprimite sau refulate, cu privire la pulsuniile sale orale și anale. Este o tristă evidență să constatăm cât de numeroși sunt adulții care nu sunt capabili să ofere o castrare simboligenă a stadiilor arhaice, pentru că ei înșiși regretă că nu mai sunt copii sau regretă faptul că proprii copii cresc și manifestă dorința de autonomie în raport cu ei. Ei împiedică copilul să se ridice la nivelul care îi permite să depășească acest stadiu etic arhaic în care a trebuit să rămână un timp, și din care

vârsta îl va scoate cvasi-spontan dacă are alături părinți fericiți, mă refer la părinți bucurându-se de un libido genital și altfel decât la nivelul libidinal de consumație și al muncii (sublimare orală și anală). În dinamica familială, este în mult mai mare măsură inconștientul agent al educației, reușită sau nu, decât cunoștințele pedagogice dobândite. (În afara dinamicii familiale, capcana incestuoasă nu mai este direct prezentă).

Acum că am explicat ce înțeleg prin castrare simboligenă, aş dori să studiem mai în detaliu modul în care se actualizează în istoricitatea trăită de copil.

CASTRAREA OMBILICALĂ

Ideea că nașterea constituie, de fapt, prima castrare, în sensul pe care l-am dat acestui termen, poate surprinde. Este însă ceea ce voi arăta în continuare.

Nașterea, fără îndoială, este aparent în primul rând un fapt natural: dar rolul său simboligen pentru noul născut este de neșters, și marchează prin mijloace emoționale primare venirea sa pe lume în calitate de ființă umană, bărbat sau femeie, primită în funcție de sexul pe care corpul său îl dovedește pentru prima oară, și în funcție de modul în care este acceptat așa cum este, frustrant sau gratifiant pentru narcisismul fiecăruia dintre părinți.

Ceea ce separă corpul copilului de corpul mamei, și care îl face viabil, este secționarea cordonului ombilical și ligatura lui.

Tăierea cordonului ombilical constituie originea schemei corporale prin limitele învelișului care este pielea, despărțită de placentă și de învelișurile uterului, și lăsate acestuia. Imaginea corpului, cu originea parțială în ritmurile, căldura, sonoritatea, percepțiile fetale, se vede modificată de variația bruscă a acestor percepții; în particular, pierderea, pentru pulsunile pasive auditive, a dublei bătăi a inimii pe care copilul o auzea *in utero*. Această modificare este acompaniată de respirația pulmonară și de activarea peristaltismului tubului digestiv care, odată născut copilul, elimină meconiumul acumulat în viața fetală. Cicatricea ombilicală și pierderea placentei pot fi considerate, datorită urmării destinului uman, ca o prefigurare a tuturor încercărilor pe care le vom numi mai târziu castrări (adăugându-i adjectivul orală, anală, genitală). Această primă separare va fi deci numită castrare ombilicală. Ea este concomitentă nașterii și este fondatoare, prin modalitățile de bucurie sau angoasă care au însoțit nașterea copilului în raport cu dorința altora. Caracteristicile nașterii, această primă castrare mutantă, vor servi drept matrice caracteristicilor castrărilor ulterioare.

Nașterea este însoțită, datorită modificărilor fiziologice care se operează în corpul copilului, de un țipăt sonor care se manifestă, în același timp reacționând prin evacuarea conținutului de substanțe intestinale prin polul cloacal, în timp ce înainte fusese un fetus centrat exclusiv pe cordonul ombilical, pe deglutiția lichidului amniotic, și micțiunea urinară în lichidul amniotic.

În același timp cu respirația și cu propriul strigăt pe care îl aude, intrarea în joc a olfacției (mirosul matern) este inconștient primul impact, pentru noul-născut, al unui reperaj particular al relației sale cu mama.

Audiția difuză prenatală dispare, pentru a face loc audiției intensificate a vocilor deja cunoscute: a tatălui, a mamei, și a celor apropiați¹.

Această pierdere a percepțiilor cunoscute și apariția noilor percepții constituie ceea ce a fost numit “traumatismul” nașterii, care este o mutație inițială a vieții noastre a tuturor, și care marchează printr-un tip de angoasă mai mult sau mai puțin memorabilă, pentru fiecare fetus parvenit la viața aeriană, prima sa senzație liminară de asfixie, legată de părăsirea elementului cald acvatic și ieșirea în lumea aeriană a greutateii. Modificările cataclismice ne marchează deci nașterea, prima noastră separare mutantă, prin care lăsăm o parte importantă din ceea ce constituie *in utero* propriul nostru organism, învelișurile amniotice, placenta, cordonul ombilical; parte datorită căreia am putut fi viabili pentru un alt spațiu care, primindu-ne, ne face imposibilă întoarcerea în spațiul precedent, la modul de a fi și de a fi satisfăcuți pe care l-am cunoscut.

În locul sângelui placentar care alimenta pasiv viața simbiotică a feteului în organismul matern, în aer, noul element comun tuturor creaturilor terestre, a cărei respirație pulmonară întreține fluxul și refluxul pe care se grefează viața carnală, dacă putem spune așa. Odată cu respirația, apare modificarea ritmului pulsati cardiac ce nu mai este pendular, ci devine prezent ritmat, cum era, în timpul vieții fetale, ritmul ondulator al inimii mamei. Da: copilul nou-născut a pierdut, născându-se, audiția propriului ritm cardiac așa cum îl cunoștea. Apare de asemenea senzația de masă a corpului, supusă greutateii, și modalități de manipulare al cărui obiect este din partea mâinilor cărora este încredințat; și planul patului sau corpul mamei pe care copilul este

¹ N.A.: Să notăm că studii recente au dovedit că *in utero* copilul aude sunetele grave, adică vocile umane, și că ceea ce aude de la mamă, sunt bătăile inimii, și un sunet asemănător celui al valurilor care se sparg pe țărm. El nu aude vocea maternă decât dacă are intensități grave. Cel mai curios, este că aceasta se va inversa după naștere, și că va auzi apoi cu predilecție sunetele ridicate.

așezat. Lumina îi orbește retina, mirosul mamei îi umple cavitatea nazală, vocile din jur și zgomotele se aud clar, în timp ce, până atunci, sonoritățile mediului nu erau percepute decât traversând acest înveliș de apă și carne, pe acest fond unde ritmul pendular rapid al cordului fetal se intersecta cu ritmul, mai lent, de doi timpi și jumătate, al inimii mamei. În funcție de orele zilei, aceste ritmuri sincopate alternau cu cele ale mersului corpului ce îl purta, și cu zgomotele activității sale lucrative, marcate uneori de vibrațiile sonore pe care cuvintele, în special cele cu tonalitate gravă, masculine, transmise difuz până la embrionul unde copilul se dezvoltă. Noaptea, era odihna acestui dublu ritm auditiv, la care se adăuga sforăitul somnului matern și zgomotele mișcărilor viscerale digestive ale mamei adormite.

Deci, brusc, brutal, el descoperă percepții a căror noțiune nu o avea până atunci: lumină, mirosuri, senzații tactile, senzații de presiune și greutate, și sunetele puternice și clare pe care le percepușe difuz până atunci. Elementul auditiv cel mai marcant va fi, prin repetiție, cel al prenumelui său, semnificant al ființei sale în lume pentru părinții săi. Semnificant și al sexului său, pentru că acesta este primul lucru pe care îl aude: “Este băiat!”, “Este fată!”, și cuvintele imediat scoase de către asistenți, vocile familiare care îl întâmpină, vocile care apropie, care se îndepărtează, și sunt permanent auzite, fonemele cuvintelor “băiat” sau “fată”, însoțite de prenumele prin care părinții îl desemnează în cele din urmă. Acest prenume, și această calificare, calificarea sexului său, sunt emise de către voci animate de bucurie sau reticență, exprimând satisfacția sau nu a anturajului, iar noi descoperim zi de zi cât de bine păstrează sugarii “engramate” ca pe bandă magnetică undeva în cortexul lor, aceste prime semnificări de bucurie narcisizantă, sau de

reticență, dacă nu de durere, și de angoasă pentru ei denarcisizantă deja.

Deci, limbajul este cel, care simbolizează castrarea reprezentată de naștere pe care noi o numim castrare ombilicală; acest limbaj va atinge repetitiv auzul sugarului ca efect al ființei sale în impactul emoțional al părinților săi, în funcție de silabele sonore, de modulațiile, și de afectele pe care le percepe intuitiv, fără ca noi să știm exact cum le pot ei percepe. Este ca și cum toate aceste afecte însoțite de foneme încarnează un mod de a fi narcisic primar.

Primele silabe care ne-au semnat sunt pentru fiecare dintre noi mesajul auditiv simbolic al nașterii noastre, sinonim al prezentului în dublul sens de actual și de dăruirea reprezentată de a trăi efectiv pentru acest copil care, din imaginar cum era pentru părinții lui, devine realitate. Realitate ireversibilă, feminină sau masculină, așa cum este și va fi, cum s-a arătat tuturor, părinților și reprezentanților societății care l-au primit. În calitate de băiat sau fată, primind un nume sau altul, care este dat de tată mamei sale, primit de tată de la mama sa, ambii primindu-l nu numai unul de la celălalt, ci de la generațiile anterioare care i-au adus pe lume și de la destinul care-l are pentru ei, sau nu, numele lui Dumnezeu, dar care, în orice caz, a marcat această existență. Inexorabil, este fată sau băiat, asta este, este un fapt în afara puterilor părinților. Castrarea lor, este înscrierea copilului la starea civilă, care semnează statutul lui de cetățean, indiferent ce se întâmplă cu părinții lui. Fie că îl protejează, fie că nu pot să facă asta, el este de acum înainte în grija lor, dacă și-o pot asuma; dar nu le aparține lor în întregime, pentru că este legal subiect al societății, asupra căruia drepturile lor sunt limitate. Și datoria lor nelimitată!

Proiectele fantasmaticale ale prenumelui și sexului sunt întrerupte prin fixația acestei înscrieri la starea civilă, inclusiv apartenența la cei care-l recunosc legal sau adulterin, sau refuză să-l recunoască legal sau, mai mult, afectiv. Nu mai sunt posibile fantezmele, o dată îndeplinit acest act la primărie; copilul a intrat într-o realitate de care nu se va mai putea desprinde, decât cum prevede Legea. Simbolizarea, pentru noul născut ca și pentru părinți, a acestei castrări a fetei, și împreună cu acesta, a părinților săi, odată cu nașterea și înscrierea la starea civilă, înseamnă adoptarea deplină și integral, afectiv și social, sau adoptarea reticentă, exprimată prin modul în care genitorii săi decid să-l înscrie. Această înscriere a cărei urmă este lăsată la starea civilă, în conjuncție cu numele, îi dă pentru tot restul vieții semnificația majoră a ființei sale în lume, pe care corpul său o va purta până la moarte.

Putem să ne mirăm, dar totuși așa este: impactul asupra unui nou-născut al audiției și percepțiilor izvorâte din bucuria, suflet la suflet, a părinților săi, sau, dimpotrivă, a depresiei în care nașterea sa – pentru că are un anumit sex, sau prezintă o anumită trăsătură – i-a condus pe unul sau pe amândoi părinții săi, se regăsesc întotdeauna în psihanalize. Oricum ar fi această simbolizare a castrării ombilicale, avem acum dovezi formale că ea poate investi copilul cu o putere simbolică mai mult sau mai puțin mare, în funcție de modul în care a fost trăită de către mamă, în plan fiziologic, nașterea sa, adică expulzia placentei aproximativ o jumătate de oră după ce s-a născut el, și în care a fost trăită, de către cuplul parental, mama și tatăl, promisiunea oferită de realitate relativ la fantezmele lor de genitalitate fecundă și viabilă în copil, fată sau băiat. Ei se pot simți împliniți; dar copilul poate să nu fie conform cu ceea ce speraseră în fantezmele lor.

Există deci două surse de vitalitate simboligenă promovate de castrarea ombilicală: una datorată impactului organic al nașterii asupra echilibrului sănătății psihosomatice a mamei, și deci a cuplului în relația lor genitală; cealaltă este impactul afectiv pe care viabilitatea copilului o aduce, în plus sau în minus narcisismului, fiecăruia dintre genitori, care datorită acestui fapt, îl vor adopta cu caracteristicile emoției lor de moment, și îl vor introduce în viața lor ca purtător al sensului pe care îl are pentru ei în acel moment.

Aceste două surse de vitalitate simboligenă, rezultând din *castrarea ombilicală a copilului* și din *castrarea imaginară a părinților*, sunt vizibile atunci când una sau alta dintre ele a fost distorsionată în momentul nașterii. Moartea sau morbiditatea mamei marchează definitiv, cu o culpabilitate inconștient trăită, orice copil ce a părut, prin nașterea sa, responsabil, pentru tatăl său, de un efect patogen sau mortifer asupra mamei sale. La fel și dacă sexul sau aspectul copilului au decepționat profund, atât conștient cât și inconștient, unul sau altul dintre părinți, și cu atât mai mult când este vorba despre amândoi, viața fiind fundamental legată, pentru el, odată cu prenumele, de o culpabilitate: limbaj inculcat subiectului cu privire la trăirea dorinței sale în corp. Este ceea ce regăsim în cazurile de psihoză precoce, cum sunt cele de care ne-am ocupat noi, unde deteriorarea mijloacelor de comunicare a dorinței este, observăm, de un ordin precoce perturbat.

Contrar a ceea ce am putea gândi, nu faptul morții sau al hemoragiei post-natale a mamei, spre exemplu, este ceea ce a avut impactul de neșters asupra organicității copilului și a provocat psihoza. Asta este ceea ce am putut constata în planul realității; ceea ce dovedește tratamentul psihanalitic, este că elementul psihogen a acționat asupra interdicției de a se dezvolta. Analiza acestei nașteri, și retrăirea acestei

experiențe cu cuvintele adecvate, spuse atât de către părinți cât și de către copil, în cadrul analitic, sunt cele care îl eliberează definitiv din capcana care îl reținea într-o interdicție de a trăi pentru sine însuși.

Unei nașteri catastrofice i se impută tulburarea precocisimă a dezvoltării deficitare somato-psihice a copilului psihotic; sau se invocă uneori o encefalită trecută neobservată. Totuși faptul că analiza poate determina ieșirea copilului din psihoză dovedește că tulburările nu provin din accidente fizice – tulburări lezionale sau funcționale fizice precoc, creând infirmități corpului noului-născut. Dificultățile de dezvoltare au fost ele însele expresia unor emoții precoc și afecte împărtășite cu anturajul, fără însă a putea fi semnificate prin cuvinte spuse la timp copilului, fie acțiunea unor cuvinte infirmând dreptul copilului la viața simbolică.

Deci, începând prin castrarea ombilicală angoasa sau bucuria, în triumphiul părinți-copil, în care circulă vitalitatea dinamică a inconștientului, marchează într-o manieră simboligenă sau nu psihismul unei făpturi umane, indiferent de organicitatea sa. Este o activare a sursei dinamice inconștiente ce va susține, îmbogățind sau sărăcind, dezvoltarea copilului. Această vitalitate este generos sau mediocru oferită subiectului, în funcție de narcisismul împăcat sau conflictual al părinților; este ceea ce îl susține sau impietează în depășirea dificultăților generate de mutația reprezentată de naștere și primele zile ale adaptării la viața aeriană.

Prin orificii, deschizăturile feței pentru comunicările subtile centrate și convergente spre cavum – nările, urechile, asociate percepțiilor optice – aceste interacțiuni sunt posibile, și simbolice pentru ființarea sa pe lume.

Prin această simbolizare fondatoare a ființei la feminin sau masculin ce urmează nașterii și numirii copilului, acesta intră în perioada orală. Atunci, cei care au fost răniți în viața simbolică prezintă tulburări precocă privind tocmai aceste orificii deschise schimburilor substanțiale cu lumea exterioară la naștere, adică: intrarea tubului digestiv, legat la nivelul capului cu cavitatea bucală, și la nivelul bazinului, ieșirea tubului digestiv, unde excrementele sub cele două forme, lichidă și solidă, sunt strâns legate prin contiguitate tactilă dezvoltării senzațiilor genitale.

Nu ne-am plasa în cadrul realității clinice dacă nu am adăuga că efectul asupra fratriei predecesoare nașterii unui copil și condițiilor sale, atât cu privire la sănătatea mamei cât și a bucuriei sau tristeții pe care sexul copilului a adus-o în familie, fac de asemenea ca acest copil să aducă bucurie sau tristețe fraților și surorilor mai mari, și primind în consecință o întărire sau sărăcire a dorinței sale de viață. Știm în ce măsură deziluzia provocată de sexul unui frățior sau surioare poate aduce destrutturarea încrederii pe care un copil mai mare o are în părinții săi, când nu au atins încă vârsta la care să înțeleagă că aceștia nu sunt atot-puternici astfel încât să poată controla realizarea dorinței lor cu privire la sexul copilului pe care l-au adus pe lume¹.

Știm în ce măsură rivalitatea dintre frați poate impieta vitalitatea simbolică a unui sugar, datorită pulsiunilor fratelui mai mare care refuză să admită existența fratelui mai mic. În ce-l privește pe fratele mai mare, tot ceea ce trăiește dramatic cu ocazia nașterii celui mic este raportat la situația oedipiană. Sexul noului-născut pune în joc ceea ce îi lipsește lui, și de care acest sugar, fată sau băiat, devine pentru el responsabil, vinovatul. Nașterea unui copil într-o familie reactualizează castrările fraților precedenți.

¹ N.A.: Vezi cazul lui Pierre.

Separarea de placentă, moment simboligen al nașterii, este importantă pentru toți oamenii. Acest fapt a trecut neobservat până acum; dar de când medicina salvează un anumit număr de noi născuți observăm cât de important este acest moment de primire socială și modalitățile sale, așa cum sunt trăite, pentru viitorul dezvoltării somatice și emoționale².

Astfel, primejdiile reale trăite de noul-născut datorită infecției cordonului ombilical, a ombilicului, sau angoasei ginecologului pentru o ligatură prea scurtă, sau teama de o hemoragie a noului născut, lasă urme de neșters în psihismul și propensiunea la angoasă a sugarului, chiar și atunci când nu au fost decât temeri anticipate și nu s-a produs nici un eveniment în realitate, care să confirme această neliniște de câteva zile. Tot ce se raportează la morbiditatea psihogenă, am putea spune, provenit din angoasele neonatale, se manifestă la copii – și uneori și mai târziu – prin faptul că orice angoasă pe care o resimt le provoacă în jurul nasului și gurii o paloare subită, simultan cu un tremor visceral, după cât se pare, și acompaniate adesea de un acces de febră emoțională. Febră emoțională, pentru că apare fără nici un alt motiv la acești pacienți, copii sau adulți, și dispare când, prin analiză, s-a putut spune în cuvinte angoasa ombilicală trăită în primele zile, primele cincisprezece zile de viață, înainte ca desprinderea corectă a cordonului să liniștească ginecologul și familia, și deci copilul însuși.

² N.A.: Importanța castrării ombilicale pare a fi mai bine înțeleasă în zilele noastre, când studiile asupra fiziologiei nașterii au ajuns la cercetări referitoare la nașterea fără violență. Viața ulterioară a copilului dovedește că nașterea fără violență, atunci când anumiți copii au putut profita de ea, îi pune la adăpost de angoasele existențiale pe care majoritatea noilor născuți le cunosc. Astfel de studii se efectuează în prezent în toate țările. F. Leboyer, în Franța, a început aceste cercetări asupra nașterii fără violență și a statisticilor efectelor pe termen lung asupra copiilor proveniți din astfel de nașteri. (A se vedea de asemenea studiile similare din *“Caietul noului născut”*, de Stock).

CASTRAREA ORALĂ

A doua mare renunțare tipică impusă copilului, castrarea orală, semnifică privarea impusă sugarului de ceea ce este pentru el canibalismul față de mama sa: adică înțărirea și de asemenea împiedicarea de a consuma ceea ce ar fi otravă ucigătoare pentru corpul său, fie interdicția de a mânca ceea ce nu este alimentar, ceea ce ar fi periculos pentru sănătate sau viață. Această castrare (înțărirea), când este aplicată judicios, conduce la dorința și posibilitatea de a vorbi, și deci la descoperirea de noi posibilități de comunicare, prin plăceri diferite, cu obiecte ce nu pot sau nu mai pot fi încorporate. Toate aceste obiecte sunt suport al transferului sânului lactifer sau al laptelui înghițit (supt din sân sau din biberon) pentru o plăcere mai mare, împărtășită cu autoritatea tutelară, cu mama, cu tata, cu membrii familiei.

Înțărirea, această castrare a sugarului, implică faptul că și mama acceptă această ruptură de corp la corp în care copilul era, trecut din sânul interior la sânii lactanți și la purtarea în brațe, total dependent de prezența ei fizică. Această *castrare orală a mamei* implică faptul ca ea să fie capabilă de comunicare cu copilul ei altfel decât hrănindu-l,

îndepărtându-i excrementele și devorându-l prin săruturi și mângâieri: prin cuvinte și gesturi, care constituie limbajul. Castrarea orală atât a copilului, a sugarului înțărcat, cât și a mamei, și ea serată de relația erotică, de dăruire, cu gura copilului, ca și de relația erotică tactilă, prehensivă, ce stă la baza ei, se dovedește prin faptul că mama însăși are o plăcere mai mare de a vorbi copilului ei, de a-i ghida fonemele până ce acestea devin perfecte în lima maternă, ca și motricitatea în ceea ce înseamnă a apuca și a arunca obiectele pe care i le dă și le adună, într-un început de limbaj motor. Copilul poate atunci simboliza pulsuniile orale și anale într-un comportament prin limbaj pentru că mama sa este fericită să-l vadă capabil să comunice cu ea și cu ceilalți ca ea; el percepe plăcerea care i-o face ei asistând la bucuria de a se identifica cu ea, în schimburile ludice prin limbaj cu alte persoane. Sunt posibilități de relație simbolică pe care această castrare le promovează în inconștient și în psihismul copilului său.

Nu trebuie uitat că relația corp la corp a unei mame cu copilul său este erotizantă. Este necesar, dealtfel, ca să fie așa: asta face parte din relația mamă-copil. Dar înțărirea trebuie să vină să marcheze o etapă diferită, de mutație, de comunicare pentru plăcere, la distanță de corp la corp: o comunicare gestuală, care nu mai este posesie pentru copil, și care face posibilă identificarea cu mama sa în relația cu alții și cu mediul.

Este important deci ca ea să lase copilul să fie la fel de fericit în brațele altcuiva decât ale ei, să-l lase să intre în zâmbet și expresie prin limbaj (încercări fonematice) cu alții decât ea.

Din punct de vedere pulsional, obiectal, castrarea orală este pentru copil separarea de o parte din el însuși care se află în corpul mamei: laptele pe care el, copilul, îl făcuse să curgă în sânii mamei. El se separă de acest obiect parțial, sânul mamei, dar și de această primă formă de

hrană, laptele, pentru a se deschide și iniția hranei variate și solide. Renunță la iluzia canibalismului față de acest obiect parțial care este sânul mamei. El transpune în timp, dacă mama nu este vigilentă, pulsunile canibalice asupra propriilor mâini, sugându-și degetul sau pumnul, cu iluzia că în acest fel continuă să fie la sânul mamei. Acesta este un înțârcare ratată, parțial cel puțin, la copilul care continuă să se iluzioneze de o relație cu mama stabilind o relație auto-erotică între gura și mâinile sale. Trebuie bine înțeles că laptele este mai întâi laptele copilului, cu care el se află în comunicare, în timp ce îl face să curgă în corpul mamei prin sucțiune.

Când este înțârcat, este sevrat de hrana pe care o elaborase el însuși în mamă și care era a lui, în același timp gura lui fiind privată de relația tactilă cu sfârcul și cu sânul, obiect parțial al mamei, dar pe care îl credea al său. Și încearcă să umple golul subit creat de absența sânelui în gură, băgând degetul. El își procură o plăcere lipsită de valoarea nutritivă, care este și plăcerea de a se asigura că gura sa , nu a dispărut și ea.

Este exact asupra a ceea ce atrag atenția copiilor mari care își sug degetul și care vor să se “vindece”: le cer să se gândească bine: “În timp ce îți sugi degetul fi foarte atent la ceea ce simți. Gura ta este cea care are nevoie de deget ? Gura ta este mai satisfăcută de prezența degetului, sau degetul dorește să se afle la adăpostul gurii ?”. Este extraordinar modul în care se concentrează asupra senzațiilor și se gândesc la ele. Ei înțeleg că este degetul și nu gura, sau că este gura și nu degetul: și atunci li se poate vorbi că, tocmai, acest deget a înlocuit sânul, pentru că nu au acceptat, când erau foarte mici, să fie privați să mai sugă de la mama, deși erau totuși suficient de mari, la acel moment, pentru a vorbi și duce la gură tot ceea ce se afla la dispoziția lor, dar,

uite, mama nu s-a gândit că erau suficient de mari pentru a cunoaște totul, și nu numai pentru a împărtăși cu ea plăcerea de a fi pus la sân, și această iluzie a întreținut ceea ce acum îi deranjează, dar la care nu reușesc să renunțe în momentele de oboseală sau grijă.

Atunci când, dimpotrivă, separarea prin înțârcare este progresivă și plăcerea parțială ce leagă gura de sân este încurajată de mamă să se distribuie asupra cunoașterii succesive a tactilității altor obiecte pe care copilul le duce la gură, aceste obiecte numite de ea îl introduc în limbaj, și asistăm atunci la faptul că, copilul, încearcă, atunci când este singur și trează în leagănul său, să-și “vorbească”, mai întâi prin lalații, apoi prin modulări ale sonorității, așa cum a auzit-o pe mama lui făcând cu el și cu alții.

În acest punct vedem simbolizarea la lucru: dacă mama este atentă să pună la gura copilului din acel moment (începând de la trei luni), în cursul minutelor după ce a supt și precedând somnul, indiferent ce pot apuca mâinile sale și duce spre gură, în locul sânelui. Dacă ea pune în cuvinte și semnifică ceea ce el simte tactil, spre exemplu: “Este o jucărie, este rece, este de metal, din os, este ursulețul tău de pluș, este din pânză, este degetul tău, este degetul lui tati, este lâna din pulovărul tău”, toate aceste cuvinte, când ea nu este prezentă, îl ajută să și-o reamintească și să încerce să repete sunetele care o însoțeau, și să poată încerca să se poarte cu obiectele ținute cum face ea când sunt împreună, să scoată sunete, foneme, gesturi și zâmbete voioase când apare tata și ceilalți cunoscuți din anturaj, fără a provoca astfel mamei un sentiment de gelozie și de abandon. În acest fel, limbajul devine simbolic pentru relația corp la corp, circuitul scurt al relației mamă-copil, transformându-se în circuit lung, prin subtilitatea diferitelor percepții

senzoriale ale vocalizărilor și sensului acestor cuvinte impregnate cu persoana mamei prin vocea sa, aceeași de când se afla la sân.

Efectul simboligen al castrării orale, este deci introducerea copilului, ca persoană separată de prezența absolut necesară a mamei sale, în relația cu altul: copilul ajunge astfel la modalități de comportament prin limbaj care îl fac să accepte compania oricărei persoane cu care mama sa este în termeni amicali, cu care el însuși dezvoltă posibilități de comunicare, începute cu mama și tatăl lui, și dezvoltate cu alții.

Să subliniem că, abia după înțărirea propriu-zisă – înțărirea de corp la corp – începe să se producă asimilarea limbajului matern, pe grupe de foneme acompaniind senzații și emoții, senzațiile datorate corpului învecinat al mamei, emoțiile apropierei și îndepărtării sale.

Este o epocă imprecisă a limbajului, pe care copilul nu-l poate manifesta imediat. Nu va fi capabil de asta decât mai târziu, în momentul în care va descoperi plăcerea de a stăpâni obiectul primordial anal, adică excrementele, jucându-se cu sfincterele uretral și anal, jucându-se de-a retenția acestor materii, sau rejectându-le, mai ales dacă o face la cererea mamei, și producând sunete sau nu, și în acest caz, în special la solicitarea mamei, în jocul lor față în față, apoi numind prin foneme părinții, apoi excrementele, cel mai adesea înainte de a numi diferite tipuri de hrană.

Primele cuvinte prin repetarea a două silabe, corespund sentimentului de a exista al copilului, atunci când este împreună cu o persoană asemănătoare mamei și dublură a senzațiilor lor, și prin care debutează limbajul primar: ma-ma, ca-ca...; este întotdeauna el-celălalt, la fel, “împerecheați”, care provoacă începutul vorbirii prin aceste două silabe asemănătoare, repetitive. Sugarii încep aproape întotdeauna să vorbească astfel.

Cred că, tocmai, faptul că este o dublură a mamei, și această simbioză este urmată de o diadă, cu ritmuri preferențiale în doi timpi, toate acestea fac din această epocă o epocă cu ritmuri în doi timpi. Evident, acestea se înrădăcinează în inimă și bătăile sale, dar mai ales din faptul că trebuie să fie dublu, să se dedubleze cu neplăcere atunci când mama pleacă, să se reunească cu plăcere când își regăsește dublul, și să se redubleze în același timp pentru ca simbolismul să se asocieze noțiunii de sentiment diferit de senzațiile avute în prezența sau absența mamei; senzații ce sunt însoțite de plăcerea reziduală a sustragerii uneia dintre senzații, cealaltă fiind luată cu ea de către mamă, și cea a regăsirii acompaniate de o bucurie auditivă, exprimată și de către mamă. Ansamblul acestei metaforizări a prezenței obiectelor parțiale dublate de prezența-absența mamei mi se pare că explică dubla silabisire ce constituie primii semnificanți între copii și mama lor.

Acesta este rolul primordial al mamei ca inițitoare a limbajului, aspect nu foarte cunoscut de către mame și educatoare. Este important ca după fiecare alăptare, în momentele în care copilul, animat înainte de a adormi, dorește deja să facă conversație – ceea ce, pentru el, este manipulare de obiecte, și mirajul de a se oglindi în figura mamei –, mama să îi numească obiectele pe care le duce la gură, să le pronunțe denumirea, culoarea, tactilitatea. Copilul învață să dea aceste obiecte mamei, ca și cum i-ar da o lingură cu mâncare. Și mama, dându-i-le înapoi, se amuză de acest joc, care uneori constă, dintr-o dată, în a arunca obiectul pe jos: exact așa cum în gura lui, după un anumit timp de manipulare, de mestecare de către limbă și maxilare, se produce dispariția prin deglutiție a obiectului în stomac, metafora stomacului, aici, este deplasarea prin aruncarea pe jos, dispariția obiectului din leagăn. Este o mare bucurie pentru copil dacă mama ridică apoi lucrurile

aruncate, tocmai pentru că sunt lucruri, și nu obiecte parțiale consumabile. Nu ne aflăm aici în ordinul anal al aruncării; aceasta se poate întâmpla, dar aruncarea începe sub forma deglutiției, a face înghițit de către spațiu.

Asistăm astfel, la copilul înțărcat de două, trei săptămâni – când are între șase și opt luni, încep să-i apară dinții – la apariția roadelor simbolice ale unei castrări orale efectuate cu inteligență de către mamă. Apare limbajul mimic, expresiv, modulată variabil în funcție de persoanele din anturaj, și în funcție de senzațiile și de sentimentele copilului; asistăm la apariția limbajului modulată la copil, încă negramatical, care atinge intensitatea maximă către optsprezece luni. El devine astfel capabil să manipuleze la distanță persoanele din anturajul său. Gura sa a moștenit din abilitatea sa manuală, care a fost valorizată de către părinți; limba sa manipulează fonemele care sunt, pentru părinții săi, și pentru anturaj, tot atâtea semne pentru sentimentele, senzațiile și dorințele pe care vrea el să le comunice. Este foarte interesant, ceea ce se produce astfel între diferitele zone erogene. Primul limbaj, în care cuvintele nu pot fi încă recunoscute, dar în care intenția și intensitatea dorinței este recunoscută de către anturaj, promovează la copil, dacă nu este constant împreună cu părinții, o manipulare la distanță, și uneori manipularea obiectelor apropiate, pentru a le atrage spre sine. El știe foarte bine, spre exemplu, că atunci când se plictisește de absența mamei, dacă răstoarnă obiecte, dacă face zgomot sau țipă, va face adultul să revină. Și face aceste lucruri ca și cum ar trage de o coardă pentru a face să sune un clopoțel! Pentru el, asta este limbaj.

Dacă mama are schimburi mimice și verbale cu copilul său, la distanță, copilul se bucură realmente și aplaudă cu mânuțele: fie lovindu-le una de cealaltă, când a fost învățat asta, fie apucând cu mâinile

obiecte și ciocnindu-le de bucurie, de sus în jos, de un suport fix cum ar fi o masă. El scoate strigăte de satisfacție, și este foarte fericit dacă mama adaugă un cântecel pentru a modula împreună bucuria pe care o simte și o manifestă lovind obiectul manipulat într-un ritm propriu. El bate în ritmul său, pe care mama se joacă urmându-l, punându-l în cuvinte, modulându-le uneori, și aceasta dă naștere unei cântări: este fantastic, totul prinde sens.

Iată de ce este în stare un copil care încă nu merge, dar care nu se descurajează niciodată că mama lui (sau persoana care o înlocuiește) este sau nu prezentă, cu condiția ca ea să nu fie prea departe, să-i poată auzi vocea. Nu se plictisește pentru că roadele simbolice ale castrării orale au făcut din el un individ uman, care are o viață interioară în raport cu bucuriile interioare ale mamei sale, asociate bucuriilor sale; bucurii ale mamei, care constituie pentru el și certitudinea că tatăl său și adulții din anturajul mamei sale sunt mândri de el; și dacă are frați mai mari, că este pe cale să urce treptele care-l vor face egalul lor.

Aș omite un element care poate uneori juca un rol capital, dacă nu aș menționa aici *aspectul olfactiv al întregului proces din jurul castrării orale*. Căci, în același timp cu suptul la sân, satisfacere a trebuinței, copilul trăia o satisfacție erotică, simultan olfactivă și pseudo-canibalică, prin prinderea sânelui între maxilare. Copilul, care nu mai primește sânul și este pus la biberon, este supus absenței acestui erotism olfactiv ce însoțea canibalismul imaginar, deși apucarea și suptul, în cursul înțărării și trecerii la biberon, continuă să îi aducă într-un fel satisfacția pe care o cunoștea deja. Cavitățile bucală și gura copilului vor servi comunicării subtile cu mama, în mod inconștient desigur, la distanță de corp la corp, adică cu mama ca obiect total și nu ca obiect parțial, substanțial.

În mod electiv, prin olfacție, mama poate ajunge să fie, din obiect parțial mamelar, singularizată ca obiect total: tocmai pentru că olfacția nu poate fi localizată dintr-o parte exactă pentru copil. Subtilitatea mirosului răspândindu-se în spațiul care o înconjoară, va scălda copilul în proximitatea mamei. Mirosul nu mai poate fi asignat uneia sau alteia dintre părțile corpului matern și, zona erogenă pituitară fiind întotdeauna asociată inspirației nazale, acest miros lăsat de mamă nu poate lipsi copilului decât dacă este atins de anosmie. Este important de înțeles că, nevoia de a respira nefiind supusă temporizării, olfacția va acompania fiecare inspirație nazală. Deci, dorința și discriminarea plăcerii datorate prezenței mamei se produc prin olfacție, în timp ce trebuința de a respira se poate satisface prin orice aer, și indiferent de mirosul său.

Înțărirea poate fi un eveniment euforizant pentru copil și pentru mamă dacă, pe un fond cunoscut de comunicare substanțială – adică acum suptul la biberon – și al imaginii funcționale a sucțiunii – deglutiția laptelui și a alimentelor lichide sau semi-lichide înaintea celor solide, toate având un gust diferit de cel al laptelui mamei –, copilul și mama păstrează amândoi ceea ce rămâne specific legăturii lor psihice, manifestat prin conjugarea prezenței lor. Pentru copil legătura senzori-psihică este mirosul corpului mamei apropiat, vocea sa, privirea, ritmurile, tot ceea ce ea degajă pentru el și pe care el le percepe în contactul lor fizic; în același timp, pentru mamă, nimic nu s-a schimbat la copilul său, care nu mai primește sânul, dar căruia îi admiră în fiecare zi grația și dezvoltarea.

Invers, trebuie spus, o mamă care nu vorbește copilului său când îl alăptează, în același timp mângâindu-l permanent, sau care, atunci când îl îngrijește, fiind deprimată, se arată complet indiferentă, nu încurajează

la copil o întârcare favorabilă socializării ulterioare, unei expresii verbale și motricități corecte.

Cu atât mai puțin o mamă care, după ce și-a sevrat copilul, nu se poate abține să nu-l devoreze permanent prin săruturi și să-l copleșească de atingeri și mângâieri. Copilul este pentru ea fetișul acestui sân matern arhaic de care ea însăși a fost serată în manieră traumatică.

CASTRAREA ANALĂ

Există două accepțiuni ale termenului de castrare anală. Prima, desemnată ca o a doua întârcare, este sinonimă cu separarea între copil, devenit capabil de motricitate voluntară și agilă, și asistența auxiliară a mamei sale pentru tot ceea ce înseamnă “a face” necesar vieții în grupul familial: este achiziția autonomiei, “eu singur”, “eu, nu tu”. Această castrare asumată de către copil depinde, desigur, de toleranța parentală față de faptul că zi de zi copilul își dezvoltă autonomia în spațiul de securitate oferit libertății sale pentru util, joc, plăcere. Copilul, devenind subiect, încetează să mai fie obiect parțial reținut în dependența de instanța tutelară, supus pasivității și supravegherii sale totale (hrănire, îmbrăcare, toaletă, somn, mișcare).

Cealaltă accepțiune a termenului de castrare anală, este – între aceste două persoane care sunt copilul devenit autonom în acțiunile sale și adultul educator – interdicția semnificată copilului asupra oricărei “acțiuni” dăunătoare, de a “face” altuia ceea ce nu i-ar place să i se facă.

Este accederea la cuvintele ce valorizează comerțul relațional între persoane recunoscute ca și controlându-și acțiunile, și a căror plăcere trebuie să fie reciprocă și liberă. În acest sens, această a doua accepțiune a termenului castrare anală se articulează strâns cu prima accepțiune.

Orice copil a cărui mamă sau tată nu sunt castrați anal în raport cu el și vor, prin cuvintele sau acțiunile lor față de el, să-i introducă interdicția de a dăuna (când ei înșiși dăunează umanizării lui considerându-l un obiect de dresaj) semnifică prin cuvinte contrariul exemplului pe care i-l oferă. Ei nu aplică o castrare anală. Ci dresează un animal domestic. Subiectul este negat în loc ca pulsiiunile dorinței copilului să fie în parte barate și în parte susținute în intrarea în limbaj în scopul unui comerț de schimburi ludice, și socializate, cu valoare de plăcere între subiecți.

Nu putem deci vorbi de castrare anală decât atunci când copilul este recunoscut ca subiect, chiar dacă corpul său este încă imatur și dacă acțiunile sale nu sunt niciodată confundate cu expresia subiectului care este, atâta timp cât nu a dobândit autonomia totală a propriei persoane în grupul familial.

Atunci, castrarea anală, este interdicția de a face rău propriului corp, ca și lumii inanimate și animate ce înconjoară triumphiul inițial tată-mamă-copil, prin acțiuni motorii, rejectante, periculoase sau necontrolate. Este, la origine și în fapt, interdicția de a ucide și a vandalismului, în numele armoniei sănătoase a grupului; în același timp cu inițierea în libertatea plăcerilor motorii împărtășite cu altcineva, într-o comunicare prin limbaj și gesturi în care fiecăruia îi face plăcere să se acordeze cu ceilalți. Acest control al pulsiiunilor motorii distructive, această inițiere în plăcerea comunicării și a controlului motricității, în măsura stăpânirii forței, aplicată activităților utile și agreabile, toate

acestea permit subiectului să parvină la propria întreținere, la conservarea sa, la mișcarea în spațiu, apoi la creativitatea constructivă și ludică (deci nu doar utilitară). În același timp, calea rămâne deschisă altor plăceri, ce vor fi descoperite în stadiile următoare, uretral și vaginal, care îl vor conduce, băiat sau fată, spre stadiul genital.

Ființele umane, indiferent de vârsta lor, sunt capabile să aplice această castrare anală celor mai tineri, atât prin exemplu cât și prin cuvinte.

De ce o numim anală, din moment ce tot ceea ce am spus pare să circumscrie o privare de plăcerile agresive motorii care ar fi dăunătoare propriei persoane și altora, și o inițiere în plăcerea unei motricități controlate, ca și relaționării cu altcineva ? Pentru că acolo se situează, la copilul încă imatur motor, prima motricitate a cărei dovadă o are că este doar lui însuși agreabilă și că în general ea creează satisfacție mamei sale, din moment ce vine să îl schimbe și ia ceea ce a produs el. După suțione-degluție, motricitatea expulzivă uretrală și anală provoacă întotdeauna o modificare perceptibilă pentru olfacție și adesea o variație a senzațiilor în raport cu relația cu mama. Prin excrementele sale, copilul rejectează mama imaginară încorporată sub forma unui obiect parțial oral care, după înghițirea care l-a făcut să dispară și, după trecerea sa prin tubul digestiv, se anunță pentru a se exterioriza la fund. El a mâncat din mamă dintr-o plăcere legată de canibalismul imaginar și expulzează acum ceea ce, din mamă, din plăcere, se desprinde din corpul lui sub forma excrețiilor solide și lichide. Este o mamă imaginară pe care o ia și o rejectează, pe care o primește și o dă, când mama reală i-a oferit obiectul alimentar parțial și îi îndepărtează obiectul digestiv

excremențial. Obiect care, pentru copil, pare atrăgător, pentru că el nu are încă altă logică sau etică decât logica încorporării lucrurilor bune: excrementele copilului sunt valorizate ca obiecte presupuse ca hrană și plăcere pentru mamă. Atunci când sistemul motor se dezvoltă și când castrarea orală a fost simboligenă, îngrijirile mamei la șezutul copilului sunt însoțite de cuvinte, de jocuri, de o întreagă relație afectivă cu mama, în cursul căreia se dezvoltă zi de zi schema corporală. Dar *schema corporală se dezvoltă în interacțiune cu imaginea corpului*: atașată cadoului erogen excremențial și plăcerii funcționale a forței musculare motorii, plăcerea pe care o exprimă mișcările bucuroase ale membrelor sale, ale corpului, ale gurii, zâmbetele, gângurelile, visele, jocurile sonore, și țipetele, semnifică durerea sau bucuria mamei sale.

Cu ocazia acestor jocuri motorii, a mersului în patru labe, pe care copilul îl descoperă, a deplasării sale și a obiectelor, la care supune tot ceea ce poate mișca în jurul său, motricitatea sa devine o problemă pentru mama sa pe care aceasta caută să o rezolve reducându-i libertatea sau, dimpotrivă, suscitând posibilități de deplasare explorativă din ce în ce mai extinse, care sunt posibilități de schimburi cu copilul, sursă de cuvinte, de plăcere, sursă de durere și de bucurie, de restricții și autorizări concertate și semnificate prin limbaj. *Castrarea anală se realizează astfel progresiv. Ea ghidează copilul în stăpânirea proprie a motricității sale, dar nu numai excremențială*. Adică el devine continent când parvine la stăpânirea motorie de sine, pentru o bună înțelegere cu codul limbajului motor al ființelor animate din lumea exterioară. *Castrarea anală nu este posibilă, într-o manieră simboligenă care îl face pe copil constructiv, decât prin identificarea motorie cu obiectul total reprezentat de fiecare dintre părinții și frații lui mai mari în motricitatea intenționată observabilă de către copil*.

Atunci când simbolizarea motricității în acte utile și ludice nu se poate face, din lipsa inițierii, a controlului, a cuvintelor și veseliei ludice cu anturajul, copilul nu poate sublima plăcerea analo-rectală, el însuși de unul singur; și revine, din lipsa deplasării pulsioniilor anale, pasive și active, asupra altor obiecte parțiale, din afara corpului său, în exersarea motricității pentru o mai mare comunicare cu persoanele asupra cărora să transfere relația cu mama sa. *El se întoarce, în lipsa unei castrări anale simboligene, la comunicarea liminară inițială pe care o avea cu mama interioară*: adică jocul de-a retenția, prin constipație, sau exteriorizarea fecalelor, eventual prin diaree, în orice caz în manieră de incontinență, necontrolat. Apoi se plictisește, uneori se excită din orice, și din nou se plictisește. Mama rămâne imaginar interioară, în loc să fie reprezentată inconștient de către toate obiectele exterioare pe care ea le-a numit și pe care trebuie să-i permită să le manipuleze.

Constipația poate fi deci un semn al inhibiției relației motorii cu lumea exterioară: deoarece copilul nu a fost inițiat în această relație de către mamă, pentru că el se află într-o proastă armonie cu ea, în ceea ce privește funcția excrementală. Dar el poate deveni și diareic atunci când efectele unei excitații motorii nu pot fi exprimate altfel, și sunt refulate în ceea ce privește acțiunile sale scheleto-musculare asupra obiectelor din lumea exterioară. Pulsioniile anale acționează atunci asupra primei imagini a corpului, adică a peristaltismului tubului digestiv, care devine hiperactiv, și a cărui hiperfuncționare produce diareea. Diareea inițială este non-infecțioasă; dar tubul digestiv fiind supus unei supra-activități, și cum nu mai manipulează conținutul digestiv, acesta fiind prea repede expulzat, se va excita el însuși provocând astfel o infecție prin efectul unui peristaltism în gol, care antrenează destrutturarea mucoasă. Aceasta este descoperirea doamnei Aubry, în cercetările făcute la

“Parent de Rosan” asupra copiilor din această creșă pentru adopție. Când îngrijitoarele se disputau deasupra patului acestor copii abandonați, fără părinți, a căror imagine corporală era deja redusă la bula toraco-abdominală și tubul digestiv, mergînd de la un pol erogen la altul, și cum nu exista limbaj adresat persoanei lor, ei încercau să se pună la unison cu acest limbaj violent schimbat între necunoscuți care îi angoasau și reacția lor era un hiper-peristaltism reactiv ce provoca diareea. Diaree care d-na Aubry a descoperit că era absolut amicrobiană și că ea înceta dacă se dădeau, una după alta, două sau trei mese copilului, pentru a le umple tubul digestiv: atunci excitația peristaltică avea de ce să se ocupe și nu avea urmări patogene.

Diareea, este o manieră de a rejecta un pericol matern imaginar încorporat. Ea semnifică probabil, din punctul de vedere al copilului, că, dacă expulzează mai mult, mama orală îi va da în plus, va mai aduce obiecte parțiale la intrarea tubului digestiv: pentru că expulzează prin partea de jos mama “rea” (aceasta datorită vorbelor privind mirosul: “Asta miroase urât”), aceasta îl poate face să sperie că pe sus va veni mama bună, laptele, fiertura: “Asta miroase bine”. Este dealtfel ceea ce s-a petrecut în experimentul doamnei Aubry. Ea a recomandat să se dea din nou repede una sau două mese copiilor diareici care altă dată erau puși la dietă. Desigur, asta nu se face atunci când diareea este deja infecțioasă, tubul digestiv fiind deja atins de frecări intrinsece datorită peristaltismului exacerbat. Dar toate acestea demonstrează cel puțin că, atunci când diareea se instalează la un copil plasat într-o ambianță de mare tensiune nervoasă, nu are alte mijloace decât cele digestive pentru a se manifesta. Dacă ar putea striga, aceasta ar fi deja o altă modalitate: strigătul este expresia unei tensiuni, a unei supratensiuni căutând comunicarea cu un altul. Și dacă strigătul nu este auzit de nimeni, și nu

face pe nimeni să vină spre el să-l liniștească și să intre în limbaj cu el, atunci, atunci va dirija tensiunea asupra mamei arhaice imagine, a tubului digestiv: pentru că suferă în interior de ceea ce, pentru tubul digestiv, este asociat acestei mame exterioare care îl face să sufere prin tensiunea nervoasă anxiogenă.

Pentru a înțelege mai bine această dinamică, putem considera tubul digestiv al copilului în manieră similară cu viermii pe care îi putem vedea pe plaja mării și care, deplasându-se, înghit nisipul și îl lasă în urma lor, ca și cum s-ar hrăni cu mediul pe care îl traversează. În ceea ce privește copilul, este mama cea care trece prin interiorul său, de la gură până la anus: mama, imaginară, sub formă de obiect parțial pe care îl absoarbe. Și mama exterioară – cea lângă care se cuibărește și îl adăpostește, care îl securizează – este cea care, într-o fantasmă alternativă, oferă gurii și ia de la anus. Atunci când copilul expulzează violent conținutul tubului său digestiv, este ca și cum i-ar spune mamei sale: “Umple-mă pe sus”. Adică solicită o comunicare. Ar dori cuvinte, dar preferă mâncare decât nimic, și asta este ceea ce exprimă. Este prezența mamei simbolice pe care o solicită. Și dacă mama nu înțelege că de ea, de prezența, de tandrețea ei calmă are nevoie, dacă ea nu-i dă decât material digestiv, să bea, să mănânce, care nu este limbaj, un astfel de copil, văzut de ea permanent ca un tub digestiv, pentru care ea caută ceea ce-i lipsește și care expulzează caca pe care ea îl îndepărtează fără cuvinte însoțitoare, este inevitabil inhibat în privința inițierii sale în limbaj pentru viitor. Și asta se petrece foarte timpuriu. Când copilul începe să vorbească, la nouă luni este deja potențial vorbitor, pentru că “înghite foneme”. Le înghite prin urechi, trebuie să le scoată prin laringe, și este același lucru analogic pentru subtil ca și pentru substanțial, este o metaforă pentru ceea ce se petrece în tubul digestiv.

După cum spuneam, castrarea motorie, purtătoare a legii interdicției privind uciderea și distrugerea vandalică de sine și a altcuiva, și a obiectelor investite de altcineva ca posesie a sa, este o parte a castrării anale. Și mai spun că, toate ființele umane, indiferent de vârsta lor, sunt capabile să aplice această castrare anală celor mai tineri, cu condiția ca, fiind mai dezvoltați ca subiectul care urmează să fie castrat, să constituie modele pentru devenirea sa, prin dorința pe care o are cel mic de a-i imita pe cei mari pentru a se valoriza narcisic, atingând o imagine mai dezvoltată și mai armonioasă, mai adaptată grupului, decât este deja el însuși. Această dorință merge în sensul dezvoltării în societate, al pattern-ului adult, de băiat sau fată; căci are, prin limbaj, cunoștința sexului său, pe care o are și intuitiv prin dorința de a-i imita pe cei pe care îi simte asemănători sexual, fără să știm prea bine cum.

Cazul lui François

Primirea castrării de la un frate mai mare de sex diferit, fără ca această castrare să fie raportată la comportamente al propriului sex, poate conduce la devierea dezvoltării copilului.

“Prima treaptă pentru a deveni ca tatăl meu, era să fiu sora mea”, spunea acest copil care fusese forțat să meargă până la tentativa de suicid. Era un băiat de treisprezece ani, inteligent, căruia i-au trebuit două zile pentru a ieși din comă. Încercase să se sinucidă cu un cuțit de bucătărie tăindu-și burta. Îngrozise serviciul de chirurgie, spunând, când și-a revenit: “De ce ați făcut asta, căci va trebui să o iau de la capăt!”.

Atunci, indignați, s-au gândit la consultarea unui psihanalist și m-au chemat. Și este primul lucru pe care i l-am spus. Avea ochii închiși; am așteptat să-i deschidă. Mi-a simțit prezența. A deschis ochii, m-a privit, eu i-am spus cum mă numesc și că eram psihanalist, și că fusesem chemată de personalul secției “pentru că au muncit două zile să te reanimeze și că primele tale cuvinte au fost: “De ce să mă reanimați, pentru că va trebui să o iau de la capăt!”. Acum, pune-te în locul medicilor și al chirurgilor care au salvat un copil de la moarte, și care le spune: “Vreau să mor!”. Ei nu înțeleg, și de aceea m-au chemat, pe mine care sunt psihanalist, ca să vedem împreună dacă într-adevăr vrei să mori, sau dacă dorești să trăiești, dar nu știi cum să faci asta. Acum, dacă dorești să-mi vorbești, fă-mi...” (închisese din nou ochii) “... fă-mi un semn din pleoape, pentru că nu poți vorbi” (era intubat peste tot) “și dacă nu vrei să mă vezi, ei bine, o să înțeleg, nu-mi face nici un semn, și o să plec. Ai dreptul să dorești să mori, dar cred că ar fi interesant să înțelegi că poate există o posibilitate ca să trăiești, dacă înțelegi motivele pentru care crezi că nu mai ai dreptul să trăiești”.

Atunci el a făcut un semn, repetat de două ori: a deschis și a închis pleoapele. I-am spus: “Mă numesc d-na Dolto, tu te numești Cutare, și am să vin la spital marți. Vom putea vorbi atunci, dar poți să-mi spui, pentru că poți vorbi puțin, de ce trebuie să reîncepi ? - Eu n-am fost niciodată ca ceilalți. - Ei bine, asta nu mă miră, pentru că ceilalți sunt fete, iar tu ești băiat!” A deschis ochii larg, ca și cum ar fi fost uluit de răspunsul meu. Iar eu i-am spus: “Pe marțea viitoare!”.

A fost un tratament extraordinar, un tratament foarte scurt, în cinci ședințe la interval de o săptămână. Era imposibil pentru acest băiat să ajungă la maturitate: era un copil ce revendica identificarea cu un bărbat, dar fiind tot timpul fuzionat cu sora lui, cu paisprezece luni mai

mare. Ajunsese la această tentativă de suicid la scurt timp după ce sora lui devenise nubilă. În șase luni se transformase, din copil devenise domnișoară, avea cicluri, era diferită în raport cu el. Și apoi toți băieții se interesau de ea, o căutau la telefon; iar el, fratele ei, răspundea de fiecare dată: “Nu este aici”. Așa-zis, ea nu era niciodată acasă, când o căuta o voce de băiat și el răspundea la telefon.

Cei doi copii nu vorbeau niciodată unul despre celălalt altfel decât spunând “noi”. “Noi doi – Christine, spunea el, vrem asta... ne gândim că...”. Iar ea spunea: “Noi doi – François...”. Niciodată un “Eu”, nici din partea unuia, nici din a celuilalt; cei doi erau întotdeauna “și unul și celălalt”. El era anorexic de la vârsta de șapte ani, dar nimeni nu-și făcuse probleme pentru asta în familie. Era longilin, foarte slab, sportiv, activ, foarte bine clasat școlar, iar părinții spuneau: “Da, nu mănâncă niciodată grăsimi, nici pâine, nici dulciuri, în fine, se hrănește așa de la vârsta de șapte ani” – vârstă la care se născuse sora sa mai mică. Și astfel, am găsit cheia, pentru că el mi-a spus că făcea asta de când mama lui aștepta “fantoma”... L-am întrebat: “De ce este fantomă ?” – Bine, înțelegeți dumneavoastră, copiii, când se nasc, se ridică din pătuț și trag de văluri. Așa că, eu am numit-o “fantoma”. – Cine este, fantoma ? – Ei bine, era o fată. – Da, deci este sora ta ? – Ă, nu, înțelegeți, dacă ar fi fost băiat, aș fi putut să am un frate, dar cum era o fată... – Atunci, dacă a fost fată, tu erai ce ? – Ei, sora mea (se referea la Christine) era sora”. În această idee bizară, el ar fi putut fi frate dacă noul-născut ar fi fost băiat, dar așa, nu era nimic, Christine era cea, fals îngemănată cu el, care era “sora mea”... iar cea mică era fantoma. De fapt el era cel care devenea o fantomă.

Mi-a mai spus că, pe când mama lui aștepta “fantoma”, doctorul de familie îi explicase: “Ar trebui să profitați și să îi faceți un regim soțului

dumneavoastră, pentru că este gras și asta îi poate afecta inima”. Astfel că, în cursul sarcinii, soțul ei, tatăl lui François, urmasa un regim pentru slăbire. Și François a adăugat: “Înțelegeți, burta mare, la femei aduce copii, dar la bărbați afectează inima”.

A fost formidabil, tot ce a putut să-mi spună în câteva ședințe, și luând în greutate... 12 kilograme! La ultima ședință mi-a spus: “Ce meserie este aceasta a dumneavoastră. ... Ce studii trebuie făcute pentru meseria dumneavoastră ? Mie mi-ar place să fac această meserie! – Trebuie să devii mai întâi fie medic, fie psiholog, și apoi să faci o psihanaliză pentru a învăța această meserie”.

Atunci a spus: “A, psihanaliza, știu este povestea cu complexul lui Oedip. Da, tata mi-a povestit asta”. (Era ultima ședință, ședința de despărțire. A dorit ca tatăl lui să fie prezent). “O, era istoria unui tip, care era tot timpul agasat de un altul care ținea mereu predici (*sic!*) și el l-a omorât!”. I-am spus: “Da, este aproximativ așa, dar mai este ceva. – Sigur, știi și tu, a intervenit atunci tatăl, ți-am spus că s-a întâmplat așa pentru că tatăl era îndrăgostit de aceeași femeie ca și fiul (*din nou sic!*)”.

Oricum, pentru a reveni la dificultățile sale de identificare, dacă nu mai mâncase niciodată gras, fusese pentru că dorea să devină bărbat și nu vroia să aibă grăsimea care aduce copii. De aici această anorexie, care îl ducea până la leșin. Cu câteva săptămâni înainte de tentativa de suicid, fusese ales șef de clasă la școală. În acest sens mi-a explicat: “Când băieții m-au ales, mi-am spus: dar eu nu sunt fată, de ce mă vor pe mine băieții?”

Când mi-a povestit despre pierderea totală a apetitului care îl făcea să leșine, l-am întrebat: “Cum a început asta ? A început prin imposibilitatea de a mânca, sau prin aceea de a face caca ? – Așa, prin imposibilitatea de a face caca. Înțelegeți, eram plin de aceste chifle în

formă de supozitoare”. (Era vorba despre sandwich-uri, pe care el le numea “în formă de supozitoare” și pe care le mânca la școală la prânz). “Asta mă umplea cu totul, și nu mai puteau ieși pentru că erau prea multe. Atunci, nu mai puteam mânca”.

Era în orice caz extraordinar, această pubertate care se desfășura și provoca reactivarea tuturor fantasmelor infantile. Exista o confuzie a tuturor orificiilor cu imaginea tubului digestiv ca „gaură” în care se îndesa tot ce intra. Avea ideea obstacolului prin acumulare. Dealtfel, spunea: “Știți, e ca și cu tuburile când sunt înfundate; trebuie desfundate. Și de aceea îmi desfundase stomacul printr-o despicătură a abdomenului cu cuțitul de bucătărie. Trebuia să ucidă fantoma pentru a deveni real. În cazul lui, castrarea anală fusese efectuată de sora lui. Atunci, el, se pierduse, fiind abandonat de Eul său auxiliar. Nu avusese autonomie reală până atunci, în ciuda unei dezvoltări intelectuale deosebite și a unei excepționale reușite școlare. Castrarea anală fusese aplicată, dar identificarea masculinizantă era imposibilă, iar Oedipul fusese trăit pe o imagine corporală vagă, care nu era aceea a unui băiat; era o persoană dornică-de-a-fi-băiat care avea o imagine corporală asexuată sau feminină, devenită asexuată subiectiv deoarece își dăduse seama că nu era feminină, dar amenințată secundar (în ochii săi) de feminizare când votul băieților din clasa lui îl alesese șef de clasă: le plăcea, ca și sora lui băieților.

Vedem cum castrarea anală trebuie efectuată de către cei care susțin, în cel căruia o aplică, ceea ce noi numim identificarea cu sexul lor, Eul Ideal al copilului – adică modelul invidiat, cel cu care vrea să se identifice – și care, prin gesturi și cuvinte, îi interzice comportamentele motorii indezirabile după legile grupului: comportamente pe care dorința i le sugerează, dar care ar fi dăunătoare fie lui însuși fie altcuiva. De aici

decurge că, dacă pe ascuns sau fără știința adultului, copilul, curios să-și experimenteze dorința, nu respectă interdicțiile verbale care i-au fost impuse și nu numai că nu suferă nici un prejudiciu, dar nu obține decât plăcere fără a dăuna nici altcuiva, și nici sieși, a descoperit singur modalitatea de a-și satisface dorința și, prin aceasta, a experimentat o putere de care adultul nu îl credea capabil încă. Este momentul cel mai important în relația educativă a adultului cu copilul între doi și patru ani. Atunci când această transgresiune motorie este descoperită de către instanța tutelară, aceasta ar trebui să felicite copilul care nu s-a supus, în loc să-l culpabilizeze că a nesocotit niște vorbe; pentru că aceste vorbe nu aveau alt scop decât să-l protejeze de un pericol real, și în nici un caz să îl facă dependent de niște cuvinte interzicând mișcarea. Aceste cuvinte au devenit caduce din moment ce nu mai are nevoie de această interdicție pentru a fi în siguranță, riscându-și dorința. *În aceasta constă întreaga dificultate a educării copilului de la doi la patru ani, căruia se dorește impunerea, pentru că este mai comod, că el sau ea nu trebuie să nesocotească restricțiile din prudență ale instanței tutelare:* atunci când le transgresează și nu i se întâmplă nimic rău, trebuie să i se spună: “Bravo! Îți interzisesem asta pentru că nu te credeam destul de mare ca să o poți face fără pericol, dar pentru că ești, ei bine, te felicit, și de acum înainte îți este permis, dar să nu faci cutare alt lucru, de care nu ai fi capabil, până în ziua în care te vei simți în stare, pentru că ți s-ar putea întâmpla cutare sau cutare necaz. Ai grijă și ca acel copil, mai mic decât tine, să nu facă asta încă, până când nu va fi capabil să o facă”.

Dacă, dimpotrivă, cu ocazia acestei tentative de transgresiune sau a transgresării împlinite, copilul și-a experimentat neputința printr-o suferință riscantă pentru el, sau dăunând fără să fi dorit asta prin proiectul său de acțiune, trebuie să fie replicată castrarea anală prin

cuvinte, în același timp cu ajutorul ce trebuie adus narcisismului său, pentru că a eșuat în această dorință de transgresiune care era o dorință promovată de identificare cu adultul. Vedem în general educația făcându-se cu totul altfel. Copilul a suferit din cauza eșecului tentativei sale de transgresiune și adultul, angoasat de riscul unui accident sau provocării unui incident, agresează la rândul său copilul, și adesea într-o manieră sadică se bucură verbal: “Foarte bine, n-ai ascultat, ești pedepsit¹!”

Această manieră de a efectua castrarea anală este absolut nefastă, inumană. Pentru copil, poate părea că adultul însuși este, prin cuvintele magice prin care exprimă dorința sa, agentul nereușitei sale. Adultul este cel care vrea, în ideea sa de atotputernicie, să-i impună o neputință motorie, ce riscă să decurgă de acum din însăși dorința copilului, prin identificare cu adultul, când va încerca să obțină un succes în realitate. Este într-adevăr necesar ca adultul să verbalizeze pericolul real, neputința copilului în fața acțiunii pe care dorea să o efectueze. Dar adultul trebuie să explice că în aceeași neputință se pot afla și adulții dacă ar încerca, la nivelul lor, acțiuni asemeni celor pe care copilul dorise să le realizeze și a eșuat. În primul caz, el dă copilului speranța de a se identifica într-o bună zi cu el, dezvoltându-se și observând modalitățile lui de acțiune; în al doilea caz, oferă copilului dovada că neputința sa nu este mai mare decât a părinților săi, dacă ar fi confrunțați, în condițiile lor, cu elementele implicate în această acțiune periculoasă. Castrarea anală securizează copilul, susținând în același timp libertatea sa de a dori și speranța de a reuși.

Copilul, prin experiență, descoperă că interdicțiile sunt securizante din moment ce, dacă le transgresează, îi aduc o suferință reală. Această experiență îi dă încredere în părinții săi și în cuvintele lor care-i limitează

¹ N.A.: A se vedea că, se poate merge până la a spune: “Dumnezeu te-a pedepsit!”.

libertatea totală. Cu toate acestea însă, trebuie știut că orice eșec al unui copil este pentru el o rană narcisică, în același timp cu faptul că suferința pe care o poate trăi prin insuccesul provocat de o dorință pe care a pus-o voluntar în acțiune, se află în ordinea castrării. De aceea este important ca interdicția să nu fie decât temporară pentru ceea ce poate fi dăunător copilului ca atare, dacă cineva mai mare sau un adult poate face asta și să-i reușească, conform modului etic anal, fără pericol, atunci când va dispune de tehnica necesară. Este necesar să se afirme copilului că în timp, cu răbdare, observând, o abilitate mai dezvoltată, și identificarea cu comportamentul adulților în care poate avea încredere, perseverența și eforturile sale vor fi recompensate: va putea accede într-o zi la aceeași putere pe care o vede și la părinții săi, și poate chiar la o putere mai mare decât a lor. Decurge din asta că adulții, părinți sau nu, capabili să aplice unui copil castrarea anală cu maximum de eficacitate simboligenă atât pentru capacitatea lui ludică, constructivă, artistică și utilitară, ca și simțul său social și respectul pentru altcineva, sunt cei care nu proiectează angoase față de toate acțiunile copiilor de care sunt responsabili. Sunt cei care sunt gata să răspundă întrebărilor puse de copil, fără a merge dincolo de ceea ce el cere; care sunt apți să-l ajute judicios atunci când se enervează și se descurajează că nu ajunge la performanța la care aspiră, dacă nu se servește de mijlocul tehnic adecvat.

De asemenea, sunt cei care știu să spună nu dorinței unui copil atunci când aceasta este împotriva legii non-dăunării, fie, spre exemplu, prin luarea în posesie – ciupeala, șterpelitul, furtul obiectelor personale ale altcuiva în absența proprietarului –, fie prin acțiuni realmente periculoase pentru vârsta lui. Când vorbesc despre faptul că, copilul, trebuie să învețe să respecte bunul altuia în absența sa, trebuie să mai

spun și că asta nu este posibil decât dacă și el posedă obiecte ale lui, și dacă adultul nu-și arogă dreptul de a atenta, în absența lui, la aceste bunuri. Vedem, spre exemplu, mame sau tați care aruncă regulat anumite jucării ale copilului lor, sub pretextul că acestea s-au stricat. Îi mai vedem confiscându-le anumite jucării sau obligând copilul să le încredințeze banii pe care i-au primit cadou. Ei nu-și dau seama că, procedând astfel, subminează posibilitatea respectării bunului altuia de către copil. Mai întâi, dezmembrarea jucăriilor sale face parte din jocul copilului, și niciodată nici o posesie aparținând unui copil nu trebuie să fie aruncată fără ca acesta să fi luat el însuși această decizie. De asemenea, nici o posesie a copilului nu trebuie să-i fie confiscată drept pedeapsă. Dacă un obiect este luat din mâna copilului, aceasta nu trebuie să i se facă decât pentru că acel obiect este realmente prețios și pentru a ajuta copilul, care riscă să îl strice și să regrete mai târziu, prețul obiectului sau siguranța sa excluzând posibilitatea înlocuirii sale. Dar niciodată: “Îți confisc păpușa pentru că ai spart vaza de porțelan!”.

Un copil căruia i s-a respectat tot ceea ce a pus în cutia sa cu jucării, și care îi sunt – din motive personale – absolut prețioase, va respecta în mod natural obiectele personale ale altcuiva. După cum vedem *castrarea anală nu poate fi efectuată decât dacă părinții sunt realmente respectuoși față de copil și bunurile sale, dacă îl cresc având încredere în inteligența și în viața în devenire a acestui micuț bărbat sau a acestei micuțe femei, lăsând o marjă largă inițiativei sale*, reducând zi de zi interdicțiile făcute, pe măsura dezvoltării și experiențelor dobândite: uneori cu prețul transgresării injuncției parentale, riscând, dar care devin reușite atunci când copilul scapă fără incidente.

În momentul unor astfel de transgresiuni reușite, de nesupuneri care i-au fost profitabile, copilul este deosebit de tensionat cu privire la

ceea ce i se va spune. Va fi certat pentru că nu a ascultat, sau vor fi mândri de reușita lui ? Dacă adultul recunoaște că nu a estimat corect posibilitățile ce s-au dezvoltat la copil continuând să-i interzică ceva ce el era deja capabil să facă, atunci și copilul va avea mai multă încredere în acest adult care era atent la el pentru siguranța lui, și nu pentru a-l menține în dependență. Atunci când i se va face o altă interdicție, și se va face referire la transgresiunile anterioare reușite pentru a specifica bine că, în cazul prezent, aventura ar fi prea riscantă, chiar catastrofică, pentru el sau pentru altcineva, copilul va asculta și se va supune.

Deseori educația, în momentul castrării anale – deci între optsprezece luni și patru sau cinci ani, în momentul în care sunt în joc motricitatea, valoarea de convivialitate în joc alături de alți copii, valoarea controlului corporal, sursă de plăcere și sănătate –, *este la originea tulburărilor caracteriale în familie și în societate.* Aceste tulburări se datorează fie inhibiției, fie nerespectării oricărei reguli de conduită. Non-socializarea copilului provine din faptul că educatorii n-au respectat zi de zi dorințele sale de inițiativă motorie, chiar atunci când nu comportau nici un pericol real, pur și simplu pentru că făcea un anumit zgomot, deranja ordinea în casă, și provoca părinților angoase fantasmatică în numele cărora distribuie imaginații profetice de nefericire, amenințări cu pedeapsa sau bătaia: și asta la cea mai mică tentativă de transgresare a interdicțiilor absurde și sadice asupra promovării motorii normale, ceea ce onorează mai degrabă bunul simț al copilului.

Astfel: interdicția de a se murdări, de a face dezordine, de a face zgomot jucându-se, de a se cățăra pe mobile (nu trebuie decât fixate de perete), de ramurile solide ale arborilor, de a atinge tot ceea ce adultul atinge, observând cu atenție cum face el pentru ca, la rândul său, să

devină priceput. Copilul vrea să imite adulții, este datoriei lui, îndrăznesc să spun; el trebuie susținut în acest efort cu solitudine atentă. Măinile unui copil, de la vârsta de 22 - 24 luni, și întregul său corp, pot fi la fel de abile față de lumea exterioară ca și mâinile și corpul anumitor adulți, chiar dacă încă nu este capabil să-și controleze sfincterele pentru o continență absolută. La patru sau cinci ani, educat cu încredere, copilul poate fi deosebit de abil, dacă este învățat tehnologia, și dacă îi face plăcere să ajute adultul de fiecare dată când acesta îl autorizează. Munca astfel împărtășită, activitatea motorie cu scop utilitar, jocurile cu părinții, toate activitățile în care fiecăruia îi face plăcere schimbând cuvinte cu privire la ceea ce face, toate acestea decuplează plăcerea de a acționa la copil, și îl pregătesc pentru autonomia progresivă și totală prin introiectarea zi de zi a faptului de a ști-face în conjuncție cu cuvântul și cu amicitia între el și adult, între el și ceilalți copii întâlniți, amicitie pe care activitatea împărtășită îl face să o simtă.

Așa cum am menționat mai sus, *castrarea anală își trage denumirea din faptul că își are originea în funcționarea sfincteriană voluntară și controlată*, deși implicația sa umanizantă trece dincolo de această singură achiziție pe care o numim igienă sfincteriană, și care vizează conduita autonomă a copilului pentru propriile nevoi, întreținerea corpului său, continența inconștientă în cursul somnului profund. Aș spune chiar că *această achiziție, atunci când este prea precocă, departe de a fi educativă, este mutilantă. Întrucât nu operează ca și castrare simboligenă*, deschizând copilului calea spre plăcerile sublimării pulsionilor anale. Ca toate celelalte mamifere, copilul este capabil să parvină la o continență sfincteriană spontană, când vine momentul, fie că a fost sau nu solicitată de către adultul tutelar. Continența sfincteriană

este “naturală” din momentul în care dezvoltarea neuro-fiziologică o permite. Atunci când adulții pun prea devreme și/sau cu prea mare intensitate accentul pe cererea de a “deveni curat”, înseamnă că acordă trebuințelor o valorizare ce nu ar trebui raportată decât la dorința de comunicare și de schimburi socializante.

În acest fel comportamentul adulților ce manifestă ei înșiși dorința de a controla nevoile copiilor ajung să pervertească o parte dintre ei, conducându-i să se joace de-a retenția pentru a place sau nu unui adult exigent. Această atitudine valorizantă pentru caca prin atenția care i se acordă este cea care suscită manipularea excrementelor produse, copilul acționând atunci în felul în care adultului îi face plăcere să i le ia... pentru a se juca cu ele, crede el. Un copil căruia nu i s-a cerut sau impus niciodată defecarea nu se joacă cu excrementele, ci preferă să se joace cu alte obiecte; cu excepția cazului în care nu a avut niciodată nici jucării nici alte obiecte la dispoziție. El îl folosește pe acesta, excrementul, pentru că este primul obiect parțial (impregnat de persoana mamei) pe care îl poate găsi în apropierea sa; dar dacă are jucării, obiecte care-l interesează să le manipuleze, să le bage în gură, etc., nu se va folosi de caca. Copilul nu face caz de asta, dacă nu îi este indus de atitudinea valorizantă cotidiană a mamei sale pentru conținutul scutecelor sau al oliței sale de noapte. O castrare sănătos aplicată, adică nu centrată pe pipi-caca ci pe valorizarea motricității manuale și corporale, trebuie să permită copilului să substituie plăcerilor excrementale (limitate) bucuria de a face, de a manipula obiectele din jurul său, atât pentru propria plăcere cât și pentru a promova prin identificarea cu cei mari și cu părinții. Măinile sunt, de fapt, locul de deplasare al zonei erogene orale după înțărcare. Ele acționează ca o gură prehensivă asupra obiectelor: ca dinții, ca apucarea între maxilare, degetele se afundă în obiectele aflate

la îndemână, le zgârie, le fărâmițează, le pipăie, apreciindu-le formele. Un copil foarte mic adoră să deșire în joacă cu mâinile, cu o bucurie ludică. Aceasta este utilizarea “gurii mâinilor”. Copiii sunt uneori de o bucurie debordantă când ajung la această stăpânire a obiectelor, a elementelor, a apei, a pământului; bucuria umană a primei dărmări care pentru ei este o operă, pentru că ea este transferul, asupra obiectelor parțiale plăcute pentru mâini, a obiectelor parțiale alimentare plăcute pentru gură. Limbajul tatălui și al mamei cu privire la comportamentul explorator de a-atinge-tot aduce o securitate asistată primelor manifestări ale unei observații și creații ce sunt pre-constructive, chiar dacă, pentru început, această investigație este aparent necreativă, și apoi păguboasă. Abia ulterior, după un anumit timp de exercițiu aparent distructiv, activitatea manuală devine constructivă și aglomerativă, ca, spre exemplu, aranjarea cuburilor. Prin aceste jocuri de deplasare a dorinței orale și apoi anale, copilul devine priceput și inteligent, observă legile fizice în funcție de referințele senzoriale dobândite prin experiență, și în particular legile greutății, pe care învață să le aprecieze.

Astfel de achiziții motorii și creative sunt cele care vor fi obstrucționate în cazul în care se acordă “problemei” legate de pipi-caca o valoare stupidă. Copilul este întotdeauna capabil de la sine, educația constând doar, atunci când survine continența, în a depozita excrementele sale în locul destinat tuturor, copii și adulți, la toaletă, și de a se descurca singur cu mândrie, pe cât de repede este neurologic posibil. De fapt, copilului i se pare, că adulții care merg la toaletă singuri, sunt posesorii unei chei simbolice extrem de valoroase – cu atât mai mult cu cât copilul nu îi însoțește. A face pipi și caca în locul rezervat adulților, și într-o manieră ce exprimă continența, caracteristică celor mari, dă

dreptul de a atinge, odată cu autonomia completă privind trebuințele corporale, un nivel etic ce oferă eticheta demnității umane în societate.

Doar printre copiii cărora li s-a impus continența prea timpuriu, vedem cazuri de retard, în raport cu schema corporală, al imaginii corporale. Căci aceasta reprezintă singura manieră de a rămâne subiecți decât de a se opune injuncțiilor presante ale mamei, și de a o priva de plăcerea pe care o are – și pe care copilul o resimte incestuoasă oral și anal – de a se ocupa de pipi-caca și de șezut, această regiune simultan rușinoasă și sacră, unde trebuințele și dorințele sunt originea valorilor etice contradictorii¹. Copilul în stadiul anal devine civilizat în a-și face nevoile, și continent în timpul somnului, între douăzeci și douăzeci și șapte de luni cel mai târziu, cu condiția să nu i se impună nici un dresaj educativ, și ca educația în scopul unei promovări umane în toate celelalte comportamente – control motor, control senzorial cu expresia sa în schimburile prin limbaj, cunoștințe extinse de vocabular, acceptarea regulilor și obiceiurilor în societate, frecventarea altor copii – să fi fost mobilul instanțelor tutelare.

Continența naturală este întotdeauna spontană la un copil crescut cu încredere, respectând demnitatea lui umană, în mijlocul celor mai mari și al adulților cu care este îndreptățit să se identifice de îndată ce are posibilitatea neurologică, fără a fi repezit: “A, nu, tu nu, tu ești prea mic!”. Ea nu survine natural la copiii care, sub pretextul că ei sunt mici, nu-și pot satisface dorința de a acționa pe măsură ce o resimt, în modul în care îi văd pe alții că o fac.

Un copil devenit continent spontan nu-i deranjează niciodată pe adulți, cel puțin dacă aceștia nu sunt intoleranți la întrebările sale, la cererile, la încercările, la inițiativele sale de acțiune. Solicitățile sale care,

¹ N.A.: Există mame exhibiționiste și voyeuriste care vorbesc în public despre scaunul copilului lor, și îl dezbracă pentru a-l schimba, în orice încăpere și în fața oricui.

uneori, obosesc părinții, sunt întotdeauna inteligente; iar adulții, când îl văd că este neputincios în a-și realiza o dorință, ar trebui mai degrabă să-l încurajeze să reia mai târziu aceeași experiență, decât să-i arunce: “Vezi, am avut dreptate!”. Majoritatea copiilor sunt menținuți prea mult timp în locurile publice sau la masă, spre exemplu, pentru plăcerea părinților, într-o imobilitate care le este nocivă. Aceiași copii, la ei acasă, nu sunt ajutați să devină abili, când orice copil își dorește asta. Neîndemânarea provenind adesea atât din lipsa de experiență, din lipsa de concentrare, din insuficienta observare, cât mai ales din lipsa cuvintelor explicative din partea adulților pe care le place să-i urmărească în activitățile lor. Copilul are nevoie de înțelegere tehnologică, și deci de un ajutor din partea părinților explicându-i că, dacă ar fi procedat așa cum a făcut el, ar fi avut aceleași dificultăți ca și el. Dar, încă o dată, nu este posibil ca el să ajungă la asta, la această plăcere a “facerii” tehnologice cu materialele sau cu obiectele, decât prin sublimarea plăcerii excrementiale, plăcerea de a produce, prin el însuși, obiectele parțiale substanțiale pipi și caca, față de care orice altă “facere” este o deplasare în interesul său afectiv, ideativ și lingvistic în adevăratul sens al cuvântului.

Este adevărat că, de la naștere, excrementele sale sunt în mod necesar obiecte de interes pentru părinți: deoarece prin producerea lor regulată și aspectul satisfăcător medicul sau mama judecă, prin funcționarea digestivă, buna sănătate a sugarului. În plus, pentru el, aceste obiecte de interes excremential sunt confundate cu referințele tactile ale legăturii co-naturale cu mama sa, și cu referințele olfactive pe care le resimte chiar și atunci când ea este absentă, dacă a defecat în scutece. Mama este cea care, îndepărtându-i-le atunci când îi face toaleta, suprimând deci o senzație tactilă la șezut, în același timp

percepând un miros caracteristic, adaugă aprecieri mimice (limbaj) ce nu trec niciodată neobservate de către copil. Ea este cea care îl inițiază pentru rolul de control manual pe care ea îl are asupra acestor obiecte parțiale expulzate datorită nevoii, ca și pentru rolul pe care copilul, prin controlul său, îl poate avea el însuși asupra acestor obiecte ce servesc și dorinței, și plăcerii pe care defecarea i-o poate aduce: plăcere adesea solitară, după ce a fost împărtășită cu mama.

După cum am spus, acestea sunt nevoi: dar prin toate relațiile realizate cu mama, copilul este inițiat, în “a face”, după “a mânca”, prin dorință. Odată cu dezvoltarea schemei corporale, copilul devine în mod natural sensibil la ceea ce poate, prin ceea ce scoate, sau împiedicând asta, simțită ca plăcere locală – sau ca plăcere la distanță prin manipularea climatului emoțional al adultului față de el. Controlul ludic al excrementelor sale poate deveni, în funcție de exigențele educative, un schimb valorizat cu ceilalți, schimb prin limbaj și prin comerțul cu obiectele. S-a vorbit mult – prea mult dealtfel – despre caca-cadou: fapt particular în special pentru anumite tipuri de educație curente la noi.

De unde și importanța stilului de răspuns pe care îl va da adultul, și în special mama. Dacă ea pare să dea atâta importanță recepționării, văzând sau nu obiectul parțial excremental al copilului – gângurind, zâmbind, manipulând obiecte și schimbându-le cu ea –, ea oferă valoarea de limbaj trebuințelor, excrementelor ca atare, pe când pentru copil este cu totul altfel. Ori, excrementele ca atare nu pot fi un cadou. Ele devin asta pentru copil dacă mama se bucură mai mult de ele decât se bucură de activitățile sale ludice manuale și vocale. Anusul devine atunci un fel de substitut al gurii, din moment ce semnificantul anal este valorizat de ea. În acest fel caca este susceptibil să devină – sau să rămână – caca-cadou. Vedem astfel mame care se bucură, care povestesc la toată

lumea despre pipi-caca făcut de copilul lor!... Iar el, deja “pervertizabil”, încearcă să placă și mai mult mamei sale “arătându-se”, exhibându-și talentul. Aduce olița în fața tuturor, atunci când în jur sunt străini. Ne aflăm acolo unde castrarea simbolică, și nu represia pură, este binevenită: “Nu aduce asta aici, mai bine adu jucăria ta, nu ne-ai văzut niciodată, pe mine sau pe tatăl tău, aducând caca în fața tuturor”. “Adu-ne prăjituri, sau mai bine adu-ne jucăriile care îți plac ție, vino și stai cu noi dacă vrei, dar atunci poartă-te ca noi!”. În acest fel mama ajută copilul – care vrea, prin natura sa sociabilă, să se facă interesant, să facă parte din grup, să fie admis în el – să aducă ceva ce aparține ordinii sociale.

Această valoare deosebită oferită excrementelor este recentă¹. Importanța defecării la sugari și la copii nu exista înainte de apariția limbajului zis de tip englez. Ea a apărut, fără îndoială în parte, datorită comodității mamelor de a nu mai spăla scutecele. Cu cât copilul era curat mai repede, cu atât ele aveau mai puțin de lucru, într-o vreme în care nu existau mașini de spălat, și nici scutece de hârtie. Este adevărat și că era bine pentru copil să nu stea prea mult timp ud. Când se uda, i se făcea frig; când i se făcea frig, putea să aibă colici; era un întreg lanț anxiogen, atât cu privire la treburile mamei, cât și pentru riscurile implicate. Când eram eu copil, nu existau chiloțerii de cauciuc, ci doar scutece de lână, iar copilul udat putea să răcească, și mortalitatea infantilă era, tocmai, spaima mamelor.

Nu este mai puțin adevărat că, dacă mijloacele substanțiale rămân în mod privilegiat aceste obiecte parțiale uretrale și anale care sunt excrementele, și tocmai în măsura în care aceste obiecte parțiale brute sunt produse inconștient și fatalmente de către corpul său, copilul va fi

¹ N.A.: Anumite cărți cu sfaturi pentru mame, scrise de către “psi”, par să considere că admirația pentru cadoul fecal face parte din panoplia acțiunilor așa-zisei “mame bune”.

îndreptătit să creadă că supunerea sa pasivă la dorința de a oferi excrementele în momentul în care adultul vrea, reprezintă o relație interumană armonioasă. Asta pervertește ceea ce va constitui sensul activității copilului, și este o stângăcie compulsivă în devenire, ce face din copil “lucrul” funcțional al unei mame anxioase când nu are în oliță ceea ce ea dorește să vadă.

Este cu adevărat dăunător pentru umanizarea viitoare a copiilor a căror mamă crede că trebuie să consacre, sub pretextul educației, întreaga sa atenție obținerii unui dresaj: adică, după acceptarea mâncării așa cum este impusă de către mamă, urmează defecarea așa cum vrea ea. Orice dresaj este o incitare perversă la pasivitate, la o interparazitare prelungită; mama diminuează în acest fel, prin simplul fapt al exigențelor și al regularității pe care vrea să o impună ritmurilor trebuințelor, interesul copilului pentru activitatea ludică motorie, accederea la mers, agilitatea manuală și corporală. Aceste două activități necesită o relaxare musculară care, obligatoriu, este sursă de “accidente în chiloți”. Copilul nu este încă apt, datorită insuficienței sale dezvoltări neurologice și anatomice (înainte de 21 – 28 de luni), să controleze în același timp ceea ce vede, ce aude, ce fac mâinile sale în manieră ludică sau constructivă, și sfincterele sale. Nu îi stă în putință, la această vârstă, să fie în același timp “și în car și în căruță”. Din fericire, mamele, în multe cazuri, acceptă să nu obțină ceea ce ar vrea, și se interesează și de toate celelalte manifestări ale dezvoltării copiilor lor, lăsând pentru mai târziu acest dresaj epuizant pentru ele, și sursă permanentă de dispute emoționale cu copilul, dacă acesta are caracter: ceea ce este un prognostic mai bun pentru viitor decât dacă este supus în acest sens mamei lui.

Pentru copilul în vârstă de nouă, zece luni, cel puțin, intrarea în stadiul anal activ al plăcerii motorii a întregului său corp este satisfacția

dorinței și plăcerii descoperirii motricității voluntare: mai întâi a trunchiului, a membrelor superioare, apoi a bazinului, a membrelor inferioare, care devin capabile de deambulare voluntară, de a sta în șezut sau în patru labe, de abilitate manuală din ce în ce mai satisfăcătoare pentru el. În final, copilul se ridică pentru mers către vârsta de un an, uneori mai târziu. Fericit copilul care a descoperit mersul singur, care nu a fost ținut în picioare, nici nu s-a încercat să fie făcut să meargă, așa cum observăm adesea că se face, cu mult înainte de a descoperi singur capacitățile pe care le are. Este un moment de extraordinară bucurie, pentru un copil, acela în care, pentru prima oară, are revelația posibilității de a se mișca singur pe cele două picioare ale sale; și este cu siguranță recomandabil să descopere asta fără prezența unui adult în apropiere.

În orice caz, din dorința de a merge spre mama sa, sau spre ceva ce îl atrage, copilul va face primii săi pași. Atunci când merge pentru prima oară, este complet surprins. Dacă, atunci când începe să meargă, survine un incident, nu poate să reînceapă înainte de una sau două luni, incidentul asociindu-se pentru el acestei descoperiri.

În experiența mea de mamă, m-am aflat în această poziție a mamei care, într-o manieră discretă, asistă la acest început al verticalității, și descoperă pe fața copilului său surprinderea. Este emoționant să asisti la bucuria radioasă extraordinară a băiețelului sau fetei care inventează din nou statul în picioare.

Copilul poate acum să se deplaseze în spațiu. Această deplasare motorie, care se efectua înainte în patru labe sau în șezut, o va repeta în patru labe, deși știe să meargă; și mamele trebuie să înțeleagă în ce măsură este necesar copiilor, pentru dezvoltarea toracelui și a mușchilor spatelui, a șaletelor și a umerilor, ca ei să poată merge cât mai mult timp

posibil în patru labe, chiar dacă știu să meargă în picioare. Apoi, copilului îi place să folosească un suport stabil pe care să-l împingă în față, fapt ce îi dă satisfacție și controlul propriului corp, în același timp cu plăcerea de a merge spre mama sa și de a se îndepărta de ea prin propriile mijloace; el măsoară astfel după bunul său plac spațiul de securitate, în autonomia pe care mama sa i-o lasă, ea însăși liniștită, pentru a explora apartamentul și spațiul din jur.

Deplasarea obiectelor exterioare, și deplasarea sa autonomă în spațiu, este pentru copil o metaforă prin limbaj – în dimensiunea expresiei motrice, grație posibilităților scheletului și mușchilor săi –, a peristaltismului digestiv, care făcea să avanseze obiectul alimentar de la gură spre anus¹. Asta explică faptul că un copil care merge singur pentru prima oară, renunțând la orice sprijin, revine în patru labe la locul în care a stat în picioare și din care a început să meargă, și face asta de mai multe ori înainte de a descoperi că poate merge mai departe. Trebuie ca motricitatea să se fi detașat de această primă modalitate, pentru a putea fi asumată ca practică a unui subiect motor, ce nu mai este dependent de condițiile spațiului exterior². Chiar la începutul mersului în picioare asistăm la asta. Să repetăm: condițiile care au însoțit mersul către un obiect sunt ca și metafora peristaltismului ce mergea de la gură spre anus, și deci copilul se întoarce la locul în spațiu unde a descoperit posibilitatea de a se ridica și de a merge, pentru a relua această experiență. Copilul care descoperă mersul nu poate face imediat experiența invers, adică să revină în picioare de unde a ajuns, după câțiva pași, la capătul acestei prime îndrăzneli, când a căzut din nou în șezut. Nu revine niciodată în picioare pentru a se întoarce, atunci când abia începe să meargă. Merge întotdeauna în linie dreaptă, adică se mai

¹ N. A.: Poate că asta explică relativa anorexie a unor copii atunci când ajung să descopere mersul.

² N. A.: Anumiți copii știu să meargă acasă dar nicăieri altundeva.

deplasează pentru un timp într-un spațiu pe care l-am putea numi ca aparținând schemei orale (metaforă a traiectului de la un orificiu al corpului la altul).

Schimbările de plan, altfel spus, a urca și a coborî, sunt o nouă descoperire ce poate fi prealabilă mersului și să survină din timpul epocii mersului în patru labe. Dar copilul care a urcat scările nu poate încă să le și coboare singur. Este de asemenea extraordinar să asisti la prima experiență reprezentată de urcatul pe un tobogan ce are bare de cele două părți, de-o parte și de alta a unui mic palier; în sine este la fel de ușor să fie coborât, dar după ce a fost urcat pe o parte, copilul vrea să îl coboare pe cealaltă, cu capul înainte, fapt ce provoacă și căderea. La fel cum nu crede că este posibil, după câțiva pași făcuți, să se ridice și să revină mergînd, la fel nu poate nici să coboare înapoi scările decât după o lungă învățare. Există un sens în ordinea lucrurilor. Celălalt sens ar însemna pentru el dezordinea. Este ca și cum ar merge în sens opus în primele sale descoperiri asupra mersului. Asta este pentru el de negândit. Puțin mai târziu, când stăpânește mersul, se operează o mutație în gândirea micuțului, mutație care îl face să dorească să acționeze “el singur”, cum “fac” cei mari, în timp ce înainte se servea de ajutorul celor mari pentru a se “juca” prefăcându-se că acționează ca ei. Începând din acel moment, vrea să fie mare cu adevărat, și nu doar a se face că este. Cuvântul “mare”, cuvânt schițat foarte precoce, pronunțat “mae” sau “io”, devine sinonim al promovării și scop narcisizant. “Uite, mama, uite, tata, eu mare, eu singur...”. Este formidabil, să vezi chipul, mândria copilului care vrea să încerce singur să se depășească, pentru a-și câștiga identificarea cu cei mari. Tentativele sale de a imita adulții și frații mai mari îl fac pe copil să înțeleagă, că este incapabil, că slăbiciunea sa o reprezintă bazinul și lipsa de control a membrilor

inferioare. Măinile sale erau deja investite de o oralitate transferată asupra obiectelor agresivității dentare: fărâmițarea, aruncarea, deplasarea, asamblarea, separarea. Picioarele sunt acum, cele care sunt investite cu agresivitate și cu tactilitatea rezervată până acum mâinilor. Știm cât de mult le place copiilor să-și exploreze degetele de la picioare, călcâiele, gambele, până la încheieturile picioarelor, coapsele și sexul, anusul, regiunea fesieră. Le place să se ciupească singuri, acesta rămânând privilegiul mâinilor, ce-și are desigur originea în deplasarea ciupirii cu gura asupra mâinilor, care, dealtfel, se deschid și se închid ca un sfincter, datorită opoziției între police și celelalte degete. Fesele rămân încă privilegiul mâinilor adultului tutelar, copilul neavînd uneori brațele suficient de lungi, înainte de trei zeci de luni, pentru a atinge toate părțile corpului său (la șase ani mîna dreaptă, cu brațul trecut peste cap, poate atinge lobul urechii stîngi). Dar și pentru că ignoră forma tactilă pe care o are fanta fesieră și regiunea anală pe care trebuie să le descopere. De asemenea, toate manipulările corpului său ar trebui însoțite de cuvinte desemnând diferitele părți, și nu ca mama, când îl vede făcând asta, să-l împiedice să se atingă. Încă de la începuturile limbajului, pe când avea câteva luni, oricât de puțin reușise să își atingă regiunea genitală din întîmplare – când mâinile lui nu erau încă decât micuți cleștișori care strîngeau tot ce întîlneau, și care trăgeau tot ce puteau trage – copilul, dacă mama nu i-a dat peste mâini, a putut să repereze acolo senzații foarte diferite de cele pe care le putea avea în alte regiuni, și diferite, de asemenea de cele pe care mama, când îi făcea toaleta, i le provoca.

Odată cu competența stadiului anal și controlul generalizat al musculaturii în fine dobîndite, copilul face o descoperire mult mai precisă a întregului ansamblu, al corpului, pe care îl cunoștea, prin

tactilitatea care până atunci era impusă de mama sa. Sunt propriile descoperiri, acum, care sunt centrul interesului său. Îi trebuiesc cuvinte pentru a specifica toate aceste regiuni de explorare sensibilă a propriului corp; și trebuie ca aceste cuvinte să-l facă să înțeleagă că este alcătuit ca toți ceilalți oameni. Căci are nevoie de vocabular pentru a cunoaște geografia corpului său, în special regiunea urogenitală și funcționarea excremențială activă și sensibilă, pasivă și retentivă, funcționare în care îi place să se antreneze fără a ști încă să pună în cuvinte această plăcere.

Expresiile verbale: “pipi, caca” sunt foarte interesante pentru el, nu numai pentru că ele implică stăpânirea cuvântului (oralitate), dar și pentru că ele sunt valorizante în realitate, din moment ce spunându-le el poate și comanda șezutului său. Astfel este vorba despre o stăpânire în acord a cuvântului și a funcției, pe când, atunci când copilul spune “mâncare”, nu poate să și mănânce în același timp. Când spune “pipi”, poate să facă sau să nu facă. Nu poate mânca în timp ce vorbește, dar poate foarte bine defeca în timp ce vorbește.

Aceasta este marea diferență între defecare și ceea ce se petrece în gură. Și tot de aceea interdicția de a vorbi îl face pe copil să creadă că se urmărește interdicția de a resimți ceea ce are loc în această regiune atât de abundant înervată, și de a resimți articularea inteligentă între, pe de-o parte, controlul ce trebuie cucerit, asemeni adulților și celor mai mari, a funcționării corpului său, împreună cu plăcerile ce o însoțesc și, pe de altă parte, plăcerile senzuale de un alt nivel decât comportamentul promovant.

Nu putem înțelege importanța ce trebuie acordată intrării în joc a castrării anale, dacă nu înțelegem că ea permite obținerea unei stăpâniri

adecvate și umanizante a motricității, fie asta chiar și numai sub forma, printre altele, a achiziției mersului.

Caracterul decisiv – pentru viitorul copilului – al castrării anale ține, într-un cuvânt, de faptul că ea este defileul ce va permite (sau nu) să fie sublimat manifestările excrementuale sub forma *activității constructive și creative*. În același timp, faza relațională a copilului despre care vorbim aici este aceea în care trebuie să își domine motricitatea, și în care trebuie să țină cont de comportamentele resimțite de el ca insolite, cele ale celorlalte ființe vii, animale, adulți și copii, și pe care autonomia în spațiu îl face să îi întâlnească, fiindu-i la început inediți, străini lumii sale tutelare obișnuite. Până la autonomia ambulatorie, el observa fără risc, într-un nimb de securitate familiară. Această securitate care îi lipsește acum, copilul are nevoie mai mult decât înainte să o aibă imaginar, prin cuvinte păstrate în memorie, suportul învățăturilor privind ființele noi pe care le va întâlni: cuvinte purtătoare de cunoștințe tehnice asupra lumii din care face parte și pe care o descoperă zi de zi, cuvinte ce-l inițiază în manipularea lucrurilor prin permanența în amintire când prezența tutelară îi lipsește. Prin cuvintele explicative pe care și le reamintește, este ca și cum prezența tutelară ar fi inițiatorul comportamentului ființelor și lucrurilor încă necunoscute lui.

Aceste învățături îi vor permite să considere spațiul necunoscut de descoperit în fiecare zi, îl vor susține în explorarea domeniului familiar, în toate încăperile casei, fără pericol fantasmatic. Le poate cuceri grație acestei cunoașteri verbalizate ce îi permite să avanseze. El se simte valorizat în primele sale încercări narcisice, când acestea nu sunt stigmatizate ca fiind “prostii”, și în reușitele reale de fiecare dată când poate acționa așa cum îi vede făcând pe cei mari.

Este ușor, în această etapă intermediară între copilul foarte mic, care este, și cel mare, care dorește să fie, să se introiecteze eșecul și reușita ca efect magic al malițiozității lucrurilor; conform dorinței distructive a creaturilor animale sau vegetale, sau chiar a lucrurilor inerte, pe care copilul le antropomorfizează după modelul mamei sale atotputernice. Copilul în acest stadiu proiectează intenții antropomorfizate de devorare, de rejecție, de distrugere, asupra a tot ce îi rezistă, tot ce îl angoasează, pe bună dreptate sau nu, în contactele sale cu obiectele.

Exemplu: un copil de nouă luni care merge foarte repede în patru labe primește de la tatăl său, care îl vede băgând degetele într-o priză electrică, interdicția de a o face; dacă o face, va fi foarte rău, și îi este absolut interzis de către tatăl său să bage degetele în găurile prizelor electrice. Ca orice copil de nouă luni, el încearcă, pentru că este inteligent, să transgreseze această interdicție. Și, la un moment dat când nu este văzut, comite actul interzis. Țipă. Cineva vine la el. În ziua acestei experiențe, din fericire, necazul nu este prea mare: dar copilul arată priza și spune cu groază: “Tata, acolo!”. Trei zile mai târziu, bunicii vin în vizită, și el face semn bunicului să-l urmeze. El merge înainte în patru labe. Îi arată priza electrică, de la distanță, spunând din nou: “Tata, acolo!”. Pe scurt, persoana care a enunțat interdicția este pentru el prezentă acolo unde, transgresând interdicția, a primit descărcarea electrică neplăcută¹.

Orice rană narcisică îl împinge pe copil să se retragă în plăcerile cunoscute, deci lipsite de primejdie pentru schema corporală. La această vârstă, toate plăcerile corporale sunt esențial focalizate la nivelul

¹ N.A.: Este ceea ce noi, adulții, facem atunci când, transgresând legi înscrise în realitatea lucrurilor dar prost înțelese, gândim că “Dumnezeu sau Zeii se opun”. La fel și când, procesele noastre nevrotice intră în joc pentru a ne conduce la eșec sau boală, și căutăm persecutorul responsabil, soarta nefastă, pe scurt, “inamicul”.

cavității bucale, a gurii, a anusului, pentru băiat: al membrului, pentru fată: a vulvei și clitorisului; plăceri care se produc prin intermediul mâinilor lor. Interdicțiile prea numeroase de a atinge obiectele exterioare cu corpul său obligă copilul să își considere mâinile periculoase; și dacă i se interzice să-și atingă propriul corp, ajunge să-și creadă corpul – în întregime sau parțial – un obiect periculos, divizibil, devorabil, și să-și creadă sexul pus în primejdie de către propriile mâini – care sunt ele însele neliniștitoare pentru anumiți copii, cărora li se spune fără încetare “Nu pune mâna”.

Dorința de a fărâmița, de a demonta, de a atinge tot, este pentru el o modalitate de a-și descoperi mâinile capabile, asemeni celor ale adulților, de a se ocupa de altceva decât gura sa, șezutul sau sexul său. El dezvoltă o abilitate manuală, o cunoaștere vizuală, auditivă și tactilă a obiectelor; în timp ce le stăpânește, el îmblânzește pericolele, experimentează aspectul utilitar sau cel agreabil, altfel spus, se împacă cu lumea învățând să se și să o cunoască, să și-o facă familiară.

O aventură tehnică nereușită, atunci când coincide cu o persiflare, datorită nemulțumirii sau angoasei adultului, care adaugă uneori propoziții cum ar fi: “Copilul ăsta mă omoară”, “O să se omoare”, “Copilul ăsta face numai tâmpenii”, sau chiar: “Foarte bine ai pățit, asta te va învăța să mă ascuți !”, proiectează dintr-o dată, pentru un copil precoc, dorința sa în dimensiunile destructurante ale unei solitudini împietrite în mijlocul primejdiilor ascunse sub orice atracție, primejdii care îl amenință și cu care părinții sunt de acord, deci complici, și de aici și persecutori. Orice atracție face să apară în imaginea corpului imaginea funcțională motorie. Inteligent utilizată, dorința îl va promova să caute o plăcere care, dacă ar obține-o, l-ar iniția într-o mai mare autonomie.

În fața unui eșec, copilul are întotdeauna nevoie de cuvinte care să-i explice cauza, fără să-l blameze, și să-l reconcilieze astfel cu intenția sa, “demagicizînd” primejdia la care s-a expus și pe care a crezut-o ca fiind intenționat pusă acolo de către părinții săi. Este necesar să se stabilească în mod clar cu copilul tehnologia eșecului său; tehnologie la care adulții sunt la fel de expuși ca și el, pentru că este vorba de legi ale realității lucrurilor.

În fața eșecurilor sale, un copil se simte umilit în proprii ochi, și cere alinare, fie țipînd, fie mergînd să se plîngă pe un ton smiorcăit și regresiv la mama lui. Ori adesea, acest copil care vine să ceară ajutor adulților pentru că a comis o stângăcie, tocmai când dorea să promoveze, este întîmpinat tocmai cu ceea ce nu și-ar fi dorit, cuvinte agresive: “Taci, lasă-ne în pace!”. Sau adultul îl proteste din propria angoasă, luându-l în brațe în loc să îl pună din nou în fața obstacolului, arătându-i cu mâinile sale, sau picioarele, explicându-i în același timp prin cuvinte, modul în care ar fi putut reuși în încercarea sa. Să mai spunem și că, dacă adulții fac pentru el ceea ce a greșit, ceea ce nu a reușit, este la fel de grav ca și când n-ar face nimic, pentru că suprimă dorința pentru experiență furnizînd rezultatul imediat. De unde o creștere a dependenței atunci când copilul încerca să se facă independent de mama sa.

De îndată ce copilul, pentru plăcerea sa, preferă să rămână așezat manipulînd diferite obiecte, apoi când începe să se plimbe în patru labe sau în șezut, sau când merge și dorește să exploreze tot, modul în care adultul prezent se comportă este determinant pentru dezvoltarea copilului respectiv. Rolul acestei prezențe adulte este de a asigura securitatea în mediul înconjurător, astfel încât copilul să se simtă cât mai liber să acționeze după cum este tentat să o facă. Trebuie acceptată

dezordinea, obiectele deranjate, cele care sunt aruncate pe jos și trebuie să rămână acolo. Toate acestea implică o toleranță pe care mulți adulți nu o au, în special în locuințele mici. Și totuși! Dacă adulții ar ști ce strică din inteligența senzorială și mentală, din încrederea în sine și în alții, netolerând zgomotul și dezordinea făcute de copiii mici sănătoși, până la trei, patru ani, sunt sigură că ar abandona țarcurile și educația de a “nu atinge”, că ar descoperi inteligența precocă care se exprimă în această activitate continuă și aparent dezordonată.

Prezența adultului ocupat cu treburile menajere și profesionale, supraveghind ușor copilul, îi permite să îi dea acestuia, uneori perplex sau nemulțumit că nu reușește ce-și propune, o educație tehnologică prin exemplu și prin explicații verbale; este suficient să alătore cuvintele cu gesturile eficiente, operaționale, pe care copilul vrea să le vadă.

Trebuie adăugate și încurajările prin cuvinte amicale, fără angoasă; și să nu i se provoace niciodată teama de ceva ce dorește (cel puțin în absența unui pericol real și inevitabil). Trebuie lăsat să-și dea seama de propria neputință și, în fața acesteia, să i se promită că pe măsură ce va crește va fi capabil de una sau alta; dar niciodată nu trebuie să se facă în locul lui, nici să fie amăgit printr-un ajutor fizic prin care să trișeze față de dificultate.

Este deci foarte important de înțeles ce este educația la această vârstă. Igiena sfincteriană, natural, face parte din ea, și toți copiii al căror control sfincterian nu a fost dobândit la patru sau cinci ani sunt copii a caror educație motorie nu a fost făcută, ci “simulată”, dacă putem spune așa, de o atitudine cuprinzând prea mult ajutor și puerilizantă. Care îi face să trebuiască să fie asistați pe viață, și care rămân (mai puțin în somnul profund și în momentele de neatenție) într-o epocă din viața lor în care nu aveau control sfincterian. De fapt, educația copilului mic,

începând cu vârsta de “atinge tot”, care este vârsta mersului, revine la întrebarea implicită: “Explică-mi cum să fac totul absolut singur și la fel de bine ca tine”.

Acest narcisism care îl împinge pe copil să se identifice cu adulții pe care îi admiră se exprimă prin faptul că a devenit capabil de a se “materna” singur când îi este foame, să își ia să mănânce, să se servească, să se învelească cu ceva, să-și pună șosete, chiar dacă nu este încă în stare să-și pună pantofii și să își încheie șireturile. Se poate feri de neplăceri pentru corpul său, exact așa cum ar fi făcut-o și mama lui: se poate feri de tensiuni, de trebuințe atunci când, evident, are ce să mănânce la dispoziție. De asemenea, poate ajuta un copil mai mic, mimând rolul mamei sale și al tatălui în manieră adecvată. El se comportă atunci față de acest obiect uman astfel încât să evite pericolele și suferința (când gelozia este depășită, desigur, și mai ales când este vorba despre un copil din altă familie ce îi este încredințat momentan). În psihanaliză, spunem că acest copil a elaborat deja un pre-Supraeu privind tot ce ține de corp și supraviețuirea sa, atât al său cât și al altuia. Cu excepția stărilor emoționale perturbatoare, el nu poate face rău altuia, la fel cum nu poate uita să mănânce sau să meargă la toaletă. În plus, el atribuie oricui altcuiva aceleași dorințe ca și ale sale: ceea ce va provoca unele incidente foarte utile, tocmai, în ceea ce ține de castrarea anală.

De fapt, *diferența între imaginația de a-face-împreună-cu-altul* presupus a fi asemănător cu sine și *realitatea în care celălalt nu vrea deloc să se comporte așa cum se aștepta el, îl învață pe copil următorul lucru: că dorința sa imaginară nu corespunde dorinței imaginare a oricui altcuiva*. Dacă celălalt refuză să fie obiectul său, sau colaboratorul său, spre exemplu pentru a se juca cu el, el este nemulțumit. Dar dacă

instanța tutelară îi explică faptul că fiecare are dorințele sale, și că atunci când dorințele coincid produc plăcere pentru amândoi, a descoperit cheia vieții în societate. Din nefericire, adesea, părinții obligă un copil mai mare să se joace cu un copil mai mic, când nu le face plăcere nici unuia dintre ei și nu îi este deloc necesar celui mic. *Nu este niciodată sănătos ca un copil să fie învățat să aibă parte de o plăcere cu prețul neplăcerii altuia.* Să-i fie inculcat prin cuvinte sau să i se ofere exemplu.

O altă situație frecventă: copilul pentru care adultul tutelar “lasă de la sine”, cum se spune, ca o marionetă, și îi satisface toate dorințele, acest copil se află în pericol, și va fi vulnerabil ulterior în mediul social al copiilor de vârsta sa. De ce ? Pentru că el nu a fost castrat prin castrarea anală în ceea ce privește distincția între imaginarul unei activități motrice care i se face, sau se face altuia, și realitatea întâlnirii cu altcineva a cărei dorință nu este deloc conformă cu manipularea altcuiva cu care a fost obișnuit de către părinții lui.

La fel se întâmplă și atunci când copiii mai mari primesc un sfat care îi pervertește să cedeze fratelui sau surorii mai mici, sub pretextul că este mai mic; sau să se lase invadați de către acesta în ocupațiile lor vizând un interes diferit, în timp și în spațiu. Vedem asta constant în familii: aceste sfaturi, injuncții pervertind atât copilul cel mare cât și pe cel mic, dar pentru cel mic este cel mai rău, pentru că nu primește castrarea anală. Această etică perversă în cursul stadiului anal va urma copilul în mod nevrotizant în stadiul genital.

Înțeleg prin “castrare anală” interdicția de a face orice pentru propria plăcere erotică. Interdicții limitative trebuie să fie impuse acțiunii din momentul în care această “facere” provoacă neplăcere sau pericol pentru alții, începând din momentul în care utilizarea libertății jenează în realitate libertatea de a acționa a altuia.

*Castrarea anală trebuie să-l învețe pe copil diferența între ceea ce este posesia lui, asupra căreia este absolut liber, și ceea ce este posesia altcuiva, a cărei utilizare de către el trebuie să treacă prin cuvinte care să ceară celui alt să-i împrumute obiectele pe care vrea să le folosească, și să accepte ca acest altcineva să îl refuze. Dincolo de pulsionea posesiei obiectelor parțiale, respectul posesiei personale a unui obiect de către altul produce la copil înțelegerea unui spațiu al său ce se prelungește spre lumea exterioară, dar care trebuie să respecte și faptul că spațiul altcuiva se prelungește prin obiectele sale personale, asupra cărora nu are drepturi de fapt, decât cele ale *negocierii prin limbaj*.*

Educația pulsionilor începând din stadiul anal trebuie să mai lase liber copilul să dea sau nu altcuiva un obiect care îi aparține și pe care acesta îl dorește, sau să facă troc – adesea defavorabil naivului care încearcă să-și facă prieteni, sau este tentat de un obiect pentru că aparține altcuiva.

Schimburile de găleți, de lopățele în parc, s-ar petrece foarte timpuriu și ar fi foarte socializante, dacă mamele nu s-ar împotrivi. Ține-ți găletușa pentru tine, nu-l lăsa să ți-o ia!”

Când copilul crește, asistăm la oferte nechibzuite poate, la trocuri în pierdere, sau la prea mari beneficii (conform valorii monetare a obiectului obținut în schimb prin troc): cu condiția să fie obiecte aparținând la propriu copiilor participanți la troc, este clar că asta nu trebuie să fie interzis, ci explicat. *Nu există o reglementare implicită a obiectului dat, ci există una pentru troc.* Dar dacă o mașinuță are mai multă valoare în ochii unui copil decât jucăria frumoasă primită de ziua lui, este treaba lui. Este foarte greu de admis pentru anumiți părinți, dar pentru un copil – și chiar pentru foarte mulți adulți – valoarea unui cadou este mai mult afectivă decât monetară. Discutarea cu copilul a acestui

fapt este formatoare, dar niciodată părinții nu trebuie să continue să se simtă posesorii a ceea ce au dat copilului, la fel cum nu trebuie să aprecieze valoarea afectivă pe care el o dă sau nu cadoului primit.

Sadism anal ?

După părerea mea, când se vorbește, în toate scrierile psihanalitice, de sadism anal, ca și cum plăcerea de a dăuna ar fi legată de pulsiiunile din acest stadiu, se face o eroare gravă. Se vorbește, despre copiii care au fost educați în manieră perversă, fără respectul datorat persoanei lor. Căci copilul care primește, pe măsură ce se manifestă dorința sa de mișcare, limitări pentru motivul unor daune reale (pentru el sau pentru alții) fiind în același timp susținut și consolată de o instanță tutelară care îl asigură că va reuși mai târziu, acest copil, susținut dincolo de sentimentul său de neputință prin cuvinte reconfortante, nu va înțelege că ar exista o plăcere de a distruge. Copilul nu are niciodată sadism decât la început de tot, când îi apar pentru prima oară dinții. Sadismul este oral, nu este anal. Etica pervertită la un stadiu, datorită unei castrări deficitare sau neefectuate (aici, este înțărarea), poate contamina cu perversiune stadiul următor de dezvoltare. *Orice comportament coercitiv al adultului asupra copilului este o inițiere la sadism și incită copilul să se identifice cu acest model.*

Deci, după cum se vede, castrarea anală, este (atât pentru sine cât și pentru alții) interdicția deteriorării și de a lua cu forța obiectele altuia, și a oricăror daune aduse corpului: nu numai corpurilor umane, dar a dăunării gratuite, pentru simpla plăcere a celui care își folosește forța și puterea în acest fel asupra corpului animalelor, a plantelor estetice sau

utilitare, a obiectelor uzuale necesare activităților întregii familii sau în societate: vandalismul. Verbalizarea acestor interdicții de către adult, care oferă exemplu conformându-și actele acestor interdicții, este de asemenea castrare anală.

Un copil între douăzeci și patru și trei zeci și două de luni, care se află deplin la apogeul epocii anale, deci al motricității voluntare, de asemenea nu primește castrarea anală, care trebuie să fie simboligenă în sensul psihanalitic, dacă totul îi este interzis și libertatea sa de a cerceta, în mod intensiv și auto-erotic, plăcerea mișcărilor sale, a acrobațiilor, a manipulării dezordonate a obiectelor pe care le poate manipula, nu își găsește locul în timpul zilei și în spațiul în care trăiește. De asemenea, el nu-și poate sublima pulsionile în manieră socială dacă nu are nici un tovarăș de joacă. *Datorită partenerilor de joc de vârsta lui, puțin mai mari, sau puțin mai mici decât el*, învățând din experiență, el reușește să evite și momentele dezagreabile provocate de forța altcuiva, când este vorba de copii mai mari, și pe acelea când el însuși le-ar putea provoca unor copii mai mici cu scopul unic de a-și arăta forța față de ei.

Castrarea anală este această interdicție de a dăuna altcuiva, aplicată zi de zi, de la vârsta achiziției mersului, de către instanța tutelară, ce permite un impact util și agreabil al activității musculare lăsate liberei sale inițiative, controlate de la distanță, și asistată educativ prin gesturi și cuvinte în același timp cu un exemplu permanent. Aceasta este atitudinea sănătoasă față de pulsionile marcate de castrarea anală, care este bine să fie oferită copilului. *Este recomandabil ca orice activitate liber angajată de el în ceea ce-i place să-i fie respectată de către adult atunci când nu dăunează nimănui; și când copilul se joacă cu interes, este important să nu fie deranjat de adult. Așa cum nici el nu are dreptul*

să deranjeze adultul când e ocupat. Aici exemplul este mai important decât cuvintele.

Adultul, că este bărbat sau femeie, părinte, frate mai mare sau delegat extra-familial, dacă aplică judicios această castrare, care se întinde pe mai multe luni, de la doi la trei ani, și dacă nu face verbalizări cu privire la acțiunea copilului prin intervenții sadice, urmărind propriul confort, de adult intolerant la dorința copilului, acest adult, singurul adult în mod sănătos, nu se arată nici angoasat, nici tensionat, nici văicăreț, când interzice un act. Și dacă acesta din urmă îi pune o întrebare relativ la interdicție, el știe să îi explice, fără să se mulțumească să-i spună că tot ce îi interzice este pentru “binele lui”. Încearcă să-i explice care este motivul interdicției și, spre exemplu, că actul respectiv riscă să dăuneze copilului, dar nu tergiversează în detalii și nici în șantaj de genul “pentru a-mi face mie plăcere”. Nimic nu este mai umilitor în adevăratul sens al cuvântului, pentru copil, decât interdicțiile de genul: “Pentru că așa spun eu”, “Pentru că eu comand”, fără ca el să simtă că există un motiv justificat într-o primejdie pentru el, adică fără ca el să simtă că este iubit în dezvoltarea lui, și nu ca un animal căruia i se comandă și care este redus la supunere. Adultul tutelar evită tot ce poate angoasa inutil un copil, deci să-l facă să-și refuleze pulsivitățile. Evită de asemenea tot ce-l poate surexcita prin anticipare sexuală. Un educator pentru vârsta mică este cel care înțelege foarte repede cu ce tip de caracter are de-a face la un anumit copil: cei care trebuie stimulați, cei care nu trebuie, supraveghindu-le progresul, fără a-i face remarcați prea mult pentru a nu-i face exhibiționiști și căroră, dimpotrivă, le trebuie dezvoltat sensul promovării în ceea ce are autentic, nu pentru a se face văzuți de un spectator.

Este educativ, în atitudinea și cuvintele adultului tutelar, tot ceea ce va dezvolta intersectarea schemei corporale, care este acum completă, cu imaginea corpului, mai mult decât ceea ce va dezvolta dependența copilului față de pulsuniile scopice, auditive și măgulitoare pentru anturajul imediat.

Pentru a ne ocupa judicios de copii și a purta realmente titlul de educator, titlu pe care părinții îl primesc dar pentru care au rareori calitățile necesare cu proprii copii (dar pe care le pot avea cu copiii altora), trebuie luat în serios rolul civic pe care îl pot avea frații mai mari pentru a-l ajuta în dezvoltare pe cel mic, oricare ar fi natura acestui ajutor¹, cu condiția ca această înțelegere între copii să nu fie exploatată de către părinți pentru a se îndepărta de rolul lor.

Rolul civic al persoanelor mai mari este important în dezvoltarea celui mic, căci atunci când un copil cere să fie privit când execută ceea ce el crede a fi o realizare, este necesar să aibă încrederea adultului, și să fie sigur că acesta îl autorizează pentru aceste realizări.

Este motivul pentru care exhibiționismul unui copil durează un anumit timp înainte ca el să poată renunța la acest sentiment admirativ pe care-l caută. Orice copil are nevoie ca mama sa să-l privească atunci când face ceva. Asta nu trebuie să dureze, dar există întotdeauna la început. Dacă nu, copilul se dezvoltă fără sensul civic. Se dezvoltă doar pentru el. Trebuie de asemenea ca adultul să împărtășească și să ratifice ceea ce face el spunându-i: “Este bine, și vei reuși să faci asta și mai bine!...”. Și atunci când copilul vrea să riște, este important ca adultul să știe să-i spună: “Fă asta dacă te simți capabil, dar eu nu vreau să te privesc, pentru că mi se face frică. Tu trebuie să judeci dacă te simți capabil”.

¹N.A.: A se afla într-un grup cu cei mai mari și în grija acestora (fără a-i stânjeni), să-i asculte, să-i observe în jocurile lor.

Atunci copilul își va asuma sau nu faptul de a face lucrul respectiv fără a fi văzut făcând ceva de care, el, se simte capabil. Important este ca instanța educativă să îl susțină în accederea la experiențe personale, ale căror roade îi vor permite să achiziționeze mijloacele pentru autonomie și valorizare în societatea copiilor de vârsta lui. În același timp, educatorul trebuie să răspundă oricărei întrebări puse de copil și să nu-i spună niciodată că ceva nu îl privește, pentru că, tocmai, dacă manifestă interes pentru ceva, este pentru că acel lucru “îl privește”. Sau, mai exact, copilul l-a urmărit și vrea să primească o explicație pentru ceea ce a observat. Această susținere a curiozității copiilor, în loc de a limita sau interzice – când ea este cea mai fundamentală dintre pulsuni, pulsunea epistemologică² – este punctul cheie al unei educații a pulsuniilor orale și anale fără sadism. Interdicția făcută unui copil de a se interesa de ceva este anti-educativă și chiar nocivă: a se interesa de ceva nu este niciodată ceva rău. Deci, prin cuvinte, de fiecare dată când copilul pune întrebări, trebuie să i se răspundă veridic ceea ce adultul gândește, știe, sau să-și mărturisească ignoranța reală. În acest fel, bazele sadismului sunt neutralizate. Va exista probabil sadism mai târziu, la momentul stadiului uretral, dar nu în cel al stadiului anal. Sadismul, este atunci o regresie a pulsuniilor uretrale sau genitale la stadiul anal. Dar în stadiul anal acestea nu există atunci când copilul este susținut în realizarea activității motrice, și, atunci când nu este realizabilă, pentru a o pune în cuvinte și primi la timp autorizarea, în beneficiul viitorului, “când tu vei putea face acel sau acel lucru...”. *Susținerea și valorizarea curiozității aflate în conjuncție cu observația este principiul însuși al educației umanizante.* Când castrarea simboligenă susține acest scop, înseamnă că persoana care limitează unui copil accesul direct și cunoscut la dorința sa este ea însăși pentru el reprezentantul unei ființe

² N.A.: Care impulsionează ființa umană la cunoaștere. Pe scurt, curiozitatea.

umane mai evolute, în posesia unei puteri și a unei cunoașteri la care dorește să parvină, putere și cunoaștere pe care acesta dorește să i le delege și să i le transmită prin cuvinte și prin intermediul previziunii unei experiențe curând autorizate. Acesta este întregul travaliu; este: “Și tu vei putea foarte curând, nu este interzis”.

Tratamentul psihanalitic este bazat tocmai pe această permisiune de a pune în cuvinte dorința. Facem, de asemenea, copiii să deseneze toate lucrurile pe care le fabulează. Inclusiv, desigur, expresiile sadice. Aceasta înseamnă că suntem de acord cu dorința în sine, care se exprimă aici prin fantasmă de o violență exagerată. În momentul în care copilul realizează asta, în și prin dialog în situația de transfer analitic, el nu mai are dorința efectivă de a face rău în realitate, din plăcere. Este un fapt care ține de experiență. Expresia simbolizată în limbaj, într-o relație în cursul căreia subiectul este recunoscut ca valabil – deci narcisizat de către cineva care nu dorește copilul, ci se află în slujba dezvoltării sale, îl respectă pe el ca persoană și pe cei pe care el îi iubește, părinți, educatori, și nu urmărește să îl separe de ei – este deja o sublimare pentru dorință. Simbolizarea îndepărtează progresiv subiectul de recursul la plăcerea corp la corp, care eclipsează relația de la subiect la subiect. Orice reprezentant al pulsioniilor în afara propriului corp al persoanei doritoare este deja o mediere pe calea controlării dorinței și a valorizării sale umanizante, în acord cu legea de viață între oameni. Orice ființă umană este natural socială, cu condiția ca socialul să nu infirmă dorința în căutarea realizării în plăcere. Plăcerea crește fiind împărtășită de ceilalți: cu atât mai mulți cu cât limbajul le permite să comunice ceea ce simt.

De aici valoarea simboligenă a castrărilor care permit pulsioniilor să se exprime altfel decât doar prin satisfacerea imediată a corpului ce ar

face să dispară tensiunea dorinței, suprimând în același timp căutarea fecundă a altuia, destinat să i se comunice și să împărtășească emoțiile sufletului și întrebările inteligenței.

OGLINDA

Ceea ce îi permite subiectului integrarea motorie a propriului corp – integrare realizată, în relație cu altul, prin castrarea anală – este momentul narcisic pe care experiența psihanalitică a permis să fie izolat ca stadiul oglinzii.

A vorbi de stadiu este dealtfel un lucru abuziv, pentru că este vorba mai curând de o asumptie a subiectului în narcisismul său; asumptie ce permite și acoperă câmpul castrării proprii stadiului anal, și care își face simțite efectele dincolo de acesta, în realizarea diferenței între sexe (castrare primară, după cum vom vedea mai departe).

Adaug că se valorizează adesea dimensiunea scopică a experiențelor zise speculare: eronat, dacă nu se insistă suficient asupra aspectului relațional, simbolic, al acestor experiențe pe care le poate face copilul. Nu este suficient să existe realmente o oglindă plană. Aceasta nu servește la nimic dacă subiectul se confruntă cu lipsa *unei oglindiri a ființei sale în altul*. Căci asta este important.

Ceea ce poate fi dramatic, este ca un copil căruia îi lipsește prezența mamei, sau a altei ființe, care se reflectă cu el, să ajungă să se “piardă” în oglindă.

Asemeni acestei copile devenită schizofrenă la doi ani și jumătate pentru că fusese dusă într-o cameră de hotel în care tot mobilierul era de sticlă, și pereții acoperiți cu oglinzi. Trăind în Statele Unite, fusese, până la doi ani și jumătate, un copil absolut sănătos, care râdea, se juca, vorbea; în Franța, la capătul a două luni la hotel, cu o persoană angajată ca să se ocupe de ea și pe care nu o cunoștea, a devenit un copil schizofren. Ea s-a pierdut, s-a dispersat, în spațiul acestei camere necunoscute, cu bucăți de corp vizibile peste tot în oglinzi, în geamurile ușilor, sau ale picioarelor mesei; fărâmițată în tot spațiul și fără o prezență amicală. Părinții erau ocupați să viziteze Parisul, timp în care au lăsat-o cu o persoană necunoscută ei ca și lor, și care nu vorbea limba lor.

Anumiți copii pot să cadă astfel în autism, prin contemplarea imaginii lor în oglindă, capcană iluzorie de relație cu un alt copil. Această imagine de sine nu le aduce decât duritatea și răceala sticlei, atrași de întâlnirea cu altul, ca și Narcis, ei nu întâlnesc pe nimeni: doar o imagine. Este un moment de infirmare a sentimentului de a exista al copilului. Stadiul oglinzii, care poate fi simboligen, pentru copil, al ființei lui în lume pentru altcineva, ca individ ce se află în mijlocul altora, poate în același timp fi desimboligen pentru imaginea sa corporală, prin vederea acestui lucru care este corpul său, dacă nu îl recunoaște ca fiind al său.

Să încercăm deci să reluăm ceea ce trebuie înțeles prin individuarea subiectului copil în oglindă. Care este importanța acestei experiențe pentru narcisismul primar, de unde va proveni, după castrarea oedipiană, narcisismul secundar¹?

¹ N.A.: A se vedea mai departe, p. 160, și apoi p.168.

S-a spus deja despre copil că poate, prin imagini (fantasme anticipatorii), să suplinească provizoriu absența unei persoane semnificative, care este indispensabilă supraviețuirii sale. Dacă acest altul lipsește prea mult timp, se produce obligatoriu o deschidere spre regresie, aceasta nefiind atunci vizibilă decât printr-o exagerare a somnolenței copilului. Dacă este o regresie traumatică, în imaginația copilului izbucnesc pulsiiuni disociate de orice fantasme de imagini de funcționare. Acestea sunt pulsiiunile de moarte ale subiectului care devin singure prevalente. Invers, pre-Eul copilului își are originea în dialectica prezenței-absenței materne, în continuumul securizant al unei percepții progresiv asociate prezenței promise, așteptate și regăsite, în mijlocul mediului spațial și temporal al ființei în lume, și prin memorarea prin limbaj. Copilul auzind se cunoaște pe sine prin cel care îi vorbește; și zi după zi, această regăsire îl personalizează, reprezentat fiind, auditiv, prin fonemele numelui său pronunțate de către această voce, prin percepțiile pe care le recunoaște și care constituie specificitatea acestei persoane (mama) repetitiv regăsite. Întoarcerea mamei pe fondul cunoscut este întotdeauna sursă de noi descoperiri. Prin limbajul mimic și vocal matern ce însoțește noile percepții, acestea capătă sens umanizant.

Imaginea corpului se elaborează deci ca o rețea de securitate prin limbaj cu mama. Această rețea personalizează experiențele copilului, cu privire la olfacție, vedere, audiție, modalitățile de atingere, în funcție de ritmurile specifice ale obiceiurilor materne. Dar nu individualizează copilul cu privire la corpul său; căci limitele spațiale ale percepțiilor prin limbaj sunt vagi: el este în același timp mama lui, iar mama sa este el; din moment ce ea este, liniștea lui, durerea sau bucuria lui. Putem spune că întreruperile, separările (castrările orală și anală, cum le-am numit) reprezentate de înțârcare și motricitatea autonomă au operat deja o

relativă individuire ce a permis schemei corporale a copilului să se separe de cea a mamei sale și, prin substituție, să lege propria schemă corporală în elaborare de imaginea inconștientă a corpului. *Această legătură a subiectului cu corpul se face prin elaborarea unui narcisism al pre-Eului*, garant, atât pentru subiect, al existenței sale și a relației continue cu propriul corp, prin intermediul unei etici ce perenizează securizarea după încercarea anxiogenă reprezentată de orice castrare.

Dar noțiunea de individuire proprie acestui narcisism al pre-Eului, raportat pentru fiecare la limitele pielii, în realitatea sa coezivă, tactilă și vizibilă, decurge dintr-o altă experiență, aceea a oglinzii. Această experiență a imaginii pe care o vede în oglindă, atunci când o instituie ca a sa, pune brusc în contact subiectul cu o plus-valoare a pulsioniilor scopice asupra tuturor celorlalte pulsioni, plus-valoare ce nu merge de la sine și care se confruntă cu valorile de schimb ca și cu valorile narcisice ale celorlalte pulsioni: olfactive, auditive, tactile. Să reamintim că, *în constituirea imaginii corpului, pulsioniile scopice ocupă un loc foarte modest, practic total absent, pentru organizarea narcisismului primar*. Oglinda va aduce această experiență: apariția altcuiva necunoscut, imaginea unui copil cum subiectul a putut să-i vadă pe alții în spațiu, și pe care o ignoră ca fiind a sa; această imagine scopică trebuie atunci să se suprapună experienței, deja cunoscute, a intersectării schemei sale corporale cu imaginea inconștientă a corpului. Vreau să spun că el vede acolo o imagine despre care, în fața oglinzii, află că el singur o cauzează, din moment ce nu întâlnește decât o suprafață rece și nu un alt copil, și că, dacă pleacă din fața acestei suprafețe reci, imaginea dispare. Limbajul mimic și afectiv pe care copilul l-a stabilit cu lumea înconjurătoare nu îi aduce nici un răspuns privind această imagine întâlnită în oglindă, contrar tuturor experiențelor pe care le are despre

altcineva. De aceea, dacă mama, sau o persoană cunoscută, nu este în apropiere de el, există riscul ca din cauza oglinzii, imaginea corporală să dispară fără ca imaginea scopică să fi prins un sens pentru el. Imaginea scopică nu capătă sensul de experiență vie decât prin prezența, alături de copil, a unei persoane cu care imaginea sa corporală și schema corpului se recunosc, în același timp recunoscând această persoană în suprafața plană a imaginii scopice: el vede dedublat în oglindă ceea ce percepe din ea lângă el, și poate atunci include imaginea scopică, ca fiind a sa, din moment ce poate vedea, alături de a lui, pe a celuilalt. El se descoperă astfel sub forma unui copil așa cum a mai văzut alții, în timp ce, până acum, singura oglindă era celălalt cu care se afla în comunicare: ceea ce îl putea face să creadă că el era acest celălalt, dar fără să știe sau să știe într-adevăr că acest altul avea o imagine scopică, și el de asemenea.

Doar experiența oglinzii oferă copilului șocul de a înțelege că imaginea sa corporală nu era suficientă pentru a răspunde pentru alții de ființa sa cunoscută de ei. Că ea nu este totală. Ceea ce nu vrea să însemne că imaginea scopică este răspunzătoare de el. Această rană iremediabilă a experienței oglinzii, o putem numi breșă simbolică ce rezultă, pentru noi toți, din nepotrivirea imaginii corpului cu schema corporală – prin care o serie de simptome vor căuta de-acum înainte să remedieze ireparabila pierdere narcisică. Repetarea experienței oglinzii vaccinează copilul de prima stupoare pe care a avut-o, și îl asigură, prin dovada scopică, de faptul că orice s-ar întâmpla, nu este niciodată fragmentabil: din moment ce, pentru ceilalți care se reflectă ca și el, „dispariția” aparenței lor nu îi atinge în integritatea întregii lor făpturi, că întâlnește în continuare ca și înainte, în căldura interacțiunilor, opoziția sau acordul dorințelor între el și ceilalți, că limbajul – în sensul total al

termenului – semnifică, dar foarte puțin sau deloc aspectul vizibil al corpurilor.

Prin această breșă, despicătură, mă refer la un “blanc”, la o relație scopică stranie, discordantă, ce servește drept mască vie, care trădează întotdeauna mai mult sau mai puțin, simțirile subiectului. Subiectul descoperă atunci, în raport cu altul, că el nu este autentic decât în imaginea sa inconștientă a corpului care, asociată sau nu schemei corporale, în funcție de faptul dacă este în imaginar ceea ce gândește față de acest altul, sau că, în realitate acest altul este acolo, îi permite să discrimineze între o întâlnire în absența sau în prezența persoanei. Între o fantasmă și un fapt. Oglinda permite copilului să se observe ca și când ar fi un altul pe care nu îl întâlnește niciodată. El “se” vede, dar toată dorința lui de a comunica cu altul este frustrată.

Să ne imaginăm un orb din naștere care întâlnește o oglindă. Nu este pentru el decât un tip particular de perete, o suprafață rece într-un cadru limitat care îi dă referințe de percepție tactilă, și asta este tot. Pentru un copil văzător, efectul este total diferit, din moment ce are, în această fereastră ciudată, iluzia unui altul pe care nu îl cunoștea, pe care nu îl va cunoaște niciodată, și care, în loc să fie o ființă cu volum și caldă, este o suprafață plană și rece. Imaginea sa dispare de pe această suprafață când el nu mai este în fața oglinzii, și apare când se întoarce la loc. Devine pentru el o experiență concomitentă cu prezența lui, dar este doar o experiență scopică, fără răspuns, fără comunicare. Chemarea lui, gestul lui, sunt identice în oglindă, inverse. Chemarea sa vorbește acestei imagini, dar nu se aude decât vocea lui, nu este nimeni acolo ca să îi răspundă. În acest sens, este o imagine alienantă, dacă nu există în jur o persoană pe care o cunoaște și care, împreună cu el, în fața oglinzii,

să îi arate că și ea răspunde aceluiași condiții curioase de reflexie pe această suprafață plană și rece.

Este o experiență a iluziei întâlnirii altcuiva, cu care i se poate întâmpla să se mulțumească, într-o oarecare măsură cum se mulțumea cu obiectul tranzițional: amăgindu-se din plictiseală în singurătate, din lipsa întâlnirii cu alte persoane, din absența jucăriilor, a distracțiilor, cum se spune. Amăgirea poate merge aici până la a deveni satisfacere optică, ce îndepărtează valoarea relațiilor intersubiective: acestea neavând pentru copil sensul de plăcere împărtășită. Amăgirea poate constitui o fascinație mortiferă pentru imaginea inconștientă a corpului însuși: imaginea scopică devenind un substitut conștient al imaginii inconștiente a corpului, și provocând copilului nerecunoașterea relației sale reale cu altul. Începe să nu mai ia în considerare decât aparența altcuiva și să nu mai dea în relația sa cu altcineva decât aparența unei plăceri datorate întâlnirii cu el. Propria imagine poate fi suficientă satisfacției sale; în amintirea propriei imagini face grimase pentru altul ca și cum le-ar face pentru sine: nu se mai exprimă cu adevărat de-acum. Aceasta este capcana creată de o aparență. Amăgire a ceea ce nu este ființă vie, ci o aparență parțială, un manechin și o mască de a fi viu. Copilul poate fi fascinat de această aparență repetitivă de a fi viu, pentru că are un efect securizant cu privire la fantezmele fobice de a trăi doar împreună cu obiecte inanimate, dar, în același timp, ea este absolut adinamică¹.

Orice copil mic, care își vede imaginea de la distanță în oglindă, mai ales prima oară, este plăcut surprins, se repede spre oglindă și, dacă știe să vorbească, exclamă: "Uite, bebe!", pe când, atunci când vorbește despre el, se exprimă deja pronunțând fonemele prenumelui său.

¹N.A.: Această fascinație a însingurării poate opri dorința sa de comunicare asupra unui răspuns fals, aparent mai puțin terorizant decât solitudinea, dar un răspuns repetitiv al imaginii rigide de sine, fetiș al altcuiva. Îl vedem luând diferite posturi, jucându-se făcând grimase, zâmbindu-și, mimând că plânge, orice poate simula ca expresii de sentimente pe care însă nu le simte. Este "a se face că..."

Înseamnă deci că nu se recunoaște în oglindă. Va ajunge să descopere, pornind de aici, aspectul său și să se joace cu acesta; până acum, deși exista imaginea corpului în relația subiectului cu dorința, ea era întotdeauna inconștientă și în raport intuitiv cu dorința altcuiva.

Aici orbii congenitali în analiză pot să ne permită localizarea diferenței între ei și văzători în privința narcisismului primar: diferență datorată absenței, la ei, a experienței scopice a oglinzii. Mimica afectivă a orbilor este de o autenticitate la fel de emoționantă ca și a copiilor înainte de experiența oglinzii. Ei nu deghizează niciodată ceea ce simt și se poate citi pe chipul lor tot ce simt în contact cu cei pe care îi întâlnesc. Dar ei nu știu că se vede. Deci ei nu pot și nu știu să ascundă asta; ceea ce dovedește că noi, văzătorii, ascundem și față de noi și față de alții ceea ce simțim datorită faptului că am putut face experiența oglinzii. Vederea propriei imagini în oglindă impune copilului revelația că propriul corp este o micuță masă alături de atâtea alte mase de dimensiuni diferite, și mai ales de marea masă a adulților. Nu știa asta. Și mai este ceva nou: descoperirea unui corp și a unui chip inseparabile, de acum înainte, unul de celălalt. Copilul nu mai poate deci, în realitate, pornind de la experiența scopică împărtășită cu celălalt, să se confunde cu celălalt, și nici cu celălalt al celui alt, adică vreau să spun: nici cu tatăl, nici cu mama, nici cu un frate mai mare, ceea ce făcea cu ușurință înainte. Nu se mai poate confunda în realitate cu fantasmele narcisice care îl făceau să se imagineze așa cum își dorea să fie: căci copilul își imaginează cu ușurință că este un autobuz, un avion, un tren, un cal, o pasăre; se poate observa asta când se joacă producând onomatopee, traducând în manieră sonoră identitatea lui presupusă; uneori în joc întruchipează un personaj, și crede că este cu adevărat acesta. Pornind de la experiența oglinzii, asta nu va mai putea fi ca înainte. El știe că nu

se mai poate confunda cu o imagine fantasmatică de sine, că nu se mai poate juca de-a a fi celălalt, cel care lipsește dorinței sale. *În aceste jocuri imaginare în care îi place să fantasmeze o altă identitate, apare de acum în limbajul său “condiționalul”:* “Eu aș fi un avion”, “Tu ai fi...”.

Pentru a înțelege mai bine acest proces complicat al oglinzii care cere să fie dialectizat pentru a fi depășit traumatismul, să cităm această istorie, document ce mi-a fost oferit de către mama unor gemeni univitellini (cu alte cuvinte copie identică unul față de celălalt ca aparență, dar nu ca “natură” și nici la “caracter”, după spusele mamei). Pe acești gemeni, nedespărțiți, nimeni nu știa să îi deosebească unul de celălalt, chiar de către cei apropiați, cu excepția mamei și a unui copil foarte mic, născut în urma lor, și care îi interpela deja prin foneme distincte, discriminându-i fără greșală. Într-o zi, (cei doi mergeau deja la grădiniță), unul dintre ei fiind bolnav, mama a decis să-l rețină acasă. L-a condus pe celălalt la grădiniță. Revenind acasă, s-a apucat de treburile ei, când l-a auzit pe fiul ei, care se juca singur în cameră, rugându-se. Tonul rugăminții creștea și devenea tot mai angoasat, și totuși copilul nu o chema pe mama sa. Ea s-a apropiat de ușa întredeschisă și l-a văzut pe băiat rugând imaginea sa din oglinda dulapului să ia căluțul de lemn și să se suie pe el. Atunci, mama a intrat și l-a strigat pe fiul ei, care s-a precipitat în brațele ei și care, pe un ton revendicativ și deprimat, i-a spus: “X¹... nu vrea să se joace cu calul”. Mama, tulburată, a înțeles că băiatul a luat imaginea sa din oglindă drept prezența efectivă a fratelui său. Ea s-a apropiat de oglindă, ținându-l în brațe, luând și căluțul cu ei, și i-a vorbit despre imaginea pe care o oferea oglinda, a lor, dar care nu este nici ea, nici calul, nici fratele lui. Ceea ce vede este el. Ea i-a amintit că, dimineața, el era puțin bolnav, dar nu și fratele lui; ea l-a lăsat acasă

¹ N.A.:Numele fratelui său geamăn.

și l-a dus pe fratele lui la grădiniță, și mai târziu se va duce să-l ia. Copilul a ascultat-o cu foarte mare atenție.

În acest caz particular de gemeni atât de asemănători, oglinda, deși plasată pe dulapul din camera lor, nu pusese niciodată copilului problema aspectului său. Când se văzuse, fără îndoială crezuse, și fără îndoială că și fratele lui făcuse la fel (aveau puțin mai mult de trei ani), că îl vede pe fratele lui, fără să se mire de dubla prezență a acestuia. Când fratele geamăn s-a întors de la grădiniță, mama a reluat experiența cu cei doi copii, punându-i pe fiecare de-o parte și de alta a ei, în fața oglinzii, și făcându-l pe fiecare să-și vadă imaginea ca fiind a sa, iar imaginea celuilalt frate ca fiind a aceluia. Ea le-a explicat că se asemanau, erau frați gemeni, născuți în aceeași zi. Explicațiile sale, atent ascultate, puneau vizibil și tăcut o problemă gravă fiilor săi.

Înainte de experiența oglinzii plane, schema corporală a mamei, corpul său real, dădeau sens reperelor narcisismului primordial sau fundamental al copilului și le susțineau. Numai după experiența oglinzii imaginea corpului copilului îl informează asupra propriei scheme corporale, conform limbajului constituit de imaginea corpului pentru subiect, în raport cu subiectul mama. El nu descoperă aparenta integritate sau nu, caracterul euforizant sau nu, decât dacă narcisismul său este mulțumit de imaginea pe care o vede în oglindă¹, și pe care oricine ar putea-o vedea².

Acesta este momentul apariției clinice a identificării primare: origine a narcisismului primar, care urmează narcisismului primordial pe care l-

¹N.A.: Să ne imaginăm că, în fața unei oglinzi, nu ne vedem reflexia. Ce angoasă! Dar nici un fel de angoasă dacă asta se întâmplă înainte de prima experiență a oglinzii. Începând cu aceasta o suprafață reflectantă nu mai poate fi considerată ca o suprafață neutră.

²N.A.: Aici își are originea plăcerea deghizării, a machiajului.

am mai numit și fundamental. Narcisismul primar nu vine să înlocuiască narcisismul fundamental. El se întemeiază pe acesta, în sensul analogic al grefei. Vine să se adauge, extinzând astfel câmpul relațional al copilului. Imaginea miezului cepei înconjurat de tunicile sale ilustrează bine relația care există între narcisismul fundamental și cel primar. Acesta se suprapune peste celălalt. Este mai întâi narcisismul fundamental, apoi narcisismul primar, cu *reflexia* mentală cu privire la sine însuși, raportată la experiența imaginii pe care oglinda o *reflectă*. Înainte de asta, narcisismul copilului se informează de la inconștientul mamei și se acordează acestuia, se conformează modului în care ea îl privește. Ființa sa vie (“vivacitatea” sa) în sens vegetativ (pasivă) și “vitalitatea” sa în sens animal (motrice), sexul său, se acordează inconștient emoțiilor pe care le suscită și pe care le resimt persoanele care, ocupându-se de el, re trăiesc istoria propriului lor narcisism pe care copilul îi face să-l rememoreze. Narcisismul copilului, de această dată în calitate de subiect, se construiește de asemenea în relația sa, de zi cu zi, cu dorințele persoanei semnificative pentru dorința sa și cunoștințele acesteia, cu tatăl său sau cu orice alt adult care, pentru că este o companie obișnuită a mamei, indiferent de sexul său, primește în ochii lui valoarea de însoțitor al mamei.

Să ne gândim: copilul, până acum, nu a văzut, cu ochii lui, decât fața anterioară a corpului său, toracele, abdomenul, membrele superioare și inferioare. Volumurile corpului său, orificiile, proeminențele, reliefurile, chipul, gâtul, spatele, le-a simțit prin contactul cu mâinile mamei sale mai întâi, apoi al sale în părțile corpului pe care le putea atinge, și prin senzațiile de plăcere sau de durere. Dar până în prezent, nu-și cunoștea nici chipul, nici expresivitatea proprie. Își pipăia capul, știa să arate cu degetul urechile, ochii, gura, nasul, fruntea, obrații, părul, în jocurile care

le plac mamelor să le facă împreună cu copiii lor; dar el nu știa că fața lui este vizibilă pentru altcineva cum este vizibil pentru el chipul altora. Asta, o învață mai ales cu ajutorul oglinzii, cum am arătat mai sus, spre deosebire de orb, care știe asta dar nu a “văzut”.

Cu toate acestea, *copilul se simte coeziv încă înainte de stadiul oglinzii*, datorită referințelor viscerale: spre exemplu senzațiile subtile peristaltice permanente ale tubului digestiv, prin care simte itinerariul obiectului parțial oral, indicându-i stomacul când a găsit ceva bun de mâncat. Apoi percepțiile datorate tranzitului abdominal; îi place să își atingă și să își mângâie burta. Urmează apoi obiectul parțial anal și expulzia lui, care îl informează prin senzații tactile și olfactive specifice. Toate acestea constituie un continuum coeziv, intern, limitate de către întregul său înveliș cutanat, pe care senzațiile tactile l-au delimitat cu ocazia îngrijirilor materne și purtării sale în brațe. Este suficient să spunem în ce măsură mama, sau persoana care îl îngrijește, este cu adevărat garantul narcisismului fundamental al copilului până la achiziția mersului, și apoi până la dobândirea experienței grație revenirilor reparatoare la mamă, după dificultățile relaționale cu alții în societate. De aceea regăsirea mamei, ritmată de referințe specifice, este necesară perenității coeziunii narcisice a copilului. Abia după experiența speculară, copilul repetă experimental prin plecările și revenirile deliberate în fața oglinzii, începe într-un fel să-și însușească propriul corp și să-și prindă în capcană narcisismul, care, de acum, se va numi primar. *Aparența va căpăta importanță și începe să influențeze, uneori să prevaleze asupra a ceea ce simte persoana*. În particular propriul chip, care îi este revelat de către oglindă, și care va fi de acum înainte indisociabil de identitatea sa, solidar cu corpul său, cu toracele, trunchiul, membrele, convingând copilul că este asemeni celorlalți oameni, unul dintre ei. Descoperirea

taliei relative a corpului său în oglindă nu vine de la sine. Nu este acesta motivul pentru care absența perspectivei și dimensiunea disproporționată a corpului uman în cadrul arhitectural au prevalat în artă atâtea secole ?

Așa cum copilul descoperă, prin observarea în oglindă, realitatea vizibilă a ființei sale în lume, din față și imobilă sau aproape imobilă, la fel observarea nudității altor copii pe care îi știe asemănători lui și pe care îi vede din spate, având în partea de sus păr dar nu și chip, iar în partea de jos fese, îl interesează mult mai mult după experiența scopică decât înainte. La scurt timp după acceptarea roadelor experienței oglinzii, copilul descoperă că, dacă toți copiii au în partea superioară a corpului un cap care are, în față un chip, iar în spate, păr, dacă au deasupra coapselor, în spate, fese (dacă toți copiii, din spate sunt la fel), din față, nu sunt identici. Priviți dintr-o parte a feței, unii au în parte de jos o fantă¹, ca și cum ar avea acolo niște fese micuțe, iar alții au o prelungire. Cum este asta în raport cu propriul corp ? A văzut el bine ? Copilul trăiește atunci ceea ce noi numim castrarea primară, efect al descoperirii diferenței între sexe; și aceasta, în mod natural, este asociată feței, pentru că aceasta este întotdeauna vizibilă din față, ca și sexul, împreună cu deschizăturile sale, ochii, nasul, gura, delimitate de masa părului ce raportează fața la cap. *Această descoperire a corpului propriu în raport cu al altor copii nu se poate produce înainte de stadiul oglinzii. Această experiență repetată, este cea care permite castrării primare să fie integrată convingerii de a fi uman, și nu trăită ca un fenomen al animalității. A se vedea nud, conform nudității altor copii, îi permite să afle că, nud cum este, va deveni bărbat sau femeie adult, și*

¹N.A.: Curios, copiii nu vorbesc decât despre „dungă”, din spate, această linie întunecată ce separă de dos modelul muscular. Este un cuvânt ce vorbește despre vizibil și nu despre tactil, pentru care ar fi potrivit cuvântul “fantă”. Copiii nu-l folosesc niciodată pe acesta.

nu va rămâne câine sau orice altă creatură care s-a putut crede înainte de experiența scopică. Înseamnă că acel moment este tocmai cel al identificărilor cu animalele, lipsite de chip uman, întrucât copilul se identifică cu tot ceea ce vede și îl interesează. Dar el se identifică în manieră pregnantă cu propria imagine, de îndată ce a putut să se recunoască în oglindă, valorizat prin cuvinte, deși mirat la început, dar promovat ca fiind uman în mijlocul altora, în curs de a deveni bărbat sau femeie.

Identificarea cu un animal, dacă nu este compensată prin cunoașterea de sine în calitate de copil al unui om, va face ca percepțiile resimțite privind propriul sex să se erotizeze în funcție de modul în care i se vorbește despre acesta, i se răspunde la întrebări, și este făcut să asocieze propriul sex pozitiv sau negativ narcisismului imaginii sale speculare. *Există cazuri în care copilul nu poate integra cu mândrie particularitatea sexului său, de băiat sau fată.* “Eul-subiect” nu se simte valoros să fie băiat sau să fie fată, datorită raportării particulare la falus a familiei sale, datorită locului său în fratrie sau a importanței relative a tatălui sau a mamei în familie (dacă părintele de același sex ca și el i se pare că este devalorizat de către celălalt părinte, sau în raport cu acesta, prin cuvintele pe care le aude sau prin ceea ce observă din comportamentele și schimburile între aceștia). În astfel de cazuri, copiii se simt având fie un chip corespunzător cu ceea ce sunt, băiat sau fată, dar cu un sex anatomic căruia îi neagă senzațiile (mai târziu, le vor refuza), neacceptând decât plăcerea funcțională a trebuinței – constipație, encopreza, așa-zisa cistită sau enurezisul – fie, dimpotrivă, un sex corespunzător lor, dar pe care modul lor de a vorbi, de a se comporta nu îl asumă. Ei nu pot, în societate, să-și acordeze chipul și sexul¹.

¹ N.A.: Originea pre-genitală a denegării valorii propriului sex.

Se creează sau se suprapune în serviciul pulsioniilor libidinale pe care sexul nu le valorizează un “Eu-subiect” ca animal, în serviciul pulsioniilor unei zone erogene parțiale, asociată sexului înainte de castrarea primară; și este resimțită disparitatea între chipul uman corespunzător acestui sex, al său. În acest caz, copilul simte sau că are o față, sau un sex, unul sau altul domină, dar nu își corespund unul altuia. Când copilul se simte sexual, se simte ca un animal; când vorbește, se simte uman, dar cu sex nedeterminat. Între aceste două moduri de expresie, subiectul este fragil și nu mai este coeziv. Reușita școlară poate, valorizându-l printre alții, să-l ajute să-și păstreze fața; dar în aceste imagini alternative se fixează psihoze sau enclave psihotice, ce persistă silențios în structura neutralizată a copilului cu privire la propriul sex, și care se manifestă uneori mai târziu. Căci, pe această bază disociată, nu se poate nici angaja cu adevărat și nici rezolva Oedipul. În particular după pubertate, în momentele de criză provocate de dificultățile narcisice, în special cele vizând eșecul sublimărilor, sunt stârnite angoasele castrărilor pregenitale (însingurarea prin rejecție).

Fără îndoială, pentru a se debarasa de aceste relicve pregenitale ale dorinței care nu au trecut prin castrarea umanizantă sunt utile mimările, măștile, deghizările, uman derealizante, necesare spontan tuturor jocurilor copiilor, sănătoși sau nevrozați; dar ignorate de copiii psihotici care, fără mască, trăiesc emoții neumanizante. Probabil, sărbătorile în grup și sociale unde fețele sunt mascate permit fiecăruia să-și elibereze pulsioniile refulate și nu în totalitate sublimite în acord cu etica dorinței castrate. Ele autorizează, la date fixe, o defulare colectivă, deculpabilizând, fără îndoială, adulții de enclave datând dintr-o epocă în care exista o incompatibilitate între anumite pulsioni sexuale și figura lor umană.

Sau chip uman, sau dreptul la sex: această contradicție provine din ceea ce nu a putut fi castrat și simbolizat la momentul diferitelor castrări, și în particular al castrării primare, la epoca stadiului oglinzii.

Castrarea primară, în cadrul căreia trebuie să se afle în conjuncție în același timp experiența oglinzii, inițiativă pentru imaginar, și asumția simbolică a subiectului, al cărui chip este garantul unei dorințe în acord cu sexul său și cu viitorul așa cum îl intuiește, merită să îi acordăm pentru o clipă atenția noastră. Castrarea primară vine după integrarea mentală conștientă a legilor etice orale și anale – interdicția canibalismului, a vandalismului și a uciderii – care articulează narcisismului copilului mândria sau rușinea unei acțiuni, în funcție de calitatea etică sau nu (umană, fără un sex determinat).

Pentru a introduce stadiul castrării primare ce va urma, să spunem că ea face trecerea între, pe de-o parte, castrarea anală de care este legată și, pe de altă parte, castrarea genitală oedipiană care îi urmează direct. Să mai spunem că, după experiența oglinzii și dialectica ce conduce la asumția simbolică a subiectului, copilul are sentimentul rușinii care îl incită la pudoare: de a nu se arăta nud cui ar fi periculos, sau a se ascunde pentru a-i vedea pe alții nuzi, sau de a nu îndrăzni să privească în același timp sexul și fața celor care sunt pentru el Idealul Eului. Există pentru copil o persoană model în realitate, care este referent al Eului său Ideal. Odată cu Oedipul, copilul descoperă sexul acestei persoane. Rușinea, sau mândria, care se manifestă după descoperirea că fața și sexul își corespund, se exprimă prin modul în care își poartă capul, privirea directă sau nu, grația corpului său în prestața și mișcărilor sale, sau, dimpotrivă, o atitudine stângace, un fel de mască

pe care o poate lua în manieră cronică obișnuința cuiva căruia îi este rușine de sexul său, și nu numai de sexul său, dar și de dorințele sale necastrate: dorințe pe care chipul său nu și le poate asuma fără riscul de a-și pierde fața. Căci, după stadiul oglinzii și castrarea primară, grimasele, măștile și deghizările, devin mijlocul de negociere, camuflând sentimentele de neputință sau de rușine pe care copilul le trăiește simțind pulsionile care l-ar putea face să-și piardă fața, sau să nege valoarea sexului său genital.

Atunci când experiența oglinzii este integrată, indiferent de modul acestei integrări, reprezentările persoanelor se modifică. Intuiția pe care copilul o avea cu privire la adevărul și primatul imaginii sale inconștiente a corpului, de ordinul invizibilului, dar pe care o reprezenta în desenele și modelajele sale, face loc reprezentărilor de imagini conștient valoroase și vizibile. Copilul desenează personaje așa cum ar vrea ca oglinda să îi reflecte imaginea corpului său: cu o aparență în acord cu narcisismul său. El oferă figurilor umane caracteristici recognoscibile, și attribute simbolice masculine sau feminine dacă este mândru de sexul pe care îl are.

Dacă este nefericit de apartenența la sexul său, desenele sale traduc, prin referințe arhaice, modul de educație orală și anală pe care l-a primit cu privire la acceptarea chipului său, a corpului și sexului său. În orice caz, după stadiul oglinzii, desenele sale fac mai mult loc reprezentărilor artificiiilor vestimentare și obiectelor parțiale, accesoriilor asociate personajelor lor și destinate să le valorizeze, decât imaginilor inconștiente ale corpului.

Ei se proiectează în aceste personaje, și aceste attribute de putere, de rol, dovedesc faptul că sexul pune, în sine, întotdeauna probleme; asta va dura în cursul întregii perioade pre-oedipiene, apoi în perioada de

latență, și acest lucru caracterizează de fapt desenele copiilor începând cu castrarea primară, chiar atunci când este reușită și este urmată de o castrare genitală reușită.

De fapt, *etica în jurul căreia se axează încă din copilăria timpurie narcisismul nostru, garant al coeziunii noastre, are ca perioade-cheie momentele în care ne apărăm împotriva pierderii iluziilor cu privire fie la corpul nostru, fie la chipul nostru, la sexul nostru, sau la puterea noastră, întotdeauna asociate cu angoasa de castrare.* Identitatea subiacentă în fiecare dintre noi, care asumă deplin emoțiile noastre, cuvintele și actele noastre, pune serioase probleme. Narcisismul este necesar pentru a apăra coeziunea subiectului în relația sa cu Eul (corpul său), și prin el cu aparența pe care o oferă, care, în anumite circumstanțe relaționale, trebuie să fie mai mult sau mai puțin disprețuitor față de identitatea doritoare subiacentă (imaginea inconștientă a corpului), pentru a nu se expune riscului de replicare. Toate acestea pun serioase probleme. În cursul Oedipului, și în continuare în cursul întregii vieți, ne face plăcere să cucerim identificări succesive și să ne continuăm exaltarea. *Aceste identificări provin pur și simplu din deplasarea valorii atribuite falusului; dar nici una din aceste identificări nu poate răspunde de identitatea noastră doritoare,* necunoscută fiecăruia dintre noi, după castrarea primară, fără imaginea inconștientă a corpului ! Această identitate necunoscută fiecăruia dintre noi, băiat sau fată, este fără îndoială arimată percepției liminare și luminoase a primului chip aplecat asupra noastră. Strălucea această privire de o expresie a dragostei primindu-ne, pe noi, noul oaspete necunoscut în căminul părinților noștri ? Era acesta chipul de tehnician profesionist în domeniul nașterii ? În orice caz, este privirea acestui chip uman, primul reper al identității-valoare pe care o avem.

CASTRAREA PRIMARĂ – ZISĂ UNEORI CASTRARE GENITALĂ NON-OEDIPIANĂ

Este vorba despre descoperirea diferenței sexuale între fete și băieți.

Am văzut copilul ajuns, după treizeci de luni, la un nivel de dezvoltare care îi permite motricitatea, mișcarea, fie că este bine sau prost educat, fie că vorbește sau nu. Pentru că are mâini și laringe, el manifestă în jocurile sale, în schimburile cu ceilalți, suficiente sublimări privind pulsunile epocii orale – miros, gust, vedere, auz, atingere – pentru a face observații și experiențe senzoriale personale.

El a întâlnit cu siguranță oglinda și a observat toate regiunile corporale omologe cu ale sale la altul, fie că i s-au numit sau nu prin cuvinte pentru a le semnifica.

Astfel, vederea șezutului altui copil îi aduce revelația formei feselor atât cât sunt vizibile, în timp ce, cu excepția eventual și foarte rar prin jocul în oglindă, nu și-a cunoscut, ca formă, decât fața anterioară a propriului corp. Numai senzațiile tactile, prin plăcere sau durere, i-au permis să simtă regiunea posterioară a bazinului său, în cursul îngrijirilor pentru toaletă, spre exemplu¹.

¹ N.A.: Mă gândesc în acest sens la copiii care primesc palme la fund atunci când fac o prostie: deci acolo mama și tata situează originea intențională a dorinței copilului lor. Că cei mici cred asta, în naivitatea lor, bucurându-se să utilizeze expresii de jargon: pipi-caca și caca-popou, revoltătoare și necuviincioase pentru vârsta lor, de ce nu ? Dar ca adulții să mai creadă și ei același lucru, considerând aceste cuvinte șocante ! Și să-și închipuie că fac educație valorizând șezutul !

Ca un corolar, fața anterioară a bazinului, care servește micțiunea urinară și caracterizează sexul, nu este remarcată de copil în diferențele între formele feminine și masculine decât, în general, după treizeci de luni. (La fel, deși în familie vedea adulți, părinții, frații și surorile, nuzi, el nu remarcă, cât este micuț, pilozitatea corporală a acestora). De fapt, numai odată cunoscută fața posterioară a corpului altcuiva se interesează de fața anterioară a bazinului: atât a lui, în oglindă, cât și a altcuiva.

În schimb, această față anterioară i-a pus deja probleme când, așezat pe genunchii adultului, compara pieptul femeilor cu toracele bărbaților. De ce el, fetiță sau băiat, privindu-se în oglindă și pipăindu-și toracele, constată că nu are sâni ? De ce nici tatăl său nu are ? Toate aceste întrebări sunt verbalizate de către copiii de această vârstă, atunci când cuvintele lor cu privire la corp sunt libere. Și cuvintele care le sunt spuse cu privire la aceste diferențe ale corpurilor îi incită să presupună, în special dacă sunt băieți, că protuberanța palpabilă a sexului lor și al bărbaților este de aceeași natură ca și cealaltă protuberanță, palpabilă pe toracele femeilor: sânii. Adesea copiii, și nu doar cei foarte mici, nu au decât un cuvânt pentru a desemna sânii femeilor – “lolo” sau “pi”¹ – nume pe care îl dau prin extensie și sexului lor: cuvântul “pi” dublat devenind “pipi” în limba franceză, la fel ca “lolo” este repetiția fonemului desemnând elementul vital care, ca și laptele din sânul mamei, alină setea: apa. Cuvântul “pi”, onomatopee a jeturilor succesive, care sunt produse de mamelele vacilor sau caprelor mulse cu mâna, este dublat pentru a semnifica ceea ce am putea numi “robinetul” băieților, vreau să spun penisul, cuvânt rareori folosit față de copii. Cu ocazia acestui interes pentru sâni și penis, interes tradus prin cuvintele de care copilul dispune, copilul, fată sau băiat, își pune problema diferenței de forme

¹ N.T.: Denumiri utilizate în limba franceză.

între corpul bărbaților și cel al femeilor. Cum se face că băieții au unul în partea de jos, și tăticii la fel, ca și mămicile (de la sine înțelese), iar mămicile au doi în partea de sus, în timp ce fetițele nu au nimic de arătat așa frumos și așa de funcțional, nici în partea de sus și nici în cea de jos ?

Fără îndoială diferența este deja pusă în cuvinte: “Tu ești o fetiță mică”, “Tu ești un băiețel”, dar nu a fost încă raportată la corp; la fel ca și “manierele” conforme cu ceea ce se așteaptă de la o fată sau un băiat. Prin întrebările privind corpurile diferite ale părinților, copilul descoperă diferența; dar pentru aceasta, trebuie de asemenea să își dea seama că *nu* există diferențe privind partea posterioară a corpului între fete și băieți. Asta antrenează curiozitatea față de diferențele părții anterioare. Când părinții nu folosesc decât cuvântul “fund” sau “popou” pentru a vorbi despre bazinul copilului, atât din față cât și din spate, complică totul, chiar dacă, pentru a discrimina locația prin funcționarea sa, adaugă la “popou” sau “spate” adjectivul “mare” sau “mică”. Prima viziune clară, pentru băiat, a bizareriei sexului unei fete este un șoc, ca și pentru fetiță prima observare clară a sexului unui băiat. Nu este însă cazul atunci când copiii sunt liberi să vorbească, și nu mai reacționează atât de puternic la această primă observare. Băiatul crede că și fetele au un penis, dar că este ascuns, retras înăuntru momentan; iar fetițele au toate, imediat, un gest prădător, impulsiv. Câte dintre ele, după mărturisirile părinților, nu spun: “Asta este a mea, tu mi-ai luat-o!”. Ele nu pun întrebări, ele iau cu forța, convinse de dreptul lor ! În ce privește băiatul, este uimit de acest interes sau râde cu hohote, și va spune asta oricui vrea să-l asculte. În legătură cu această experiență a descoperirii și întrebările indirecte sau directe cu privire la diferențele sexuale, trebuie spus copiilor de ambele sexe adevărul, confirmând corectitudinea observației lor, și felicitându-i de a-și fi dat seama de o diferență care a

existat întotdeauna. *Cuvintele realiste care raportează conformitatea sexului său la un viitor de femeie sau de bărbat, oferă valoare de limbaj și valoare socială sexului său și lui însuși*; și asta pregătește un viitor sănătos pentru genitalitatea sa, la o vârstă la care pulsionile genitale nu sunt încă prevalente. Copilul aude, încă de când era mic, faptul că este băiat sau fată; dar este o referire pur verbală, ce nu are corespondent în observația sa asupra corpului. Este un cuvânt ce conține judecăți etice vagi, în funcție de familie, și în plus, idei agreabile sau dezagreabile pentru mămicile sau tăticii care și-au dorit sau nu la naștere un copil cu alt sex decât al său. Fetele, în conversațiile banale ale vieții, sunt numite cochete; băieții sunt considerați brutali. Fetele plâng, băieții nu trebuie să plângă. Fetele sunt delicate, băieții sunt așa-zisi poznași. Câte cuvinte nu aud copiii, privind o diferență de fapt sexuală, cu mult înainte de a ști cum să le raporteze la părinții lor ! Și câți copii sunt lăsați fără vreo explicație pentru această observație, fondatoare pentru inteligența generală și afectivitatea lor ! Pentru că ea este baza tuturor discriminărilor semnificative ce susțin comparațiile, diferențele, analogiile, inducția, deducția, și vocabularul parental, al cetățeniei, și al responsabilității.

Este indispensabil pentru copii, atunci când își exprimă curiozitatea, îndoielile asupra observației lor, sau uneori când, din prudență, acuză un alt copil de interes în a vedea sau a-și arăta această regiune, sau de asemenea când susțin afirmații false pentru a afla adevărul, să primească, chiar în acel moment, nu porunca să tacă și nici cuvinte care să-l ridiculizeze, ci cuvinte adecvate ale vocabularului referitor la observațiile lor, formele fiziologice ale sexului lor, și al celorlalți: forme

care fac, de la naștere, ca un copil să fie înscris la primărie ca băiat sau fată, și să devină, dezvoltându-se, bărbat ca tatăl lui sau femeie ca mama sa. Cuvinte realiste, corecte și simple: cât de dificil este asta! Fie este un curs magistral, însoțit de morală, de atenționări; sau, cel mai adesea, este un refuz: “Nu este încă momentul, sunt lucruri prea serioase pentru a-ți răspunde acum!” Ca și cum ar trebui o discuție între patru ochi, la limită erotizată, și cuvinte din botanică sau zoologie! În afară de asta, se oferă aproape întotdeauna informații privind funcționarea, confirmând iluzia unei forme cu utilitate urinară, pentru a abate piste de curiozități privind plăcerea pe care copilul o cunoaște deja, și întrebările sale: la ce folosește asta, erecția, sexul (care se observă), sau la ce folosește asta, ceea ce simte acolo atât de interesant, de emoționant, în special, când este vorba despre fete care nu au, sau care nu pot, vorbi despre erecție peniană, și nu au nimic care să se vadă acolo unde simt.

Mulți adulți – pe care îi ascultăm, noi psihanalistii, pe divan, și medicii pot și ei confirma – continuă să nu aibă, pentru a-și desemna organele sexuale, decât cuvinte pentru copii, în care funcția servește pentru a numi organul, sau porecle la limită peiorative, glumețe sau de argou. De aici provine, fără îndoială, de la părinți la copii, din tată în fiu, din mamă în fiică, informarea imposibilă a copiilor de către părinți, deși aceștia așteaptă totul de la explicațiile lor. În special așteaptă ca aceștia să nu tacă în ceea ce privește dorința și plăcerea: pentru că asta este cel mai important pentru copil, pe care le-a descoperit cu mult înainte de a-și de seama de distincția între plăcerea care însoțește eliberarea excrementelor și cea pe care o simte fie prin manipularea acestor regiuni, fie în anumite momente emoționale, pentru care nu are explicație. *Către vârsta de treizeci de luni*, la sfârșitul perioadei anale – asta poate fi și mai

târziu – *pulsiunea epistemologică a copilului trece prin “la ce folosește asta”* referitor la tot, căutând răspuns cu privire la util, inutil, agreabil sau dezagreabil, pe termen scurt sau lung, sau, pe scurt, la ceea ce furniza deja criteriile de satisfacere sau renunțare în fața pulsioniilor orale și anale. Una din primejdiile banale, este de a o supăra pe mama, și această neplăcere, copilul o constată în jurul plăcerii pe care o are cu excrementele sale. Constatarea acestei neplăceri este unul din mijloacele copilului de a discrimina ceea ce ține de sexual în raport cu excrementul, pe când la început, acestea se confundă. Se confundă în special la băiat, pentru că el nu poate urina decât în erecție până la 28-30 de luni. Numai după ce apar erecțiile independente de micțiune, acest organ care se mișcă singur și fără un scop funcțional, devine o problemă. El nu are posibilitatea de a decoda, singur, ceea ce simte. În ceea ce privește fetița, funcția urinară este foarte timpuriu scoasă din relație cu plăcerea senzațiilor clitoridiene și vaginale. De asemenea fetele sunt mai precoc, dar probabil, pentru că organele lor în erecție, adică în momentul senzației de excitație, nu se văd, le este mai dificil să vorbească despre asta. Sunt senzații intime, și nu există un indicator vizibil pentru mărturisirile pe care le-ar putea face.

Pentru orice copil, părinții săi dețin toate cunoștințele, și cuvintele lor dețin toată autoritatea, după înțârcare, cu privire la tot ce înseamnă a lua, a acționa, a face, din partea copilului aflat sub tutela lor.

Odată cu maturizarea neuro-musculară, deplasarea interesului – dinspre tranzitul digestiv spre deambularea în spațiu – face copilul să înregistreze, în raport cu vorbele și faptele, ceea ce percepe ca agreabil sau dezagreabil, atât în corpul său cât și în armonia relațiilor sale

emoționale cu anturajul. Castrarea efectuată de către instanța tutelară prin cuvinte (și de asemenea prin exemplu, în cazurile fericite), adică interdicțiile care limitează libertatea copilului, vizează binele și răul pentru corpul lui și cel al altcuiva, pentru lucruri și ființe vii, plante și animale, în acord sau în contradicție cu plăcerea resimțită în a-și pune în act dorințele sau a le frâna supunându-se celor altcuiva. Copilul este inițiat de către adulții tutelari în ceea ce este posibil și imposibil, în funcție de natura lucrurilor, ceea ce este permis sau interzis, care se raportează și depind uneori de cunoștințe tehnologice experimentate în raport cu vârsta, timpul, spațiul, cu cuvintele adultului, mai mult decât experiența directă pe care o are despre posibil sau imposibil. “Mai târziu, când vei fi mare...”, i se răspunde uneori. Criteriul de imposibil, pe care îl intuiește și este învățat (veridic sau nu, în funcție de anxietatea instanței tutelare), este primejdia veritabilă, pe termen scurt sau lung, și corolarul său, de a-și face rău sau a face cu bună știință rău altcuiva. A-și face rău, a se răni, a se îmbolnăvi, a se otrăvi, a se tăia, a se mutila, poate chiar a muri, acestea sunt cuvintele pe care le-a auzit și care îi pun probleme cu privire la tot ceea ce încearcă să facă și îi este interzis. Ceea ce este bun sau dăunător se raportează la corp; dar ceea ce este urât, neplăcut, se raportează la ceea ce vede altul. Binele și răul, este mult mai complicat în raport cu ceea ce este bun sau rău, pentru că ceea ce este bun, dacă este prea mult, poate deveni dăunător, și este rău să nu ascuți instanța tutelară și să mănânci prea mult din ceea ce este bun. Este bine, uneori, să nu acționeze, atunci când ar fi tentat să o facă, pentru că asta ar fi bine pentru el, dar a face asta ar fi rău pentru altul sau dacă ar fi observat de către instanța tutelară.

Tot ceea ce constituie travaliu mental discriminativ pentru copilul inteligent, din momentul în care este inițiat în limbaj, îl face să elaboreze

un sistem de valori, o etică, privind imaginarul și realitatea, în timp ce se află, pentru că este viu, în căutarea plăcerii care este întotdeauna scopul dorinței, fie că este conștientă sau inconștientă. Există o plăcere “de a spune”, sau “de a râde”, avută vorbind; și apoi plăcerea “de bun” sau “cu adevărat” avută realizând o dorință. Asta subîntinde toate sublimările pulsioniilor de către copiii de ambele sexe. Prin introiectarea cuvintelor adultului, a comportamentelor lui pe care le observă și de care depinde pentru a supraviețui, imaginea inconștientă a corpului (să reamintim că ea este triplă: de bază, funcțională și erogenă) se structurează începând cu prima castrare, cea ombilicală, apoi înțârcarea, și apoi independența motorie. Ea se structurează informând schema corporală de cuvintele părinților privind limitarea inițiativelor copilului (pre-Supraeul), pentru că ar pune în pericol coeziunea subiectului și a corpului său, prin care este mediatizată relația sa cu obiectul său de iubire – mama, tata, persoana tutelară. “Mama-Tata”, instanță bicefală ca obiect familiar de manipulare și ca relație nuanțată cu fiecare dintre ei, de a-i flata diferit, în funcție de caz, dar întotdeauna, fatalmente, proiectând asupra celor doi propriul său narcisism.

Copilul, către vârsta de trei ani, în funcție de inițierea verbală și exemplele primite, își cunoaște deja numele, adresa, apartenența familială. Știe deja să-și poarte singur de grijă suficient pentru a nu muri de foame sau de frig dacă are ce să mănânce sau cu ce să se acopere în spațiul înconjurător, știe să fie interesat și să se bucure de tot ceea ce îl înconjoară fără prea mari riscuri, și, atunci când cunoaște acest spațiu în care persoanele familiare l-au adus, el știe deja cum să se comporte, pe scurt se auto-îngrijește. Acest copil, fată sau băiat, crește dornic să se identifice cu adulții tutelari, părinți sau frați mai mari. Și iată că observația sa și dorința de a ști – pulsione fundamentală a oricărei ființe

umane, care îl face, în raport cu orice, să afle la ce folosește, cum se face, cum funcționează, și de ce – îl face să descopere clar diferența dintre sexe, descoperire surprinzătoare imediat raportată la plăcerea specifică pe care această regiune o procură fiind excitată. Este bine, este agreabil, de ce ? La ce folosește asta ? Și ar putea să nu fie bine ? De ce ?

“Pentru că tu ești prea mic”, i se răspunde cu un aer jenat, “vei ști când vei fi mare. – Și când voi fi mare, ca tine ?”, spune băiețelul mamei sale, sau fetița tatălui său. – Oh, nu spune prostii, i se răspunde, vei fi ca... tu vei fi... nu știu. Să vorbim despre altceva”.

Este deci ceva misterios, rău, ceva asupra căruia este interzis să se pună întrebări. Pentru că părinții, adulții, care au uitat complet modul de a gândi și simți de când erau mici (ceea ce Freud a descoperit și a numit *refulare*) se simt chestionați în ceea ce au ei mai intim; și sunt stupefiați, aproape jenați să aibă revelația că propriul copil trăiește o plăcere pe care o credeau rezervată doar adulților, în relație cu emoții pe care și le imaginau legate de un organ genital deplin dezvoltat, într-un corp cu caractere sexuale secundare complet apărute. Pentru un adult, dorința și dragostea înainte de pubertate sunt de neconceput; iar posibilitatea unui orgasm sexual cu atât mai mult. Adultul interogat crede deci că este inutil să răspundă la niște întrebări lipsite de fundament. Dar copilul înțelege jena părinților într-o manieră foarte diferită.

Copilul care vede că sexul altcuiva este diferit de al său are fantasma că este vorba despre o anomalie sau de o mutilare: suferită ? acceptată ? efectuată de către părinți ? Tocmai această fantasmă stârnește copilul, uneori prea precoce, în direcția genitalității sale. Părinții au uitat. Dar jena pe care copilul o constată la adult îi confirmă că fără îndoială ei sunt cei care au făcut asta, lui sau altuia, ei au vrut asta, și deci de ce ? De

unde o angoasă absolut inutilă, care se adaugă primei angoase, a incitării, inevitabilă și necesară, dat fiind tipul de raționament al copilului de până acum, fie în logica sa asupra formelor (la fel-diferit, mare-mic, plus-minus, bun-rău, posibil-imposibil), fie în logica sa asupra funcționării corpului, întotdeauna însoțită de aprecieri ale persoanelor tutelare (este frumos sau urât, a mâncat bine sau nu, a fost bolnav, uite că ai făcut, etc.).

Inconvenientul de a nu răspunde sau al răspunsurilor inadecvate la întrebările copilului cu privire la sex este deci de a confirma ipoteza lui: părinții sunt cei care au tăiat ceva sau au uneltit asta. Părere cu atât mai credibilă pentru copil cu cât asistă la dispute între părinți care nu mai pot să se acordeze în dorința sexuală și iubire. Este o neînțelegere inerentă la vârsta respectivă a celui care întreabă și a celui care răspunde; dar există și ceva de neuzit în anumite întrebări ale copiilor, pentru că ating în ce-i mai profund suferința afectivă și psihică a adulților, adică propriile lor angoase de castrare și sentimentele lor actuale de neputință.

În majoritatea cazurilor – care vor evolua sănătos datorită unui anturaj educativ ce acceptă inteligența copilului în ceea ce observă, și iubind copilul în calitate de viitor bărbat sau viitoare femeie – acceptarea castrării primare conduce copilul, de ambele sexe, la valorizarea penisului ca formă frumoasă și dezirabilă. Această formă frumoasă a penisului se înscrie în continuitatea formei frumoase a sânelui. În cazul fetei, doar secundar și după reflecție ea va admite ca mai valabil pentru corpul ei să nu aibă penis pentru a face pipi: pentru că, pe de-o parte, ea poate face pipi (desigur, nu din picioare, dar poate face foarte bine); și pentru că, pe de altă parte, cercetând cu atenție în regiune, cu ideea că poate a avut unul, sau poate că îi va crește, a descoperit clitorisul, și că la urma urmei acesta îi oferă destule satisfacții; și apoi, învățând că

mama ei și femeile, făcute ca ea, sunt mulțumite, ajunge la concluzia că asta este condiția pentru a deveni mamă, pentru a avea copii (concepția nu poate fi încă gândită) și a fi pe placul tăticilor.

Atunci, merge și să nu ai penis! Se poate accepta această despicătură și acest bumb (vaginul și clitorisul), cum le numesc ele. Și apoi mai sunt și acești doi bumbi de pe piept. “Deci când vor deveni aceștia sâni pentru a alăpta bebelușii mei?”. Iată întrebarea unei fete. Care consolează imaginea corpului fetei, imagine inconștientă, și consolează în mod conștient fata pentru a-și accepta schema corporală. Ea acceptă mai ușor decât băiatul castrarea uro-genitală, adică renunțarea la plăcerea erotică prin obiectul excremental. Continența sfincteriană este urmată de sublimarea pulsionilor tactile în abilitate manuală, așa cum copilul vede la femeile pricepute din casă. Similar, plăcerea musculară motorie se deplasează mai rapid la fete decât la băieți, de la narcisismul peristaltismului erogen și manipularea corpului în regiunea vulvară, asupra plăcerii oferite de treburile pseudo-menajere de îngrijire a casei, a păpușilor, substitute ale copiilor, și a îngrijirii propriului corp, coafura aranjată, realizarea ei, pe scurt a cochetăriei, a griji pentru rochițele sale, atenția pentru pliuri, nasturi, buzunare, panglici, noduri....

Să observăm copiii de această vârstă care trec cu succes această perioadă. Certărețe, fetele neagă valoarea penisului băieților, fără să fie prea convinse de asta, mulțumite, atunci când pot să îi vadă “pe unde fac pipi”, să le admire “puterea” când se luptă, dar: “nu voi, ci noi, fetele, suntem cele care vom fi mămici, și care vom avea bebeluși”! De unde și jocul cu păpușile, jocul clasic al fetițelor, sau cel puțin considerat astfel, dar care este, de fapt, un joc erotic privind copilul-fetiș falic anal, cum este pentru băiat jocul cu mașinuțe: deplasare a obiectului parțial

excremențial asupra unui obiect-fetiș analo-uretral pe care îl conduce singur, pe care îl stăpânește și îl îndrăgește. La fel, jocurile cu arme corespund deplasării fetișismului obiectului parțial penian, când copilul acceptă controlul defecării. După cum vedem, fetița are jocuri prin care deplasează obiectul parțial anal și unde exersează maternitatea, iar băiețelul are jocuri prin care deplasează obiectul parțial anal și uretral (intern și extern – penisul) unde își exprimă virilitatea în devenire. Băiatul nu trăiește un sentiment de insatisfacție în fața acestei așa-zise superiorități a fetelor, care nu au penis, dar care vor avea copii, decât dacă nu este învățat că, în timp ce fetele cred că triumfă prin așa-zisa superioritate a aparenței în diferența dintre sexe, o femeie nu poate avea copii decât cu condiția ca un bărbat, tatăl copilului, să îi dea, prin unirea lor sexuală, posibilitatea de a-l concepe.

Acesta este momentul la care trebuie să i se facă cunoscut prin cuvinte că atât tatăl cât și mama sunt implicați și responsabili în fecunditate, adică în conceperea copilului. Orice copil de trei ani sau mai mult, când pune problema “La ce folosește sexul?”, trebuie să audă clar în ce constă fecunditatea umană, adică responsabilitatea umană a paternității și maternității în unirea dintre sexe. Asta este cât se poate de posibil, iar părinții care au dificultăți în a oferi aceste răspunsuri, o pot face după ce au discutat cu un psihanalist. Atunci când copilul nu își cunoaște genitorul, sau mai rar genitoarea, fie că este crescut de un părinte unic, fie cu ajutorul unei persoane înlocuitoare, este mult mai dificil părinților să răspundă. Dar cu toate acestea, este indispensabil.

A spune clar adevărul se traduce printr-o aluzie implicită sau, mai bine, explicită la unirea sexuală a genitorilor, act deliberat sau nu, în

cursul căruia copilul a fost conceput, adesea fără cunoașterea conștientă a dorinței sau a satisfacției genitorilor. Orice copil cunoaște în parte plăcerea sexuală și este sensibil la modul în care adulții, fără a numi, se referă, în același timp cu conceperea sa, la iubirea lor reciprocă, la plăcerea sau neplăcerea lor. Timpul scurs între concepție și naștere, care oferă importanță rolului mamei, oferă de asemenea părinților posibilitatea de a-i acorda copilului statutul de subiect. El este acela care, odată conceput, și-a asumat zi de zi partea sa în simbioza mamă-făt. Acest răspuns clar cu privire la concepție creează o deschidere a cuvintelor veridice ale adultului asupra plăcerii sexuale, care nu este neapărat întotdeauna în serviciul fecundității. Dacă acest adevăr nu este spus copiilor, aceștia, în inocența lor, își imaginează actul sexual ca strict funcțional, animalic, zoologic, "operațional". "Ați făcut asta de două ori" (dacă sunt doi copii). Și iată astfel indusă o neînțelegere totală și progresivă, pe măsură ce cresc, a trăirilor lor sentimentale și a dorințelor resimțite în corpul lor, la evocarea și/sau la întâlnirea celor pe care îi sau le doresc și iubesc.

Faptul că venirea pe lume a unui copil este o chestiune de dorință și plăcere reciprocă a subiecților care se caută, își vorbesc și, în întâlnirea concertată, au dorit să aibă ființa pe care au conceput-o, știind sau nu (sperând sau dorind să evite asta), toate acestea, spuse în cuvinte pe care copilul le consideră veridice, îi relevă umanizarea sexualității genitale, limbaj al vieții și nu doar un proces funcțional.

Filiația și parentalitatea responsabilă a acestui copil, despre care de asemenea trebuie să i se vorbească, oferă sensul fundamental al vieții sale așa cum a fost inaugurată: simplu, dificil, sau imposibil de asumat de către părinții lui. Și acest adevăr verbalizat îl umanizează definitiv, în raport cu ceea ce a putut vedea referitor la ritualurile de împerechere, la

maternitate la mamifere, la păsări, și ceea ce este la ei acasă relaționarea parentală. În general, nu se explică limpede copiilor fecundarea la animale. Dacă, în zilele noastre, nu se ocolește informarea asupra tehnologiei fecundării și nașterii, cel mai adesea aceasta se face prin cuvinte vagi: spre exemplu, împerecherea pentru inseminarea unui animal domestic este numită “măritiș”, rutul instinctiv și sezonier al animalelor este verbalizat în termeni de dorință și dragoste, ca și cum ar fi vorba despre oameni.

Fără o explicație verbală a responsabilității concepției și a creșterii sugarului, apoi a educației copilului, de către genitor sau un înlocuitor patern, genitoare sau înlocuitoarea maternă, copilul nu poate înțelege vocabularul parentalității, în special vocabularul relațional între adulții familiari și el. *Cunoașterea unirii sexuale îl face să înțeleagă sensul simbolic al cuvintelor parentalității corpului, al parentalității afective sau sufletești, și al parentalității sociale*, adică numirea printr-un patronim legal, înscris la starea civilă, la primărie, patronim pe care copilul îl va purta toată viața. diferențierea acestor accepțiuni ale termenului de parentalitate – accepțiunea paternă și maternă, carnală, afectivă, legală – deschide copilul spre inteligența relațiilor simbolice.

Mi se va spune că un copil între trei și patru ani nu înțelege nimic din toate acestea. Nu este deloc adevărat; el intuiește sensul, atunci când cuvintele fac referire la o realitate experimentată de el; cuvinte juste pentru adult, și resimțite ca juste de către el, sunt cele care îl construiesc ca ființă umană. El are nevoie să știe că tatăl lui, ca și el, a fost conceput prin unirea sexuală a unui bărbat cu bunica sa paternă, și că bărbatul care a dat numele său tatălui său este bunicul lui patern. Unchii și mătușile paterne au fost și ei concepuți de același bărbat, bunicul patern, le-a dat numele lui și s-a arătat responsabil de ei în fața Legii, prin

intermediul mamei lor, soția lui, care este pentru el bunica paternă. La fel, el are nevoie să știe că mama lui a fost concepută de bunica maternă, pe care o cunoaște, sau de alta despre care mama lui îi vorbește. Unchii și mătușile din partea mamei îi are pentru că aceștia sunt frații și surorile mamei sale, adică sunt născuți din aceeași mamă ca și mama lui, sau prin unirea sexuală a aceluiași bunic cu aceeași bunică. El înțelege atunci că unchii și mătușile lui sunt mai tineri sau mai în vârstă decât mama lui. El este nepotul sau nepoata lor, iar copiii lor îi sunt veri sau verișoare; și la fel și pe linie paternă. Și dacă, indiferent de motiv, nu are rude legale din partea unuia sau altuia dintre părinți, trebuie să i se dea explicația veridică. Această explicație a vocabularului rudeniei nu are sens dacă unirea sexuală nu este consemnată ca origine a nașterii și a filiației copilului, asumată de către cel care i-a dat numele, apoi l-a crescut sau nu.

Băiețelul – care se bucură deja în imaginea sa corporală de valoarea erotică peniană, de imaginea funcțională uretral-anală a producerii excrementelor, a masturbării, parțial sublimat asupra obiectelor ludice și utilitare controlabile, și care se investește narcisic ca băiat – este astfel trezit la conștiința nu doar a ce înseamnă plăcerea pe care o va avea în calitate de bărbat în unirea sexuală între iubiți, dar și în ce va consta valoarea sa de tovarăș, poate de soț, al unei femei pe care o va iubi; și în special a valorii procreative a tatălui său și a bunicului patern care, până atunci, nu era văzută decât în calitate de sateliți, de însoțitori, de complici, companionii, agreabili sau nu, ai mamei sau ai bunicii. Orice băiat care nu își cunoaște tatăl dorește fără încetare să afle cu cine l-a conceput mama lui. Am văzut mulți copii de mamă celibatară manifestând numeroase și diverse tulburări de comportament ca urmare a lipsei unui răspuns la întrebarea implicită sau indirect explicită cu

privire la tatăl lor: “N-ai nevoie să știi, nu suntem fericiți împreună ?”, “Nu-l ai pe bunicul, pe unchiul, pe bunica ?”. acestea sunt cuvintele pe care le aude un copil când pune întrebarea, aproape directă: “De ce ceilalți copii au un tătic ?”. Iată un copil metis, spre exemplu, cu părul aranjat ca un african, și a cărui mamă era blondă; cum i se plângea mamei lui despre întrebările prietenilor privind culoarea pielii sale, ea i-a răspuns: “Tu ești bronzat de când ai fost la munte, asta-i tot. – Și atunci de ce mă strigă toți “negru” ?” Mama n-a mai găsit altceva să-i răspundă decât: “Sunt prost crescuți, sunt nepoliticoși!”

Când acești copii nu sunt încă prea mari, între trei și cinci ani, și chiar puțin mai mult, și asta este problema lor, cea a genitudinii¹, ei pot fi repuși în ordinea unui comportament umanizant printr-un răspuns veridic din partea mamei lor. Uneori este necesar ca ea să discute cu un psihanalist pentru a înțelege ce se petrece, pentru a putea spune acest adevăr prin cuvintele cele mai simple. Asta este ceea ce copilul are nevoie să știe și, prin întrebare și răspuns, să înțeleagă. Și asta îi conferă bazele sănătoase pentru regăsirea a ceva ce eu nu știu să numesc altfel decât ordinea sa. Dar nu este indispensabilă consultarea unui psihanalist pentru asta. Orice mamă ar putea, dacă ar ști că este foarte important, să răspundă copilului său. În multe cazuri similare, nu am văzut decât mama. În anumite cazuri era inutil să amesteci o terță persoană, psihanalistul, în travaliul de informare umanizantă a copilului. Mama era suficientă din momentul în care își înțelesese propriile rezistențe. Dar adevărul cu privire la originea copilului poate fi spus și de către un bunic, de orice persoană care iubește copilul și care îi cunoaște istoria, putând astfel să-i povestească, cu respect pentru actul sexual din care provine, fără a-i acuza pe unul sau pe altul dintre genitorii lui. Este necesar să li

¹N.A.: Înțelegând prin asta atât potența fizică a procreării cât și asumarea responsabilității dorinței.

se povestească faptele reale și, dacă este posibil, să se aducă precizări asupra numelui de familie, asupra familiei genitorului, asupra motivului care i-a făcut să se unească, și apoi să se separe pe părinți. Această ființă umană, copilul, este el însuși la originea propriei vieți: dorința lui l-a făcut să se întrupeze, l-a făcut zi de zi să rămână în matrice, cu această femeie fericită sau întâmpinând dificultăți pentru a-l purta. Toate acestea, corpul lui le-a trăit, și deci totul poate fi spus pentru ca totul să fie umanizat, și nimic să nu rămână într-o pseudo-animalitate și organicitate, căci *nimic nu este doar organic la ființa umană, totul este în același timp simbolic*. Atunci când copiii află adevărul asupra actului sexual al părinților lor, care este originea vieții lor, se produce o înflorire a inteligenței lor, întărită prin cunoașterea filiației lor, și care le permite să dea sens sentimentelor avute față de mama lor, de tatăl lor și rudele acestora, dacă au șansa de a le avea. Dar este vorba, pentru mentalitatea copilului, de o dorință care nu este deocamdată decât verbal genitală. Responsabilitatea, acceptată sau evitată, a părinților săi, asumată parțial, total sau deloc aducându-l pe lume, asta, nu o poate încă înțelege și, dealtfel, nu există un discurs moral care să i se țină acum asupra faptelor reale ale istoriei sale. A fi tată sau mamă constituie pentru copil o reprezentare funcțională și fără îndoială erotică, dar pentru el sunt funcții ale zonelor erogene parțiale ale corpului, a căror presupusă plăcere este de ordinul celei procurate de masturbare, însoțită în plus de fantasme de fericire în doi, băiețelul cu mama lui sau o prințesă, fetița cu tatăl ei sau Prințul Fermecat, dar fără urmă de rivalitate. Nu este încă Oedipul. Faptul că nu înțelege în ce constă responsabilitatea și mutația narcisică pe care o implică maternitatea și paternitatea pentru părinții lui, nu este pentru el, în contradicție cu ceea ce crede el că a fost fericirea lor la nașterea lui: ei sunt fericiți că îl “au”,

și să joace în raport cu el “rolul” de tată și de mamă. Pentru el, arimat de propria viață, este de la sine înțeles că iubirea și bucuria sunt pereche cu “a avea” un copil; iar a avea un copil conferă în mintea lui o “putere discreționară”. Aceasta din urmă, pentru el, este perfect compatibilă cu afecțiunea pe care el le-o poartă când este mic, indiferent care este comportamentul părinților.

Dar, se va spune, dacă condițiile emoționale ale nașterii copilului au fost nefericite, sau chiar catastrofale, trebuie să i se spună ? Desigur, deoarece el a supraviețuit. Din moment ce copilul este acolo, după dificultățile suferite de mama sa, de tatăl său, de familie, de el însuși, este pentru că aceste dificultăți au fost compatibile cu supraviețuirea lui, deci dinamic pozitive pentru el, și ele fac parte din ceea ce trebuie spus prin cuvinte, felicitându-l pentru că a depășit toate acestea. Bunul cel mai prețios este viața, iar el este în viață. A se asuma pe sine însuși se face prin cuvintele altuia care oferă sens și forță dorinței, prin adevărul spus asupra dificultăților pe care le-a întâmpinat.

Dar, vor mai spune din nou atâția părinți, dacă ei, copiii, știu așa-zisul secret al conceperii lor, se vor juca fără încetare cu sexul lor sau vor povesti oricui adevărul unei filiații ignorate de persoanele din anturaj. Acestea sunt gânduri de adult și nu sunt deloc adevărate. Se întâmplă exact contrariul. Copilul, liniștit asupra problemelor pe care și le pusese, intră într-o perioadă de inteligență a relației triumphiulare și a vieții în ansamblul său, care îl conduce spre complexul lui Oedip. Iar acesta nu constă, cum pot să creadă părinții, în a se juca fără încetare cu propriul sex.

Alți părinți spun: “Dacă îi explic asta copilului meu, va spune asta altor copii, și ce se va crede despre mine ?”. Mereu această problemă a părinților care cred că nu este bine ca un copil să cunoască originea vieții

sale în dorința și dragostea părinților săi! Din moment ce el există, reprezintă o unire sexuală, și de ce nu ar avea dreptul să cunoască asta prin cuvinte, având în vedere că acest adevăr l-a construit așa cum este ? “Și dacă se duce la școală și povestește...”.

Să vorbim atunci despre *școala la trei ani și rolul său*. În funcționarea sa, îngrijirea igienică pe care copilul trebuie să învețe să o cunoască pentru a se putea îngriji singur, ar putea fi învățată în cursul orelor, în anii mai mari de grădiniță, apoi reluată în clasele primare. La fel ar fi și în ce privește sexul masculin și feminin, și rolul dorinței asumate, conform legilor: fără însă a neglija existența dorințelor despre care copiii vorbesc, care nu se încadrează în Lege, pe care și unii dintre adulți și le realizează și care îi fac să cadă sub incidența Legii, care îi trimite la închisoare: dorințele interzise de canibalism, de a ucide, de a fura, de a vătăma, exhibiționismul, violul, tocmai acestea sunt interdicțiile ce dublează castrarea orală și cea anală, pe care acești adulți le-au transgresat. Școala trebuie să îi învețe pe copii să discrimineze între trebuințe, care sunt irepresibile, și dorințe, care sunt controlabile, și că această distincție specifică ființele umane în raport cu animalele. *Viața socială a oamenilor implică stăpânirea dorințelor conform Legii, aceeași pentru toți; și, începând de la trei, patru ani, că nu este posibilă căsătoria cu tatăl sau cu mama, între frați și surori, toate acestea se pot spune foarte bine la școală, în timp ce copiii se joacă și continuă să fantasmeze, căci complexul Oedip se trăiește și se rezolvă în fantasme, susținut de cunoașterea conștientă a interdicției sale în realitate. Singura lege comună întregii specii umane, despre care școala nu vorbește niciodată, este interdicția incestului, homosexual și heterosexual. Ar trebui învățați copiii la școală că această interdicție se aplică atât dorinței lor față de*

părinți cât și părinților față de ei, ca și interdicția raporturilor sexuale în fratrie.

Toate aceste legi privind sexualitatea genitală, adică regulile de validare și invalidare a căsătoriei și cele privind recunoașterea legală a copiilor născuți în afara căsătoriei, ca și în ceea ce privește divorțul, custodia copiilor, pensia alimentară, toate aceste lucruri despre care aud adesea vorbindu-se sau care îi privesc direct, se supun unor legi diferite în funcție de țară. La școală, copiii ar trebui puși la curent cu toate acestea în momentul în care acestea îi interesează, adică între cinci și opt ani.

Și apoi, în zilele noastre, există în Franța problema pusă de sărbătorirea Zilei Mamei și a Zilei Tatălui. Câte orori nu trebuie să îndure copiii, cu ocazia acestor sărbători! Copiii au pentru mama și tatăl lor sentimente intime care nu pot absolut să coincidă cu dulcegăriile care le sunt spuse în clasă pe acest subiect. “Mamă dragă”, Dumnezeu știe că aceste cuvinte, în anumite familii, sunt în afara oricărei chestiuni (pentru că mama este bolnavă, este deprimată, sau plecată, și-a abandonat căminul, este moartă sau... mai știu eu ce altceva): ce fac toți acești bieți copii cu această Zi a Mamei care nu face decât să modularizeze problema, când de fapt, cu această ocazie și pregătind-o, ceea ce ar fi putut fi o sărbătoare pentru copil, a dorinței de a fi născut din unirea sexuală a părinților săi, care a avut un sens, și pe care îl va avea întotdeauna, sensul dorinței sale de a trăi care îl unește cu cele două ascendențe prin intermediul celor care l-au conceput. Anumiți copii spun în clasă: “Dar eu am trei tați. – Este adevărat, poate spune educatoarea, există persoane care au trei tați, dar fiecare dintre noi are un singur tată biologic și o singură mamă biologică. Pot fi și treizeci și șase de tătici, dar aceștia reprezintă compania mamei; ei se pot schimba, dar fiecare dintre

noi are un singur tată, care a dat germenul vieții mamei noastre care ne-a purtat luni de zile înainte de a ne naște. Toți am fost concepuți de către tatăl nostru împreună cu mama noastră, în cursul unirii lor sexuale. Anumiți părinți se iubesc mult timp sau chiar toată viața, alții se separă sau divorțează, dar asta nu schimbă relația lor de rudenie cu copilul.

Iată care ar trebui să fie învățăturile școlii, dacă ea are scop educativ. Adevărul ar putea fi spus tuturor copiilor. În zilele noastre, toți copiii, aud vorbindu-se la radio, la televizor, despre legile privind avortul. Le aud pe mamele lor vorbind despre pilulă, despre mijloacele anticoncepționale. De ce să nu poată ei să pună aceste întrebări ? Și de ce educatoarea sau educatorul nu le-ar răspunde ? În mod natural, cum ar trebui să se întâmple și în familie. Și atunci vocabularul înrudirii ar putea să capete un sens. Ce este aceea o mamă, ce este un tată ? Ce este un unchi, o mătușă, un bunic, o bunică ? Cum pot acestea fi explicate, dacă nu este informat copilul asupra genitudinii și a actului sexual care face ca predecesorii săi să fie părinții lui, iar el să fie punctul focal al întâlnirii între două ascendențe care, prin el, probabil se vor continua ?

Reprezentarea tip a unui arbore genealogic la școală ar fi deja foarte interesantă pentru toți, și i-ar invita pe fiecare să-l completeze cu tatăl său, cu mama, cu frații și cu surorile mai mari, dacă are, cu bunicii săi. Se dau adesea copiilor cărticele oribile, cu desene pe care să le coloreze. De ce nu li se dă copiilor, în anii de grădiniță, schema unui arbore genealogic ? Cei care provin din familii din regiuni diferite, sau din țări diferite, ar fi foarte interesați să îi audă pe părinții lor vorbind, și educatorul vorbind cu ei, despre obiceiurile diferite ale bunicilor și rudelor lor colaterale, în funcție de regiunile din care provin. Dacă sunt de etnii diferite, și această situație este din ce în ce mai frecventă în școlile franceze datorită emigrației, să fie ajutați să devină conștienți de

asta privind harta geografică și vorbind despre tradițiile, obiceiurile, climatul familiilor din care provin; familiile pot fi diferite, de partea tatălui și de partea mamei, când s-au cunoscut în Franța: toate acestea, pentru mine, reprezintă datoria școlii, de când știm, cu ajutorul psihanalizei, că *modul în care adultul credibil răspunde întrebărilor copilului, explicit apărute între trei și cinci ani, determină sau nu deschiderea spre o inteligență umană, adică vreau să spun spre o inteligență legată de legea socială*. Înainte de asta, inteligența copilului recurge la tot felul de vicleșuguri, necunoscând Legea valabilă pentru toți.

Atunci când nu i s-a răspuns la întrebările asupra apariției și vieții lui, copilul nu mai pune întrebări, cel puțin în familie. Trebuie puse din nou când ajunge la școală, pentru a le clarifica, a-i răspunde la ele și a face din el nu un individ anonim al speciei umane, ci un subiect căruia i se oferă responsabilitatea propriei istorii și dorințe, în același timp fiind recunoscută dorința lui cu scopuri îndepărtate masculine și feminine, “când o să fi mare”, cu legile acestei dorințe în societățile umane, și în special în aceea din care face parte.

Dacă vorbesc despre rolul școlii în informarea și educarea privind originea și sexualitatea copiilor, este deoarece copiii intră din ce în ce mai timpuriu în viața socială, la grădiniță, apoi la școală, și pentru că, acolo, tot ceea ce nu s-a putut realiza în familie poate fi remediat. Ori noi vedem bieții copii venind fără să știe măcar ai cui copii sunt, sau cum, de către cine, pentru cine existența și supraviețuirea lor are un sens, fără a cunoaște măcar sensul cuvintelor pe care le folosesc: bunic, bunică, mamă, tată, frate, soră, unchi etc. Este rolul școlii de a le oferi sensul acestui vocabular, și *educația sexuală constă în cele din urmă în a explicita vocabularul înrudirii*. De la Freud înapoi, știm că în stadiile pregenitale, adică înainte de a ajunge la castrarea primară reprezentată

de descoperirea celor două sexe, se creează premisele psihozelor; și că răspunsul la problema sexualității pentru fiecare copil este unul dintre cele mai importante pentru ca el să poată iubi, îngriji și respecta propriul corp, să iubească viața sa, să aibă grijă de el în cadrul familiei care îl crește, fie că este a lui sau nu.

Copilul trăiește fiecare etapă a vieții sale conform cuvintelor care îi explicitează limpede evenimentele. Fiecare etapă este, în plus, trăită în funcție de modul în care etapa precedentă a fost trăită și depășită. Copiii din ziua de azi, în special din orașe, sunt atât de puțin crescuți de părinții lor încât acest rol educativ revine din ce în ce mai mult cadrelor didactice. Dealtfel, Învățământul Public n-a devenit Educație Națională ?

Castrarea primară, adică descoperirea de către copil a propriului sex și a faptului că aparține doar acestui sex și ce înseamnă asta pentru viitor, poate fi complet compromisă în ce privește efectele sale simboligene, datorită absenței informațiilor, a persiflărilor, a contrariilor, ce însoțesc răspunsurile sau reacțiile adulților la întrebările puse de copil asupra a ceea ce a observat, a auzit spunându-se, și a simțit.

La școală, toate întrebările copiilor ar trebui să fie valabile. Multe școli au înțeles asta, ajutând copiii să observe ființele vii și să le îngrijească: viața plantelor, creșterea cerealelor, îngrijirea animalelor mici asupra cărora își asumă responsabilitatea la ore. Toate acestea sunt foarte bune, dar nu constituie o educație asupra propriei vieți, suficiente pentru a o cunoaște și înțelege. Pentru un copil, când a descoperit diferența între sexe și când îi este explicată, este extraordinar faptul că este pentru prima oară când întâlnește o lege care nu depinde nici de părinții lui nici de adulți, o lege care este un fapt al naturii și care vine, pentru unii, să bulverseze lumea. Asta are un efect simboligen de

valorizare a propriei persoane, dar care poate să aibă și efecte contradictorii. În acest caz, este important ca școala să poată ajuta copilul să refacă handicapul care marchează sexul său după spusele lui, sau valorile inoculate în familie. Acest copil, uneori el însuși, băiat sau fată, ar vrea să aibă celălalt sex pentru motive pe care le cunoaște și le-ar putea spune, și nu ezită să le spună atunci când cineva are răbdare să îl asculte.

Uneori, un astfel de copil, fată sau băiat, și-ar dori să aibă celălalt sex pentru motive pe care le știe și le-ar putea spune, și nu se jenează să le spună cuiva care are răbdare să-l asculte. Pe măsură ce reflectez mai mult la problema prevenției psihozei la copiii încă sănătoși în comportamente către vârsta de doi ani, și a nevrozelor pentru cei care dezvoltă dificultăți începând cu vârsta școlară, cu atât mai mult cred că rolul informativ și educativ al școlii relativ la problemele legate de corpul și sexul copiilor nu este corespunzător asumat, acum când copiii frecventează tot mai timpuriu societatea, au din ce în ce mai rar familii extinse, și au tot mai puțin timp pentru a vorbi cu părinții lor. Pe de altă parte, tot ceea ce aud și văd în *mass-media*, la televizor, se adaugă la confuzia a ceea ce simt: sentimente pasionale ce generează conduite ucigașe, relații de iubire în cuplu exhibiționiste. Toate acestea, privind relațiile dintre părinți și propria lor existență, adaugă imagini problemelor pe care și le pun. Școala trebuie să se schimbe, școala trebuie să răspundă printr-un vocabular precis tuturor întrebărilor copilului, și mai ales: „De ce cutare copil poartă numele de fată al mamei sale, sau numele tatălui biologic, care nu este același cu cel al mamei sau al unuia dintre frații lui, sau pe cel al unuia dintre iubiții mamei, devenit soțul acesteia, care l-a recunoscut dar care nu este tatăl lui?”. Toate acestea ar trebui explicitate la școală, din moment ce la școală descoperă toate

acestea. Câți copii nu au aud pentru prima oară, când se face prezența, un nume pe care nu-l știau, și care este totuși cel al stării lor civile¹!

COMPLEXUL LUI OEDIP ȘI CASTRAREA GENITALĂ OEDIPIANĂ (INTERDICȚIA INCESTULUI)

Perioada care urmează momentului în care copiii au descoperit apartenența lor la un anumit sex este perioada în care intră în ceea ce psihanaliza numește complexul lui Oedip¹. Din momentul în care copilul dobândește cunoștința apartenenței definitive la un singur sex, imaginea sa corporală se schimbă; nu mai este inconștientă, ci este conștient cea care trebuie să se acordeze în realitate cu un corp care va fi mai târziu

¹ Dorința de a ști mai multe cu privire la propria origine prin răspunsuri verbale veridice din partea celor responsabili pentru supraviețuirea sa (părinții tutelari), este semn de inteligență din partea copilului. Ridiculizarea acestei dorințe, ocolirea unui răspuns, interzicerea chestionării ca fiind necuviincioasă, sau înșelarea copilului răspunzându-i în termeni de funcționare fiziologică vorbind despre o femeie care naște, înseamnă a prosti bărbatul sau femeia în devenire care este copilul ce pune întrebări privind viața sa, asupra căreia – în ochii lui – adulții dețin secretul. Dorința de împreunare carnală între un bărbat și o femeie, genitorii lui, fie că au fost sau nu pregătiți să își asume urmările, viața unei noi făpturi umane concepute prin unirea lor sexuală, toate acestea trebuie spuse copilului care își chestionează mama, tatăl, sau orice alt adult, cu privire la originea sa. Alianța triunghiulară a dorinței tatălui, a mamei și a copilului – băiat sau fată – trebuie semnificată prin cuvinte de către adult, relevând astfel copilului propria sa contribuție prin dorință: pentru a fi conceput, apoi pentru a se naște, și după aceea pentru a supraviețui.

¹ N.A.: Cf. capitolului referitor la complexul Oedip din *Au jeu du désir*, op. cit.

cel al unei femei sau al unui bărbat. În ce-l privește pe subiect, și dorința sa cu privire la acest viitor, este o dorință de identificare cu persoana pe care o iubește cel mai mult în acest moment al vieții sale. Și din acest motiv este atât de importantă, prin funcția sa – asumată sau nu – de inițiator în Lege, după cum sper că am arătat în detaliu, de răspunde copilului cu privire la rolul tatălui în conceperea sa, apoi la nașterea sa: rol conform naturii în împreunarea sexuală, rol conform Legii în recunoașterea copilului la starea civilă, și rol afectiv în îngrijirea copilului. Tatăl i-a dat sau nu numele său, a ajutat-o sau nu pe mamă să să-l crească. Copilul poate sau nu să conteze pe el pentru a fi îndrumat, pentru a-l ajuta să devină un bărbat sau o femeie adultă.

În absența tatălui biologic, un alt bărbat, tovarăș al mamei, poate să-i servească drept părinte tutelar. Începând cu intrarea în Oedip, se dezvoltă la copil o viziune de sine în lume în care viața imaginară este dominată de relația sa actuală cu cei doi părinți, fiind legată de proiectul – foarte prețuit – viitorului său de adult, în funcție de sexul său, seducător și reușit. Oedipul poate fi în mod sănătos conflictual, sau conflictual în mod patologic datorită nefericirii apartenenței la sexul său. Asta se poate întâmpla atunci când mama nu a putut sau nu a vrut să spună copilului, fată sau băiat, adevărul referitor la filiație. Sau se mai poate întâmpla atunci când disputele permanente dintre părinți obligă copilul să sufere pentru mama sa datorită atitudinii tatălui, să-l judece defavorabil pe tatăl său, sau invers. Se va spune: ce se poate schimba în viața unui copil care are neșansa de a aparține unui cuplu certăreț, de a fi crescut de un bărbat sau o femeie celibatară, sau de părinți divorțați, etc.? Se pot face multe, punând în cuvinte adecvate situația de fapt, și ajutând copilul să spună ce crede că îl culpabilizează când îi aude sau când se gândește; căci un copil gândește întotdeauna lucruri pozitive

față de mama și tatăl său, chiar dacă gândește și lucruri negative, și dacă au dovezi vizibile ale neînțelegerii lor și suferă din pricina atitudinii educative, uneori teribil de suportat, a unora dintre părinți. Copiii lor găsesc întotdeauna cu ce să-i scuze. Este important, din moment ce copilul trăiește, să fie susținut, ajutat să își asume propria responsabilitate și să vorbească fără rușine despre ceea ce se întâmplă. Nu este nici ușor, nici agreabil. Părinții lui îi fac probleme; dar pentru a putea să continue să se dezvolte în ordinea genitudinii sale, trebuie să fie susținut, în efortul de a-și păstra încrederea în sine ca fiu sau fiică a lor. Este ceea ce eu numesc în psihanaliză „a susține narcisismul copilului”, narcisismul primar, dorința de a trăi, și narcisismul secundar, interesul pentru el însuși, fiind, și în curs de a deveni adult cu sexul pe care îl are: fie preluând modelul persoanelor pe care le cunoaște, fie știind că, și cu modelele pe care nu dorește să le imite, există în el dorința de a căuta un model pentru a deveni adult cu sexul pe care îl are.

Să presupunem că un copil se află în condițiile unei suficiente înțelegeri în cadrul cuplului parental pentru a-și continua evoluția. Este o diferență între fată și băiat în acest moment. Băiatul vrea să se identifice cu tatăl lui, ca de altfel și fetița. Fiecare dintre ei dorește să fie ca ambii părinți. Dar băiatul, care are inițiativă sexuală datorită intuiției virile, hotărăște că vrea să o ia de soție pe Mama. Fata, de asemenea, în momentul în care va intra în Oedip, vrea să se mărite cu mama ei. Pentru că ea încă mai crede că mama face copii pe cale digestivă și că, dacă este iubită de mama ei, aceasta îi va dăruia, total sau parțial, ceea ce soțul ei i-a dăruit, adică ce îi trebuie pentru a avea copii; pentru ea, în fantezie, concepția și nașterea sunt lucruri absolut feminine și au ceva magic. Asta dorește să primească de la adultul iubit, bărbat sau femeie, ceea ce-i trebuie pentru a face un bebeluș anal. Tata, dacă locuiesc

împreună acasă, oricum, este și va fi tatăl, al ei și al copiilor ei. Băiatul intră mult mai direct în Oedip. Dacă îl prețuiește pe tatăl lui și simte că și mama lui face asta, este mândru de tatăl lui, vrea să devină la fel ca el, caută să se identifice total cu el și, natural, să aibă prerogativele pe care tatăl lui le are în intimitate cu mama lui. Aici, *tatăl poate și trebuie să aplice fiului său ceea ce noi, în psihanaliză, numim castrare*; să-i spună: „niciodată nu este posibil ca un fiu să își iubească mama așa cum o face alt bărbat. Nu pentru că tu ești mic și eu sunt mare, ci pentru că tu ești fiul ei și niciodată un fiu și mama lui nu pot să se împreuneze sexual și să aibă copii”.

Băiatul

Ce imagine corporală se află în joc la copilul care intră în Oedip ? Să vorbim despre băiat. Pulsunile genitale active, care așa cum am văzut își au rădăcinile în uretral, rămân pulsuni parțiale peniene, cu orientare centrifugă în direcția obiectului dorinței. Aceste pulsuni, copilul le transpune asupra obiectelor parțiale reprezentând ele însele imagini parțiale ale corpului său, penisul în particular, care este deplasat asupra tuturor obiectelor percutante, armele destinate atacului, agresiunea penetrantă, în jocurile balistice, în acțiunile sadice, distructive, urmărirea fetelor, așa-zis pentru a le omorî. El proiectează, e cazul să precizăm, fie dorința de a lansa un lichid ucigător (excrementele sunt percepute ca dăunătoare, fiind eliminate de corp), fie dorința de a lansa ceva care produce bebeluși, când știe că asta se va întâmpla la un moment dat în viață, știe asta din spusele adulților sau de la colegii mai mari. Această alternativă nu este cu nimic contradictorie. Copiii care se joacă de-a

omorâtul vor cu orice preț să fie înviați imediat după aceea. „Ziceam că”, „ne facem că”; pulsuniile, în fantasme, nu sunt „în realitate”¹. Și apoi, aud despre nașterea unui copil: de unde vine el ? Și moartea ? Ea atinge persoane din anturajul copilului. Unde ne duce ? Viața și moartea, constituie problema cea mai importantă pentru copil, când se află în plină perioadă oedipiană. Atunci renunță la jocurile falice agresive, sau cel puțin la cele care nu sunt reglementate în jocurile cvasi-sociale. Și asta se întâmplă grație interdicției incestului, care trebuie pusă și în raport cu frații și surorile, adică atât homosexual cât și heterosexual. Băieții transpun agresiunea peniană de tip centrifug, inconștient sau preconștient dorită, asupra activității manuale, intelectuale, a întregului corp, ludic și constructiv. Prin cuvintele tatălui și exemplele oferite de el de respect față de femei, de soția și fiicele lui, băiatul realizează diferența între dorința lui uretral-anală de a lua în stăpânire corpul altuia, de a-l lovi agresiv pentru a se simți viril (asemănător cu rutul la animale) și faptul de a da viață într-o zi, prin alegerea venită din iubirea asociată dorinței; prin implicarea simțului responsabilității unul față de celălalt, care-i unește pe cei doi amanți, apoi părinți, cei care au adus pe lume un copil și care se angajează, fiecare dintre ei, față de acest copil, să îl îndrume până la vârsta majoratului. *Toate acestea, spuse fiului de către tată, reprezintă inițierea fiului în viața umană. Aceasta este castrarea oedipiană. „Îți este interzisă mama ta, pentru că ea este soția mea, și ea te-a adus pe lume. Și aceste două lucruri sunt importante. Surorile tale îți sunt de asemenea interzise sexual, ca și mama ta”*. Eu nu sunt înșurat nici cu mama mea, care este bunica ta paternă, nici cu mătușile tale, care sunt surorile mele. Mama ta nu este măritată nici cu tatăl ei, bunicul tău matern, nici cu unul din frații ei, etc².”

¹ N.A.: Nu sunt „de-adevăratelea”.

² N.A.: Asta este foarte important de spus și de repetat copilului unei mame celibatate, al cărui nume poate părea, prin comparație cu cele ale altor copii, ca fiind acela al tatălui ei.

În acest fel, copilul va auzi ceea ce îl va introduce în ordinea umanizării genitale. În această privință, școala ar avea de asemenea un rol de îndeplinit, vorbind despre diferența între pulsiunea genitală umană, legată de dragoste, și rutul fecundant al animalelor, care se supune unui instinct orb de unire a masculului și femelei, fără dragoste, fără simțul responsabilității și angajării, chiar dacă anumite animale oferă protecție puilor un timp după împerechere asigurându-le hrana, până ce aceștia învață să și-o găsească singuri.

Carența tatălui, inapt să efectueze castrarea. Dacă tatăl, sau altcineva, nu face această educație în stăpânirea dorinței, interzicând incestul, băiatul poate rămâne toată viața cu ideea unei alegeri exclusiv narcisice a obiectului, care probabil nu va fi sora sau mama lui, dar care va fi destinat exclusiv plăcerilor parțiale genitale: obiect ales eventual pentru a fi ținut dependent de el prin intimidare și violență. Supunerea tatălui față de legea respectului, a non-agresiunii consoartei sale, mama copilului, relevă acestuia faptul că viața relațională a adulților, nu este de tip anal-uretral, cum își imagina el pornind de la modul său de a simți și conform narcisismului infantil, ci de un alt tip decât cel pe care îl dorește la vârsta lui. De unde și rolul perturbator al unui tată violent, sau ca efect al absenței totale a tatălui. Cei care sunt agresivi, odioși în viața de familie, sau bețivii, care atunci când vin acasă își bat nevestele, cei care sunt iresponsabili și nu vorbesc cu copiii lor, nici unii dintre aceștia nu formează copiii din punct de vedere al dezvoltării afective. La fel, bărbații care nu aduc nici o bucurie familiei lor, care sunt surprinși de copii lor pregătindu-se să o posede în mod violent pe mama lor, sunt patogeni, pentru că băiețelii îi admiră totuși. Sunt masculi ce par de o potență

fantastică, și care sunt, pentru el, în mai mare măsură modele animalice decât umane. Astfel de tați, în complicitate cu supunerea soției, dau copiilor lor tocmai exemplul comportamentelor masculine iresponsabile. Comportamentul lor „viril” pare copiilor, când sunt mici, magic, am putea spune: narcisic, oral, anal, fascinant. Asemănător cu al balaurilor din povești, sau la monștrii mitologici. Revendicarea dominării, sau disprețul băiatului față de fată¹, care face momentan, pentru el, mai mult sau mai puțin parte din dezvoltarea normală începând cu castrarea primară până la sfârșitul oedipului, este dată ca exemplu în acest caz prin comportamentul tatălui față de mamă.

Dacă tatăl continuă să facă singur legea în casă, prin registrul pulsioniilor sale orale, anale și uretrale, satisfăcute prin etilism sau comportament paranoic, faptul că băiatul vede bărbatul stăpânul absolut al femeii înfricoșate, făcându-i din timp în timp copii, confirmă, băiatului care îi poartă numele, că prin pulsioniile uretral-anale bărbatul este cetățean valoros în societate. Atunci crește sensibilitatea copilului la homosexualitate: fie homosexualitatea pasivă, prin identificarea cu mama depresivă, uneori, dar valoroasă, fiind singurul protector al copiilor în fața tatălui; fie homosexualitatea activă, structurată în relația cu tatăl, al cărui exemplu îl împinge să creadă că asta înseamnă, a deveni bărbat în adevăratul sens al cuvântului. Astfel se construiește acest tip de bărbați, cu comportament paranoic, violatori ai femeilor și regulamentelor, de îndată ce dorința lor impulsivă și irepresibilă este câtuși de puțin contrariată. Sunt adulți care, în copilăria lor, nu s-au instalat niciodată complet în Oedip, sau care n-au primit niciodată această castrare din partea tatălui lor. Au rămas indivizi de sex masculin, incomplet umanizați, mânați mai curând de pulsioniile lor decât

¹ N.A.: Această tendință de dominare și dispreț, se regăsește și la copiii de celălalt sex – cel puțin este frecventă între frați și surori (manieră curentă de a sublinia refularea pulsioniilor incestuoase).

controlându-le, vorbind, certându-se, făcând legea, a lor, deseori inteligenți, logici și – cum poate vedea copilul la cafenea – apreciați de camarazii lor. De fapt, ei sunt, în societate, modele de viață afectivă homosexuală; iar acasă, în relația cu soția lor, animale mânate de rut. Femeile care sunt obligate să accepte o astfel de situație, evident, sunt și ele născute și provin din familii cu situații dificile în copilăria lor. Aici, rolul adulților din anturaj, de la școală, rolul medicilor care cunosc copiii, este foarte important: fără a-i separa de mediul familial, trebuie să li se permită să înțeleagă lipsa de educație care se află la originea dificultăților tatălui. Nu îl vor iubi mai puțin, dar va fi mai puțin nociv ca model de identificare. În plus, astfel de tați foarte adesea au fost, la începutul vieții lor, extrem de îndrăgostiți de soția lor, dar atât în calitate de fiu cât și de iubit; sunt bărbați al căror Oedip s-a petrecut foarte prost, și care pe, adesea, îl retrăiesc prin gelozia la sunt constrânși în raport cu afecțiunea și interesul pe care soția lor îl poartă copiilor lor, în special față de băieți. Un medic având cunoștință de psihanaliză, și știind ce înseamnă o astfel de viață de familie, poate foarte bine să aplice, el, copilului, interdicția incestului și să-i spună că nu mai poate asta, nici chiar pentru a o consola, pentru a o alina pe mama lui când o vede tristă din cauza tatălui lui – nu mai are vârsta pentru a face asta, el trebuie să învețe bine la școală, să-i onoreze pe mama și pe tatăl lui, și nu să se poarte ca un partener exclusiv al mamei. Tatăl lui nu a fost întotdeauna așa cum îl vede el acasă și, de altfel, mama poate să spună asta medicului în prezența copilului. Tatăl a ajuns în această situație cel mai adesea din pricina depresiei, a surmenajului, a dificultăților datorate unei vieți materiale dificile. Toate acestea ajută mult copilul să relativizeze dramele la care asistă; și, din altă perspectivă, sunt ajutați și părinții prin intermediul copilului. Atunci când un băiat atinge un nivel oedipian

imposibil din cauza unui tată patogen, travaliul constă în a-l face să înțeleagă că va învăța mai bine la școală, îi va fi mai bine, dacă părăsește familia și cere, el însuși, să fie plasat în pensiune, dacă este posibil economic, sau cu ajutorul societății. Dar cererea trebuie să vină din partea copilului. Cu puține excepții, nu din cauza dificultății situației, copilul trebuie să fie separat de familie. Trebuie așteptat ca cererea să fie formulată de copilul însuși. Oedipul trebuie să fie rezolvat în familie.

Fetița

Să discutăm acum despre Oedipul la fată, despre care aş spune că ea este la început homosexuală cât și heterosexuală, din moment ce fetița intră în viața genitală cu scopul de a seduce pe cineva care să o facă mamă ca pe mama sa. Pentru ea, care se raportează la falus, bărbații au penisul, femeile au copii, în mod clar. Dorința sa de identificare cu mama, conduce fetița, dacă cuplul parental se înțelege, să dorească prerogativele pe care tatăl ei le recunoaște mamei sale. Dar ea nu poate intra în Oedip decât cu condiția să încerce să transgreseze interdicția incestului, făcându-l pe tată să cadă în capcana seducției sale. Fetița nu are pulsionile active centrifuge peniene pe care le are băiatul. În raport cu falusul, pulsionile sale sunt centripete. Ea atrage spre ea. Ea caută obiectul care reprezintă pentru ea potența și îl vrea doar pentru ea. În fantasmă, transgresarea interdicției incestului de către tatăl sau fratele ei dă valoare persoanei sale și filiației. A fi posedată, a fi penetrată așa cum o face Tata cu Mama, adică supusă cu forța acestei puteri seducătoare, iată ce explică visele de urmărire, de supunere și viol de

către un bărbat căruia nu i se vede chipul dar care are unele trăsături ale tatălui sau ale unuia din frații ei. În realitate, dorința ei este să placă.

Asta o face să-și dezvolte calități feminine care le poate utiliza în reușita socială: să își învețe bine lecțiile, să își facă temele corect, să ia note bune, și să dezvolte calități feminine utile în casă, să facă curățenie, să spele vasele, toate activitățile care vede că le fac adulții, atât mama cât și tata, pe care le va dezvolta pentru a plăcea ambilor părinți, dar și mai mult tatălui, pentru ca el să o considere la fel de valoroasă ca și mama ei și, de ce nu, chiar mai valoroasă. În consecință, atitudinea „perversă” a fetițelor este mai manifestă și mai vizibilă decât a băieților, în cursul oedipului. Ele sunt „perverse” în sensul de seducătoare, pentru a-l face pe celălalt să încalce legea, din momentul în care aceasta le-a fost enunțată. Din acest motiv este important ca legea să fie clar enunțată. „Dacă îi plac cu adevărat, dacă sunt mai valoroasă decât Mama, va vedea că eu îl înțeleg mai bine, eu îi voi fi o parteneră mai bună”; la care se adaugă faptul că această exprimare a dorințelor față de tată iau adesea o turnură mincinoasă, răutăcioasă, calomniatoare, mai mult sau mai puțin cusută cu ață albă față de mamă. Astfel, când tata se întoarce acasă, îi spune: „Ah, știi, mama este plecată, și nu știu unde este, și nici dacă se va întoarce acasă pentru cină”. Alte fetițe fantasmează până la mitomanie, că au plăcut unor bărbați care au întreprins acțiuni sexuale față de ele, fantasme pe care nu le verbalizează niciodată față de mamă: ele sunt menite să îl facă pe tată gelos, și să-l provoace să procedeze la fel, la fel dacă nu mai bine decât presupușii bărbați despre care spun că au reușit să-i seducă. Atitudinile perverse ale fetițelor sunt, în general, mai mult verbalizate decât cele ale băieților, la aceștia fiind în mai mare măsură trăite decât verbalizate. Știm bine, fetele au limba foarte ascuțită, și foarte șirete în a-și atinge

scopurile (sau stăpânite de o „foame”, întotdeauna mai mult sau mai puțin orală în genitalitatea lor).

Aceasta se datorează faptului că *fetițele au descoperit că puterea lor de seducție ține de acceptarea lor de a nu avea penis și de dorința lor ca altcineva să li-l ofere: nu pentru a avea penis, ci pentru a fi stăpâna celui care îl are și poate să le satisfacă*. Ce țintă ar putea fi mai bună decât tatăl lor, sau amantul mamei, cel care o satisface pe mama lor ? Cum se poate face diferența între aceste fantasme, pe care fetițele le povestesc, și realitate? Citim constant în ziare istorii de seducție sexuală și le întâlnim frecvent în consultație. Cum să discriminăm adevărul de fals ? Este foarte simplu. Este o mare diferență între modul în care descrie, cu detalii realiste, o fetiță care a fost cu adevărat obiectul unei seducții, și cel al mitomanei. Din păcate, aceste fantasme sunt înșelătoare pentru adulți conduc la urmări sociale traumatizante pentru toți; și toți psihanaliztii au avut în tratament femei ale căror fantasme oedipiene verbalizate au fost investite cu credibilitate de către anturaj, bulversându-le și ruinându-le viața. Sau, dimpotrivă, copii care, supuși datorită seducției imprudente abuzului unui bărbat din familie sau din afara acesteia, nu au putut vorbi la timp, pentru că se simțeau atât vinovați cât și mândri de a fi stârnit atenția unui adult. Din nou, cred că *rolul școlii ar putea fi foarte important pentru a oferi copiilor legea interdicției relațiilor sexuale între adulți și copii*, pentru ca realitatea să fie distinctă, pentru copil, de fantasmele sale și ca, dacă copilul este supus realmente unei situații atât de tulburătoare, să știe să spună adultului: „Dar e interzis”; în general, ei nu au cuvinte pentru a se apăra de avansurile perverse, pentru că nu li s-a vorbit niciodată despre asta înainte de o experiență care îi găsește complet nepregătiți.

Enunțarea prohibiției incestului îl face pe băiat să iasă din Oedip, în timp ce pe fată o face să intre în Oedip, este saltul în limbaj și în sublimările orale și anale de a spune și a face, prin care să poată să transgreseze interdicția sau mai degrabă de a-l face pe adult să o transgreseze. Cochetăria ei incită la micuțe cadouri, inele, cercei, coliere, făcute să strălucească, să atragă atenția bărbaților asupra aspectului său, și pentru a fi invidiate de alte fete. Tatăl și băieții continuă să aibă pentru ea o valoare prevalentă și dorește să le placă. De asemenea, mai mult decât băieții, ea este atrasă de oglindă, în care evaluează seducția aspectului său. De fapt, narcisismul fetelor pentru ceea ce au de arătat din feminitatea lor este trăit mai mult la suprafață față de narcisismul băieților, care trăiesc Oedipul mult mai profund și în raport cu sentimentele față de mamă, și în rivalitatea pe care o simt față de tatăl lor pe care îl iubesc. Activitatea falică a fetei, în calitate de expresie provocatoare și spectaculoasă, utilizabilă oriunde în societate, acasă, la școală, este enormă; din acest motiv fetele reușesc atât de ușor totul în perioada oedipiană, apoi în perioada de latență, după rezolvarea Oedipului, mai ales dacă păstrează speranța de a place, prin activitățile lor falice, atât femeilor cât și bărbaților. Interdicția incestului provoacă la fată sublimarea pulsiunilor pregenitale, în timp ce la băiat provoacă în special trezirea pulsiunilor epistemologice. Ceea ce intră în joc pentru el, este problema de a ști – că se poate auzi și scrie așa cum „se vede”. Vrea să înțeleagă cum este făcută lumea, cum se poate deveni șef, vrea să cunoască legile care reglementează drepturile oamenilor; în timp ce, pentru fată, este vorba despre „a fi așa”, de „a părea”, de a place, de a cuceri tot ce se poate pentru a se face prețuită de instanțele tutelare. Defăimarea și calomnia sunt atunci arme împotriva altor fete, în societate.

Băiat sau fată, copilul este fragilizat în momentul rezolvării sănătoase a Oedipului, deoarece, orice ar face, nu este cu putință pentru băiat să o seducă pe mamă, iar pentru fată pe tată, cei doi adulți avându-și dorințele ocupate de obiecte sexuale ce se află altundeva, consortul sau o persoană din afara familiei, metresa tatălui¹, cum spun copiii care le aud pe mamele lor plângându-se prietenelor lor. Copilul nu are mai puțină nevoie de protecție din partea părinților, în orice caz de protecția adulților care îl susțin; are nevoie de tutelă educativă pentru dificultățile care-i vor ieși în cale în societate. Interdicția dorinței sale genitale în familie îl împinge spre dorința de a se integra în categoria lui de vârstă; spre amiciții auxiliare, cu ființe umane de același sex cu al său, marcați de aceeași dificultate ca și ei în raport cu părinții lor. El va căuta să cucerească, din rândul ființelor umane de sex opus, obiecte din partea cărora, îndrăgostindu-se, va fi mândru să obțină privilegii senzuale și sexuale, eventual o iubire împărtășită; dar va întâlni atunci și rivalitatea pentru același obiect din partea celor de același sex. Deplasarea socială a Oedipului colorează viața socială a copiilor, în special la școală, deși se află în faza de latență în raport cu preocuparea sexuală genitală ca atare. Preocupările afective sexuate și căutarea narcisică a plăcerilor parțiale nu dispăre niciodată.

O parte din copii nu au trăit cum trebuie Oedipul sau ieșirea din acesta, datorită absenței unei castrări, vreau să spun prin absența unei verbalizări a prohibiției realizării dorinței sexuale în familie, care eliberează dorința în vederea realizării sale în afara mediului familial. În absența ocaziilor frecvente de a vedea alți copii, părinții lor dorind să îi

¹ N.A.: Există multe ambiguități imaginare, în special la fete, privind cuvântul „metresă”, când mamele îl folosesc în fața lor pentru a vorbi despre rivala lor în inima soților. Cuvântul „metresă” („metresse”) l-a înlocuit dealtfel pe cel de „învățătoare” (*institutrice*) în vocabularul școlar.

păstreze doar pentru ei în zilele de concediu, acești copii caută să aibă animale domestice, atât pentru a le iubi cât și pentru a le face dependente de ei. Acestea pot fi pisici, câini, animale de companie, hamsteri, și uneori chiar cai, care plac foarte mult copiilor atunci când sunt blânde. Asta nu înseamnă însă că, acești copii, cu timpul, nu vor ajunge să rezolve și să „iasă” din Oedip; dar o vor face mai târziu, căci animalele sunt ca obiectele lor tranziționale de altă dată, care îi leagă imaginar de mama-sân. Aceste animale pe care le place să le alinte, să le mângâie, și de care se fac iubiți, cărora le comandă și le fac să se teamă, sunt pentru ei obiecte tranziționale ale relației lor senzuale difuze cu părinții dinaintea rezolvării Oedipului: înainte de a-și fi dat seama că nu este nici o speranță pentru un viitor fecund și dorința genitală cu părinții iubiți. Dealtfel, acest atașament față de animale poate deveni un scop al sublimărilor care, mai târziu, să se constituie într-o vocație legată de lumea animalelor. Nu vreau să spun că orice relație bună cu animalele este pentru oameni semn că imaginea lor corporală nu a ieșit din situația oedipiană. Dar este cazul atunci când iubirea stăpânului izolează animalul de indivizii din aceeași specie, din nevoia narcisică a copilului de a avea un confident afectiv și tăcut.

După Oedip, în perioada de latență, rolul adulților, părinți, educatori, radical diferit de cel al prietenilor și colegilor, rămâne foarte important pentru copii atunci când au eșecuri, dificultăți narcisice, când întâmpină dificultăți în relațiile lor amicale sau amoroase. Modul de a reacționa al adulților poate susține sau culpabiliza copilul atunci când suferă. El este sensibil la atenția discretă a prezenței caste, compătimitoare, a adultului care, fără reproșuri sau discursuri moralizatoare, îl ascultă. Dezvoltarea încrederii în sine, inclusiv în și prin situațiile de eșec, este posibilă pentru copil atunci când părinții lui sunt atenți și securizanți, și mai ales sunt

încrezători în ei înșiși. Un tată care spune copilului lui: „Vei reuși, pentru că ești fiul meu și al mamei tale, iar noi suntem persoane capabile, deci, și tu ești o persoană capabilă, chiar dacă, pentru moment, îți este greu”, nu este un tată care „face morală”, ci un tată care susține moralul: și copilul are nevoie în aceeași măsură să fie felicitat atunci când e cazul. La fel și în cazul fetei care suferă și se plânge mamei sale: „Băieții nu mă iubesc, sunt urâtă, n-o să-mi găsesc niciodată un soț. – Ba da, răspunde o mamă compătimitoare, îți vei găsi un soț drăguț, pentru că și tu ești o fată drăguță. Tatăl tău este drăguț, și avem o fată drăguță. Pentru moment, n-ai avut succes, dar vei avea data viitoare. Și tu vei fi o persoană drăguță”. Și să-i indice atuurile reale pe care le are, în acest joc al vieții. Doar prin recunoașterea de către părinți a propriei lor valori și, în același timp, prin dragostea și încrederea de care dau dovadă față de el, copilul se simte valorizat și susținut pentru a-și depăși eșecurile păstrându-și încrederea în sine, legat tocmai de faptul că este copilul acestor părinți.

Această încredere, afecțiune, acest interes cast, am putea spune, al părinților față de copil, sunt de neînlocuit după Oedip. Întrucât afecțiunea părinților este necesară copilului tocmai atunci când, știind că îi este definitiv interzisă intimitatea sexuală și senzuală cu ei, crede că nu mai are nici o valoare în ochii lor, că nu mai este iubit, și se crede chiar rejectat. Discursul moralizator, ca și intimitatea unei tandreți consolatoare, sunt nocive pe termen scurt și lung, deoarece copilul trebuie să continue să se elibereze de dependența parentală. Rolul dificil al adulților este de a contribui la această emancipare eliberatoare prin afecțiunea lor veritabilă.

APORTUL NARCISIC AL CASTRĂRII OEDIPIENE CA ELIBERATOARE A LIBIDOUULUI

Ce se întâmplă, după Oedip, cu narcisismul, deci cu etica și relația subiectului cu propriul corp ? Ce se întâmplă cu imaginea inconștientă a corpului ?

Pentru a distinge bine efectele narcisice proprii ce se află la baza dorinței conform legii interdicției incestului, cu alte cuvinte când este acceptată castrarea genitală oedipiană, numim narcisism *secundar* nivelul de relație cu sine însuși pe care subiectul îl atinge în momentul în care a depășit această etapă structurantă a ultimei castrări. Această ultimă castrare este inițiatore în viața socială. Ea este oferită de părinți atunci când pot și știu să o facă, susținuți fiind, în acest efort, atât în ce-i privește pe ei cât și pe copil, de Idealul Eului parental și dragostea castă pentru copiii lor.

Este cert că părinților care în copilăria lor au primit la timp castrarea oedipiană de la părinții lor, adică bunicii copilului, le este mult mai ușor decât altora să își asume acest travaliu educativ. De aceea, rolul în societate, al educatorilor și profesorilor, este important, ca auxiliari ai părinților, pentru a *susține copilul în depășirea modurilor de raționament și afectivitate pre-oedipiene și oedipiene*. În special pentru a iniția și susține copilul ai cărui părinți, ei înșiși deficitar castrați oedipian, trăiesc în mod ambiguu relația lor de iubire cu copilul, relație care poate fi filică sau fobică (mângâieri sau lovituri), resimțită de copil ca incestuoasă datorită interesului pe care părinții îl poartă corpului și emoțiilor pe care

asta i le creează. Să revedem întreaga evoluție a acestui narcisism din copilărie.

1. Narcisismul primordial este legat de asumarea în fapt, de către nou-născut, a castrării ombilicale. Faptul că în ansamblu a supraviețuit nașterii, descoperind autonomia respiratorie și cardio-vasculară, însoțită de olfacție și peristaltismul tubului digestiv în totalitate.

2. Narcisismul primar rezultă din experiența oglinzii care revelează copilului chipul său. Această experiență a oglinzii este concomitentă sau consecutivă cunoașterii corpului său ca sexuat, masculin sau feminin, și asta în manieră definitivă, creând distincția între posibil și imposibil care nu depinde de voința părinților.

3. Ceea ce adaugă interdicția incestului, sursă a unui narcisism diferit, pe care noi l-am numit secundar, este împiedicarea pulsionilor sexuale în societate de a rămâne în afara unei legi umanizante: de a rămâne, ca să spunem așa, animalice, instinctuale (cum spune copilul: „N-am făcut-o intenționat!”). Dorințele, de-acum înainte, vor trebui să fie stăpânite de către copil, făcând diferența între a gândi și a acționa. El învață să acționeze în numele său, ceea ce constituie identitatea sa de subiect în grupul social. Este angajată responsabilitatea sa în comportamente. Se simte obligat de el însuși, cu riscul de a-și pierde valoarea în proprii ochi dacă nu își stăpânește propriile dorințe și dacă acționează sub presiunea impulsurilor simțite fără a înțelege și motivațiile lor.

Începând din momentul castrării oedipiene, copilul trebuie să știe *conștient*, în realitate, că dorința sa, în aspectul său genital – ca a tuturor ființelor umane, adulți și copii, fără distincție de rasă sau vârstă – și plăcerile intimității sexuale corp-la-corp și ale fecundității cu rudele apropiate, îi sunt definitiv și pentru totdeauna interzise. Primele sale

obiecte heterosexuale și homosexuale, tata, mama, bunicii, frații, surorile, fiind obiecte incestuoase, trebuie să renunțe la ele, așa cum și acestea au renunțat la realizarea fantasmelor lor senzuale în ce-l privește. Ori, trebuie știut, și orice copil simte asta, că *tocmai scopul incestuos l-a susținut, permanent în cursul promovării sale umanizante*. De la naștere, dorințele și motivațiile sale au fost focalizate de mama, tatăl, și rudele apropiate. Și iată că acestea conduc la o asemenea angoasă de prădare și viol eviscerantă, sau de castrare și de moarte, în funcție de sex, de dominanta pasivă sau activă a pulsionilor sale, ca și în funcție de idealul său și de plăcerile senzuale așteptate de receptivitate sau de emisivitate, ale violenței propriilor pulsioni, încât trebuie să renunțe, pentru a supraviețui, la erotismul și la etica incestuoasă a narcisismului primar. De fapt, ceea ce, până atunci, caracteriza dinamica dorinței copiilor, care amestecă fantasma cu realitatea, era de a fi susținuți fără să-și dea seama de dorința incestuoasă, mergând, fără să știe, spre exclusivitatea dorinței genitale a părintelui de sex opus, fără a renunța însă nici la narcisismul lor fundamental de subiecți, nici la destinul lor viitor de fecunditate în calitate de indivizi.

Atunci când, fără ca părinții să-și dea seama, dau satisfacție copilului, pulsionilor sale erotice incendiare, printr-o relație corp la corp pe care el se străduiește să o mențină, fie prin mângâieri, culcându-se în patul lor, situație la fel de tulburătoare erotic ca și violențele corporale pe care îi constrânge să i le aplice, copilul riscă să regreseze și să nu reușească să își mențină coeziunea între imaginea corpului și schema corporală corespunzătoare vârstei sale, coeziune care îi permite atât să rămână subiectul istoriei sale cât și să-și câștige statutul uman. Acest statut uman, copiii îl cuceresc asemuindu-se părinților lor. Dar ei nu înțeleg că singura asemuire umanizantă este acceptarea legilor ce

reglementează exercitarea pulsioniilor în acțiune între oameni. Ei cred că această asemuire umanizantă constă în a imita, a mima acțiunile adulților, ca și cum adulții ar juca un rol pe care trebuie să-l reproducă și ei. Oare asta provine din capcanele limbajului verbal în ceea ce are el stereotip, inclusiv rolurile, și din gesturilor de amabilitate ?

Cuvintele rostite de adulți sunt aceleași cu cele folosite de copii, dar experiența lor fiind diferită, ele nu semnifică o trăire de același nivel. Prin intermediul imaginii corpului care subîntinde cuvintele copilului (și pe care copilul o relevă în ședințe prin desene, în special prin comentariile pe care le face), putem să înțelegem acest fenomen de ambiguitate și neînțelegerile dintre copii și adulți¹. Există nenumărate astfel de exemple. Să cităm doar unul: „a iubi” pentru un copil în stadiul oral înseamnă a băga în gură, așa cum face cu hrana primită; apoi, după înțârcare, „a iubi” este semnatificat nu prin canibalism sau mușcătură, ci prin mimica sărutului. Bine crescut, sărutul copilului tinde să devină silențios și folosit ritual în familie. În ce privește săruturile zise de dădăceală, aplicate zgomotos pe obraji sau fesele copilului, putem îndrăzni să credem că sunt, pentru ei ca și pentru ele, în același timp o aluzie la plăcerile canibalice și un fel de a trage vânturi în preludiu la defecare ? Alt exemplu: îmi amintesc de o reuniune mondenă la care, copiii vorbind între ei după ce spusese ră bun venit invitaților, doi dintre aceștia făceau schimb de opinii: „Ai văzut, doamna căreia i se spune general, ce udă când pupă !”. Această doamnă dădea într-adevăr săruturi umede din cauza protezei dentare. Dar un părinte îngrozit le-a spus: „Tăceți, nu vă dați seama ce spuneți !” – Nefericite cuvinte !

În lupta sa pentru a conserva în felul său asemănarea cu adultul, pentru a cuceri un statut uman, *nevroticul refulează pulsioniile*

¹ N.A.: Un băiat de opt ani, neștiind cum a fost născut și aflând asta de la mama lui, a reacționat îngrozit: „Dar este necivilizat să naști, ești văzută complet dezbrăcată!” (*sic!*).

necastrate în diferitele stadii, fără a putea nici să le pună în act nici să le fantasmeze, până la înfrângerea dorinței însăși. Este ceea îi ce aduce și suferința și demnitatea.

Este și diferența față de psihotici, al căror narcisism nu mai suferă în urma pierderii asemănării umane privind plăcerea de a pune în act pulsuniile. Nu mai face distincția între a fantasma și a gândi, a fantasma și a acționa în realitate.

Dacă, prin intermediul narcisismului, copilul renunță în cursul diferitelor castrări la manierele juisante primare de satisfacere a pulsuniilor sale, este și pentru că oamenii adulți sunt pentru el, atunci când e mic, o imagine de sine valoroasă; am spus bine: adulții de cele două sexe, înainte de castrarea primară; apoi urmează adultul model de un singur sex. Atunci când copilul ajunge la castrarea oedipiană, imaginea a ceea ce credea că trebuie să devină pentru a-și afirma identitatea, nu mai este asemănarea, ci o totală identificare cu părintele de sexul său, luându-i locul, puterile și prerogativele. Își dă seama că, până atunci, se înșelase. *Trebuie să se identifice cu supunerea părintelui în fața Legii, și nu cu imaginea părintelui, nici cu modul său afectiv de a se prezenta altora și lui-însuși.*

Copilul subiect trebuie să primească, de la un alt subiect, castrat ca și el în raport cu dorințele incestuoase, recunoașterea anticipativă a valorii erotice – în ochii săi momentan eclipsată – a corpului său, a sexului, a persoanei sale, a demnității sale de bărbat sau femeie în devenire: deoarece, orice ar face, nu își poate îndeplini dorințele, incestuoase până atunci, și inseparabile pentru el de faptul de a-și iubi părinții sau de a fi iubit de ei. Nu mai știe, nu mai înțelege ce este plăcerea de a iubi și de a fi iubit.

Ori, castrarea oedipiană survine în viața copiilor în perioada căderii dinților de lapte. Când se văd în oglindă, se consideră jalnici, și foarte adesea, li se spune: „Oh, ce urât ești așa¹ !”

Căderea dinților în visele adulților este o formă curentă de figurare a angoasei de castrare. Căderea dinților, acești dinți mediatori ai pulsionilor orale active și sadice, a marcat în schema corporală acceptarea oedipiană, mutația narcisismului primar în narcisism secundar. Regularea economiei libidinale inconștiente pe care înainte de Oedip am putea-o descrie ca o homeostazie între Se, Eul, și Eul Ideal, păstrată de un pre-Supraeu. Această economie este modificată pentru că Eul nu mai are un Eu Ideal: un Ideal al Eului, care nu mai este reprezentat de o persoană existentă, i-a luat locul ca scop de atins ce susținea motivațiile conștiente și inconștiente ale dorinței. Dacă persoana sa continuă să trăiască, să crească, nu mai este un pre-Supraeu care era întotdeauna legat de entitatea tutelară care avea grijă să controleze actele copilului, și de care depindea. Acum, este un Supraeu articulat pe fantasmele pe care și le-a creat el însuși în momentul dorinței imposibile pentru obiectul incestuos, fantasme de castrare sau de moarte pentru băiat („banii sau viața!”), fantasme cu bărbați ce-i agrează corpul sau violare eviscerantă a sexului pentru fată, viol în care o femeie poate fi executantul complice al bărbatului. Acest Supraeu, moștenitor inconștient atât al pre-Supraeului cât și al

¹ N.A.: Trebuie ca cineva, din afara familiei să îl asigure că fața și persoana sa sunt în continuare capabile să suscite dragostea și dorința. A nu fi ca mama sa pentru o fată, sau ca tatăl său pentru un băiat, a nu deveni asemănător cu ei ca aparență, conferă copilului statutul de subiect și îl asigură că va deveni bărbatul sau femeia pe care nașterea sa îl prefigura. Este important să i se explice asta bine (aici din nou ar fi rolul școlii); pentru că până la asta, copiii trăiesc cu speranța iluzorie de a deveni o copie conformă a modelului lor și această speranță, au atribuit-o chipului lor de copil sau comportamentelor lor, permanent validate de plăcerea sau neplăcerea pe care o făceau părinților lor. Acum li se poate releva sensul uneori contradictoriu pe care îl are a onora părinții și a-i iubi sau a fi iubit de ei, când a iubi nu înseamnă „a le face plăcerea” celor dragi. Fără integrarea interdicției incestului, a face plăcere este ambiguu și poate fi pervers.

fantasmelor provocate de interdicția incestului, ca efect dinamizant ce-l împinge pe copil să iasă din cercul strâmt familial pentru a cuceri în realitatea socială obiecte licite, sau mai degrabă neinterzise dorinței sale de iubire și senzuale cu conotație genitală. Trebuie verbalizat copiilor faptul că această dorință nu numai că nu este interzisă, dar că este legitimă și valabilă, dacă nu este aplicată urmării obiectelor incestuoase.

Pentru copiii care au primit această castrare, anii perioadei de latență vor fi utilizați pentru a face astfel de cuceriri care să-i valorizeze în fața băieților și fetelor de vârsta lor. Adolescența, cu puseul fiziologic al pubertății, relansează dorința în manifestările sale la nivel de genitori și de afecte de iubire pentru obiectele dezirabile. Asta confirmă, întărind, narcisismul secundar care incită tânărul bărbat sau fată să se valorizeze în societate: atât pentru a-și întări propria imagine cât și pentru a cuceri dreptul unei întâlniri corp-la-corp cu obiectul iubirii, triumfând asupra rivalilor sau rivalelor. Această fantasmă de a reuși în orice eventuală relație amoroasă și sexuală non-incestuoasă susține narcisismul secundar al subiectului începând din faza de latență, și în continuare după pubertate.

Deci bariera bine pusă de tată și de mamă dorinței incestuoase a fiului sau fiicei lor, este cea care eliberează energiile libidinale ale copilului pentru viața sa în afara familiei. Această interdicție, căreia și ei se declară supuși la fel ca și copilul, dintr-o dată, înnobilează copilul și îl plasează la nivel de cetățean. Îi permite liberul joc al pulsionilor sale în societate, începând cu momentul din care se exprimă în cadrul regulilor. Începând din acest moment, jocurile cu reguli sunt foarte importante; ca și acceptarea faptului că jocul poate fi mult mai amuzant dacă nu se trișează, chiar dacă uneori e foarte obositor să nu câștigi, când se

întâmplă ca soarta, sau abilitatea, să-l facă pe celălalt să câștige. Asta se va manifesta și în alt mod. Plăcerea se îndreaptă spre efort, muncă, învățarea a tot ceea ce permite înțelegerea lumii, pe ceilalți, legile naturii, ale schimburilor între oameni, și tot ceea ce valorizează copilul în categoria lui de vârstă, devenită mult mai importantă decât Tata, Mama, frații și surorile. Este important aici ca Tata-Mama să suporte că au pierdut mult în importanță pentru copilul lor. Dacă vor să îl învețe pe copil respectul care li se datorează, o pot face doar oferindu-i exemplu și respectându-l ca persoană. Copilul lor, în orice caz, nu le „datorează” nimic. Ci față de copiii lui – devenit părinte, tată sau mamă – va face ceea ce părinții lui au făcut pentru el (sau ea).

Dacă, dimpotrivă, părinții revendică, în perioada de latență, și mai mult la adolescență, o datorie de iubire și recunoștință, este în dauna copilului lor; și, prin efectele pe termen lung ale acestei culpabilități, în dauna nepoților lor. Unii părinți își pervertesc copiii vorbind permanent despre sacrificiile făcute: aceste „sacrificii” sunt de fapt inerente responsabilității lor de părinți și nu antrenează deci nici un fel de datorie din partea copiilor față de ei.

Perioada de latență implică la început o latență fiziologică. Volumul părților genitale, importante proporțional la nou-născut, cum este capul în raport cu corpul, rămâne același, pentru un corp de fată sau de băiat de opt, nouă ani. Puseul pubertar, acompaniat de dezvoltarea rapidă a organelor genitale și a caracterelor sexuale secundare, face să revină în imaginar reprezentările dorinței cunoscute în momentul iminentei castrări oedipiene: ca și cum adolescentul și adolescenta ar trebui să re trăiască în câteva zile sau săptămâni etapele semnificative ale evoluției lor din copilărie până la Oedip.

Aptitudinile constructive și culturale, dobândite în cursul perioadei de latență, pentru plăcerea narcisică și de asemenea, uneori, pentru a triumfa asupra unui sau unei rivale, se reorganizează și se orientează spre ceea ce numim o vocație. Este dorința cu scop mai îndepărtat de a-și consacra forțele și a se înarma pentru a juca un rol în societate. „A ieși” este cuvântul magic al adolescenților.

Ei doresc să își asume propriile nevoi și să trăiască separat de căminul parental, nu numai pentru a fi liberi și disponibili să-și frecventeze prietenii de același sex și diferit fără a fi supravegheați, dar și pentru a lua parte la viața civică și socială. Valoarea muncii continuă să fie apreciată în funcție de plăcerea procurată, indiferent de efortul consacrat; dar banii procurați de sarcinile și eforturile, chiar neplăcute, pentru nevoia imediată de eliberare de tutela parentală, încep să conteze și ei; este munca „alimentară”, cum se spune. Din acest motiv dificultățile economice actuale din țara noastră, cu un șomaj ridicat, sunt dramatice pentru tineri, și mulți regresează la un narcisism pregenital. Imposibilitatea licită de a scăpa de părinți câștigând bani prin munca sa, subminează sensul vieții inerent pulsionilor genitale și contrazice pulsionile anale de a face care ar valoriza adolescentul în categoria sa de vârstă dacă și-ar găsi de lucru. Asta explică în mare măsură mica delincvență juvenilă ce pare să se generalizeze și traduce dificultatea în care se află tineretul nostru. Cum să obțină banii pentru a trăi sub un acoperiș propriu, și pentru a putea aduce obiectul dorinței sale, să trăiască în doi, în cuplu, dacă nu au posibilitatea să muncească ? Cum să dobândească plăcerea, necesară pentru conservarea narcisismului, dacă numai plăcerile pasive – de așteptare răbdătoare – sunt autorizate, când nu au de lucru? Dorința pasivă nu onorează băiatul care dorește să cucerească o fată, și pare să privilegieze doar aspectul atractiv al fetei.

Dorințele pasive articulate pulsionilor pregenitale, spre exemplu erotismul olfactiv, se asociază cu eterul sau, mai oneroasă, cocaina; erotismul oral, înseamnă a bea, drogul; erotismul anal, imaginația fals creatoare vidă, și mulți dintre tineri pică în aceste regresii pasive.

Există, din fericire, posibilitatea de a utiliza pulsuni active, socializate: muzica, dansul, descoperirea și dragostea pentru natură, sporturile; dar și acestea costă bani, de unde marea dificultate actuală, chiar și pentru tinerii care au trecut prin furcile caudine ale diferitelor castrări, și care au fost umanizați prin educație, dar care se devin în cursul adolescenței lipsiți de interese culturale, școlare, și tineri adulți, într-o dificultate socială care nu le permite să își asume nici propria subzistență nici dezvoltarea sexuală, căreia împreunarea, chiar trecătoare, i-ar da sens. Ori, regresiiile la pulsunile anale active, împreună cu angoasa lipsei de speranță, conduc la violență.

3. Patologia imaginii corporale și clinica analitică

PRIMELE RISCURI DE ALTERARE A IMAGINII CORPULUI

Putem porni de la ceea ce constituie aici un fel de lege generală. O ființă umană poate, fără a avea anomalii neuromusculare sau neurovegetative, să se găsească în imposibilitatea de a-și structura prima sa imagine corporală, și chiar de a-și menține narcisismul fundamental. Este suficient să fi suferit rupturi deformante ale relației precoce cu mama, fie în cursul vieții fetale simbiotice, fie în cursul vieții de sugar, această perioadă în care echilibrul diadei mamă-copil este esențial pentru devenirea sa umană.

În cursul sarcinii

Am putea fi surprinși că sunt posibile astfel de rupturi în cursul unei sarcini altminteri sănătoasă fiziologic și supravegheate de medic. Este însă ceea ce regăsim în sfera premizelor arhaice a structurilor copiilor

sau adulților paranoici. Aceasta se poate produce, spre exemplu, la un copil în cursul gestației căruia mama a pierdut o persoană dragă, dacă acest șoc a făcut-o să uite, timp de câteva zile, de sarcină: acestei uitări, a cărei amintire doar ea o are, este foarte posibil să-i regăsim ulterior urma în reacțiile paranoide ale copilului. Această observație nu a fost posibilă decât în cursul psihanalizelor. Nu putem însă să o generalizăm. Trebuie înțeles că ceea ce atinge relația simbolică vitală despre care vorbesc aici, nu este o ostilitate conștientă a mamei față de fetus, ținând fie de ceea ce nu-și dorește, fie că el o parazitează. Nu înseamnă nici clasicele vărsături incoercibile; căci aceste atitudini de corp în dificultate sau de conștiință afectivă în dificultate pe parcursul sarcinii, aceste manifestări și afecte, oricât de negative ar părea, nu sunt în mai mică măsură dovada că legătura simbolică libidinală mamă-fetus nu numai că nu este uitată de conștientul mamei, dar se menține în inconștientul ei și o mobilizează până în afectivitatea conștientă a sentimentelor destinate copilului¹.

Menținerea acestei legături prin dorință inconștientă între fetus și genitoarea lui, și invers, permite copilului să-și trăiască sănătos viața fetală. Nu este deloc la fel dacă, așa cum menționam, mama uită că este însărcinată. De fapt această uitare este imposibilă oricărei femei gestante, și asta chiar și în timpul somnului. Pentru orice femeie, o astfel de uitare ar părea contra naturii. În realitate, este vorba despre un traumatism psihic puternic al gestantei, care a zguduit-o până în privința sensului vieții sale; poate chiar, pentru a avea efect asupra fătului, după cum observăm în unele cazuri, a făcut-o să-și uite propria existență, și chiar a soțului sau a iubitului. Există astfel de traumatisme psihice în cursul gestației – uneori complet uitate de către mamele care au adus pe

¹N.A.: Să nu uităm că, negative sau pozitive, afectele, în sens libidinal, sunt vii, și deci operaționale, dinamice.

lume copii psihotici de la naștere – pe care le regăsim în cursul travaliului psihanalitic. Aceste cazuri sunt cu siguranță rare; sau cel puțin, este rar ca fătul să nu moară printr-un avort sau o naștere prematură, cu toate complicațiile sale.

La naștere

Un fenomen similar se produce la copiii a căror mamă suferă o hemoragie în cursul travaliului. Este pericolul care-i așteaptă pe copiii care nu se nasc prin cezariană în caz de placenta *proevia*¹ și care îi supraviețuiesc. Ei se află ca într-o ruptură a legăturii simbolice cu mama, ca și ea în relația simbolică cu ei, în cursul orelor în care aceasta este în pericol de moarte, copilul însuși fiind în reanimare. Ruptura legăturii cu mama este suferită retroactiv. Dacă dificultățile lor psihosociale îi aduc într-o cură psihanalitică, descoperim că acești copii trăiesc ca și cum ar fi murit la naștere. Coeziunea subiect - imagine a corpului - schemă corporală n-a putut să se constituie, pentru că, pentru ei, a se îndrepta spre viață însemna riscul de a muri. De asemenea, ceva s-a rupt în legătura simbolică a mamei cu nou-născutul ei, pentru că în momentul nașterii bucuria a făcut loc angoasei unei morți iminente. La acest “blanc relațional” al genitoarei față de copilul ei, mergând uneori până la ignorarea sexului copilului înainte de a intra în comă, se adaugă adesea, din partea iubitului femeii, a genitorului copilului, fantasme ucigașe la adresa noului-născut care a cauzat pericolul de moarte pentru mama sa.

Dacă mama sfârșește prin a muri consecutiv acestei nașteri dramatice după un anumit timp de intimitate cu sugarul, aceasta poate

¹N.A.: Placenta este implantată la nivelul istmului și a colului uterin, regiune care trebuie să se dilateze în cursul nașterii.

avea efectul de a interzice copilului să se structureze într-un narcisism primordial coeziv. Aceste două șocuri succesive pentru copil – nașterea cu risc vital, apoi moartea mamei – provoacă ruptura primei legături umanizante, care nu va reuși, pentru mult timp, să fie deplasată, și să se reconstituie cu alte persoane din familie; în special dacă una dintre ele preia locul mamei decedate. De fapt, foarte adesea în astfel de cazuri, doliul familial îl face pe copil să poarte culpabilitatea de a-și fi ucis mama. Desigur, nimeni nu-i spune asta. Dar modul de a-l privi și a-l îngriji, cuvintele triste care înconjoară leagănul lui, creează un climat depresiv, resimțit de către noul-născut care este întotdeauna de o sensibilitate extremă la toate afectele care îl privesc. Este ca un ucigaș și incestuos în același timp: violator inconștient, deci, a două tabuuri ale umanității, pe care orice copil trebuie să le construiască după înțârcare și după castrarea anală (care este, să reamintim, deambularea autonomă).

Pentru sugarul a cărui mamă moare precoce din cauza unui accident, când îl alăpta și se ocupa de el, ceea ce se petrece este că mama ia cu ea, ca și cum era din totdeauna atașat de ea, acest sân care, în concepția pe care o poate avea un copil, a plecat odată cu ea. Și ia cu ea în același timp cu acest sân, neștiut de nimeni, dacă pleacă fără a putea ea însăși să verbalizeze copilului că îl încredințează altei persoane, gura relațională și lingvistică a copilului, o parte din nasul său, din buzele sale, din bronhiile sale, din limba sa, din auzul său, din mirosul său, care sunt solidare imaginar cu sânul dispărut împreună cu mama: vocea ei, mirosul ei, tactilitatea ei vitală. Moartea precoce a unei mame care se ocupa complet de copilul ei suprimă locul relației în corpul copilului, care făcea medierea pentru copil la limbaj și la existența umană pe care acest adult unic i-o procura. El continuă să existe ca mamifer, dar a pierdut ceea ce, uman, în mod unic, îl anima: mama sa. Ceea ce mănâncă în el, este “Se”;

dar suptul nu mai înseamnă regăsirea plăcerii cunoscute și recunoscute, el-ea, ea-el. Narcisismul sugarului, fată sau băiat, este profund rănit, fisurat am putea spune, și foarte fragilizat în viitor. Sunt două niveluri la care este rănit:

1. Rana în relația subiectului cu propriul corp, pentru că imaginea corporală este amputată într-o zonă erogenă plecată cu mama, și care era olfacția, deglutiția copilului. Această imagine a corpului îi poate fi redată dacă îi putem readuce, dacă putem spune așa, material sau subtil mirosul mamei rămas în hainele sale. Ceea ce revine la viață atunci, este corpul său. Imaginea sa de bază, a corpului propriu; este imaginea funcționării, posibilitatea suptului; în timp ce, fără mirosul mamei, nu mai știa, spre exemplu, nici să sugă nici să înghită.

2. A doua rană, traumatismul cel mai profund, este pierderea relației interpsihice care exista deja, uneori foarte puternică, între sugar și mama sa. Această rană nu poate fi reparată sau depășită decât prin cuvinte autentice, spuse de cineva pe care copilul îl știe ca fiind în acord cu mama și cu tatăl lui, și care îi vorbește despre încercarea prin care au trecut, el și mama lui. Trăvialul psihanalitic cu sugari separați precoce de mama lor, indiferent de motive, moarte, boală sau abandon, arată că, dincolo de hiatusul imaginii funcționale erogene, există un hiatus al relației de la subiect la subiect. Cuvântul singur poate, în mod simbolic, restabili coeziunea internă a copilului; dar nu putem, dacă dorim să ajutăm copilul să depășească această încercare, să facem economie cu privire la durerea sa. Copiii, sugarii, noii-născuți, înțeleg cuvintele, uimitor, nu știm cum, atunci când le sunt spuse pentru a le comunica adevărul care-i privește; cuvintele care relatează despre faptele petrecute, fără judecată de valoare.

Când sugarul supraviețuiește acestei iminente morți simbolice pe care a riscat-o în zonele erogene și până în ființa sa dornică de comunicare, consecința reziduală minimă a acestor evenimente traumatizante și mutilante este retardul și defectele de vorbire, acroșajele de palat făcând imposibilă parțial sau complet pronunțarea fonemelor. Sunt țipete constituind expulzii continue de sunete; sau, dimpotrivă, absența totală a sonorizării, prin moartea simbolică a laringelui ca zonă a plăcerii active pentru modulările de comunicare¹.

PERIOADA ORALĂ
ÎNAINTEA ACHIZIȚIEI MERSULUI ȘI VORBIRII
ÎNȚĂRCAREA, DIFICULTĂȚILE SALE

Ceea ce se poate desprinde, ca învățătură cu valoare generală, din studierea traumatismelor precoc, este că întotdeauna se produc efecte negative ca urmare a unei înțărări nereușite. *Nu s-a produs înțărarea*, adică separarea de acest corp-la-corp până atunci constant la fiecare masă: separare resimțită ca dureroasă de-o parte și de alta, și semnificată, urmată de revenirea mamei care mângâie, vorbește despre înțărare, dar nu mai dă să sugă. Dacă nu s-a produs acest “travaliu”

¹ N.A.: Această moarte simbolică parțială, fără îndoială clasabilă ca simptom isteric precoce, nu trebuie confundată cu pulsuniile de moarte ale individului, pentru că sugarul nu este încă individuat, iar subiectul – prezent de la naștere – nu putea să-și fi investit propriul corp cu dorința sa unificată. Corpul său este parte constituantă a unei diade mamă-copil. Ceea ce se aseamănă, în acest caz particular, cu pulsuniile de moarte ale subiectului doritor ce este, pierzând uzajul laringelui, sugarul salvează individuarea viitoare a copilului. Este ca și cum ar fi plecat cu mama sa acest loc al comunicării sonore cu ea. Să fie aceasta o deplasare de la placentă asupra laringelui, ca separare de placentă la naștere, prima etapă a individuării?

care este înțărirea, atunci s-a produs o separare bruscă și, în plus, fără explicație. De asemenea, apar întotdeauna dificultăți relaționale cu mama, dar acestea sunt negociate cu ea în jurul achiziționării mersului și al autonomiei, care ajută copilul să-și dezvolte narcisismul individual. Traumatisme se pot produce și în cursul acestei perioade (zisă de castrare anală). Când, spre exemplu, mama procedează la educare sfincțiană severă, fără a permite medierea deplasării plăcerii excretorii spre plăcerea manipulării tuturor obiectelor nepericuloase aflate la îndemâna copilului. Castrările, nașterea și tăierea ombilicului, înțărirea și hrănirea altfel decât prin corp la corp cu mama, autonomia și satisfacerea nevoilor în mod autonom când copilul dobândește posibilitățile motorii, toate acestea trebuiesc mediate – cuvinte, mici incidente, complicități, bucurii și dureri – pentru a se face lent și nu abrupt: nici absolut fără conflict, nici absolut fără cuvinte. Aceste întâmplări *fără* (conflict, cuvinte) sunt cele care provoacă tulburări grave de non-structurare ale personalității copilului.

În cazul extrem al înțării prin abandon sau prin moartea mamei, ceea ce-i rămâne sugarului ca subiect doritor se manifestă printr-o regresie a comportamentului, datorită persistenței fantasmelor anterioare traumatismului constituit de ceea ce aș numi o înțarcare sălbatică, în locul unei înțării umanizante. Originea arhaică a ceea ce a contribuit la constituirea imaginii prehensive a gurii și limbii, în comunicarea atât a dorințelor cât și a trebuințelor, poate reapărea într-un mod ce face să involueze posibilitățile schemei corporale legate până atunci de imaginea inconștientă a corpului în comunicare cu mama. Laringele și cavitatea bucală pot pierde, cum am amintit, aptitudinile sonore pe care pruncul le dobândise anterior.

Se produce atunci intrarea într-un mutism psihogen fără atingerea auzului. Dar putem să asistăm și la aparenta pierdere a recunoașterii vocilor familiare din anturajul copilului; acesta devine nu doar mut, dar și ne-auritor psihogen. El nu mai aude vocile umane, cuvintele, ci doar zgomotele vieții. Anulează ceea ce i se spune, dar receptează referințele utile pentru supraviețuirea sa, eliminând din atenția sa oamenii care-l înconjoară. În ceea ce privește imaginea corporală cea mai arhaică, imaginea respiratorie, prin care se articulează ritmurile cardio-vasculare vegetative și liniștea somnului, ea poate fi alterată prin suferința afectivă născută din destrămarea dureroasă a legăturii mamă-copil. Putem explica banala patologie a jenei respiratorii bronșitice sau a supraîncărcării cavității vizibile cu scurgerile de muci pe care atâția copii au nevoie să le țină sub nas, ca o tentație de întoarcere la imaginea prenatală în care această regiune, cavitatea bucală și căile respiratorii, încă neerotizate, erau încălzite în lichidul amniotic ce securiza imaginea corporală fetală. În ce privește copiii ziși psihotici, muți, instabili, închiși în incomunicabilitate sau în suferința psihică, aceștia au rareori o funcționare organică alterată. Subiectul, care a fost la originea încarnării lor în momentul conceperii și care a supraviețuit momentului nașterii, pare absent. Dar unde se află ? În orice caz, nu-și asumă, prin intermediul imaginii corpului, o schemă corporală care trăiește independent, ca un specimen anonim al speciei. Când subiectul se desolidarizează de corpul său, asistăm tocmai – în ceea ce mă privește – la ceea ce eu numesc pulsuniile de moarte ale subiectului. Care nu trebuie confundate cu dorința de a omorî un alt corp sau pe cel propriu. Este doar un fel de retragere a dorinței subiectului, care pare să se odihnească după travaliul de a trăi cu corpul său în realitate; ca și cum s-ar reduce la un punct focal în care ritmurile de întreținere vegetativă a

corpului sunt bine menținute, conservând perenitatea subiectului momentan în „vacanță” în raport cu libidoul. Vedem asta, la unii dintre acești copii, când adulmecă totul și care nu fac niciodată nimic cu obiectele mirosite, pe care, uneori le adună pentru a le lăsa apoi să cadă. Ei miros corpurile, picioarele persoanelor care se apropie de ei. Am putea spune că sunt în căutarea obsesivă a unui miros: poate cel al căii genitale a mamei lor, mama arhaică; poate cel al nașterii lor, care i-ar face să se regăsească în calitate de subiect al dorinței, al comunicării interpsihice. Uneori, verbalizându-le ipoteza pe care o elaborăm cu privire la sensul căutării lor, vedem – într-o privire intensă adresată în profunzime ochilor noștri – că ceva adevărat cu privire la suferința lor îi trezește pentru o clipă la o relație umană, care nu are însă urmare.

Astfel de disocieri bruște și durabile ale imaginii corpului de subiect, imposibil de reparat, se întâlnesc frecvent ca urmare a spitalizărilor precoce și a schimbărilor succesive a persoanelor care îngrijesc copilul înaintea vârstei la care stă în șezut și a deambulării voluntare, adică înainte de patru luni, și apoi între patru și nouă, zece luni. Copilul regresează la o stare în care trebuințele vitale sunt satisfăcute de un anturaj cu care nu mai are schimburi subtile, prin limbaj, nici mimice nici motorii. Devine autist. Pulsiiunile dorinței rămân fără ieșire, se simbolizează teratologic în halucinații ale unor maxilare periculoase undeva în spațiu. Să fie aceasta propria lui gură pe care și-a pierdut-o, și, sub forma vocalizelor terifiante, halucinate, să fie propriile țipete pornite în spațiu, care rămân în afara timpului, în manieră halucinatorie ? Totul făcând tabloul unei simptomatologii fobice majore la copilul mut și psihotic. Fantasma sau amintirea corpului său purtat în brațele mamei dispărute se manifestă ca o cerere, o tentativă de comunicare gură la sân, nelegate la o imagine inconștiente coezive, cerere nerecognoscibilă

a priori de către observator. Pentru acest subiect, inconștient legat probabil încă la un pre-Eu mutilat de mama lui, „Tu” pare să fie redus la ceva din imaginea erogenă și funcțională a apucării cu maxilarele, cum este fără îndoială legănarea sa permanentă, lipsită de plăcere și de sunete. El se apucă uneori de propriile brațe, antebrațe sau mâini, care au rămas fetișuri ale sânului matern în propriul corp, singurele amintiri garantând o relație de alăptare asociată sânului și brațelor materne ce semnificau dragostea. În clinica copiilor psihotici se confruntă cu astfel de copii auto-devoratori, de fiecare dată când aceștia simt (dar unde ?) mai mult decât de obicei mușcătura suferinței lor, imposibilitatea unei comunicări pierdute, și o terifiantă singurătate psihică de infirm în orice formă de limbaj.

Orice fobie corespunde unor imagini parțiale arhaice care utilizează pulsuni ale subiectului actual pe care nu și le recunoaște ca fiind ale sale, și care sunt proiectate în lumea înconjurătoare. Această simptomatologie fobică precocisimă și defensivă invadează din aproape în aproape tot libidoul copilului. Chiar dacă ajunge să utilizeze, să traducă, să fixeze angoasa și imageria fobică, care dacă ar putea fi împărtășită și înțeleasă de adult, ar putea liniști copilul, angoasa nu permite, când starea fobică este atât de precoce, exprimarea acestor pulsuni și împărtășirea umanizantă cu un altul din lumea exterioară. Autismul se agravează atunci pe zi ce trece, urmărind jugularea fobiilor, interzicând dorinței urmărirea oricărui obiect, fără a reuși asta, pentru că trăirea este însoțită permanent, la ființa umană, de o funcție simbolică, iar aceasta, prin imageria dispartă a obiectelor parțiale lipsite de intenție, devine din ce în ce mai terifiantă¹. Fobia devine persecutorie și copilul cade în stări psihotice grave. Autismul traumatic pe care îl

¹ N.A.: Dorința obligă subiectul să-și deghizeze nevoile – ca și cum ar fi dorința unei alte persoane invizibile.

descriem poate să apară fără a-l putea raporta clar la un incident petrecut în realitate. Poate fi o separare precoce și bruscă de mamă. Se datorează întotdeauna, fără îndoială, unui traumatism simbolic, adăugat unei dificultăți petrecute în realitate sau care o acompaniază. Aceste dificultăți, întotdeauna asociate unei castrări, au rămas non-simboligene, și din această cauză suferă sugarul. Dificultatea sugarului este de altfel adesea concomitentă cu dificultăți trăite de mama care îl îngrijește, care, din acest motiv, este în mică măsură atentă la copilul său altfel decât pentru îngrijirile materiale urgente – hrană, schimburi –, dar fără cuvinte, mângâieri, sau discriminarea fină a ceea ce se întâmplă cu el și care ar fi alertat-o altădată. Este vorba, de fapt, de absența unei structurări, provocând mutilări parțiale ale imaginii corpului ? Trăvialul psihanalistului, prin acceptarea transferului pulsionilor de moarte asupra persoanei sale, în astfel de cazuri de debut de psihoză, este de a decodifica sensul uman etic pervertit în comparație cu primul sens uman etic reprezentat de dorința de a comunica. Avem de-a face, la copilul psihotic, cu o dorință prudent preventivă în raport cu orice relație în realitate. Ca și cum subiectul, la acest copil, ar răspunde spunând: „Dacă eu exist nu, nu, nu, oricărei prezențe” (pericolul eventual de a comunica și deci al unei eventuale rupturi secundare dureroase), „nu sunt prezent, nu sunt vizat, deci nu mai risc nimic”. Desigur, spun asta pentru a înțelege mai bine aparentul non-transfer al copilului asupra terapeutului. Dar, din momentul în care terapeutul înțelege inteligența acută a unui copil psihotic și modul său de rezistență în fața suferinței, i se poate vorbi despre asta, fără a-l culpabiliza pentru masca pe care și-o pune: indiferență, mutism, acțiuni animalice. Este ajutat astfel să se regăsească în calitate de subiect uman și subiect al dorinței sale, este ajutat să accepte din nou umanitatea sa rănită în schema corporală și să

reconstruiescă, grație transferului, o imagine a corpului în raport cu schema corporală, ca și cum ar ieși dintr-o vrajă.

Copilul psihotic este locul unei veritabile tumori a simbolizării, să spunem al unei tumori imaginare construite de o funcție simbolică ce a funcționat în gol și fără nici o posibilitate de relaționare cu alt om. Pentru că omul vizat de pulsuniunile copilului lipsea, iar dacă era prezent corpul acestuia, psihic era de neatins pentru copil, și deci ca și cum ar fi fost singur.

Sunt fenomene aproximativ asemănătoare cu cele pe care le întâlnim în ceea ce a fost numit, după Spitz, hospitalism. Acestea survin la copiii care suferă schimbări numeroase, ale persoanei care îi îngrijește sau ale instituțiilor în care se află, în primele zece luni de viață, dar în special în primele șase luni, care sunt decisive. Putem vorbi și de hospitalism burghez, când bebelușul este lăsat de părinți în grija mai multor femei plătite succesive, adesea frustrate sexual de viață, care îl cresc ca pe un animal sau ca pe o plantă, fără cuvinte adresate persoanei sale în afara celor privind trebuințele sale, fără respect pentru părinții lui, uneori chiar cu ostilitate față de aceștia, pe care el o moștenește.

La toți acești copii cronic sau succesiv traumatizați precoci, pulsuniunile orale și anale pasive se satisfac solitar, într-o manieră pe care suntem nevoiți să o calificăm drept masturbatorie imaginar invizibil, deci sub o formă inobservabilă; ea poate fi olfactivă, optică (strabismul, spre exemplu), labială, glotică, linguală, rectală sau micțională, caracteristice pentru erotismul regiunilor parțiale în epoca acestor stadii precoci. Acest erotism îi face să elaboreze fantasme de corp-la-corp cu mama absentă pentru care propriul corp-lucru le servește pentru a o simți prezentă în singurătatea leagănului. Banalul supt al degetului, pentru majoritatea copiilor, dar care devine un fel de pasiune inveterată la anumiți copii,

este cu siguranță aici una din manifestările cele mai puțin grave, fiind compatibilă cu dezvoltarea ulterioară spre o nevroză obișnuită. Imaginația bebelușului, care este susținută de toate dorințele normale pentru vârsta lui, nu are aici ca referință stabilă decât momentele aportului de hrană sau îndepărtării excrementelor, și îngrijirile legate de toaletă și manipularea corpului său ca obiect al adultului. Acest mod de creștere, când este lipsit de bucurie împărtășită și de cuvinte, ceea ce se întâmplă cu anumite mame, face din copil un obiect și nu permite subiectului doritor, în special pre-Eului limbajului verbal pe care îl reprezintă virtual, să se construiască prin schimburi de percepții complice cu celălalt. Dacă acest copil se dezvoltă așa, în singurătate, până la descoperirea prehensiunii manuale, activitatea masturbatorie necesară, asociată suptului policelui, se fixează la un obiect imposibil de numit pe care îl ține la nas, îl suge, îl respiră, ființa sa lăsându-se absorbită complet de aceste senzații pe care, astfel, și le procură¹.

Acest obiect imposibil de numit constituie un fetiș arhaic al relației sale cu mama care alăpta ce a fost indispensabilă pentru securitatea sa, și acest fetiș este metafora, pentru acest copil, pentru el-mama lui, ca promiși unul altuia pentru corp-la-corp, ca și pentru supt etern. Absența ocazională a acestui fetiș, singurul simbol al subiectului în relație de continuitate cu mediul înconjurător cunoscut, securizant, raportat la entitățile tutelare din spațiul maternant, aruncă copilul în cea mai teribilă angoasă. Cunoaștem această angoasă a copiilor care nu au la culcare micuțul lor obiect tranzițional; dar dacă mama este prezentă și îi consolează, le permite să regreseze în prezența ei, cu cât se vorbește mai mult cu ei despre pierderea acestui obiect, cu atât mai repede vor

¹ N.A.: Winnicott a numit acest obiect „obiect tranzițional”, a studiat funcția lui securizantă în creșterea copiilor. Îl putem compara cu jokerii din cărțile de joc, ce pot fi folosiți ca înlocuitori ai tuturor cărților care lipsesc, raportate în mod particular la atu (în cazul nostru mama, „Totul” pentru bebelușul ei).

ieși din această regresie reactivă în raport cu pierderea. Ceea ce este grav, este când copiii nu au decât acest obiect rămas din trecutul lor, și nimic altceva, nici o formă de relaționare prin care să se refacă relația cu mama lor, nici jocuri, nici cântece nici cuvinte. Astfel de copii se află în mare primejdie, dacă își pierde fetișul vreo clipă. În scurt timp cad progresiv, fără ca cineva să-și dea seama de asta, secundar acestui fapt. Atâta timp cât aveau acest fetiș, erau relativ în relație cu lumea. Odată fetișul dispărut, ei intră progresiv într-un autism care duce cu gândul la un fel de somnambulism. Pulsioniile arhaice orale nu pot fi înlocuite de pulsioni anale și pregenitale în raporturile cu persoana care îl îngrijește sau cu alte persoane. Subiectul pierde anumite componente ale imaginii corporale care legau dorința sa de corpul său, și ajung să prezinte tulburări somatice (în special insomnii) și tulburări digestive, însoțite de stări critice. Astfel de stări provoacă la părinți fantasme de proastă îngrijire din partea celei în grija căreia se afla copilul și s-a îmbolnăvit. Copilul este dus la spital, în observație, și apare reacția în lanț a copiilor traumatizați prin pierderea obiectului care înlocuia mama; pierderea operează ca și cum ar fi fost o separare de mama însăși așa cum am descris-o mai sus. Toate aceste tulburări precoce ale comunicării antrenează întotdeauna sechele, chiar dacă copilul a reușit să depășească situația. Rămân întotdeauna unele anomalii ale limbajului în sensul larg al termenului. Schema corporală, corespunzând vârstei sale, și neintersectându-se cu mediatizările necesare elaborării unei imagini a corpului corespunzătoare, are drept consecință un retard psihomotor și un retard în limbaj.

Ce sunt atunci mediatizările simbolice necesare ? Le-am văzut: sunt percepțiile auditive, vizuale, tactile, informatoare, venite de la mama reacționând la copilul său, fiind atentă la bucuria și suferința bebelușului

său, și vorbindu-i. În afara îngrijirii corporale indispensabile, a hranei și schimburilor, adresate de mâinile mamei corpului copilului, a purtării corpului copilului de către corpul mamei, cuvintele acesteia, cântecele, legănările, mângâierile, dojenirile sale, întregul limbaj al inteligenței inimii mamelor, atunci când nevroza nu a sterilizat, prin angoasa de a fi femeie, căile intuiției materne.

Fiecare bebeluș, născându-se, suscită în femeia pe care o face mamă sursa familiară, izvorâtă din relația cu propria mamă și tată, din adâncurile copilăriei sale timpurii, ce alimentează relația sa de mamă cu fiul sau fiica, influențată în plus de relația actuală de iubită a bărbatului care este sau nu tatăl copilului ei. Acest bebeluș, fată sau băiat, suscită la această femeie, care se ocupă de el, cuvinte aparținând sufletului său, care stârnesc zâmbetul și inima copilului, și care fac spiritul său să se deschidă spre ascultare: în același mod în care, părăsind matricea corpului acestei femei, a provocat apariția laptelui, laptele lui, și care îi place, pentru a-și continua dezvoltarea. Această dialectică corp-suflet-spirit a fătului, apoi a sugarului cu mama sa, este înrădăcinată în fiziologie; dar la ființa umană, fiind în același timp simbolică, se elaborează o componentă psihică inter-relațională care este metafora. Astfel că, pentru fiecare ființă umană, relația cu mama sa, sursa propriei existențe, pare să-și aibă rădăcinile în ceea ce, în lipsa altui termen numim „sacru”. Este o evidență resimțită deopotrivă etică și estetică, pentru orice ființă umană la contactul cu natura și frumusețea sa. Acest sacru, îl învăluie prin lumina de pe chipul aplecat asupra sa în primele sale ore de viață, în primele zile ale experienței sale.

Orice mamă este atât modelul medierii împăciuitoare a trebuințelor, dar și, datorită articulării dorințelor cu trebuințele, sursă a confuziei între trebuințe și dorințe. În funcție de care au fost particularitățile emoționale

ale mamei pe care copilul le-a remarcat, intuite în cursul primelor dureri și bucurii uitate din viața sa, centrate în jurul ei, se elaborează o sensibilitate reactivă, sensibilitate ce s-a ombilicat în visul de a exista, inițial indus de mamă, și care, acest vis, zi după noapte, de a se regăsi și de a se continua, devine realitate.

Auzim adesea spunându-se: „Femeia asta nu este o bună mamă”. Este o propoziție absurdă. Nici o mamă nu poate fi declarată bună sau rea. Ea este mama, deci în ea s-a înrădăcinat temeinic, din moment ce nu este mort și a supraviețuit aceste așa zise mame rele. Că a suferit din acest motiv, este altceva; dar, încă o dată, nu există nici mamă bună nici mamă rea, ci există mame care susțin mai mult sau mai puțin narcisismul în depășirea castrărilor care sunt pentru fiecare experiențe necesare în construirea propriei identități.

În jurul acestor prime percepții ale mamei noastre, așa cum am simțit-o și fiind pentru noi viața – chiar dacă ne aflam în suferință și era greu – s-a ombilicat visul nostru de a exista. Acest vis, acest lung vis al copilăriei noastre timpurii, pe măsură ce noi creștem, este reluat de gândirea noastră agățată de câteva sclipiri ale culorilor amintirilor, legate de privirea, ascultarea, cuvintele, evenimentele care, pentru noi, sunt asociate ideii de mamă. Acest simț al „sacruului”, legat de ideea de mamă, este pentru fiecare dintre noi o instanță atât masculină cât și feminină. Pare surprinzător să spunem asta, din moment ce orice mamă este femeie. Cu toate acestea este suficient să ne gândim la toate construcțiile în care ființa umană onorează providența pentru a vedea că le încununează prin forme cu referință falică, domuri și cupole făcând referire la sâni, turnuri și fleșe făcând referire la penis. Sunt forme corporale, obiecte parțiale „sacre” ale corpurilor părinților noștri, percepuți ca gigantici. Propriile noastre pulsuni active și pasive se

proiectează în formele genitoare și tutelare ale acestor adulți magici, care ne trimit la sursa vie a ființei noastre, am putea spune la acel coit inițial al conceperii noastre, care asociază permanența conștiinței de sine fructului viu al unei hierogamii; uniune fecundă și permanentă a pulsionilor sexuale active și pasive sublimite, începând cu cele mai arhaice și până la cele mai recente. Pentru a mă exprima altfel, fiecare dintre noi, bebeluș, total dependent de adult, nu poate supraviețui decât potolindu-i-se setea și foamea, și protejat de pericolele lumii exterioare. Aceste două condiții sunt asigurate de mamă, cu sânul său, de tată, cu vigilența sa devotată și protectivă. În ce-l privește pe bebeluș, el caută sânul vital și forța protectoare. Bebelușul este în postură libidinală pasivă în raport cu aceste două instanțe două instanțe parentale pe care le resimte și pe una și pe cealaltă ca active față de el. În timp ce este fatalmente pasiv în corpul său, el simte în suflet o dragoste arzătoare activă pentru această instanță parentală cu dublu aspect protector în ochii săi. Acești stăpâni atotputernici ai spațiului, aceste două corpuri falice mișcându-se ca doi aștrii animați, îi percepe ca fiind dotați cu prelungiri mângâietoare și palpabile ce domnesc parcă magic într-un spațiu în care el se simte complet neputincios, abandonat bunăvoinței lor și puterii lor discreționare. Prin chipul luminat de vocile care îi vorbesc, prin strălucirea din ochii lor, siguranța își face loc în spiritul lui fragil, care fără prezența lor iubitoare și securizantă ar fi pierdut în indiferența elementelor naturale ce îi constituie corpul, un corp care, fără ei, ar fi lipsit de repere ale spațiului și timpului. Nu este de mirare că, deveniți adulți, în continuare neputincioși în fața creației, oamenii construiesc casele de rugăciuni cu forme estetice falice masculine și feminine.

Mama este și prima informatoare credibilă cu privire la pericole, și mesager al iubirii care, dăruită de ea, nu poate fi luată înapoi. Dar ea

poate fi și cea care aduce moartea. Nu bărbatul este reprezentantul morții în inconștient. Ci femeia este, pentru că de la ea provin satisfacțiile ce fac subiectul să își uite corpul și pe copil propria făptură. Când este flămând, îl alină, când este înspăimântat, îl liniștește, simte că a devenit ea, dar tocmai la ea trebuie să renunțe – atât fata cât și băiatul. Ea nu ia înapoi ceea ce i-a dat, dar el, copilul, trebuie să se îndepărteze de solitudinea ei începând de la un anumit punct în dezvoltarea lui, și să refuze să îi ofere plăcerea pe care ea i-o cere de la un anumit moment, care este, cel mai târziu, cel al Oedipului. De aceea eu cred că mama poate fi atât simbolul vieții cât și al morții.

Poate acesta este motivul pentru care copiii psihotici le este teamă de mama lor, când o regăsesc, pentru că cea pe care o regăsesc, nu este cea pe care o caută, mama arhaică, și nici percepția pe care o așteaptă pentru a se regăsi. Între momentul în care s-au separat și cel în care se regăsesc, ea nu mai este aceeași. Am văzut cum separarea precoce și de lungă durată a unor copii de mama lor, între cinci și nouă luni poate să-i facă pe anumiți copii să intre în autism. Ei se tem să se lege din nou de ea ca și cum, pentru ei, ea ar întruchipa moartea. Menținerea unui subiect în căutarea unei plăceri arhaice pierdute o face pe făptura umană inadaptată pentru vârsta sa, fără limbaj pentru altcineva, fără complicitatea din priviri, fără regăsirea jocurilor motorii dinaintea traumatismului. Uneori, se mișcă fără încetare fără vreun scop, instabil, cum se spune. Uneori, dimpotrivă, el este complet imobil, încrămenit, stuporos. Nu acceptă să fie distras de la obiceiurile stereotipe decât de tensiunea trebuințelor sale de a defeca, sau de a mânca, indiferent ce. Jocul cu propriile excremente pare singura distracție care ar avea un anumit sens pentru el. De fapt, el supraviețuiește ca un copil neînțărcat de o mamă fantomatică, moartea, care îl amenință și pe care, pentru a o

conjura, o mimează, ca și cum ar deveni, uitând de sine, altul, cum e mama sa, care, atunci când era mic, îl alina. Există, la fiecare, unul din aceste niveluri mai mult sau mai puțin arhaice, și mai mult sau mai puțin stagnante, relicvă a modului de a relaționa cu lumea și cu mama dinaintea nivelului narcisic Eu-Tu și a limbajului verbal, și apoi cel de Eu-Eu-subiect^{1,2}.

Anumite retarduri în vorbire sunt de fapt retarduri de limbaj, datorate unei infirmări a dorinței de comunicare care nu este, din nefericire, recunoscută decât începând cu vârsta mersului. Mi se va spune: începând cu ce vârstă se poate vorbi despre retard în vorbire ? Ei bine, de la începutul vieții orice copil este în stare de cuvinte, nu poate el să vorbească prin cuvinte, dar are capacitatea de a înțelege cuvintele, și este permanent în căutarea comunicării cu celălalt, mai puțin atunci când doarme. Și are nevoie, permanent, să fie înconjurat de comunicare, dovadă a participării sale în lume; și chiar și atunci când doarme, cuvintele nu îl stânjenesc. Non-structurarea sau destructurarea imaginii corporale orale și anale apare clinic în manieră indubitabilă doar atunci când copilul a atins vârsta mobilității autonome; atunci anturajul social alertează părinții care nu-și dăduseră seama de nimic la un copil la care, cu toate acestea, obișnuința devenise aceea a unui animal domestic ce nu mai comunica nici chiar cu stăpânii săi. Ar fi fost ușor de remediat suferința lui, dacă mama, cei apropiați, pediatrul, pe care anumite mame îl alertează uneori degeaba – „Vă preocupați puțin prea mult de el”, „Asta o să se întâmple de la sine, când va merge la școală” – ar fi știut să înțeleagă și să detecteze primele semne ale suferinței. Absența zâmbetului, absența privirilor, a lalațiilor, absența căutării mamei de către copil, de comunicare permanentă cu ea, de a o chema, tăcerea

¹ N.T.: În text: „*Moi-Je*” (Fr.)

² N.A.: Nu este această conștiință, la fiecare dintre noi, pe care o calificăm drept nucleu psihotic ?

unui copil cuminte sau, dimpotrivă, țipetele continue, stereotipe, iată semnele ce pot fi observate, de cine este atent, la un copil care nu este în comunicare intuitivă, elastică, și în relație, cu adevărat, cu mama sa.

Un bebeluș pasiv, indiferent, despre care se spune că este cuminte, placid, dar care nu reacționează la mama lui și la cei din jurul său, lipsit de expresivitate, fără înclinație ludică, aparent în permanență satisfăcut, dormind când mama îl pune la culcare, mâncând tot ce i se dă – este cu toate acestea îngrijorător. Dar nu pentru mulți dintre medici. În măsura în care ia în greutate, are scaune bune, și îi dau dinții... „Ce vreți mai mult ? spun ei mamei. Este foarte bine”. Și în acest mod se pregătesc psihozele, cu zgomot scăzut, sau nevrozele precoce, la copii pe care i-am fi putut foarte bine ajuta dacă ar fi fost remarcată la timp suferința lor și de pierderea comunicării, de defectul de exprimare a acestei suferințe. La vârsta de dezvoltare la care schema corporală ar fi trebuit să devină mediatorul, în raportul cu altcineva, pentru imaginea corporală, pulsuniile cu dominante active sunt supuse doar satisfacerii trebuințelor naturale ale acestor copii. Aceste pulsuni sunt cele care fac să se exprime toate dorințele sale, deghizate în trebuințe insațiabile de a bea sau a mânca, neverbalizate. El bagă totul în gură, obiecte mici, pietricele, excremente, tot ce găsește. Singurele manifestări ale acestei dereglări, dacă acestea există, sunt cele ale somnului și ale tubului digestiv. „Mănâncă toate porcăriile!”, se spune. Rareori apare diareea, mai adesea vărsături și constipație. Face totul pentru a conserva în interior puțin din spațiul său de securitate marcat în acest fel cu un minim efort¹. Dar acest spațiu dezumanizat, pe care îl înghite și îl vomită uneori, nu vorbește, și nu îl hrănește nici psihic nici afectiv. Crescând, copilul pre-psihotic își pune în act dorințele în manieră compulsivă. Mergând uneori până la extremă: spre exemplu, în tentativele nebunești de a fugi de acasă, se rătăcește,

¹ N.A.: A se vedea cazurile clinice următoare, p. 240 și p. 247.

intră în apă aproape până să se înece; n-are nici un discernământ al primejdiei. Comite acte distructive și jafuri, este periculos pentru el însuși, pentru propria supraviețuire, și pentru a altcuiva. Agrează plantele, florile, animalele mici, face, în orice caz, imposibilă acceptarea sa într-un grup mic de copii: tocmai ceea ce mama sa se aștepta să-l facă să iasă din dificultate. Și întâlnim frecvent, din nefericire, un fel de constatare a „inadaptării” care, în spiritul părinților și a multor medici, se încheie printr-un plasament, adică segregarea într-un mediu pentru „astfel de copii”. În cel mai bun caz, o educație așa-zis specializată încearcă, de fapt să adapteze acest Marțian la comportamentul Pământenilor contemporani și aparent de vârsta lui, dar nu poate promova acest subiect. Ar trebui, pentru asta, lăsat în familia sa, în timpul necesar construirii unui suport în familie de către un alt mediu de susținere, și ocupat acest timp cu un travaliu psihanalitic cu mama și cu tatăl. În situația triunghiulară, psihanalistul, mama-tata sau alternativ unul sau celălalt, și copilul, dacă acesta acceptă, se poate angaja o psihoterapie psihanalitică. Psihoterapia psihanalitică a unui copil psihotic singur, atunci când familia există, este inutilă. În cazul în care, într-o familie de grefaj, de plasament, dacă vrem, și ajutat de o psihoterapie, copilul redobândește conștiința de sine, traumatismul separării de părinți, fără un travaliu prin cuvinte între copil și părinții săi susținuți de un psihanalist, împiedică regăsirea subiectului de dinaintea traumatismului. Reprezintă o lacună iremediabilă. De aceea insist atât de mult ca lucrul cu un copil psihotic să nu înceapă doar cu el singur; este necesar mai întâi un travaliu cu părinții, apoi cu părinții și copilul, înainte de a gândi orice altă soluție educativă.

Nu este vorba încă de o educare, nici de o reeducare, ci de a regăsi o autenticitate, distinctă de viața imaginară a mamei cu privire la fetus,

apoi la bebeluș, și de viața imaginară a tatălui cu privire la copil, și apoi de viața imaginară a copilului în raport cu părinții lui, urmând evenimentele relatate de adulți și pe care le-au trăit toți trei. Sunt în joc, pentru mamă, relicvele filiației sale, după cum am arătat în toate cazurile de maternaj; la fel, pentru tată, de relicva filiației sale cu mama sau cu tatăl său, în funcție de faptul că este vorba de o fată sau un băiat psihotic. Trăvialul psihanalitic cu un copil psihotic, constă în repunerea în funcțiune a unei comunicări între cele trei persoane – tata, mama, copilul – a scenei sale primitive. Transferul psihanalistului asupra copilului lor, ajută părinții. Modul său de lucru, căutarea interlocutorului prizonier în închisoarea pe care copilul a construit-o modifică, uneori sub ochii lor, obiceiurile stereotipe ale copilului. Întrebați ce este cu copilul lor de către această persoană diferită, psihanalistul, care se interesează cu adevărat de viața și istoria sa, părinții pot să constate atunci că o relație diferită se stabilește între acest adult și copil. Asta reabilitează în ei speranța unei relații umane cu copilul. Această speranță o pierduseră zi de zi, în fața gravității unei stări pe care, până atunci, nimeni nu o înțelegea. Asta nu vrea să însemne că în ziua de azi psihanalistul înțelege mai multe. Dealtfel nu asta este important. Important este ca, el, copilul, să se regăsească. În cadrul acestui trăvial psihanalitic, părinții pot să înțeleagă, pornind de la ceea ce simt ei înșiși, interferențele, în suferința pe care o constituie copilul psihotic, a relației lor cu el, și suferința pe care o reprezintă pentru alți membrii ai familiei, în special pentru frații și surorile lui, dacă are, în timp ce, până atunci, nu își dăduseră seama de nimic. Și, deja, acesta nu este unul din micile avantaje și roade ale psihoterapiei copilului psihotic, chiar dacă nu se ajunge la a-i reda bucuria de a trăi ca cetățean liber și autonom, și ca ceilalți membrii ai

familiei, frații și surorile, să nu păstreze o amintire traumatică pentru restul vieții privind suferințele îndurate de ei datorită acestui copil.

Pentru copilul psihotic în sine, tratamentul psihanalitic poate începe să-și arate roadele întâi în jurul relațiilor precoc regăsite, ca cele ale unui sugar cu părinții lui. Dificultatea provine din faptul că acești copii psihotici trebuie să treacă prin frica-panică de a trăi altfel, pentru a ieși dintr-o angoasă generalizat colmatată. Ei trec, la începutul tratamentului psihanalitic, în special de îndată ce tratamentul începe să acționeze, prin perioade agresive și dezorganizări în comportament și în habitusurile viscerele care, adesea, conduc la suspendarea tratamentului, pentru că aceste tulburări sunt luate drept contra-indicații de tratament psihologic, sau ca o maladie organică. Spital, investigații, etc., și ciclul angoasat al adulților se reia. Din nou este izolat copilul, în loc să se continue tratamentul în ciuda perturbărilor ocazionale funcționale sau somatice, pe care psihanalistul trebuie să caute să le înțeleagă împreună cu copilul, ca un limbaj reactiv la angoasa lui de a se vindeca.angoasă pe care o comunică părinților lui, mamei și generaliștilor.

Aceste dereglări ale funcționării somatice în raport cu obiceiurile atât de stereotipe, rigide, de bună sănătate ale copilului înainte de tratamentul psihanalitic sunt, dimpotrivă, în favoarea continuării tratamentului. Ele dovedesc faptul că subiectul, la acest copil psihotic, este în curs de a regăsi comunicarea; dar că, înainte de a putea să exprime asta prin afecte și cuvinte, reprezentări, desene, modelaj, mimare, jocuri, începe să reacționeze inițial prin limbajul funcțional al corpului, acest pre-Eu inconștient. Ar fi de dorit, atunci, pe cât posibil câți mai mulți medici să fie informați despre psihanaliză, să fie psihanalisti pedo-psihiatri. Este nevoie de generaliști sau pediatri care să își asume tratamentul medical funcțional al acestor copii, încurajând în același timp

părinții și copilul să continue psihanaliza în ciuda diferitelor dereglări prin care se exprimă suferința. Cel care îngrijește corpul copilului nu poate să se ocupe și de psihoterapia lui; dar se poate ca unul să îl susțină pe celălalt, astfel încât copilul să poată continua acest travaliu, dificil desigur, dar care merită efortul: cu atât mai mult cu cât copiii psihotici sunt în general, în spatele măștii lor depersonalizate, ființe umane deosebit de inteligente, sensibili și precoci.

În prezent, mulți copii prezintă acest tip de problematică de inadaptare precocă, pentru care diagnosticul ezită între nevroză și psihoză. Se poate spune că psihoza infantilă survine în familiile în care cei doi părinți au avut de depășit, fiecare în propria familie, un episod traumatic inconștient datorat relației cu părinții lor înainte de vârsta Oedipului. Acest episod, refutat de ei, se exprimă la copilul lor în manieră ireperabilă, în afara psihanalizei. În același timp, putem întâlni copii calificați drept psihotici după simptomele pe care le au, a căror stare nu relevă de fapt decât perturbările precocisime ale istoriei lor particulare, fără a intra în rezonanță cu traumatismele infantile ale părinților.

VÎRSTA ORALĂ, ANALĂ ȘI PERIOADELE ULTERIOARE PÂNĂ LA CASTRAREA PRIMARĂ

Înainte de a continua cu exemplele clinice, și pentru ca acestea să capete sensul deplin de ilustrații ale ideilor mele, cu privire la articularea în fiecare moment a imaginii corpului cu schema corporală, este necesar să rezumăm în linii mari procesul de regresie sau de destructurare din

aproape în aproape al imaginilor corpului, proces invers celui de structurare a lor. Să nu uităm că aceste procese privind imaginea corpului sunt întotdeauna, pentru a se dezvolta, dependente de o relație afectivă, în timp ce, schema corporală, se poate dezvolta chiar și în condiții de suferință afectivă.

Îmi cer scuze pentru ariditatea abstractă a anumitor tablouri clinice, dar este o grilă necesară pentru a înțelege ce înseamnă patologia umană. Să ne ferim însă de a concluziona pripit un determinism – care ar fi la limita cvasi-organicistă; pentru că în relația prin limbaj între subiectul copil și anturajul său generalitatea procesului de articulare a imaginii corpului cu schema corporală se limpezește ca personalizare narcisică defensivă a subiectului. De asemenea, prin transfer, atât al pacientului cât și al psihanalistului, reversibilitatea va fi sau nu posibilă în cursul evenimentelor unei psihoterapii. Iată deci ideile generale cu privire la înțelegerea clinică a patologiei din perspectiva imaginilor corpului.

Să reamintim, pentru a avea în minte¹, că imaginea corpului este trinitară: imagine de bază, imagine funcțională și imaginea a zonei erogene, toate făcând subiectul reprezentărilor senzoriale fantasmate și comunicabile între subiecți. Copiii ne relevă existența, fie asociată acestei imagini trinitare, reprezentabilă în desen sau modelaj, fie disociată de ea, de o imagine dinamică lipsită de reprezentare, cu excepția schiței unei spirale sau a unei trăsături punctate; imagine dinamică a cărei dorință, legându-se de aceasta absoarbe potențialitățile de reprezentare. Această imagine dinamică, solidară cu subiectul în stare de veghe și în somnul superficial, devine, se pare, punctiformă în somnul profund, lăsând pulsionilor de moarte, susținătoare ale schemei corporale în absența oricărei complicități a subiectului, satisfacția lipsită

¹ N.A.: A se vedea capitolul 1, p. 47

de afectul vreunei absențe oarecare, și de reprezentare a împăcării vegetative a organelor.

Cazul lui Nicolas

Îmi amintesc de Nicolas, un copil zis psihotic, care avea aproape șase ani când l-am văzut eu. Avea trei zile în momentul evacuării din Paris. A rămas fără lapte și fără posibilitatea de a fi schimbat mai bine de două zile, din fericire însă împreună cu mama sa. Amândoi fără apă și hrană, singuri într-un vagon părăsit de toți ceilalți.

Nicolas era ultimul dintr-o familie cu cinci copii; cei patru frați mai mari, fete și băieți, se pierduseră pentru câteva săptămâni, separați de mama lor, fiind evacuați toți patru, în cursul unui bombardament asupra trenului care îi ducea spre tatăl lor, deja evacuat în sudul Franței odată cu administrația. Mama și noul-născut trebuiau să se îndrepte spre un spital, dar au fost duși în alt oraș decât cel prevăzut. În plus, trenul, foarte curând, se oprise în plin câmp din pricina bombardamentului căii ferate care nu mai permitea înaintarea spre gara prevăzută. Nu mai erau nici oameni, nici vaci, nici apă prin fermele din apropiere. Toată lumea fusese evacuată și toată canalizarea aruncată în aer. Femeia, despărțită de cei patru copii mai mari, și îngrijorată pentru ei, a rămas deci singură cu sugarul la sânul rămas fără lapte, după o lactație aparent normală, dar pe care angoasa îl stopase. A trăit două zile îngrozitoare, asistând la moartea de inaniție și de sete a bebelușului său, pe care nu-l putea schimba, ea însăși fiind complet epuizată și neputincioasă. În cele din urmă lucrurile s-au aranjat, ea și copilul ei fiind salvați, Nicolas a scăpat de moartea prin deshidratare, și a crescut. Este ceea ce mama a putut să-mi povestească despre acest copil. Când l-am văzut, avea mai bine de

cinci ani și era psihotic; a putut fi scos din situația asta prin psihanaliză. Nu pot povesti aici desfășurarea acestei cure, dar o menționez pentru că în istoria acestui caz, zis de psihoză, nu existase nimic patologic în relațiile mamei sau tatălui, în cursul copilăriei lor, în relațiile cu părinții lor. Războiul trecuse peste cele două familii fără sfâșieri sau dolii importante. Cei patru copii mai mari depășiseră șocul evacuării, și toți erau bine. Rămăși în zona liberă, la țară, pe timpul războiului, copiii, în special Nicolas, n-au suferit carențe. Doar că, rămăsese un copil ce părea sălbatic, indiferent, fără însă a se feri privirii. Ceea ce se făcea remarcat imediat la el – o spun ca indicație clinică – era o claie de păr dezordonat. Avea o voce aspră, era angoasat, se mișca fără direcție, ca și părul său, un du-te, vino, cu coatele îndoite, genunchii semi-îndoți, fără a vorbi, dar nu rău, niciodată rău intenționat, ci imprevizibil. Nu se juca realmente. Se „ocupa” de una de alta, mutând obiectele. Trebuia vegheat permanent să nu se întâmple un incident sau un accident.

Era în 1946, aveam puțină experiență. Singurul semn pe care îl aveam de la Nicolas că venirile lui la dispensarul unde mă vedea contau pentru el, era că, în dimineața respectivă, era în picioare la șase dimineața, se străduia să se îmbrace și o aștepta pe mama lui lângă ușă. A fost unul dintre lucrurile cele mai ciudate, să văd evoluând mai întâi sistemul capilar al copilului. Printre atâtea anomalii și bizarerii ale copilului, mama nu se gândise să îmi vorbească despre aceasta, care frapa de la prima vedere. Efectele tratamentului au început prin a face părul copilului suplu și ordonat, spre surprinderea mamei care, în acel moment mi-a vorbit despre asta, și despre faptul că acesta regăsea un ritm normal de somn, niciodată instalat înainte; apoi treptat, continența diurnă, apoi cea nocturnă, mersul cu corpul vertical, plăcerea de a se juca, exprimarea sentimentelor tandre față de mama sa, și în final

cuvintele, inițial sărace gramatical, dar adecvate pentru ceea ce se petrecea.

Orice infirmare a unei imagini funcționale, indiferent de motivul și natura acesteia, când subiectul este animat de o dorință, stimulează mai întâi intensitatea acestei dorințe. În revanșă, dacă această infirmare nu cedează, provoacă apariția unei imagini trecute a corpului, dintr-un trecut în care satisfacția legată de alinarea tensiunilor a fost cunoscută și asupra căreia narcisismul rămâne informat. Subiectul poate, un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, să trăiască prin fantasma unei satisfacții arhaice, până ce vitalitatea reală, prin schema corporală, își epuizează complet forțele.

Reprezentarea morții reale, reprezentare a corpului devenit lucru inanimat, arhaic, ca un obiect fecal, sau un lucru, stimulează toate pulsunile actuale să se focalizeze în căutarea regăsirii imaginii funcționale și a imaginii erogene în căutarea unui obiect; întotdeauna articulat, acesta, unui obiect primar pierdut în realitatea senzorială, dar nu în imaginar¹. În caz de non-satisfacere, în caz de non-adecvare a nici

¹ N.A.: Acest fapt este bine ilustrat de finalul curei lui Nicolas: după câteva luni cu ședințe săptămânale, vindecarea stării psihotice a acestuia s-a anunțat în mai multe ședințe în care părea să-și mimeze moartea. Se arunca pe jos, cu mai mult sau mai puțină violență, și rămânea acolo câteva clipe, apoi lua jocul de la capăt. Îmi amintesc, probabil la ultima sau una din ultimele ședințe (îmi notam), cele mai elaborate fantasmе: îmi arăta pe propriul lui corp, înainte de a cădea, abdomenul, în jurul ombilicului, ca și cum ar fi fost acolo o masă care îl ocupa. Eu: „Ce-i acolo ?” El: „piatră”. Apoi, ca și cum această greutate îl dezechilibra, pica în față cât era de lung. Rămânea așa o clipă, apoi se ridica în patru labe, mergea puțin, apoi se ridica din nou în picioare și reîncepea. „Faci un desen ?” În mare grabă, Nicolas desenează: „casă, fereastră, un omuleț” (se arată pe el), cu o enormă pată neagră pe corp. Trasează o linie balistică: corpul cade jos, pe fereastră. Ajuns acolo nu mai există cap, trunchi, brațe, ci un dreptunghi vag cu trei prelungiri, „labe” (ai fi zis că este un câine fără cap și coadă), pe pământ, înconjurat de grafisme mai mult sau mai puțin închise, „bucăți”. Aceste bucăți, „ce sunt ?” Îmi arată chipul lui, mâinile, sfărâmate în „bucăți” în jurul „corpului defenestrat”. „Cine este ?” Nicolas se arată pe sine și spune: „Căzut, mort, fără apă, s-a terminat, io nu mai sunt” (în limba franceză.: „Tombé, vieux, mort, l'eau pas là, voilà fini, ma l'a pu”). Ceea ce s-ar mai fi putut scrie: „vis eux mord lo pas là, va las, fi, ni, moi y a plus”. Era acesta traumatismul inițial ? Această scenă nu era „pentru mine”, dar îi eram martor. Un fel de mimă zgomotoasă, realizată cu o pasiune susținută, un fel de joc al Misterului din Evul Mediu. Desenul, realizat totuși la sugestia mea, nu-mi era arătat, el ilustra mimodrama acestui somnambul. Eu, tânără psihianalistă, eram acolo, acceptam, nu înțelegeam nimic. Nici bună ziua, nici la revedere. Intra, nerăbdător, încordat, și pleca din ce în ce mai fericit să o regăsească pe mama lui. „Se”

unui obiect la dorință, în cazul absenței persoanei ca obiect total, în lipsa unui obiect parțial asociat acesteia, imaginea dinamică, după ce a încercat o supra-activare rămasă inutilă, în locul aceleiași zone erogene, se deplasează asupra unei zone erogene corespunzătoare unei imagini corporale erogene sau funcționale anterioare. În cazul în care această zonă regresivă a pierdut ea însăși orice relație cu obiectul său arhaic, sau dacă este vorba despre o imagine funcțională, ce nu aduce nici o plăcere, imaginea dinamică pune în tensiune imaginea de bază care, prin definiție, este lipsită de zonă erogenă. Subiectul se pierde, dacă nu are un obiect pentru dorința sa, și în absența unei reprezentări în corpul său a unei tensiuni pentru acest obiect. Suferința sa apare atunci ca fiind somatică, nici conștiința nici emoția nu și-o asumă. Acestea sunt perturbările somnului, fie somnul profund subit, fie criza de epilepsie, fie absențele.

Atunci când imaginea de bază se disociază de imaginile funcționale și erogene, fapt care se poate produce fără o anumită panică prealabilă, avem schema pe care Freud a descoperit-o în nevroze, în privința narcisismului secundar, și pe care a explicat-o în *Inhibiție, Simptom, Angoasă*. În situațiile descrise de el, arată cum simptomele stadiului genital vin din partea pulsionilor pregenitale care nu se pot exprima decât prin intermediul imaginilor corporale pregenitale. Spre exemplu, în loc de a avea un coit, subiectul, bărbat, este apucat de diaree; în loc de a avea orgasm, femeia are crampe uterine sau grețuri. Simptomul devine oral sau anal, fie prin strângere, ca un sfincter care se contractă, vaginism, fie prin vărsături, rejecție a unui obiect parțial falic, oral, hrana. Sunt imagini ale corpului orale sau anale puse în joc, ce deviază dorința

vindeca. Nicolas mergea drept pe picioare, spatele încordat, capul liber deasupra trunchiului, în loc să se năpustească precum un mistreț ca la începutul curei. Își găsisese repede somnul, apetitul, ca om, apoi continența diurnă sfincteriană, apoi urinară nocturnă. Vorbea mai bine, prin cuvinte legate gramatical. Nicolas începuse să își îmbrățișeze tandru mama și tatăl, să acționeze în manieră coerentă. Și în interiorul lui se ordonau subiectul, verbul, complementul.

și refuzând chiar plăcerea acestor pulsiiuni regresive spre care s-a deplasat libidoul care refuză imaginea corporală genitală. Totul se petrece în raport cu zona genitală a partenerilor, dar cu imagini fobice orale și anale. Să remarcăm însă că, toate acestea, ușor interpretabile în termeni de imagine inconștientă a corpului, nu sunt valabile decât pentru indivizi care, în principiu cel puțin, au atins posibilitatea unei asumpții genitale a imaginii relaționale a corpului lor, adică stadiul oglinzii, despre care am vorbit anterior¹.

Dar, când este vorba despre un copil înaintea castrării primare, adică înaintea inteligenței de trei ani, adică înaintea cunoașterii propriului sex, și mai mult, când este vorba despre un copil care încă nu merge, înaintea maturizării neurologice a schemei corporale, dacă nu are măcar la dispoziție salvatorul supt al degetului, frustrările tensiunilor necalmate nu au pentru el, ca loc al angoasei, decât pe cel care-i servește ca legătură cu mama, predominant cu simptome de dereglare pe care le-am putea numi vegetative: ale tubului digestiv sau ale cavității bucale, encompreza, enureza, sau rinofaringita, otita. Atunci când zonele erogene, fața, gura, anusul, fesele, legate de pulsiiunile orale și anale, nu mai sunt integrate plăcerii, nici în relație de limbaj cu mama (chiar și atunci când ea nu este lângă el), nici cu imaginile funcționale (imaginea funcțională orală fiind peristaltismul neperturbat de la gură la anus), nici imaginea de bază corespunzătoare (abdomenul, stomacul, intestinele liniștite), se produce regresia subiectului până la imaginile cardio-respiratorii și peristaltice perturbate. Poate să apară chemarea la o întoarcere imposibilă la mama fetală în cazul nerekunoașteri olfactive de sine a copilului, sau chemarea în van a mamei tactile și vocale, fapt care provoacă anumite crize de astmă, spasmul hohotului de plâns, laringitele șuierătoare. Se întâmplă ca aceste angoase, și în special evenimentele

¹ N.A.: Vezi p. 150.

care le declanșează, să treacă neobservate de către mamă sau, dimpotrivă, să o îngrozească. Ea nu poate atunci reface, securiza, alina, adică să redea copilului său, pentru că nu este alertată sau pentru că este prea angoasată, ritmurile vitale ale vieții cel puțin fetale, apoi orale, aeriene, din primele zile, purtându-l în brațe, legănându-l, vorbindu-i despre ceea ce se întâmplă și liniștindu-l. Acest copil suferă și nu mai are securitatea relației sale de subiect cu obiectul total care este mama sa printr-un obiect parțial specific al acesteia, cum ar fi vocea sau mirosul mamei. Atunci imaginea corpului acestui copil, la care expresiile corpului său bolnav nu sunt verbalizate, sunt lipsite de semnificare, în suferința sa de a nu fi suscitată cuvintele și gesturile de compasiune din partea mamei. Imaginea devine mută pentru el, și îl reduce la o schemă corporală luptând cu pulsionile de moarte. Asta este ceea ce se întâmplă prin izolarea copiilor la spital în boxe, lipsiți de prezența frecventă mamei pentru a-i hrăni și schimba, cu hospitalismul care poate urma dacă această situație se prelungește: hospitalism la care am făcut deja referire și pe care îl vom vedea imediat în cazul lui Sebastian. Apar atunci, cel puțin la cei care reușesc să evite disocierea între subiect și imaginea corpului, grave tulburări de caracter, necesitând timp îndelungat pentru a le face să dispară și niciodată fără regresii.

Dincolo de aceste angoase, întărite de tăcerea mamei sau a persoanei care se ocupă de copil dacă aceasta nu vorbește copilului despre evenimentele traumatice pe care le-a trăit sau le trăiește, traumatismele psihice precoce care sunt legate alterează durabil sau definitiv dezvoltarea imaginii corpului, în special dacă simptomele reactive secundare antrenează, prin nerecunoașterea sensului de limbaj somatic pe care îl ia suferința psihică, prelungirea șederii la spital, desăvârșind ruptura diadei mamă-copil care, prin intermediul

simptomelor regresive, încerca să se reconstruiască fantasmatic la acesta din urmă. Aceasta este originea celor mai multe dintre cazurile de copii traumatizați precoci în privința imaginii lor corporale, care sunt psihoticii; în particular cei care sunt traumatizați în imaginea de bază din stadiul fetal sau oral, și mai puțin grav în imaginea de bază din stadiul anal (imaginea de bază a stadiului anal fiind coeziunea capului, trunchiului, membrelor).

Acest tablou de ansamblu este de o importanță capitală pentru înțelegerea a ceea ce se joacă în pediatrie, la creșă sau la spital. Vom reține în special faptul că imaginea de bază este întotdeauna asociată, în originea subiectului, imaginii fetale dinaintea primei castrări, ombilicale, consecutivă nașterii, și care trimite deci la scena primitivă, la scena conceperii copilului, și la problema dorinței originare a acestei ființe umane pentru părinții săi ca și a lor, nu numai pentru conceperea în momentul dorinței lor reciproce de iubiți, dar și pentru supraviețuirea sa, ca și pentru acceptarea sexului pe care îl are.

Cazul lui Sebastian: o intrare în autism la cinci luni.

Pentru a face mai perceptibile efectele precoci ale dificultăților psihotizante ale imaginii corpului, vom intercala aici exemplul unui bebeluș de cinci luni, Sebastian, ai cărui părinți au fost nevoiți să se mute de trei ori într-o săptămână. Părinții, un cuplu tânăr al cărui unic copil era atunci, aștepta o locuință definitivă ce nu era încă gata. Copilul fusese hrănit la sân până la patru luni, și în acest interval, între patru și cinci luni, mama îl înțârcase. Acest fapt se petrecuse bine, mama spera să-și reia lucrul pentru a plăti instalarea în noua locuință, și căutase o femeie care să o înlocuiască, să vină la ea acasă și să se ocupe de copil. Pentru

că trebuise să schimbe locuința de două ori în câteva zile și pentru că locuința ce le fusese împrumutată nu era decât temporară, în așteptarea celei definitive, trebuise să schimbe și persoana care îngrijea copilul, locuințele aflându-se în cartiere îndepărtate unele de altele. În câteva zile deci, copilul fusese deja în două locuințe diferite, și cu două îngrijitoare diferite. Pentru a proteja pe copil de o a treia mutare cotidiană, mama s-a hotărât să caute o femeie care să poată să se ocupe de copil acasă la aceasta până ce vor avea o locuință a lor. Nici mama, nici copilul, nici tatăl, nu cunoșteau noua îngrijitoare, înaintea zilei în care copilul a fost dus la ea, într-o dimineață, în timp ce mama, pentru că venise timpul, reîncepea serviciul la care se angajase. Seara, atunci când mama a venit să-și vadă copilul înainte de a se duce la ea acasă, îngrijitoarea i-a spus: „Copilul dumneavoastră este la spital, a făcut o diaree verde la ora unsprezece. Am mai avut un copil care a murit astfel, așa că l-am dus imediat la spital”. Firește, la spital copilul a fost primit de urgență; totuși, când mama a ajuns acolo, i s-a spus: „Nu am văzut diareea, dar lăsați-l pentru observație”.

Acestea au fost mărturisirile mamei cu privire la începutul separării mamă-copil. Este un caz pe care eu l-am cunoscut când Sebastian, schizofren mut, avea deja șapte sau opt ani. Nu se așeza niciodată, ca și cum asta l-ar fi făcut să sufere. Stătea în picioare sau culcat. Am descoperit atunci, ajutând-o pe mamă să vorbească, ceea ce ea numea constipația lui, și pe care o puneă în legătură cu spusele medicului de la primul spital, în momentul în care Sebastian fusese externat. Ea pronunțase adesea acest cuvânt constipație, dar, spunea ea, fără a fi luat în seamă de diverșii medici consultați în privința lui Sebastian. „Puneți-i supozitoare”, spunea unul. Cutare medicament, spunea un altul. De fapt, copilul era terorizat că trebuia să defecheze. La fiecare

cincisprezece zile, urlând de durere, expulza un scaun imens care, spunea mama, nici măcar nu-l ușura. Medicul la care am sfătuit-o pe mamă să-l ducă pe copil a diagnosticat o fisură anală pe care a tratat-o, apoi, evaluând pericolul spitalizării acestui copil, a procedat, în cabinetul său, sub anestezie generală, în prezența mamei, la extirparea unui fecalom mare cât un cap de bebeluș. A trebuit să-și anuleze toate consultațiile în ziua aceea, atât era de insuportabil mirosul de putrefacție în încăperile cabinetului. Copilul purta această putrefacție fecală, acest corp străin fecal, de ani de zile, de mai bine de patru ani. Doar din timp în timp, făcea o imensă „treaba mare” urlând de durere. Mama spunea medicilor: „Este constipat, asta e tot”. Sebastian refuza orice aliment susceptibil să îl constipe, cum era ciocolata pe care mama și bunica – oare de ce ? – o credeau bună pentru el. era dealtfel un motiv de conflict între cele două femei, această ciocolată pe care Sebastian o refuza. Din momentul în care peristaltismul său a fost restabilit, întâi prin intervenția medicală, apoi prin tratamentul întreprins cu mine care îi verbalizam tot ce se petrecuse, în prezența mamei sale, Sebastian a putut să se așeze și să se bucure să mănânce orice. Dar toate acestea, din nefericire, nu însemnau că se vindecase de psihoza sa. Trăia însă, deja, într-o manieră mai agreabilă, era mai puțin angoasat.

Să revedem geneza acestei psihoze. Deci la cinci luni fusese dus, fără a i se explica, lui, care era foarte prezent, la o dădacă pe care nu o cunoștea, și Sebastian se deregla în imaginea sa digestivă peristaltică, fără îndoială în mod secundar, datorită faptului că se văzuse rejectat și lăsat succesiv la trei femei într-o săptămână. A treia femeie avusese în grijă un bebeluș ce murise de toxicoză, care debutase printr-o diaree. Ea se îngrozise în prima zi din pricina unui scaun diareic făcut de Sebastian la ora unsprezece dimineața. L-a dus la spital unde l-a lăsat într-o rezervă

pentru observație. Seara, îngrozită de către dădacă, mama s-a dus să-l vadă, dar nu i s-a permis să intre la el să-l vadă și să-i vorbească. Acolo, Sebastian, în câteva zile, a intrat într-o regresie profundă, agravată secundar de o bronho-pneumonie contractată în spital. Iar pediatrii îi spusese mamei: „N-am văzut diaree, ar fi mai degrabă constipat, este bine, dar, ca măsură de precauție, îl mai ținem câteva zile”. Asta îi convenea cu atât mai mult mamei cu cât încă nu primise apartamentul promis. La cinci luni, desigur, pentru ea era foarte dificil să fie separată de pruncul său; dar avea serviciu și i se spusese că era la fel de bine pentru el acolo ca și în grija unei dădace necunoscute. Și apoi, ea nu își dădea seama de nimic. Vorbind despre această perioadă și-a amintit de suferința copilului aflat în rezervă. În spatele geamurilor, devenise de nerecunoscut în câteva zile. Făcuse apoi această bronho-pneumonie. De unde provenea ea ? Imaginii sale respiratorii îi lipsea mirosul și prezența mamei. O căuta, când o zărea dincolo de geamurile rezervei; la început, urla; dar după trei, patru zile, devenise indiferent. Imaginea sa respiratorie pulmonară era privată de mirosul mamei, pustiind zona erogenă olfactivă. Ochii, urechile sale, ne mai auzind-o pe mamă, pulsunile de moarte se mobilizaseră la nivelul imaginii funcționale respiratorii, abandonată de subiectul doritor. Există întotdeauna microbi ambianți care n-au nevoie de mai mult, ca și creaturi vii ce sunt, pentru a se precipita să se înmulțească rapid într-un corp a cărui funcționare circulatorie nu este prea grozavă. Schema corporală este deficitar ventilată atunci când copilul suferă, în imaginea corpului orală olfactivă, pentru că nu regăsește mirosul mamei iubite. În ceea ce privește imaginea peristaltică, despre ea fiind vorba în constipație, imaginea funcțională a tubului digestiv reglează traiectul conținutului alimentar în funcție de schema corporală a tubului digestiv: această imagine

funcțională încremenise, cum spusese și medicul. „În loc de diareic, copilul dumneavoastră pare constipat, dar va trece. Puneți-i supozitoare, și apoi luați-l acasă, nu-i face bine aici”: este ceea ce i s-a spus imediat ce bronho-pneumonia se vindecase. Dar nu, nu-l putea lua acasă, apartamentul nu era terminat. Și așa, acest copil de cinci luni, superb când venise, a trebuit să rămână șase săptămâni la spital. Dintr-un copil care râsese de timpuriu, cunoscându-i bine pe mama, tata, bunicii, devenise un copil trist, apatic, pierdut, nu mai privea nimic și nu se mai juca cu nimic. Atunci când mama, care începuse să se instaleze în propriul apartament, a venit să-l caute, crezând că totul va trece din momentul în care îl va lua acasă, starea lui Sebastian nu s-a ameliorat și a devenit la scurt timp după aceea, progresiv, autist. Cum să se regăsească, într-un nou apartament, cel pe care părinții îl așteptaseră, de data aceasta, cu un pătuț de copil, în ochii lor foarte bun, dar care nu mai era leagănul lui (obiectul său parțial, asociat cu el-mama lui, cunoscut cinci luni în urmă) ? Mama, care renunțase momentan la munca sa, mai mult pentru a aranja apartamentul decât pentru a se ocupa de el, nu îi cerea nimic, și nici el nu îi cerea nimic. Ea era foarte ocupată și, după cum spunea, el era foarte cuminte.

Dacă dorim să generalizăm pornind de la un astfel de exemplu dramatic, dar, din nefericire, frecvent, să spunem că, fără cuvinte adresate copilului, cuvinte prin care se poate simți recunoscut ca subiect, funcția simbolică riscă să fie perturbată, și să fie urmată apariția unor tulburări fiziologice, datorită efectelor de-creative mortifere operând din aproape în aproape în dezorganizarea și pierderea imaginilor corpului, mergînd de la imaginea actuală până la cele mai timpurii, care sunt „încarnate” prin intersectarea lor cu schema corporală.

Din nefericire, orice tulburare fiziologică pare adulților ca aparținând exclusiv corpului, singurul care este bolnav: ceea ce angustază, și nu degeaba, părinții și medicul. Dialectica imaginii corpului trinitare se răsfrânge asupra narcisismului copilului, iar acesta, în calitatea de subiect pe care o exprimă limbajul preverbal, suferind pentru că nu este înțeles și recunoscut în afectivitatea sa, în dragostea sa pentru mama lui, regresează. Dorința de comunicare subtilă de la subiect la subiect este astfel refulată de partea copilului, și devine imposibilă ulterior datorită unei tulburări funcționale care nu este decodificată ca fiind o formă de limbaj. De partea adultului, apare angustia față de tulburarea somatică a copilului, deci a acestui corp-obiect, singurul recunoscut ca reprezentant al copilului. În acest mod, angustia și corpul să par a fi tot ceea ce este recunoscut, din copil, de către anturaj. Subiectul, nu mai este recunoscut în ceea ce încearcă să spună. Se vorbește despre simptomele copilului, dar, din nefericire, nu se mai vorbește persoanei sale.

În noul apartament, mama își amintește, de fapt, că nu-i mai vorbea lui Sebastian. Îi vorbise mult în primele patru luni când îl alăpta, ca și în perioada de înțărcare, în luna în care fuseseră împreună, când se angustă că va trebui să-și reia lucrul. Și apoi atâtea lucruri o ocupaseră, apoi el s-a îmbolnăvit, îl vedea în spatele geamurilor rezervei. El devenise inert, indiferent, ea nu îi mai vorbea, nici lui nici despre el. Vorbea altora despre Sebastian ca „micuțul”, dar nu mai era „Sebastian”. Îl privea cu ochi triști și angustați. După zilele catastrofale ale schimbării succesive a locuințelor, a îngrijitoarelor, și în final izolarea în rezervă, observația-plasament în spital, considerată temporar comodă de către medic pentru părinții în dificultate, fusese cu adevărat mortiferă pentru relația copilului cu ei, și deci pentru Sebastian cu el însuși și cu lumea. Și asta neștiut de nimeni. Ori, Sebastian avea cinci luni, vârsta cea mai

sensibilă, imediat, imediat după înțărcare, pentru declanșarea autismului, când se produce o separare a copilului de mamă, și nu numai a copilului de mamă, ci aici și între copil și spațiul său de securitate cunoscut alături de mamă și de tată. Această schimbare în obișnuințele de viață ale copilului, care, până atunci, era grefat pe o singură persoană, tocmai în momentul în care înțărarea s-a petrecut bine – ceea ce, în privința trecerii de la sân la alimentația variată și la biberon, avusese loc – necesita foarte multă grijă și mediere. Toate modificările de spațiu, de obiceiuri de viață, trebuie să fie explicate, vorbite copilului. Le înțelege. Suferă, dar nu înnebunește. Este important să spunem asta, pentru că acum știm: poate că printre cei ce vor citi această observație, vor fi pediatri care vor reține acest fapt și vor ști să prevină astfel de tulburări, avertizând copilul asupra lucrurilor ce se vor schimba pentru el, explicându-i motivele acțiunilor părinților lui, obligați să-l încredințeze altora temporar.

Simptomul ca echivalent de limbaj destinat părinților

Simptomul devenit mijloc de exprimare printr-o disfuncționalitate anxiogenă destinată părinților, este și ceea ce se întâmplă în ceea ce se numește mericism, prin care copilul vomită, fără a fi digerat, laptele înghițit. În toate cazurile pe care le-am putut vedea, relația mamă-copil era perturbată prin faptul că mama devine neatentă la el imediat ce i-a dat biberonul, dacă nu chiar în timp ce i-l dă, pe când copilul, precoc, inteligent, dorește un schimb prin conversație, față în față. Ar dori, după ce a mâncat, o relație interpersonală, complice, afectivă și animată. Este vorba în general despre fete, mai rar despre băieți. Atunci când este

vorba despre băieți, vărsăturile precoce ale sugarului, vărsături în jet caracteristice, se datorează, se știe, unei malformații lejere pilorice, al cărui tratament este foarte ușor. Dar atunci nu este vorba despre mericism, adică de vărsături în absența oricărei cauze organice. Cu mericism, întâlnim cel mai adesea o fată, inteligentă precoce, a cărei mamă pare mai puțin dezghețată, să spunem așa, decât copilul ei, și în general deprimată după naștere. Ea nu vorbește copilului său, nu-și face probleme decât cu privire la ore și cantități, la greutate și la orarul de somn; nu este atentă la manifestările acestei micuțe făpturi umane, și nu stabilește relații ludice, de complicitate cu copilul. De fiecare dată când copilul o cheamă, ea interpretează că este pentru a mânca sau a fi schimbat. Dar când îl schimbă, copilul nu îi vede chipul, la fel ca și atunci când îi oferă biberonul. Astfel încât sugarul ajunge să înțeleagă că singura relație interpsihică trece prin a mânca. Atunci, el varsă ceea ce a mâncat sau băut, fiind vorba despre biberon, pentru ca ea să i le dea înapoi; pentru că astfel, cel puțin, acest schimb durează mai mult și ea rămâne prezentă, grație acestui subterfugiu. La început este vorba despre o manevră greșită, care instalează în manieră cronică. În locul sonorităților provenind de la imaginea funcțională pulmonară, aerul trecând prin laringe, sugarul se înșeală privind laringele care funcționează, pentru o schemă corporală sănătoasă, în ambele sensuri, și faringele învecinat, care nu trebuie să funcționeze decât într-un sens; și asta cu atât mai mult cu cât mama lui nu cântă și nu vorbește la dorința lui. El se servește atunci de obiectul parțial al trebuinței, laptele ajuns în stomac, pentru a-l scoate, acest lapte, prin faringe, atunci când de fapt, ar dori să prelungească sunetele dulci și mângâietoare, prezența securizantă a mamei sale. În acel moment și-ar fi dorit să fie ținut în

brațele ei; și a vărsa laptele ei era o tentativă stângace de a-i semnala asta.

În loc să îi aducă alintările și cuvintele mamei, această regurgitare permanentă o angustază pe mamă și, mai departe, medicul. Ea nu mai îndrăznește să-și mai ia în brațe sau să-și miște copilul. I se recomandă observația în spital. Sunt separați, ceea ce nu face decât să agraveze și să provoace manifestarea în lanț a unei relații perturbate cu mama, care se culpabilizează. Există o supra-valorizare a gurii care vomită devenind alarmantă, a funcționării bucale de îndată ce nu mai e nimic de înghițit și vomitat. Este expresia unui subiect revendicând în van chipul definitiv pierdut al mamei care l-a întâmpinat la nașterea sa. Gura care vomită devine strigătoare, continuând în același timp să vomite. Pentru această gură, deschizătură enormă răspicată, căscată, zgomotoasă (la trei ani) și care nu vorbește, toate obiectele parțiale sunt bune, caca, pământ, tot ceea ce, fără a putea fi numit, este asociat unei mame care nu îl numește altfel decât „micuțul”. Tot ce se poate înghiți și vomita este făcut să înlocuiască, atât cât poate, relația mamă-copil care nu îi mai oferă nimic nou. Mama este repetitivă și stereotipă în narcisismul său de martir extenuat. „Micuța” înghite orice, duce la gură orice. Mama se lamentează și „apoi plânge”. Mericismul de acest gen poate trena uneori doi sau trei ani, în care copilul mănâncă și dă înapoi tot, dar cu toate acestea ia în greutate și crește; în realitate este vorba de nevroze grave, experimentale, s-ar putea spune, provocate de faptul că n-a fost recunoscută o cerere a subiectului față de mama-subiect, o cerere de cuvinte, de comunicare psihică și afectivitate. Această cerere se exprimă atunci prin singurul limbaj la îndemâna copilului, adică vomitarea laptelui nedigerat, imediat ce biberonul fusese terminat, pentru a face să

continue relația perfuzantă de la mamă la copil; poate că asta este o deplasare de la perfuzia cordonului ombilical.

De fiecare dată când apare mericismul între un sugar și mama lui, ca și atunci când survine anorexia sugarului, tratamentul ar trebui să constea în discuții ale mamei nu cu un psiholog, ci cu un psihanalist, bebelușul fiind prezent și recunoscut ca interlocutor în aceeași măsură ca și mama, în brațele mamei. În locul acestuia, medicul, neliniștit de angosta mamei, se lasă antrenat în cercul infernal al tratamentelor organice, observațiilor, calmantelor, și în denegarea subiectului (copilul și dorința sa), care-l face să nu se mai ocupe decât de corpul obiect. Corpul devine singurul lucru despre care se vorbește, dacă nu s-a știut să se vorbească persoanei bebelușului, adresându-i-se prin intermediul prenumelui său, atunci când era cazul, și dacă nu s-a știut că un nou-născut, băiat sau fată, este deja un subiect, unii mai precoci decât alții în a manifesta asta, dar toți receptivi la cuvintele autentice adresate lor cu privire la istoria lor și căutarea lor de a se face înțeleși. Și pentru asta de asemenea este necesară o ascultare suficient de fină a copiilor și bebelușilor după cum arată exemplul următor.

Ce poate însemna a pune suferința în cuvinte

Cazul lui Pierre

Pierre este un băiat de trei ani care mi-a fost adus după un întreg periplu la neurologi, pentru că se plângea de dureri de cap din luna următoare intrării sale la grădiniță. În cursul primei întrevederi, am văzut venind un copil abrutizat, cu un chip vultuos, ochii înlăcrimați, pe jumătate ascunși de pleoapele superioare, și care repeta pe un ton monoton: „Mă doare capul, mă doare capul, mă doare capul”. Am fost

surprinsă, la început, că un copil de trei ani spune: „mă doare capul” fără să pună mâna la cap. De obicei, un copil de trei ani spune, punând mâna: „Capul *meu* doare”. Nu spune „mă doare”.

În fața acestui mod de a vorbi care mă face să mă întreb, la rândul meu pun o întrebare: „Te doare capul unde ?” Pierre îmi arată regiunea inghinală, aproape între picioare sau pubisul, probabil penisul. „Aici”, spune el. Eu: „Te doare acolo, la capul cui ?” El: „La cap la Mama”. Toate acestea în fața celor doi părinți complet stupefiați. Am întrebat-o atunci pe mamă: „Vă doare capul uneori, Doamnă ?” – Ah, da, am migrene premenstruale. De fiecare dată când sunt la ciclu, de când eram tânără, așa se întâmplă, sunt obligată să rămân acasă două zile și, cum sunt secretară într-o casă în care eram deja angajată, de șapte ani, înainte de a se naște Pierre, mă cunosc, și pot să lipsesc de la lucru două zile, și să recuperez apoi. – Când au început durerile de cap ale fiului dumneavoastră ? - Mergea de puțin timp la grădiniță, foarte încântat dealtfel, și apoi, într-o dimineață, l-a dus tatăl lui la grădiniță, eu nu mă simțeam bine, și fiul meu s-a întors acasă, condus de o femeie de serviciu împreună cu un bilet de la educatoare: „Fiul dumneavoastră este bolnav, se plânge că-l doare capul”. Din fericire eram acasă. Rămăsesem, tocmai, din cauza ciclului și a durerii de cap”.

Datorită durerii de cap, mama nu mergea la serviciu. Pentru că acum el mergea la grădiniță, știa asta, mama își reluase lucrul, pe care îl întrerupsese la nașterea sa. Serviciu pentru Mama, grădinița pentru el, erau lucruri de mult convenite între ei, și Pierre era un copil foarte inteligent. Dar în ziua aceea înțelesese. De trei ani, o cunoștea foarte bine pe mama lui. Era ziua în care îi venea ciclul, mirosea. Ea nu mergea la lucru. Atunci, el, de ce să se ducă la grădiniță ? Vroia să rămână cu ea, din moment ce era acasă. El spunea cuvintele, fonemele, mai curând,

pentru el, cu efect magic, cele care o făceau pe mama să rămână acasă. El de ce nu ? „Mă doare capul”. Și iată ! Găsise aceste foneme, această înșiruire de cuvinte, ca expresie a unei dureri a capului lui, fusese dus la spital, ținut sub observație și, din investigație în investigație, după toate investigațiile posibile, cum nu se găsisese absolut nimic organic, fusese trimis la un psihanalist. Capul, unde ? Acolo, unde e sexul. Capul cui ? Capul Mamei. Ce cap, acolo ? Desigur, capul, sau **(la têtête)**, întreruptă, fără îndoială, când era sânge acolo, pe care acest copil inteligent nu putuse să nu-l observe când mama se culca, și el alături de ea, în cele două zile de menstruație.

Această mică istorioară, ne arată că *este important să ascultăm copilul, dar cu condiția să înțelegem ceea ce cuvintele vor să însemne la vârsta pe care el o are*. Și asta depinde de imaginea corpului, care constituie un limbaj, și un limbaj care nu devine un limbaj în numele copilului decât după dobândirea autonomiei complete, și în special după castrarea oedipiană. Din acest moment, la copilul care a depășit cu bine această încercare, cuvintele „sale” asumă ceea ce simte „el”. Nu poate întotdeauna să spună, dar își asumă ceea ce simte el, și nu simple vorbe, cuvinte de trecere sau cuvinte cu efect magic asupra altcuiva.

Coeziunea celor trei componente ale imaginii corpului, legate între ele prin imaginea dinamică, este sinonimă cu securitatea. Disocierea lor, dimpotrivă, poate permite pulsuniilor de moarte să devină preponderente asupra pulsuniilor de viață. Și acest fapt constituie cota de alarmă pentru integritatea narcisică a Eului sau pre-Eului¹.

Există riscul unei organicități patologice atunci când disocierea face să nu mai existe raportare la istoria subiectului; atunci pulsuniile de

¹N.A.: Să reamintim. Pre-Eul desemnează conștiința subiectului în schema sa corporală și în imaginea corpului înainte de castrarea primară (imaginea corpului care nu este încă sexuală conștient, dar este deja erogenă, datorită erectilității locale; schema corporală este percepută ca erogenă în relație cu obiectele dorinței: penis erectil pentru băiețel, vagin și clitoris erectil la fetiță).

moarte prevalează, ceea ce menține la minimum viața, să spunem așa, vegetativă a corpului. Atunci când un copil este foarte bine îngrijit în ceea ce privește corpul său, trebuințele sale, dar fără a-l pune în raport cu dorințele sale particulare, cu plăcerile sale, cu acțiunile, cu sexul său, în relație cu tatăl și cu mama sa, cu viitorul său, cu istoria sa începând de la naștere, pentru el este ca și cum n-ar avea valoare decât ca organicitate. Dacă doar corpul și trebuințele sale sunt ceea ce face să ne ocupăm de el, este indus să facă la fel, să joace rolul care i se dă, să nu mai fie decât un obiect. Spre exemplu, este cuprins de trebuințe imperioase, sau îi lipsește ceva concret, sau este suficient ca cineva să se ocupe de el, să i se dea sau să i se facă orice. Ceea ce spune este stereotip, veșnic bomboane, veșnic o jucărie, veșnic să facă pipi sau caca. În unele cazuri particulare de relație mamă-copil, este durerea de urechi, de burtă, sau orice altă patomimie, necesară pentru a se ocupa de el. Atunci doar schema corporală susține copilul într-un fel de narcisism de schimburi metabolice. Dacă survine o durere reală, ea îi poate reda, în izolarea sa afectivă, iluzia că există în calitate de subiect, să-l facă atent la această percepție diferită pe care doar el o poate percepe. Narcisismul său primordial se disociază de starea de bine senzitiv pentru a se lega de o stare patogenă, această durere care devine companie, în absența unei persoane care să fie aproape de el. *Suferința fiziologică poate deveni astfel semnificantul specific al statutului relațional imaginar al subiectului cu orice altceva¹, în absența cuiva.* Imaginația face ca o parte din propriul corp să fie ca un altul, și să se ocupe unul de altul, el de durerea sa, și durerea sa de el,

¹ N.A.: *Orice altceva ?* Adică voce ? Miroșuri ? Imagini tactile antropomorfizate care justifică, fără a putea spune asta, fobiile precocă ale bebelușilor ?... Ca și Dumnezeu și demonii. La adultul „rezonabil”, reperăm existența acestei perioade nerezolvate a narcisismului primordial susținut de o durere cronică psihosomatică: „Ficatul meu își face din nou mendrele”. Ficatul este „orice altceva” decât sine.

consacrându-l acestei părți din corpul său¹. În acest fel trebuie să înțelegem fundamentul simbolic al ipocondriei, care este o nevroză la limita psihozei narcisice, complet diferită de isterie: istericul nu are alt scop decât să manipuleze altă persoană, în timp ce ipocondriacul se manipulează pe el însuși. Atunci când are bani și vede mulți medici, îi face neputincioși să îl ajute, dar nici măcar nu-i face plăcere. Ei sunt doar martorii conversației sale interminabile cu răul din propriul corp, care este imposibil de vindecat, și din motive temeinice. Este ca în cazul anumitor nevroze și al anumitor bolnavi psihosomatici, pentru care vindecarea nu trebuie să se realizeze complet: trebuie doar alinați; vindecarea ar fi pentru ei simbol al pierderii narcisice, al amenințării morții. Sunt mult prea singuri. Astfel de vechi suferințe cronice, prea puțin grave ca diagnostic medical, și care nu pun viața bolnavului în primejdie, le stânjenește existența și relațiile în mod considerabil, dar le sunt necesare. Este o formă de dragoste pentru ei înșiși, în care sunt în același timp mama și copilul (nu asta este și tema cântecului: „Plăcerea iubirii nu ține decât o clipă, suferința iubirii ține toată viața”?). Este o iubire care ocupă.

A spune că *imaginea corpului este încarnarea simbolică a subiectului* înseamnă că în aceasta nu se înscriu decât emoțiile simbolizate, adică acelea care au un sens prin limbaj, de comunicare interumană, în orice caz cele care au căpătat acest sens pentru subiect. Simbolizarea despre care este vorba aici este de fapt o pre-simbolizare. Simbolizarea propriu-zisă nu intervine decât odată cu castrarea oedipiană și accederea la ordinea simbolică a Legii, aceeași pentru toți, fără prerogative deosebite pentru unii în raport cu ceilalți. De fapt, numai după castrarea oedipiană subiectul poate spune „Eu” în numele său, „Eu” fiul sau fiica lui X..., numele care semnifică filiația sa și justifică interdicția incestului. El se

¹ N.A.: Vezi cazul lui Tony, p.379.

știe individualizat, născut din părinții lui, dar diferit de tatăl și de mama din care a ieșit, și legat prin ei de două familii de origine. El accede la responsabilitatea de sine în societate, sub prenumele care i-a fost dat de părinți și patronimul primit de la ei, dar care reglează și parentalitatea lor conform legilor țării ai cărei cetățeni sunt. *În ce privește forcluderea numelui tatălui¹*, concept lacanian, cred că aceasta se instalează foarte timpuriu la copil, cu mult înaintea castrării oedipiene, la începutul castrării primare, dar n-am studiat în mod special elaborarea acestei absențe patogene, pentru economia psihică, a pre-simbolizării. Forcluderea numelui tatălui produce o enclavă psihotică, dar chiar această enclavă este garantul conservării narcisismului subiectului și în special al unei etici orale, garant la rândul său al conservării și coeziunii primelor imagini ale corpului, respiratorii și digestive.

Patologia imaginii corpului care a ratat doar înțărirea

Înțărirea este ratată dacă nu a condus copilul la o relație de comunicare cu mama lui mai bogată decât când era la sân; nu numai cu mama prezentă, dar și cu mama imaginară, când ea lipsește; o mamă cu care este constant în conversație prin lalație în timpul jocurilor, prin încercarea de a pune în foneme toate observațiile și senzațiile tactile, ca și cum ar fi mama cu care era în conversație permanent.

Să spunem din nou că, efectele înțărirei prost simbolizate pot fi marcate la copil sub forma terorilor de devorare pe care o regăsim dealtfel mai mult sau mai puțin sub formă de vestigiu la mulți dintre ei. În întineric, își imaginează lupi, crocodili, care i-ar putea devora. Ca și

¹ N.A.: Această forcludere este corespunzătoare, cred, unei absențe neformulate, unei denegări sau părăsiri complete a legăturii filiale cu propriul genitor, care coexistă cu narcisismul cel puțin al unuia dintre cei doi părinți ai psihoticului.

cum zonele orale care nu au fost suficient simbolizate ar putea să se plimbe prin spațiu și să îi ia, pe ei, ca obiect al dorinței proprii. Această patologie a înțărării se dezvoltă datorită greșelilor materne în cursul înțărării, datorită absenței cuvintelor auzite de copil din partea mamei pentru a explica motivul înțărării. De asemenea poate, datorită suferinței pe care o îndură mama privându-se de plăcerea de a-și alăpta bebelușul. O altă situație de înțarcare ce nu permite simbolizarea pulsionilor interzise, sub forma canibalismului față de mamă după înțarcare, se prezintă atunci când se produce o trecere bruscă a copilului de la sân într-un alt spațiu care îl separă, pe timpul mai multor alăptări și schimbări de scutece, de mama sa, aceasta fiind înlocuită de o altă persoană care să-l îngrijească. Atunci când, spre exemplu, mama retrage copilul de la sân, în aceeași zi în care îl încredințează unei creșe sau unei dădace, bebelușul său nu poate păstra integrală imaginea corpului achiziționată. Ea este amputată, cel puțin în parte, în imaginea zonei erogene și chiar de o parte din imaginea funcțională a cavității bucale (olfacția, audiția, imaginea linguo-palatală) care a plecat cu mama. Pentru ca zona erogenă bucală să rămână vivace dincolo de doliul obiectului parțial, sânul, este indispensabil ca bebelușul să păstreze o relație senzorială cu mama, ca mama sa obiect total să rămână prezentă, să revină în ritm cât mai frecvent și ca sânul de care a fost înțărcat să-i rămână în amintire. Pentru aceasta, mama trebuie să se ocupe de copilul care nu mai este la sân cel puțin la fel de mult ca și până atunci. Copilul trebuie să continue să-și construiască imaginea corpului, a zonei orale, în loc să suptului și al atingerii sânului, descoperind toate celelalte forme de tactilitate, gusturi și mirosuri ale funcționării alimentare, în climatul cunoscut al relației sale cu mama, alternativ prezentă-absentă și revenind, vorbindu-i și alintându-l, incitându-l spre toate percepțiile

alimentare noi pe fondul continuumului cunoscut al mirosului, al vocii, al privirii și al ritmurilor, reprezentate de manipulările ei obișnuite.

Trecerea la o altă persoană, o altă voce, în același timp cu pierderea sânelui și a îngrijirilor de toaletă din partea mamei, cu atât mai mult dacă asta se întâmplă într-un alt spațiu decât cel în care copilul trăise împreună cu mama luni de zile, poate fi suficientă pentru a provoca un traumatism, o ruptură în imaginea corpului, amorsând debutul unei psihoze la un copil sensibil și inteligent¹. În urma ratării înțercării, se poate totuși găsi pe termen lung o soluție de continuitate la nivelul imaginii corpului privind relația între gură (limbă, palat) și faringe; prin intermediul căreia, laringele să devină moștenitor, prin contiguitate la nivelul schemei corporale, al deprivării faringelui, care înghițea laptele matern, în același timp cu respirarea mirosului său. Laringele poate, în absența imaginii plăcerii, să dezinvestească plăcerea sonorizării fonemelor; copilul țipă în continuare, dar nu mai „flecărește”, singur în pătuțul lui sau în brațele mamei. Aceasta provoacă, în continuare, tulburări cum ar fi bâlbâiala, retardul în limbaj sau inaptitudinea de a învăța vorbirea, datorită suspendării imaginilor acestei regiuni în egală măsură funcțională și erogenă, suspendare trecută neobservată în cursul celor câteva săptămâni ce au urmat înțercării ratate, adică bruscă și nemediatizată prin cuvinte de dragoste venind în locul relației corp-la-corp, și în special, să spunem din nou, atunci când înțercarea se produce concomitent cu absența mamei, și cu pierderea spațiului cunoscut. Profit pentru a oferi o indicație asupra *balbismului*: care, cred eu, provine din brusca de structurare a unui tabu aparținând vârstei orale, după o înțercare aparent fără probleme, în care sublimarea constă în apetitul pentru toate celelalte alimente în afara celui provenind de la sânul matern, și elaborarea unei noi etici inconștiente construite pe tabuul

¹N.A.: Cf. cazului lui Sebastian, p.247.

canibalismului. Acest tabu se află în raport cu pulsuniile falice; simptomul bâlbâielii exprimă confuzia copilului, infirmat de o imagine sau o experiență reală în mândria sa falică, și care se lovește în el de imposibilitatea de a regresa la imaginea activă de devorare orală nu numai a sânului, dar și a obiectului total, substrat fizic viu al subiectului mamă.

Pentru a mă face mai bine înțeleasă, voi cita cazul acestui tânăr pe care l-am urmărit când avea optsprezece ani. Să-l numim *Joël*. Balbismul său apăruse când avea trei ani. El se afla atunci într-o ceainărie împreună cu mama și mătușa sa, sora tatălui lui. Cele două femei se întâlneau în acest loc la fiecare opt zile, împreună cu el. În ziua aceea, cele două, conform obiceiului, discutau, batjocoritor, despre defectele tatălui copilului, soțul și respectiv fratele lor. Deodată, Joël a dispărut sub masă, alunecând de pe scaunul lui, fără ca cineva să înțeleagă de ce. L-au ridicat, l-au pus la masă, certându-l bineînțeles. Părea să aibă un aer confuz. Toate acestea au fost evocate mai târziu de către mamă când, în analiză, Joël și-a amintit de această scenă de la ceainărie, i-a vorbit mamei despre asta și a primit de la ea confirmarea exactității amintirii sale. Ori, ceea ce fusese ocazia primei bâlbâieli, bâlbâială care nu mai încetase niciodată după aceea, se asociase cu prăjitura cu ciocolată pe care Joël o mânca în timp ce, cele două femei, se prăpădeau de râs batjocorindu-l pe tatăl lui. Amintire-ecran care a apărut ca reprezentând simultan abandonarea tatălui și bâlbâiala fiului. Putem spune că Joël a supradeterminat falusul în calitate de controlor stenic motor al imaginii corpului vertical, într-o astfel de măsură încât nu a mai putut păstra postura în șezut, și a pierdut controlul fonației, sublimare a falismului oral compatibil cu un viitor de băiat. Mai trebuie spus și că ciocolata este prin analogia culorii o imagine a excrementului anal. S-a produs o infirmare a

posibilităților de transfer falic uretral și anal asupra vorbirii care fusese achiziționată, și asupra scandării coloanei de aer. Joël prezenta o bâlbâială particulară: în loc să emită sunetele, vorbea atât inspirând cât și expirând. Asta caracteriza bâlbâiala sa. Inspira coloana de aer în momentul în care vroia să pronunțe fonemele, și își umfla în asemenea măsură toracele cu aer încât nu-și mai putea continua respirația. Aerul pe care îl inspirase bâlbâindu-se astfel ieșea, străin parcă scandării cuvintelor pe care încerca să le lege într-o expirație atât ventilatoare cât și sonoră. Nici un fel de reeducare, din copilărie, nu l-a putut ajuta, și Dumnezeu știe câte încercase (nu se bâlbâia când citea cu voce foarte joasă, nici recitând pe dinafară poezii). Cura psihanalitică, refăcând istoria libidinală, l-a eliberat total de tulburările de fonație, după ce i-a eliberat imaginea corpului dinainte de vârsta de trei ani.

În afară de diversele tulburări de limbaj, importanța epocii orale și a castrării asociate acesteia, cu noua etică a tabuului canibalismului (refularea mușcăturii), face ca în rateurile care au marcat-o să-și aibă originea nevrozele fobice, după cum am expus pe larg mai sus. Un paliativ curent pentru această nevroză fobică este găsit de mulți copii în obiectul tranzițional, veritabil fetiș tactil și odorant, asociat suptului degetelor. Acest fetiș este destinat să suporte atât pulsiunile pasive cât și pe cele active a căror satisfacere este întreruptă prin pierderea datorată absenței mamei fără o mediere suficientă prin cuvinte din partea acesteia. Această pierdere, pentru mulți, aduce atingere interesului vocal, auditiv sau afectiv pentru limbajul verbal, insuficient investit prin înlocuirea relației corp-la-corp, înlocuire ce se joacă în relația cu mama, apoi cu tatăl. După înțârcare, tatăl, în special la băieți, este referința ca obiect total ce susține imaginea inconștientă a corpului în dezvoltarea sa, și, atât la fete cât și la băieți, narcisismul este susținut

atât prin relația cu tatăl cât și cu mama; uneori, imaginea servind drept Ideal al Eului este o suprapunere, ca o entitate bicefală, mama-tată sau tata-mamă¹.

Obiectul tranzițional, odată investit, nu poate părăsi copilul fără ca acesta să intre într-o angoasă de panică. El traduce dorința pe care o are copilul de a conserva o senzație liminară tactilă a sânului în gura sa. Din nefericire este un sân lipsit de cuvinte și de limbaj semnificant. Dacă pierde acest obiect, este ca și cum ar pierde definitiv nu numai gura și limba sa, dar și o parte mai mult sau mai puțin importantă din entitatea Eului Ideal, care pentru el este asociată oricărei completudini a imaginii corpului. Ar pierde astfel, de asemenea, certitudinea coezivă de a fi, asociată imaginii de bază a imaginii inconștiente a corpului (în momentul înțercării, la cinci sau șapte luni, este abdomenul, toracele, aparatul respirator și cardio-vascular), certitudinea de a fi într-o viață vegetativă sigură.

*Patologia imaginilor corpului rămase sănătoase după înțercare,
în epoca anală și a deambulării autonome a copilului.
Patologia castrării anale.*

Perioada de învățare a mersului și a autonomiei corporale în spațiu poate fi la originea distrugerii unei imagini a corpului până atunci sănătoase, adică dificultatea de structurare intervine pe fondul unei bune relații între copil și sânul mamei, copilul evoluând, în orice caz, fără dificultăți până la optsprezece luni. Prin „imagine a corpului sănătoasă” înțeleg o imagine a corpului ce permite comunicarea interumană, manipularea ludică și utilitară a obiectelor, asociată unei anumite

¹ N.A.: Cf. „Cuvinte și fantasme”, în „*Au jeu du désir*”, op. cit.

intenționalități, generatoare de complicitate în raport cu tot ce se întâmplă, relația fecundă între copil și persoanele din familie, creativitate și fecunditate productive în raport cu stadiul de evoluție al copilului. O imagine a corpului ce permite în ansamblu copilului să se dezvolte „fiind-devenind în geniul sexului său”, cu un narcisism bine instituit, în comunitatea sa umană.

Evenimentul destrukturării respective survine la un copil căruia experiențele și descoperirile proprii vârstei mersului nu îi sunt marcate prin cuvinte încurajatoare, uneori prudente, dar explicându-i bine, atunci când este dornic de noi performanțe, manipulările necesare pentru descoperirea fără incidente majore a universului formelor. Înainte de a merge, copilul, datorită atenției sale vizuale și auditive, participa deja prin identificare fantasmatică la ceea ce privea, la toate activitățile adulților și celor mai mari pe care îi vedea deplasându-se. Făcea, dacă putem spune așa, experiențe prin intermediul unor persoane. Era o anticipare a viitorului său apropiat. Odată cu mersul, are loc pentru el, prin intermediul dificultăților și eșecurilor, uneori al incidentelor și al durerii fizice, o reducere a imaginii corpului – pe care a fantasmato conform imaginii atotputernice a persoanelor mari – la dimensiunile realizabile pentru persoana lui micuță ce abia s-a ridicat în picioare și a început să meargă. Este vorba de reducerea, acestei imagini, la realitatea experiențelor posibile pentru schema sa corporală de copil încă stângaci în ce privește bazinul său, membrele inferioare, datorită încheierii tardive a dezvoltării măduvei spinării la ființa umană (douăzeci și opt, treizeci de luni), întârziere care este responsabilă de absența coordonării motorii îndelungate și a incontinenței excrementuale infantile.

Experiența realității

Copilul descoperă, uneori prin intermediul unor experiențe uneori penibile, limitele spațiului de securitate ce îl înconjoară, spațiu definit prin faptul că se poate deplasa fără prea mari riscuri, și determinanții unei temporalități, a cărei durată, nu mai este scandată doar prin aparițiile și disparițiile mamei. Este el însuși cel care, prin puterea sa de a se deplasa și de a deplasa obiectele, poate modifica aspectul spațiului mobilat ce-l înconjoară, și care caută prezența mamei sau să se sustragă acesteia. Trebuie înțeles că achiziția acestei noi posibilități, care se finalizează de obicei prin autonomie, este o perioadă dificilă pentru copil ca și pentru mamă, mai ales dacă ele sunt anxioase, și pentru o mulțime de tați care sunt uneori mai anxioși decât mamele. Începând cu mersul, spontan, în picioare, între douăsprezece și cincisprezece luni, până la treizeci de luni, modul de creștere și cuvintele spuse sau nu copilului cu privire la activitățile lui, complimentele sau reproșurile, făcute de mamă, privind inițiativele care îl fac să acționeze fără ajutorul ei, atenția oferită sau nu în acceptarea participării lui uneori încă stângace în activitățile la care el vrea să o ajute, încurajările sau atenționările anxioase pe care le primește de la instanța tutelară, libertatea controlată doar din priviri cu un ajutor din ce în ce mai puțin necesar sau, dimpotrivă, limitarea libertății sale fizice prin închiderea lui într-un țarc sau un spațiu redus, lipsit de surprize – toate acestea influențează pentru toată viața o ființă umană. Optsprezece luni, perioada de vârstă pe care o putem numi „atinge tot”, este foarte dificilă pentru mame. Următoarele patru sau șase luni sunt cele mai importante pentru educație dacă sunt folosite pentru îmbogățirea limbajului asociat experiențelor motorii libere într-o relație de încredere cu adultul. Verbalizarea a ceea ce-l interesează pe

copil, ceea ce privește, încearcă să apuce, atinge, manipulează, creează în el bogăția vocabularului, nu doar pentru acum, ci și pentru următoarele opt până la zece luni. Copilul „purtat” de acest limbaj informator, inițiativ, pe care mama i-l oferă pentru a cunoaște lumea care îl înconjoară, poate renunța la ajutorul purtării în brațe. A devenit prea greu și poate renunța progresiv la asistența fizică din partea mamei pentru nevoile sale. Ajuns la douăzeci și două de luni, dacă, începând cu mersului (douăsprezece, paisprezece luni), a putut să încerce să facă tot ca adulții, copilul este absolut capabil să mănânce singur, curat, să ia cu abilitate ceea ce-i trebuie, să se servească de tacâmuri la masă, să mănânce din farfurie, toate acesta la fel ca și adulții, dacă „dorește” să mănânce împreună cu ei. El este mândru, dacă i se oferă libertate zi de zi, să-și facă singur nevoile în locurile obișnuite pentru toți, să se șteargă singur, dacă, evident, a fost învățat să o facă asistându-l în perioada de timp necesară, apoi treptat să se spele, să se îmbrace, să se dezbrace singur. Să se culce singur, când îi este somn, și să îi lase pe ceilalți să doarmă, când el nu doarme. Să se joace cu tot ceea ce găsește, să asculte cântece și povești, să întrebe mereu, sigur că i se va răspunde și devenind astfel rapid încrezător în sine și în autonomia lui.

Autonomia copilului

Această autonomie a copilului în raport cu instanțele tutelare într-un spațiu de securitate, înseamnă cucerirea sentimentului de libertate, sentiment inseparabil de acela de a fi o ființă umană. Ea depinde în mod esențial, pentru fiecare copil, de toleranța față de el a narcisismului posesiv matern sau a persoanei însărcinate cu supravegherea sa. De asemenea, depinde de introiectarea acestei toleranțe de către copil. Este

cert că un copil veșnic limitat în mișcare acasă, care este purtat în brațe sau în cărucior când e scos afară, care nu poate să încerce să exploreze în ritmul propriu spațiul care îl înconjoară când a atins deja de mai multe luni dezvoltarea musculară care i-ar permite asta, se află în mare pericol: pentru că nu face decât experiențe vizuale, imaginare, prin intermediari, identificându-se cu altcineva, fără nici o experiență reală a propriului corp, cea a unui obiect parțial a spațiului când este separat de mama lui care, înainte, îl mișca, ducându-l în brațe sau cu mașina. Este evident că un copil crescut prizonier în acest fel, de îndată ce va scăpa, fie afară, fie din țarc în casă, riscă să se accidenteze: el nu are nici o experiență nici a propriului corp, nici a spațiului, ceea ce face ca mama, deja intolerantă față de libertatea lui, să devină din ce în ce mai anxioasă, și să îl pună la loc în țarc „ca să fie liniștită”; astfel se instalează cercul vicios. Copilul este îndreptat spre o lipsă totală a experienței schemei corporale, dezvoltând în același timp fantasma atotputernică a unei imagini a corpului pur narcisică orală, lipsită de experiența motorie, care îl va face din ce în ce mai puțin abil, mai neexperimentat; va fi într-un pericol din ce în ce mai mare în ziua în care nu va mai fi limitat din exterior, ceea ce pentru mamă era securizant, dar care, pentru copil, reprezenta o temniță patogenă. În această temniță, pulsuniunile sale anale lipsite de posibilitatea de a se manifesta, reprimare fără cuvinte, deci nici măcar simbolizate, se mobilizează și sunt utilizate, în registrul oral imaginar (bidimensional), în fantasmarea unei atotputernicii asociate unei scheme corporale necunoscute, non-infirmă, dar experimentate ca fiind aproximativ întotdeauna lipsită de raporturi cu imaginea funcțională a corpului pe care copilul a construit-o nu prin experiență, ci identificându-se cu alții, privindu-i cum se mișcă și utilizează spațiul. În imaginație, el împumută imaginea sa corporală imobilizată imaginilor de mișcare ale altora, pe

care îi observă și îi ține minte. El nu devine Eu-Sine¹, ci este Tu, Eu-Tu. Dealtfel, mulți dintre acești copii vorbesc despre dorințele lor la persoana a doua: „Tu vreau asta, Tu vreau aia”, ca și cum ar vorbi despre ei fiind celălalt. Sunt copii foarte inhibați din punct de vedere motor. După o înțârcare ce s-a petrecut cu bine, întrucât copilul avea o relație bună cu mama și tolera ceea ce ea îi impunea, castrarea anală este cea care a fost ratată. Cordonul ombilical imaginar, am putea spune, ce continuă să lege încă mama de copilul ei, limitează sau eliberează copilul în funcție de mamă, care îl suportă mai lung sau mai scurt. Ei bine, există unele mame care nu tolerează nici o libertate copilului lor, și altele care știu să înlăture toate posibilitățile de accidente grave din jurul copilului lor și, în această arie de libertate, să îl lase să își asume inițiative și să facă experiențe. Limbajul comportamental, emoțional și verbal al instanței tutelare, raportat la experiențele ludice și utilitare pe care copilului îi place să le facă, îi permite acestuia să memoreze tot ceea ce mama i-a explicat, cu privire la obiectele aflate la îndemâna lui și la tehnologia adecvată pentru a reuși în manipularea lor: pentru ca asta să se întâmple fără incidente sau eșecuri. Asta contribuie la dobândirea autonomiei. Pentru copil, în acest fel se construiește un pre-Eu limitată de un pre-Supraeu prudent, care susține și încurajează dorința. Acest pre-Supraeu este vocea interiorizată a mamei sau a tatălui, acel „Tu” la care se raportează copilul în curs de a deveni Eu. Această voce, dacă nu tolerează inițiativele sale, inhibă relația imaginii corpului cu schema corporală. Dacă, dimpotrivă, ea tolerează inițiativele sale și verbalizează diferitele aspecte ale reușitei, sau cauzele unui eșec, subiectul își asumă riscul dorinței punându-și în practică schema corporală în raport cu incitațiile din lumea exterioară ce motivează dorința sa. Această voce introiectată, memorată în interiorul lui, în fața unor noi inițiative de

¹ N.T.: În text: „Moi-Je” (fr.), „Je” desemnând Eul ca subiect de sine.

acțiune, parcă i-ar spune: „Dă-i drumul, poți să faci asta, Mama (sau Tata) ti-ar permite dacă ar fi aici”. Sau, dimpotrivă: „Nu, n-ai voie, este periculos, Mama (sau Tata) așa ți-ar fi spus, ți-a spus asta”. Asta explică de altfel de ce ceea ce poate reprezenta o transgresiune pentru un anumit copil nu este la fel și pentru un altul. Fiecare copil își dezvoltă autonomia în funcție de cuvinte – de fonemele, de sonoritatea lor, de timbrul vocii încordate sau amuzate, neliniștite sau vesele, cu care mama a acompaniat primele sale inițiative. Mama era acolo, a văzut, a spus da, sau nu a spus nimic, deci pot să merg mai departe data viitoare. Mama m-a văzut, era supărată, deci nu trebuie să mai fac asta. Această voce dinlăuntru, interiorizată, îl face pe copil să se simtă securizat sau insecurizat, în funcție dacă a fost controlat cu sau fără angoasă, iubit sau rejectat pentru experiențele motorii cotidiene, conform cuvintelor de interdicție ale mamei și a modului lor, țipete, amenințare cu bătaia, sau că-i spune tatălui, polițaiului, omului negru, etc., și dacă acestea s-au aflat sau nu în raport cu realitatea unui pericol la care copilul se expunea. De fapt, dacă într-o zi, din întâmplare, sau dintr-un impuls violent, copilul transgresează aceste cuvinte de interdicție și zidurile artificiale create în jurul lui fără a se lovi de nici una din profețiile de rău făcute, atunci își pierde întregul Supraeu și deci orice criteriu de siguranță, orice prudență. Pentru că Mama s-a înșelat sau l-a înșelat, nu mai există nici o Mamă în sens de instanță tutelară de referință. Și nu mai există nici un motiv de preocupare pentru siguranță. Atunci i se întâmplă un incident, sau unei persoane din afara familiei, sau, mai rău, un accident, ce va aduce fie restricția verbală, sau barajul din partea legii, al naturii lucrurilor, pentru acest copil care nu mai este controlat și care, fără să știe, din dorința sănătoasă de a trăi, se află în pericol, pentru că nu mai are încredere în părinții lui. Vedem că, de la copilul

inhibat, la copilul prudent și până la cel necontrolat, care constituie un pericol pentru el însuși și pentru alții, nuanțele de comportament traduc o imagine a corpului provenind din modul de creștere și de educare la care este supus de către părinți.

Simbolizarea realității

Simbolizarea realității, în raporturile copilului cu mama sa, se face în funcție de două mari dimensiuni – spațiul și timpul. *Spațiu de securitate* este cel oferit libertății sale și pe care mama l-a investit prin cuvinte. Aceste cuvinte memorate îl însoțesc permissive și auxiliare în toate ocupațiile pe care le poate găsi în acest spațiu în absența sa. Dimpotrivă, prin reducerea spațiului de securitate datorită cuvintelor privind atingerea, acțiunea, motricitatea, și a limitării spațiului să liber de viață, copilul simte că dorințele și inițiativele sale sunt angoasante pentru mamă. *Durata separării de mamă* sau de orice persoană tutelară este de asemenea o referință pentru securitatea sa. Această durată poate fi compatibilă sau nu cu ritmul necesar pentru regăsirea euforică după momentele de eclipsare: asta depinde de copii, dar și de frustrările resimțite de mamă prin separare și pe care ei le percep. În cele mai fericite cazuri, această separare este semnul libertății copilului față de mama sa: nu este un abandon, din moment ce ea l-a prevenit și el se află în siguranță cu persoane cunoscute. Se regăsesc cu bucurie dacă, cel puțin, mama nu lipsește pentru prea mult timp, și dacă absența ei nu-l conduce pe copil la o angoasă care să inhibe dorința lui de libertate. Autonomia nu se poate dobândi decât în siguranța legată de atenția iubitoare a instanței tutelare. Toate cunoștințele copilului, unele

dobândite prin dorința de a transgresa lucruri necunoscute anterior, altele dobândite în climatul de încredere oferit de instanța tutelară, toate cunoștințele experimentate jucându-se, îi aduc senzații noi, agreabile, sau dezagreabile. Și această percepție este cea care organizează *imaginea corpului în interacțiune cu timpul și cu spațiul schemei corporale*, ca pe o urzeală sau un șir al unei țesături. Țesătura acestor relații între dorința lui și lumea care îl înconjură, pe care ajunge să o stăpânească sau nu, este cea care structurează ceea ce am numit *narcisism primar*. Toate acestea se petrec în perioada în care se încheie dezvoltarea neurologică a măduvei spinării. Ea aduce capacitatea senzorio-motorie, pe care copilul o experimentează cu plăcere, a senzațiilor fine ale tălpilor picioarelor, a perineului și a întregii regiuni uro-ano-genitale, deci referințele senzoriale ale continenței sfincteriene asumate pentru propria plăcere. Este epoca la care copilul se joacă de-a retenția și expulzia voluntară a excrementelor, chiar dacă era deja relativ curat, cum spun mamele, adică putea fi continent cu ajutorul atenției mamei la funcțiile sale excretorii, și trăiește plăcerea securizantă, pentru un bebeluș neexperimentat și imatur neurologic, de a fi dependent de ea.

Educația în stadiul anal

Continența sfincteriană apare spontan la orice copil, tocmai datorită faptului că este un mamifer superior. Toate mamiferele sunt continente de la natură odată cu încheierea maturizării lor neurologice. Această continență nu are deci, în sine, nici o valoare culturală. Dar dobândește o valoare culturală în mod secundar atunci când copilul descoperă că această continență, atunci când se joacă controlând-o, servește plăcerii

sale, și de asemenea că îi permite să-i dea satisfacție sau să o manipuleze pe mamă, care reacționează intens la ceea ce ea numește accidente în chiloți și care nu mai sunt, începând de la trei zeci de luni, accidente, ci dovada plăcerii brute a copilului obținute din partea pulsioniilor anale. Prin identificarea cu adulții și prin plăcerea de a deveni „ca ei”, copilul, devenit neurologic capabil să-și controleze sfincterele, dorește să meargă, ca ceilalți membri ai familiei, la toaleta destinată defecării pentru toți, mici și mari. Remarcase asta dintotdeauna; și dacă i s-a răspuns cu privire la ceea ce făceau adulții în locul acela unde stăteau singuri, și el, într-o bună zi, după ce va trece de trei zeci de luni, va dori să se poarte ca un adult. Astfel, în două zile, continența sfincteriană este dobândită și nu pentru a place altcuiva decât lui-însuși.

Mamele care interzic libertatea sfincteriană copilului numai pentru a nu se murdări, și înainte de a avea posibilitatea anatomică, senzorială, senzorio-motorie de a-și controla neurologic sfincterele și de a trăi plăcerea asociată acestui control, se poartă ca și cum i-ar interzice individuarea în raport cu ele, să cunoască liniștea corpului, să se intereseze de ceea ce întreabă și să aibă mijloacele fizice de a le stăpâni, pentru plăcerea lor.

A lăsa copilul să facă progresele în propriul său ritm este unul din secretele creșterii copiilor, dacă se dorește prevenirea unor tulburări viitoare ale relației cu sine (adică a tulburărilor narcisice), și a relației cu alții. O mamă care, prin cuvintele sale, constrânge trebuințele copilului, le împiedică să fie satisfăcute în ritmul lor propriu, care îl împiedică pe copilul ei să urineze sau să defecheze, îl constrânge în același timp să se inhibe, chiar dacă nu asta era ceea ce urmărea. Ea era interesată de pipi și caca, dar asta atinge în manieră globală abilitatea, fizică și manuală, uneori chiar și capacitatea verbală, abilitatea de a se exprima. În

perioada în care „atinge tot”, copilul are nevoie, pentru toate obiectele pe care vrea să le atingă, să fie învățat tehnica necesară pentru a o face, prin cuvintele mamei, sau ale altei persoane familiare, arătându-i că are mâini, așa cum au și adulții, sigur, mai micuțe, dar care pot fi mai dibace dacă sunt mai puțin puternice. Dacă se servește de mâinile sale cu inteligență, poate obține aceleași rezultate ca și adulții. Dacă face orice, indiferent cum, nu va reuși. Această învățare de a atinge, prin cuvinte însoțind interesul de a manipula al copilului, reprezintă o educație mult mai importantă decât cea a disciplinei sfincteriene; este o educație în simbolizarea pulsioniilor uretrale și anale prin deplasarea obiectului parțial asupra tuturor lucrurilor. Dar pentru multe dintre mame, doar controlul sfincterian și să mănânce bine copilul face parte din educație. Ele încearcă să dezintereseze copilul, cât se poate de brutal, de caca și de pipi (obiect parțial anal), fără a susține transpunerea interesului sfincterian asupra mâinilor, care altădată erau mâini-gură, iar acum au devenit mâini-anus, și care, prin apucarea și manipularea diferitelor obiecte, printre care se număra apa și nisipul, găsesc o plăcere ce se întrepătrunde cu aceea a inteligenței. Ideile cu care copilul însoțește tot ceea ce face cu mâinile sunt în primul rând reprezentări imaginare, apoi simbolizare grație cuvintelor celor din jur pe care copilului îi place să le repete, asociate activităților sale ludice. Plăcerea lui de „a face”, „a desface”, și „a reface”, de „a arunca”, de a aduna, toată această plăcere fizică și manipulatoare își are originea în pulsioniile anale deplasate, începând cu plăcerea peristaltismului în raport cu obiectul parțial solid și lichid reprezentat de excremente, asupra tuturor obiectelor de manipulare, aflate permanent la dispoziția copilului.

Nu se poate suprima interesul pentru plăcerea uro-anală unde se joacă – cu prilejul trebuințelor repetitive, asociate plăcerii îngrijirilor și

toaletelor efectuate de mamă – dorința de comunicare a subiectului, fără ca obiectul parțial inițial (excrementele) să fie înlocuite, și asta într-o măsură chiar mai mare, de altele.

Interdicția unei dorințe, sau a unei plăceri legate de satisfacerea (indiferent care ar fi) unei dorințe, fără ca libidoul să aibă o altă ieșire pentru a-și atenua tensiunile, pune în pericol vitalitatea, inteligența și sensibilitatea ființei umane.

Continența sfincteriană

Atunci când copilul a dobândit o foarte bună abilitate manuală față de apă, de pământ, de toate obiecte, suport al fantasmelor sale, derivate din dorința ce-și are originea în pulsunile anale, jocuri de agilitate motrice a corpului, acrobații, și își face singur de lucru sau în compania altor copii, continența sfincteriană survine absolut normal, cel mai devreme spre douăzeci și cinci sau douăzeci și șapte de luni. La fete asta se întâmplă puțin mai repede decât la băieți, între nouăsprezece și douăzeci de luni cel mai devreme, din alte motive, care sunt independența aparatului excretor în raport cu aparatul genital. (Continența sfincteriană poate fi solicitată unei fete puțin mai devreme decât unui băiețel). Toate aceste achiziții fac parte din plăcerea de a trăi a unui copil care iubește instanța tutelară și este capabil să-și anticipeze progresele pentru a face plăcere mamei și tatălui. Dar această anticipare nu trebuie să fie excesivă. Dacă se petrece prea devreme, prima dificultate afectivă în societate riscă să-l facă pe copil să piardă o continență sfincteriană din supunere și dependență față de adult, și nu din plăcerea pe care el însuși, independent de adult, o găsea.

Sentimentul de demnitate umană este foarte precoce. Orice acțiune sau orice cuvinte din partea adultului care nu respectă acest sentiment infirmă dorința de autonomie a copilului ca și cum acesta ar fi vinovat pentru plăcerea acestuia de a crește, de a-și controla singur nevoile, de a descoperi plăcerea de a se stăpâni el însuși în funcționarea corpului său în spațiu, care îi permite zi de zi dezvoltarea neurologică, încheiată spre treizeci de luni, a schemei sale corporale.

Continența sfincteriană, autonomia în satisfacerea trebuințelor excretorii, face parte din exercițiul demnității umane. Nici mai mult nici mai puțin decât autonomia în activitate și odihnă, sau a mânca singur și din plăcere cu tehnica observată la cei mai mari și la adulții model.

Aceste modalități de autonomie gestuală, care integrează copilul în grupul membrilor familiei ca o ființă umană printre altele și respectată de ei, trebuie, pentru a le câștiga, să nu fie tratat ca un animal domestic supus unor comenzi verbale imperative; trebuie ca plăcerea autonomiei, descoperită zi de zi (cu riscul uneori al neplăcerii, eșecului, când nu există încă o bună coordonare), să nu fie luată copilului pentru plăcerea pe care o procură, prin dependența sa, adultului: dependență din care el trebuie să se desprindă; sau din nou, nu trebuie ca plăcerea autonomiei să fie culpabilizată de un adult care are nevoie, pentru propriul narcisism, de dependența copilului, de putere asupra acestuia, și care devine anxios în fața acestei libertăți de a trăi pe care copilul vrea să și-o asume.

Toate conflictele care înconjură, în creștere și prima educație, achiziția autonomiei și disciplina sfincteriană, provin din aceste contradicții între dorința copilului și mama care îl îngrijește și îl educă; atingeri inconștient sau conștient aduse de către mame sentimentului de demnitate umană al băiatului sau fetei lor.

Cheia acestui fapt este confuzia indusă copilului lor, sau pe care nu o risipesc dacă este creată de copilul însuși, între situația sa de copil sau de neputință neurologică în stăpânirea sfincteriană și rușinea pe care o putea sau ar trebui să o aibă. Rușinea spontană a copilului, ce dovedește neputința lui, sau rușinea impusă și cultivată, din nefericire ! ca mijloc educativ de către mamă, care se întinde prin contiguitate la toate senzațiile naturale de plăcere pe care le procură o regiune care este și regiune genitală, a cărei valoare etică, erotică și estetică ar trebui păstrată, dar sustrasă controlului parental care este intuitiv resimțit de copil ca incestuos.

Pentru a reveni la narcisismul atașat imaginii corpului în calitatea sa funcțională, sentimentul de demnitate umană este foarte strâns articulat cu acesta. Cum sunt dealtfel articulate toate cuceririle în stăpânirea de sine și a spațiului, devenite progresiv posibile pentru copilul care are această dorință, cu mult înainte ca încheierea dezvoltării sale neurologice (douăzeci și opt, treizeci de luni) să-l facă apt fiziologic.

Orice copil este mândru să-și facă necesitățile așa cum și le fac adulții, adică în același loc, în același mod, singur, fără ajutorul mamei. Controlul sfincterian prematur necesită ajutorul mamei sau al altcuiva. Când acesta vine la timp, copilul se descurcă rapid singur, și asta este umanizant pentru el.

Un reper pentru a ști dacă nu este prea devreme pentru a începe să se solicite copilului controlul sfincterian voluntar, este abilitatea lui pe care o arată, și plăcerea pe care i-o face, să urce și să coboare singur o scăriță menajeră sau pe scări, ca și plăcerea pe care o manifestă să stea pe vine mai mult timp pentru a se juca. Este dovada că sistemul neurologic al măduvei spinării este suficient dezvoltat pentru a permite

atât raporturi de coordonare cât și senzorio-motorii în vederea propriei plăceri.

A pune copilul pe oliță timpuriu riscă să inducă retarduri psihomotorii importante, sau chiar să pună bazele unei nevroze obsesionale. În general, este important ca performanțele cerute copilului de către părinți să fie agreabil realizabile pentru ei. Este important de asemenea ca tata și mama să nu pună decât interdicții progresiv modificabile în funcție de creșterea lor și de coordonarea lor neuro-musculară.

Este important să primească încurajări copiii atunci când își asumă mici riscuri, felicitări atunci când au reușit sau au încercat ceva, și un mic incident i-a făcut să eșueze. Eșecurile sunt formatoare, dacă sunt acceptate și se reflectează asupra lor. În fața unei dificultăți întâlnite în absența părinților, copilul trebuie să-și poată spune: „Ah da, Mama sau Tata mi-a spus că s-ar putea să fie puțin dificil”; atunci, în fața unui eșec vexant, se poate consola așa cum ar fi făcut-o mama lui, dacă ar fi fost acolo, privind nereușita lui actuală, având încredere în viitor. El știe că se dezvoltă în fiecare zi. Este un moment extraordinar în descoperirea lumii de către copil, și în dezvoltarea motricității sale, în special atunci când constată că, datorită acestei dezvoltări, toată lumea este fericită.

Erorile de judecată, eșecurile în acțiuni nu trebuie să antreneze sentimente de culpabilitate sau de abandon. Sentimentele depresive cum ar fi, dimpotrivă, disprețul față de realitate și aruncarea responsabilității asupra altora împiedică inteligența lucrurilor și investirea schemei corporale; și unul și celălalt sunt rodul unei prime educații anxioase și culpabilizante a copilului înainte de douăzeci de luni ce precede castrarea primară (la doi ani și jumătate, trei ani).

Castrarea anală și sublimările sale

Un copil foarte mic înțelege foarte bine că i se face o interdicție momentan, dar că, în curând, i se va spune: „Acum poți, ai crescut, nu puteai înainte, dar acum poți”. Sau dimpotrivă, când este vorba de o înțelegere socială de bună vecinătate, spre exemplu: „Nu este permis altora, nu îți este permis nici ție, nu mi-ar fi permis nici mie dacă aș juca același joc ca și tine”; interdicția decurge aici din regulile unei vieți sociale, nu este relativ la persoana copilului, la nepriceperea copilului, ci este relativ la un anumit loc și la reglementările valabile pentru toți, sau cel puțin pentru cei de vârsta lui, reglementări ce sunt aplicate în acel loc de către o instanță superioară părinților și care nu îi vizează personal. Atunci când ceva este interzis unui copil care are încredere în părinții lui, el acceptă să se abțină pentru că știe că este destinată evitării unui risc prea mare. Este posibil să nu fie agreabil, dar nu este vexant, datorită faptului că nu este resimțită ca o măsură inutilă. Când ceva este interzis pentru toți și în manieră durabilă, copilul știe că este pentru motive de interes general ce depășesc interesul particular al fiecăruia, inclusiv cel al părinților. Este importantă combaterea instinctului gregar, atât de ușor exploatabil la ființa umană, mamifer tribal, și educarea simțului civic și social, acceptarea regulilor fără a interzice criticarea lor.

Trecând de stadiul anal, copilul va trebui, în orice caz, să accepte interdicția de a lua, fără a cere, apoi fără a pune la loc după utilizare, ceea ce aparține altuia, sau chiar ceea ce aparține grupului familial. Dacă demnitatea sa umană este respectată în cuvinte și în acte, el va integra perfect interdicția oricărui comportament făcut în detrimentul altuia, interdicția de a dăuna cu bună știință sieși sau altuia. *Această interdicție de a fura, de a lua cu forța, a agresiunii asupra altor persoane sau a*

obiectelor aparținând altcuiva trebuie să-i fie semnificată prin cuvinte. Copilul înțelege și admite perfect aceste restricții puse pulsionilor sale când vede adulții supunându-se ei înșiși acestor reglementări, mai ales dacă aceștia nu utilizează forța fizică față de el, tratându-l, pe el, ca pe un animal sau o posesie de care dispun.

Corpul său propriu era, până acum, fatalmente „obiectul” părinților lui. Ce se întâmplă cu copiii atunci când se simt realmente rău ? Este suficient ca mama să pună puțin termometrul, să pună mâna pe locul dureros, ca ei să nu mai simtă nimic; și cu toate acestea rana, sau arsura respectivă, va avea nevoie de câteva zile pentru a se vindeca. De-acum înainte, *interdicția de a atenta la propriul corp sau de a risca să-l pună în pericol, trebuie să-i fie verbalizată*: este învigorant pentru copil, înseamnă a avea încredere în el ca subiect, ca persoană. Unii copii, de bine de rău, se consideră un obiect al mamei sau tatălui lor, al persoanei tutelare. Este important să fie *încurajați spre responsabilitatea față de ei înșiși*. Este un moment foarte important, trecerea de la creștere la educație. Corpul copilului nu este, în realitate, un obiect particular aparținând mamei, tatălui, sau altei persoane tutelare: este un obiect libidinal, prin ceea ce înseamnă el ca plăcere orală (imaginară și senzorială), anală (motorie); plăcere narcisică în limitele castrării – interdicțiile raportate la oralitate și analitate – care constituie umanizarea copilului. *Dar pentru asta, trebuie ca mama, și ea (ca și tatăl), să fi acceptat să fie castrată anal de copilul ei*. Ce înseamnă asta ? Că ea nu are nevoie permanent de copilul său pentru plăcerea sa orală și anală, adică nu are nevoie să se bucure de prezența lui, să acționeze în funcție de el, nu are permanent nevoie să îl supravegheze, să-l sărute, să-l mângâie, să-l îngrijească, să-l îmbrace, să-l dezbrace, să-l spele, să-l culce, când îi place ei.... Dimpotrivă, copilul este încurajat să își asume el

însuși toate lucrurile pe care le poate face, zi de zi, să descopere, că le poate face singur și că dorește să le facă singur. Este necesar, desigur, ca ea să fie interesată de el, să nu fie indiferentă la progresele lui. Dacă, după ce i-a spus: „Poți face asta singur”, nu se mai ocupă de el, copilul se simte abandonat și nu mai știe să facă nimic. El știe să facă ceva în mod autonom sub privirile mamei și cuvintele pe care i le adresează, pentru a-i oferi libertatea ca o relație de la ea spre el; și, atunci, el este cel care se auto-îngrijește, cu autorizația ei, și în mod necesar, la început, cu ajutorul ei verbal. Are nevoie ca ea să se alăture prin cuvinte la bucuriile lui, la reușitele sale, când vine să i le împărtășească; și ea trebuie să îl compătimească și să-l consoleze, prin cuvinte cel puțin, și uneori prin gesturi materne, mângâieri reconfortante, atunci când a avut loc o experiență ce s-a arătat penibilă pentru el, dar și bogată în învățăminte. Ea poate, consolându-l, să verbalizeze faptele, fără a judeca, fără să-l certe pentru că a suferit un eșec. Și fără să dea întotdeauna vina pe altcineva, atunci când el susține că altcineva este responsabil de eșecul său. Se datorează acesta relației dintre el și altcineva ? Este de înțeles, dacă se poate. Toate acestea înseamnă pentru copil că este considerat o ființă în permanentă devenire, proiectat în viitor, în imaginația tatălui și mamei sale, devenind fată mare, băiat mare, și curând femeie sau bărbat; că este recunoscut de către adulții tutelari ca un subiect animat de dorință, a cărui libertate și fantasme sunt respectate. *Copilul spune aproape tot ce face.* Nu pentru a fi auzit de adult: nu poate face altfel. Spune ceea ce face pentru că astfel își umanizează actele; dar, dacă ceea ce spune, este folosit împotriva lui, sau chiar pentru a spiona ce face, ce gândește, se distruge libertatea care era pe cale să se construiască. El simte, când este crescut așa cum am sugerat, ca un reprezentant viu al dorinței autentic genitale a

adulților. El se simte fiul sau fiica lor în privirea lor, când se întâlnesc cu el ca subiect, și asta pregătește identificarea cu adultul cu același sex. Ceea ce va fi curând posibil pentru el, când se va încheia, grație dezvoltării sale neurologice (către treizeci de luni), această asumare a ființei sale motorii și umanizate. Până atunci, mama și tatăl său sunt văzuți ca un Eu Ideal bicefal, tutelar (poate este ceea ce școala Melaniei Klein numește părintele combinat).

*Efectele patogene asupra copilului ale erotizării
orale și anale de către părinți.*

Efectul său retroactiv asupra înțărării cu efect mutilator

O mamă pentru care corpul copilului său este un obiect libidinal, oral, anal, asupra căruia exercită puteri discreționare pentru propria plăcere, pe care îl sărută și cu care se joacă precum cu o păpușă, pe care o mănâncă din priviri, prin mângâieri, pe care nu îl lasă să se joace decât cu ceea ce îi place ei, o astfel de mamă arată că a rămas ea însăși pasivă în dezvoltarea interdicției anale și în special genitale, iar copilul ei joacă rolul unui animal de companie. Este păpușa ei, sau mai curând bombonica ei, cum îi place să îl alinte sărutându-l cu poftă. Copilul nu poate atunci continua să se dezvolte fără a deveni fobic sau obsesional, și pentru simptome în raport cu aceste două *nevroze* infantile, ce stânjenesc adaptarea sa în afara familiei, este adus la psihanalist (fiind încă norocos dacă este adus).

Obsesia este o modalitate de a stopa dezvoltarea libidinală în raport cu o etică anală în care interdicția vizează toate obiectele parțiale ale plăcerii. Copilul începe să se poarte, față de obiectele care îl înconjoară, ca și cum toate ar fi caca interzis de Mama; interzis cu atât mai mult cu

cât, dacă ea îl numește bombonica ei, el singur este caca valoros. Este investit deci cu o putere erogenă asupra mamei lui, putere care îl inhibă din ce în ce mai mult, întrucât este patogen pentru un copil să fie obiectul erotic al mamei lui, și mai ales un obiect erotic arhaic ce nu are ca imagine de dezvoltare atitudinea genitală a unei femei față de soțul ei și invers. Pulsunile de viață ale acestui copil însuflețesc o dinamică de-a pururi blocată pe șanțul discului: „a lua”, a mânca, sau bomboană, „nu pune mâna” pipi, caca; și, pentru relația afectivă, „pupic”, dacă copilul este mări-mări, adică „drăguț”, și na-na dacă este „mizerabil” (caca pentru ea), adică dacă s-a murdărit. Ceea ce complică mai mult această atitudine de „nu atinge” ceea ce, pentru mamă, pare murdar, este că aceste cuvinte sunt spuse și la adresa penisului copilului care, în anumite cazuri este atât de obsesional încât nu poate face pipi singur. În cazul băiețelului, mama este cea care trebuie să-i scoată penisul din chiloței pentru a face pipi. Sau trebuie să facă pipi așezat ca și cum ar fi fetiță. În cazul fetei, ea nu se poate șterge singură, pentru că nu e voie să pună mâna, o dezgustă (ca și pe băiat). Sunt atitudini fobic-obsesionale dezvoltate de o mamă necastrată, care frustrează în loc să ofere castrarea simboligenă. O mamă (sau o educatoare) ce educă un copil în acest fel este angoasată de propria genitalitate refulată, este prinsă în regresie într-o fixație fetișistă față de copilul ei, sub pretextul unei iubiri materne; exprimă un erotism pedofilic. Se străduiește să întârzie utilizarea de către copil a propriei inteligențe, de teamă ca acesta să nu devină interesat de funcțiile sale fiziologice și de sexul său. Îi culpabilizează copilului curiozitatea (pulsunea epistemologică), fondatoare a spiritului uman. Când pune întrebări cu privire la sex sau la excremente, ea nu răspunde, sau îi spune: „Taci, e urât, nu e frumos să pui astfel de întrebări, nu se vorbește despre asta”. Pentru el, de fiecare

dată când are o inițiativă, acest pre-Supraeu acționează ca și cum, la fiecare intenție de mișcare, cineva i-ar spune: „Atenție, crocodil, nu face, jos labele !” Datorită supravvalorizării pulsionilor orale (a mânca, nevoia de a fărâmița), totul poate fi tăiat, făcut bucăți, inclusiv el, totul se simte în pericol; pre-Eul uman frustrat interzice individuarea, se alienează în rolul unui animal domestic dresat după dorința stăpânului său, adultul tutelar, și este pervertit; dorințele subiectului se proiectează atunci asupra pre-Supraeului despre care spuneam, imaginând o zonă erogenă, orală, avidă, devoratoare, care frustrează plăcerea, și mutilatoare, secantă pentru degetele care s-ar fi plimbat asupra unui lucru pe care mama a spus să nu îl atingă. La origine, nici un copil nu are o imagine a corpului fragmentată. Are o funcționare orală care fărâmițează obiectele lumii exterioare – în acest fel înghite – și o funcționare anală care fragmentează elementele lumii interioare pentru a le exterioriza – în acest fel face caca. Experiența repetitivă a trebuințelor sale de aport și eliminare este însoțită de fărâmițarea obiectului parțial (oral și anal), dar această experiență a corpului nu este trăită ca o relație de subiecți. Pentru a exista o relație de subiecți, trebuie să existe cuvinte cu privire la alte activități decât schimbul de obiecte parțiale ale corpului, și de relația corp-la-corp. Pentru copil, mama sa nu este încă decât un obiect total, am mai spus, un obiect pe care uneori și-l reprezintă ca bicefal, tata-mama, mama-tata, cu care copilul se identifică fără să știe încă faptul că el are un singur sex, asemenea doar unuia dintre acești doi adulți. Deci el nu este fragmentat. Mama este cea care, în anumite modalități de educare, induce inflația imaginară a fragmentării dentare sau anale a obiectului parțial, pentru că face din copilul obiectul său parțial. Ea nu ia în considerare decât trebuințele copilului său și îl lasă să joace rolul unui corp care funcționează, dar nu să se asume ca subiect al propriilor

inițiative; și, în afara trebuințelor sale, implicite și reale, și a îngrijirilor corpului, nu îi vorbește. În acest fel un subiect poate fi avid să îi ofere satisfacții mamei sale, valorizându-se, chiar cu prețul fragmentării sale. Dacă are valoare, este pentru că este un mic fragment, fie de mîncare, fie de caca, și mama devine imaginar pentru copil o gură care sfărîmă de care copilul are permanent nevoie să fie sărutat (mimînd că mănîncă) sau privit (mîncat din priviri), ascultat sau purtat. El este titirezul ei, ea este pisicuța ei, jucăria ei, o mutriță, în astfel de cazuri copilul, băiat sau fată, nu este niciodată numit cu prenumele său; copilul-obiect poartă o mulțime de porecle care, pentru mamă, exprimă tandrețea față de un obiect căruia îi refuză, în realitate, calitatea de subiect uman. Copilul este supus unei dorințe care realmente îl pervertește și care face, din acest băiețel sau din această fetiță, un obiect de posesie erotică al mamei sale.

Dacă cei doi părinți se comportă în acest mod, timpul copilului, în calitate de ființă vie, este practic interzis să se petreacă în spațiul lor. Este nevoit să trăiască într-un timp care s-a oprit. Trebuie să se comporte ca o larvă, o statuie, un falus ambulant, fără cap sau picioare: pentru că Tata și Mama sunt realmente pentru copil (conform gândirii sale magice, care nu are experiența realității senzoriale și spațiale, dar cu un imaginar conservat din epoca orală) guri secante și ochi la pîndă. Un copil poate fi astfel „distrus” în sensul că acesta se lasă acaparat de chemarea dorinței mamei sau tatălui său (mai rar, trebuie să spun, este vorba despre tată, pentru că el este de obicei mai puțin acasă). Este ceea ce se întîmplă atunci când un cuplu se lasă prins în capcana fascinației absorbante sau rejectante pe care o poate exercita sa un copil, fie el frumos sau năpăstuit de natură. Fiecare caută să-și suplinească neîmplinirile protejînd copilul, expunîndu-l, amuzîndu-se, răsfațîndu-l, satisfăcîndu-l

peste măsură, pentru a nu risca, ca el, să-și caute în altă parte răspuns la privarea inherentă a dorinței. Fără el, cuplul s-ar destrăma. Este pentru fiecare dintre ei iluzia unui falus. Ori, la copil, fie că recunoaștem sau nu, subiectul este întotdeauna prezent, nu știm unde, încă de la concepție; și din moment ce există subiect, există dorința de articulare vitală cu Se-ul, cu ansamblul pulsioniilor ce decurg din capitalul genetic, reprezentat de corpul prezent: este însuși fundamentul posibilității tratamentului psihanalitic; putem chiar să spunem că este obiectul credinței prealabile, conștiente sau nu, pentru orice psihoterapeut, fără de care nu ar putea exercita această meserie. Subiectul este prezent, nu știm unde, dar din moment ce există corpul, există un subiect. Dacă este în imposibilitatea de a se exprima în propriul corp, asta suscită travaliul psihoterapeutic. Înseamnă parcurgerea istoriei acestei suferințe vii, pentru a ajuta subiectul să regăsească drumul parcurs pentru a ne comunica dorința sa autentică, prin intermediul schemei corporale, printr-o imagine a corpului care nu a mai evoluat dar care a rămas narcisic resuscitabilă.

Ori, această dorință nu poate uneori nici să se manifeste și nici chiar să fie imaginată de către copil. Copilul poate ajunge să fie, ca persoană, în totalitate, ca un ursuleț de pluș, ca o păpușă, obiect parțial al unui adult tutelar. Și totuși există undeva un subiect care are o dorință proprie, voalat, dar care așteaptă printre pulsioniile pasive momentul când va fi descoperită de cineva; sau este un subiect care, disimulat de o indiferență prudentă, din cauza unei stări fobice invazive, este animat de pulsioniile active, și dorește să comunice prin intermediul lor cu cineva care acceptă să fie total pasiv, și disponibil, în prezența lui. Acest fapt, această disponibilitate a întâlnirii cu pulsioniile cele mai arhaice ale unei ființe umane, este propriu transferului *a priori* asupra psihanalistului. În special a psihanalistului pentru copii. Există, uneori, dovezi liminare ale

dorinței subiectului, foneme pe care îndrăznește să le emită, care nu sunt încă țipete, nici zâmbete, deci nu aparțin unui cod cunoscut, nici măcar nu sunt foneme apropiate auditiv de cele aparținând limbii materne, dar care sunt poate, asemenea sunetelor care imită zgomotele naturii, semne care, pentru el, au un sens, pentru a fi elaborate și puse în interacțiune, datorită funcției simbolice, cu senzațiile vieții sale viscerale, în momentele de solitudine. Astfel, zgomotele mașinii, ale sirenelor, zgomotele făcute de muncitori, ciocăniturile care se aud, și care, pentru el, întrucât aceste percepții ale lumii exterioare se intersectează cu percepțiile propriului corp sub tensiunea trebuințelor sau a fantasmelor dorințelor, devin semnificanți imposibil de descifrat. Acești semnificanți sonori, gestuali, deveniți simptome compulsive, se știe deja că au un sens uman pe care noi nu îl deslușim și nu i-l putem spune, dar este indispensabil. Acești semnificanți valabili doar pentru el, cred că nici chiar el nu știe de ce i-a ales, și apoi, cu riscul de a repeta, îi oferă ca semnificanți. Nu mai devin în mod magic constrângeri, necesare pentru a reține copilul în realitate prin articularea efemeră a unei percepții venite din lumea exterioară cu ceea ce îi rămâne atașat, adică: fragmente de fantasme. Funcția simbolică, ce nu mai leagă acești subiecți de lumea celor ce vorbesc, îi leagă însă de universul cosmic, de natură, de obiectele ce îi înconjoară. Acești copii sunt foarte izolați, se spune despre ei că sunt bizari, cu retard în limbaj; în realitate, ei sunt pre-psihotici, stare care se agravează dacă sunt lăsați în izolarea lor. Sunt ratări ale educației între douăsprezece și treizeci de luni, în faza anală, motorie și etică. În cursul acestei perioade, de fapt, în manieră constantă, membrii familiei se confruntă cu cele mai mari dificultăți educative. La început, copilul este inhibat în dorințele lui, sau este lăsat să și-le satisfacă dezordonat, în funcție de părinți, care sunt exigenți sau neatenți; deci

comportamentul lor față de copil este decisiv, dar, în mod secundar, el este cel care nu mai este în contact cu ei și, singuri, nu mai sunt capabili să îl ajute. După câteva experiențe nereușite, după câteva eșecuri întâmpinate în încercarea de a proceda „ca cei mari” din jurul lui, același copil se poate împăca cu sine grație cuvintelor care îi sunt spuse cu generozitate de către părinții care au înțeles, cu ajutorul cuiva (un psihanalist) cu care au discutat, ce l-a condus pe copilul lor la izolare. De asemenea, uneori, părinții, chiar ajutați, nu mai sunt de ajuns. Contactul este definitiv rupt și este într-adevăr necesară o cură personală a copilului, care este de lungă durată și nu este posibilă decât dacă copilul este angoasat, ceea ce nu este întotdeauna cazul. „Marțianul”, cum spun părinții, este mulțumit uneori cu viața lui imaginară.

Structura unui copil zis psihotic

Cele trei imagini ale corpului: de bază, funcțională și erogenă, care, articulându-se în fiecare clipă între ele, constituie coeziunea unei ființe umane ce își păstrează narcisismul, pot fi „carambolate”; în loc ca ele să conserve valori etice umane similare celor pe care copilul trebuia să le achiziționeze după înțârcare, și cele care trebuie să fie descoperite în cursul castrării anale, copilul le poate ignora sau inversa. El se supune eticii fantasmelor arhaice absolut inadecvate nu numai pentru schema sa corporală actuală¹, dar care sunt disforice și în raport cu imaginea corpului ce corespunde mării majorității a copiilor de vârsta lui. Spre exemplu, are un strabism dublu, sau încearcă să atingă, pentru a apuca, cu dosul mâinii, sau doar cu gura, sau, când dorește să meargă, în loc să deschidă fanta care permite avansarea unui picior în fața celuilalt,

¹ N.A.: Vezi cazul lui Pierre, p.255.

picioarele sale se încrucișează, și deci nu mai poate merge. Am dat astfel de exemple în alte scrieri ale mele, și oricine le-a întâlnit în clinica infantilă. Copilul ar dori să crească, părinții săi de asemenea, exprimă asta, dar, la fiecare manifestare a pulsionilor sale libidinale, zi de zi reînnoite, cuvintele lor urmăresc să le interzică, să le frâneze, sau, mai rău, să devalorizeze dorința. Gesturile sau cuvintele lor vin să bareze inițiativele lui, fie chiar aceea, la minimum, de a duce mâinile la gură, sau la sex, ceea ce este deja ceva pentru un copil care până atunci nu făcea nimic.

De aici rezultă că subiectul-copil este făcut să integreze, să se structureze, printr-o imagine narcisică ce nu-l mai promovează în dobândirea potențialităților schemei sale corporale (care i-ar permite achiziționarea unei autonomii motorii) pentru că această achiziție ar risca să-l pună în divergență cu instanța tutelară. Ceea ce este important de înțeles, este că schimbarea în atitudinea educativă (dacă, spre exemplu, părinții neliniștiți de retardul psihomotor al copilului lor fac un travaliu psihanalitic) nu împiedică copilul să rămână la starea sa de retard. A se descoperi eliberat de mișcările sale a devenit periculos, chiar dacă în prezent i se permite, pentru că ființa umană care este bebelușul, și mai ales copilul de vârstă mică, introiectează imaginea adulților care s-au ocupat de el, în special dacă este precoce și inteligent, ca și cum acești adulți ar fi prezentificarea de sine însuși, ca viitor vorbitor, stăpân pe sine, vietate vegetativă și vietate animată. Structură inconștientă intuitivă. Înainte de castrarea primară, procesul de integrare a celuilalt ca un sine-însuși știutor este preluat de la toți cei care sunt mai mari și mai puternici, de ambele sexe. După castrarea primară, această integrare se face în profitul imaginilor altora, frați mai mari și adulți, de același sex cu copilul, dacă castrarea primară s-a petrecut bine; și cu cei

de sex opus dacă, dimpotrivă, castrarea l-a denarcisizat în privința propriului sex, în loc să-l narcisizeze. Sau copilul trăiește ca și cum n-ar vrea să știe nimic despre sexul său, și poate atunci doar să regreseze la funcționarea uretral-anală (encopreza), ca expresie asociată perineului. Am văzut care sunt problemele în momentul castrării primare. Urmate uneori, în timp, de experiențe primejdioase pentru copil și pentru ceilalți; pentru că dorința, înainte de a se lăsa complet refulată, inversată sau neutralizată în raport cu viitorul genital – care este efectiv în chestiune referitor la problemele vieții și principiul său de „a crește și a se înmulți” (în măsura în care este posibil) – această dorință se acumulează până când trebuie contrariată. Pulsiiunile de viață, agresive, active și pasive, se întăresc. Apar acte inconștiente, iraționale, imprevizibile, impulsive: pentru a scăpa de statutul mortifer de obiect, copilul, reprimat în acțiunile sale, prea pasiv inițial, apoi instabil, devine un copil catastrofă, „viitor delincvent”, cum se spune, care mușcă, este violent, prădător, demolator¹, teroarea parcurilor publice și a magazinelor. Reacția părinților, atât coercitivă cât și anxioasă, permanent în alertă, îi confirmă zi de zi că este ca un obiect, ca un lucru aparținând părinților săi, și că trebuie să fie astfel din ce în ce mai mult; în lipsa iubirii și a mângâierilor, pe care comportamentul lui le face imposibil de oferit, și de asemenea pentru că orice blândețe și tandrețe exasperează sadismul său inconștient, pare să se străduiască să provoace adulții, să reacționeze pentru ca ceva să se întâmple, pentru a nu se regăsi într-un deșert relațional, expus doar propriilor pulsiiuni active sau pasive. Instanțele tutelare, educatorii, mama, tata, pot fi considerați inconștient mutilatori, frustranți, de către acest copil, secundar torționari de copii. În anumite cazuri, acești părinți, și alții la început mai toleranți, nu pot repara consecințele unei castrări neefectuate la timp și cu dragoste. Pre-Eul

¹ N.A.: Vezi incendiator.

copilului nu mai poate fi domesticit de o ființă umană care l-ar iubi și pe care ar iubi-o, o ființă umană educatoare în mod sănătos, care ar permite utilizarea și simbolizarea licită a pulsioniilor interzise.

Astfel de copii, crescuți în acest mod, interziși oricărei dorințe, și introiectând interdicția de a dori, suferă adesea accidente psihosomatice și devin bolnavi, victime ale altor creaturi, microbii, gata să se ocupe de corpul celui care nu și-l mai asumă, sau de anumite organe ale corpului, insuficient vitalizate. Dacă rezistă corpul, devin copii caracteriali periculoși. Noaptea lor sunt pline de coșmaruri sau de insomnii, pentru că, chiar și în imaginar, interdicțiile izbucnesc într-o fabulație în care se satisfac prin transgresiune dorințele pe care părinții introiectați le împiedică sau le descalifică. În somnul superficial, copilul se află în război permanent fără milă cu dorința sa și cu contradicțiile etice ale imaginii corpului, rămase sau redevenite necastrate.

Nu voi încerca să figurez aici catalogul tuturor cazurilor în care o astfel de experiență profund distorsionantă a narcisismului uman se produce în perioada de dezvoltare neuro-musculară finală a măduvei spinării, adică între douăzeci și patru și patruzeci de luni, între doi și patru ani. Trebuie să precizez că în ratările inconștiente de educație, în cursul confruntărilor între libidoul copilului și cel al adulților educatori, cu cea mai mare bunăvoință conștientă de-o parte și de alta, își au originea aceste grave perturbări viitoare, sexuale și psihosociale, fixații perverse sau procese psihotizante. În multe procese de educare, există momente de ratare a educației. Ele se ventilează, din fericire, pentru majoritatea, prin tulburări de sănătate (psihosomatice), ce produc diversiuni, și permit, grație perioadei de regresie, reinițierea. Dar când corpul nu-și plătește datoria legii castrării simboligene, ratările se înscriu în obișnuința psihosocială, și acestea se regăsesc, la cei care au mai târziu

curajul de a face o psihanaliză, devenite foarte dificile la adolescent și adultul sănătos fizic, dar suferind de o dezadaptare ce nu-i permite nici iubirea nici creația.

Caracterialul. Pre-psihoza.

Narcisismul imaginii corpului copilului este desolidarizat de schema corpului corespunzătoare vârstei sale fiziologice, în special atunci când dorința libdinală orală de a apuca, de a ști, de a înțelege, și dorința anală de a face, de a acționa, de a experimenta, trezește la instanța tutelară o reacție atât de erotizată sau de refulată (în inconștient este practic același lucru) încât mama este cuprinsă de o angoasă irepresibilă, asociată unei reacții expresive mai mult sau mai puțin controlate: „Atenție!” în care copilul percepe întotdeauna ceea ce nu este spus. Dacă ea reacționează la angoasă printr-o culpabilitate a Supraeului – care aparține epocii copilăriei sale – această culpabilitate se exprimă prin priviri disprețuitoare, atitudini ostile sau cuvinte de reproș și de pierdere a dragostei pe care le crede educative. Copilul nu are nici măcar posibilitatea de recurs la această fantasmă de plăcere arhaică: spre a fi consolată de ea pentru dificultatea sa, de a se împăca cu sine identificându-se prin introiecție cu mama primitoare pentru bebelușul încă neputincios și pe care ea știa să-l liniștească. Pentru că ea nu îl mai *iubește*, și el o crede, și are dreptate în ochii lui (pentru că el nu poate să nu se judece prin ochii ei), pur și simplu ea îl *dorește* și, dacă ea nu îl mai *dorește*, este pentru că ea are *nevoie* de el. Ea îi dă în continuare să mănânce, dar îi dă ca unui câine. Nu are scăpare. Atunci el este supus introiecției emoțiilor insolite, fără reprezentare, sau uneori având, ca

singură reprezentare asociată subiectului, prenumele lui, pronunțat agresiv, uneori împreună cu porecla, cu numele de familie al tatălui (sau al mamei, dacă este celibatară), cu care mama lui îl asociază atunci când nu este mulțumită de el, în calitate de copil aparținându-i numai ei: „Ești într-adevăr (fiul) Cutare, sau (fiica) Cutare”. Prenumele său, pronunțat sever, și porecla Cutare ce îi este adăugată, sunt pentru copilul care se aude astfel admonestat, rejectat, semn al celei mai depresive trăiri. Atunci își fac loc în inconștient efectele pulsuniilor de moarte, ce investesc una sau alta dintre zonele funcționale sau erogene ale corpului său în totalitate sau parțial, și asta este ceea ce provoacă, spre exemplu, anorexia, vărsăturile, encopreza, enureza, insomniile. Auzim mame sau tați care se cred vizați, ca și cum ar fi vorba despre replici opoziționiste din partea copilului¹. Cu cât el manifestă mai multe astfel de simptome, cu atât mai mult vor ei să-l dresese, și se află într-o situație dramatică libidinal pervertită, între oameni care nu mai pot decât să se distrugă. Copilul pierde chiar și sensibilitatea senzațiilor sfincteriene distincte, a senzațiilor de tranzit, este total abandonat pulsuniilor de moarte, pentru că este alarmat în imaginea sa de bază, cea mai fundamentală, care este asociată mamei, despre care am spus deja că ea este în același timp și viață și moarte. Dacă mama nu mai are nici o caracteristică de viață pentru spirit și pentru suflet, atunci, pentru corp, care nu poate trăi fără spirit și suflet, ea devine moartea ce vine, sau chiar speranța de moarte; și mama-moarte va fi referința anti-existențială și existențială în același timp. Fără a mai socoti că semnificantul „moarte” în franceză, moarte, a muri, mort, a distruge, se înscrie în imaginea corpului: copii ajunși la limita viețuirii și care sunt subiecți extrem de inteligenți, nu mai pot

¹ N.A.: Cine nu-și amintește de astfel de cuvinte la orice mamă: „El (sau ea) *mi-a* făcut diaree, el (sau ea) *mi-a* făcut pojar”, în timp ce tații spun cel mai adesea: „El (sau ea) mă face să, sau mă provoacă. N-o să mă las dus de fiul *tău* sau fiica *ta*. Mi se suie ea în cap?”. Mamele suportă, tații se simt provocați.

înghiți, nu mai pot merge: anorexia lor, care este o lipsă generalizată a dorinței de a iubi, a dorinței de a dori, de a face schimburi, este foarte particulară și psihotică. În același timp, foarte rar gâtul lor mai știe să bea. Atunci când vrem să-i ajutăm să bea, totul curge pe lângă, și-au pierdut reperele relației cu zona (erogenă și funcțională) orală a deglutiției. Viața, înseamnă moarte.... Și totuși, în absența unui martor uman, copilul poate încă să mănânce în singurătate, să mănânce uneori chiar și pământ, pentru că acest mod de funcționare scheleto-musculară este asociat de el modului în care animalele domestice mici, care scapă interdicțiilor, care au fost introiectate în corpul lui. Comportamentele bizare ale copiilor în mare dificultate, ziși pre-psihotici nu sunt capricii. În schimb, mulți copii au capricii trecătoare de acest gen, care însă nu se instalează. Toți copiii psihotici intră astfel într-o stare cronică ce poate să fi fost traversată câteva ore, câteva zile, câteva minute de către un copil care a ieșit și care, prin intermediul atitudinilor bizare ale corpului, spunea ceva ce nu se putea exprima altfel. Dar copilul psihotic, el, nu mai poate ieși. Este prins în capcana pulsionilor care, la cei care se dezvoltă normal, nu s-au manifestat decât o dată, fie că acestea sunt pulsioni insolite provocate de o fantasmă sau un eveniment real, sau pulsioni agresive împotriva instanței tutelare. La copilul care devine psihotic, rareori lucrurile se opresc aici. În general, pulsionile de moarte ale subiectului dorinței sunt localizate în zonele erogene, și singurul mod de a lupta împotriva relației sale cu părinții din prezent, este de a se refugia în amintirea părinților de ieri, a unui el-însuși arhaic. S-ar putea spune că ne aflăm aici în fața unui alt proces de autism, de o defazare în raport cu restul șirului vieții relaționale actuale, cu imaginea sa existențială; de unde întoarcerea la anumite componente ale imaginii corpului copilului care nu poate rămâne constant focalizată asupra

schemei corporale actuale, și să facă înțelese manifestările dorinței sale de subiect.

Imaginea corpului, limbaj pasiv și activ al pulsionilor sale încarnate, face ca subiectul să își păstreze convingerea narcisizantă a unei scheme corporale anterioare celei din prezent, în care pulsionile sale se exprimau altfel, spre exemplu cea pe care o avea la cincisprezece, la zece, la nouă, sau la șapte luni. Pulsionile de moarte stăpânesc peste restul schemei corporale actuale, care este ca și interzisă conștiinței; imaginea anterioară respiratorie, circulatorie, tranzitul digestiv, pot doar ele singure să continue să existe ca fiind neinterzise. Copilul se simte parcă posedat de dușmani aflați în corpul său, pe care nu știe să-i stăpânească. Ar dori să exprime ce se petrece în el, dar se lovește de absența cuvintelor pentru a se exprima, absența chiar și a mimicii; pentru că dorințele se reflectă pentru el într-o non-manifestare umanizată de viață la adultul tutelar. Astfel încât în schimb viața adultului este un corolar al inexprimabilului vieții lui. Și, cum imaginea corpului este în fiecare clipă triplă, subiectul pune în disjuncție una din aceste componente ale acestei triple imagini, fie cea erogenă, fie cea funcțională, sau, mult mai grav pentru sănătate și pentru angoasă, pe cea de bază. O suferință neuro-vegetativă subită, sau o angoasă crescândă inexplicabilă, îl fac să-și provoace singur un accident; dacă imaginea de bază este atinsă, rămâne definitiv bolnav. Imaginea disjunctă se disociază în prezent de subiect: care, pentru a nu rămâne mutilat, ceea ce se întâmplă când imaginea de bază este atinsă, și pentru a-și regăsi narcisismul, regresează la o imagine a corpului anterioară, la o etică arhaică a narcisismului, o etică pasivă sau agresivă. Aceasta din urmă se manifestă prin crize clastice, ce scapă conștiinței, și sunt de altfel mai puțin grave pentru viitorul

dezvoltării copilului decât stările stuporoase aproape catatonice¹ datorate regresiei la o etică pasivă.

În unele cazuri, copilul care a cunoscut înainte o vitalitate satisfăcătoare păstrează, în ciuda coșmarurilor, un somn bun, și, pentru că din epoca orală datează o vitalitate fantasmatică ce se menține și reapare în vise, gardieni ai somnului și ai fantasmelor inconștiente, se pot vedea pulsiuni de viață cărora le este interzis să-și facă loc în schema corporală actuală încercând să-și regăsească focalizarea, în absența unei scheme corporale actuale sau chiar anterioare pe care nu o mai pot regăsi, și să se proiecteze, împrumutând pentru asta, schema corporală a unui alt corp². Acest corp poate și să nu fie cel al unei ființe umane: astfel copilul fantasmează și fabulează scene de satisfacție, de plăcere și pericol. Poate părea halucinant, unui martor la astfel de jocuri. Nu este astfel încă, dar fabulează ființe bizare, puternice, amenințătoare, în special spre lăsarea serii: obiectele din realitate pierzându-și atunci contururile clare, iar viața exterioară o parte din ritmurile și zgomotele umane, copilul simțindu-se subjugat de o viață imaginară al cărei creator nu mai este. Unii par a fi „desprinși” de realitate, fantasmele lor pot fi luate, și sunt uneori, drept halucinații; dar de fapt, de fiecare dată când mi-au fost trimiși copii într-o astfel de stare, sau când mi s-a telefonat cu ocazia unor astfel de crize dramatice pseudo-halucinatorii la unii dintre ei, s-a dovedit că, dacă cineva le vorbește cu gingășie, calm, dându-le să bea un aliment care le plăcea când erau foarte mici, cum ar fi o cană de lapte cu cacao, sau un iaurt, și li se vorbește chiar despre imaginile care li se impun și de care se simt invadați, pot fi scoși din această capcană. Se destind, pentru că sunt înțeleși fără producă frică, li se poate explica

¹ N.A.: Vezi cazul celor două păpuși-floare, în *Au jeu du désir*, op. cit., cazul lui Pierre (copil psihotic) și al lui Leon, infra.p.255 și p.301.

² N.A.: Acest proces persistă la artiști și la scriitorii de romane, și le servește ca „materie primă” în munca lor, operă de sublimare.

că nu este nici un crocodil, șarpe, robot, leu, lup, extraterestru, sau marțian: ei sunt cei care își imaginează, și persoana care se află lângă ei, îi poate liniști pe deplin pe acești romancieri de umor negru, de science-fiction, sau pe acest Douanier Rousseau în fașă, picat în mijlocul junglei. Nu este nimic rău, nimic dăunător sau neliniștitor ca ceilalți să vorbească, să reprezinte sau să mimeze, ceea ce-și imaginează. Dacă un copil cade în această stare întâlnește persoane pe care asta îi angustază în asemenea măsură încât îl duc să fie consultat, se separă de el pentru a fi pus sub observație, sau pentru a fi internat imediat într-un spital de psihiatrie, și el nu se mai regăsește. La fel și dacă este ironizat. Corpul său, solidar cu schema corporală agresată de imaginea corporală arhaică, este supusă unui proces de fragmentare, părțile fragmentate devenind obiectul instanțelor imaginare care sunt singurii însoțitori presupuși. Atunci, așa numitele instanțe imaginare au efecte reale. Pot să survină boli de organ (există întotdeauna germeni infecțioși gata să investească corpul uman, atunci când o parte din imaginea funcțională face ca schema corporală să fie atinsă de inhibiții reacționale). De asemenea, se pot organiza procese halucinatorii senzoriale, viscereale, datorită dificultății reprezentate de solitudinea în care copilul este lăsat, din cauza angoasei anturajului său.

Să reținem că atunci când se produce o experiență în care mama nu răspunde unei manifestări a dorinței copilului nu se ajunge la mortificarea imaginii de bază, ci provoacă doar disjunția, față de aceasta, a imaginii erogene sau a imaginii funcționale, și apare o fantasmă, fantasma leului, a omului negru, a lupului cel rău, a vrăjitoarei, a diavolului care, în ochii copilului, sunt aliați ai instanței tutelare. Dacă mama nu numai că lasă aceste fantasme credibile, cu care copilul este contaminat de către alți copii, dar în plus, ea le utilizează ca mijloc de

presiune, pentru a face frică sau pentru a-și spori puterea asupra copilului, atunci, atunci putem spune că educația pregătește la acest bărbat sau la această femeie o fragilitate mentală și, într-o perioadă ulterioară, dificultăți și sentimente de neputință, existând riscul derapajului libidoului în afara realității prin bufee delirante sau halucinații.

În tratamentul adolescenților, al tinerilor adulți ce vor fi, este foarte important pentru ei să regăsească amintirea primelor manifestări, datorate rezistenței subiectului, în epoca libidoului oral, de a accepta o castrare primară oferită într-o manieră resimțită ca sadică, sau al unei castrări oedipiene nereușite, stângace, devalorizante pentru dorința genitală; pentru că vorbind din nou despre această perioadă, perioada halucinatorie a adolescentului sau a adultului își va dobândi sensul, și va lăsa loc dorinței pentru a fi simțită și spusă în transfer. Ceea ce era tradus într-o fabulație pseudo-halucinatorie se reprezintă ca un mijloc de expresie la dorința individului de astăzi, care caută, de-a lungul fisurilor imaginii sale corporale și în transferul asupra analistului, să regăsească vechi sau arhaice. Pulsunile genitale ale adolescentului sau adultului se exprimă în parte într-o sintaxă fantasmatică și conform unei etici falic anale sau falic orale, pasiv anală sau pasiv orală. Asta conduce la bufee halucinatorii. Procesele sunt aceleași în raportul dintre conștient și inconștient la persoanele care trăiesc, așa zis, normal și cei care sunt teribil de nefericiți și trăiesc în manieră nevrotică sau psihotică. Diferența provine din faptul că, pentru cei care pot să cadă în stări psihotice și să fie prinși în această capcană, este vorba despre situații de economie libidinală neomogenă; și, pentru cazurile de nevroză, de enclave care, în mod cronic, intră în joc pentru a inhiba anumite tipuri de pulsuni, și fac să apară imagini ale corpului arhaice, asociate relațiilor intersubiective

anterioare¹, și care se reactualizează în procesul de elaborare în cură grație transferului. Din acest motiv este foarte important ca analiza să pună capăt unor astfel de situații, pe care copilul le construiește în cursul dezvoltării, într-o psihanaliză de adult.

Când fantasma nu poate fi dusă până la capăt în lumina unei imaginații clare, exprimate în jocuri sau verbal, în cursul somnului, ia forma viselor, coșmarurilor, sau, dimpotrivă, vise de satisfacție, satisfacția de a ucide, spre exemplu, de a ucide persoanele tutelare prin obiecte periculoase antropomorfizate sau animale nefaste. Toate acestea sunt favorizate prin supra-investirea imaginii funcționale vegetative pe care o implică somnul. Această imagine funcțională pe care am numit-o vegetativă privește ceea ce este viață a organelor și ceea ce este trăit în corp, în opoziție cu viața animală ce corespunde activității scheleto-musculare, activității corpului animat în schema corporală în ceea ce este controlabil prin voință, fie exterioară, fie cea a subiectului. Prevalența posibilă a imaginii vegetative, cu originea în epoca orală înainte de înțărcare, se produce în vis; în somnambulism, imaginea funcțională animală aparținând epocii anale înaintea interdicției de a dăuna (sau înaintea cunoașterii acestei interdicții), este cea care este angajată.

Încă o dată, grație universalității acestor procese psihanaliza este posibilă, pentru că se produce o regresie a pulsionilor în fabulațiile verbalizate sau mimate, în jocuri, în asociațiile libere, în cadrul transferului în ședința de psihoterapie, și în gândurile în raport cu psihanalistul. Exprimarea copilului, care își utilizează libidoul în relația transferențială, permite un travaliu de întoarcere a refumatului, fără ca regresia să fie pusă în act în corp sau în realitatea socială. Terapeutul, prin prezența sa și pentru că acceptă fantasmemele, fără a le valoriza, dar

¹ N.A.: Cf. *Cazului Dominique*, „Este preistorie”.

căutându-le originea în trăirea istorică, de la cea mai recentă până la cele din trecutul copilăriei pacientului, unind cuvintele și imaginile evocate de acesta cu afecte ce sunt re trăite în transfer. Afectele epocii trecute, când aceasta a fost traumatică și anxiogenă, se exprimă, aici și acum, prin elemente ideative, emoționale și relaționale, reactualizate față de psihanalist. Inconștient rememorate, adesea deformate, ele aduc în ședință, timpul și spațiul din trecut, emoții și expresii datând din această epocă a relației copilului cu alții. Rodul unei castrări neefectuate poate fi oferit tardiv, în discriminarea pe care o face pacientul, în analiză, în ascultarea cuvintelor sale, între imaginar și realitate. Evenimentele care au însoțit castrarea nefăcută sunt re trăite în raport cu psihanalistul, care poate permite, ascultând, să fie doar verbalizate, fără vreo altă judecată în afara inadecvării lor cu realitatea relației presupuse a psihanalistului cu el sau cu ea (pacientul sau pacienta sa).

Pentru a oferi o ilustrație la tot ce am spus, vă voi prezenta un caz. Cititorul va înțelege mult mai bine ceea ce am vrut să spun de-a lungul acestor pagini în care, recunosc, expunerea travaliului cu imaginile corpului poate să pară foarte complicat.

Cazul lui Leon.

Leon a fost adus la dispensar de către mama lui la recomandarea școlii și a medicului care, după un număr de examinări, nu găsea nici un motiv neurologic habitusului său bizar. Leon prezenta un mers foarte particular, părea să nu se poată susține, fiind un băiat mare de opt ani, moale, puțin greoi, cu țesuturi sub-cutanate încă puțin infiltrate, ca cele ale unui copil mai mic.

L-am văzut intrând în sala de consultație și, de la ușă, mergând de-a lungul zidului pentru a se sprijini de el, apoi, venind să se așeze, a întins mâna, s-a sprijinit de masă și s-a prăbușit pe scaun. Apoi s-a prăbușit deasupra mesei, brațele, coatele și toracele sprijinite pe ea, ca și cum nu ar fi putut, așezat, să-și susțină trunchiul vertical în șezut. Întotdeauna merge așa, agățându-se de toate mobilele și de ziduri, pe stradă de un adult sau de un coleg de școală, oarecum ca un copil mic ce începe să meargă în picioare și nu poate încă parcurge spațiul fără sprijin auxiliar. Școala a sfătuit-o pe mamă să îl aducă la centrul unde dau consultații, pentru că nu poate urma cursurile, nu se poate juca cu ceilalți copii. Pe de altă parte, nu are nici o tulburare de caracter. În grupa sa de vârstă, nu are nici un dușman, este chiar ajutat să se deplaseze, nu deranjează. Acasă, este iubit. Este un copil aproape complet pasiv.

Testele, ale căror rezultate mi-au fost comunicate, îi acordau un coeficient de inteligență de 63. are o figură lipsită de mimică, ochi rotunzi, puțin mobili, lipsiți de expresivitate, gura permanent întredeschisă. Nu trăiește decât așezat, prăbușit. Mama spune că are aceeași voce de când era mic, fredonează toate cântecele dar fără a le rosti cuvintele, cântecele pe care le aude la radio. Vorbește într-un *tempo* foarte curios, scandând cuvintele și separând silabele într-un ritm foarte lent, pe un ton monocord. Răspunzând întrebărilor mele cu privire la acest mod de a vorbi (căruia mama nu îi remarcase bizareria), a confirmat că este modul în care a vorbit întotdeauna, din copilăria timpurie. Sora lui, care are cu doi ani și jumătate mai puțin decât el, vorbește foarte bine; de când era mică, a fost foarte dezghețată, și cei doi copii se înțelegeau foarte bine, deși erau atât de diferiți.

Soțul (pe care nu l-am putut cunoaște) vorbește, spune ea, franceza cu un accent foarte puternic: este polonez de origine. Ea vorbește într-un

ritm normal, cu o voce modulată, agreabilă. Mă surprinde că Leon poate fredona cântece cu laringele lui, dar nu și să pronunțe fonemele. Am spus că Leon mi se pare muzician. Mama a răspuns că, de fapt, a fost remarcat de un profesor care, auzindu-l cântând și știind despre eșecurile sale școlare, i-a propus să-l învețe pianul. Și se ocupă de asta de câteva luni. O scrisoare de la acest profesor, atașată dosarului, relatează că băiatul se dovedește foarte dotat și că, în ciuda stilului obișnuit al motricității sale corporale, când se află la pian, cu condiția să fie așezat, sprijinit de un spătar, mâinile și degetele sale sunt foarte vioaie. Leon are calități de virtuoz, conform acestui profesor, și de aceea se interesează de el. el le-a recomandat părinților să vină în consultație. Fatigabilitatea lui Leon îl obliga pe profesorul lui să îi susțină brațele de sub coate sau umerii de la subțiori. Efortul muscular al umerilor este la fel de dificil pentru băiat ca și efortul de a merge. Dimpotrivă, se servește foarte bine de pedalele pianului, dotate cu o prelungire și aduse la nivelul picioarelor lui. Profesorul lui Leon, când acesta cântă la pian, îl ține deci de subțiori, și degetele copilului sunt atunci de o agilitate remarcabilă.

Acest profesor de pian a fost cel care a alertat părinții, sfătuindu-i să-l ducă la un specialist în motricitate. La spitalul pentru copii unde a fost ținut câteva zile sub observație și serios examinat, concluzia diagnostică, a fost că nu are nimic neurologic. Medicul le-a vorbit părinților de un element suplimentar, de o apatie generală și de o debilitate mintală și școlară a copilului lor. Am aflat mai târziu că acest medic a făcut aluzie la cuvântul „psihoterapie” fără ca mama sau tatăl să-i acorde atenție. La recomandarea specialistului, școala, după confirmarea debilității la testele pentru inteligență, a sfătuit mama să-l plaseze pe Leon în internat medico-pedagogic. Mama s-a simțit foarte necăjită, pentru că băiatul era foarte atașat de părinți și de sora mai mică, îi place mult pianul, lua

aproape în fiecare zi lecții, profesorul locuind în același imobil cu ei, și se gândea că toate acestea îi vor lipsi în internat. De aceea a venit la Centrul indicat de profesorul de pian și a acceptat cu ușurință principiul unei psihoterapii, recurs pe care acest Centru, recent deschis la Paris, îl face posibil. Copilul a acceptat, și el, să vină regulat să mă vadă, dacă asta îl ajută să evite să meargă în internat și îi permite să rămână cu familia, și chiar eventual la școala sa.

Leon era sub urmărirea Centrului de consultație de cinci sau șase luni când a venit să mă vadă. Fusesse, de la început, unui reeducator al psihomotricității, cu care tocmai terminase douăzeci de ședințe. Reeducatoarea era descurajată; căci în loc să progreseze, copilul părea mai absent decât înainte, atât ei cât și mamei și anturajului. Buna voință a lui Leon nu era de pus la îndoială, și nici a mamei lui. N-au lipsit la nici o ședință, în ciuda serviciului mamei și a dificultăților de circulație (suntem la Paris, în plin război). Atunci directorul Centrului s-a gândit că am putea încerca o psihoterapie psihanalitică, din moment ce reeducarea eșuase.

Avem deci imaginea unui copil cu un ritm încetinit al vorbirii, al motricității, al ideității și care, cu toate acestea, cântă bine, cu un ritm digital și laringeal normal. Ce înseamnă atunci, această slăbiciune neuromusculară, această nevoie de susținere fizică, de a se sprijini cu spatele de zid sau de spătarul scaunului ? Ce înseamnă această lipsă de tonus, de origine non-organică ? Ce înseamnă această imposibilitate de a citi și de a scrie la un copil de opt ani care dă dovadă, pe de altă parte, de o asemenea dexteritate manuală, dar exclusiv pe claviatura pianului ? De unde incapacitatea sa de calcul, la el, care a reușit să integreze solfegiul și deci știe să cânte muzică citind (?) transcrierea grafică a sunetelor și ritmurilor?

O scrisoare de la profesorul de pian căruia i-am cerut, prin intermediul mamei și al copilului, să-mi spună părerea lui actuală despre acesta din urmă (prima sa scrisoare datând de mai bine de zece luni, din perioada la spital pentru motricitate) mă informează că Leon poate urmări perfect notele cu privirea, dar nu poate numi notele pe care le citește. Dovada că citește notele și a asimilat solfegiul, este că această lectură se transmite imediat degetelor lui. El, care este atât de lent, descifrează foarte ușor o bucată muzicală pe care nu o cunoaște, și o interpretează în *tempo*. Scrisoarea confirmă că Leon este excepțional dotat pentru un copil de opt ani și că ar putea fi numit chiar virtuoz, dacă nu ar fi infirm. Profesorul a adăugat că, locuind în imobil de mult timp, îi cunoaște bine pe părinți, al căror atelier este la parter, sunt oameni corecți și cinstiți, și că este interesat de copil. Leon îi vorbise despre mine, și spunea că are încredere în mine.

Este vorba deci despre un caz complex. Cred că, atunci când școala îl declară incapabil să citească, nu este adevărat, pentru că, deși nu putea pronunța notele, le citea foarte repede. Trebuie să fi fost același lucru și cu literele, pe care ochii săi știau foarte bine să le citească, fără a putea pronunța fonemele pe parcursul lecturii.

Leon are un caracter blând; și asta este, în ochii mamei, încă o contra-indicație pentru a-l duce la o școală specializată unde, ea știe și așa este, sunt mulți copii caracteropați. La școală, și în viața curentă, copii nu se bat niciodată cu el. Îl ajută uneori, după spusele învățătoarei și ale surorii lui; dar într-un internat, cu atâția copii dificili ?...

Din întrebările pe care i le-am pus mamei cu privire la începuturile motricității lui Leon, am aflat că, foarte timpuriu, se ridica în leagănul său, că foarte timpuriu, îi vroia să-și sugă degetul, dar ea l-a împiedicat, prinzându-i cu ace de siguranță manșetele de hăinuțe; și că de îndată ce

a stat în șezut, l-a așezat într-un scaun de copil înalt. Rămânea cuminte acolo ore în șir și chiar o jumătate de zi, la înălțimea mesei de lucru a părinților care făceau croitorie într-un atelier de confecții de tip familial. Îi privea cum lucrau zâmbind. Mai târziu, l-a așezat pe olița de noapte, în același timp și fotoliu micuț, fotoliu în care era prins cu o centură lată. Și sora cea mică i-a luat locul pe scaunul înalt. Când trebuia să-și facă nevoile, copilul era dezlegat din centură, se trăgea o planșetă, fiind un fotoliu cu fundul perforat, foarte comod pentru el care a mers atât de târziu. „Nu se îndepărta de noi niciodată, nu ne-a deranjat niciodată”. Astfel, Leon a trăit așezat, legat, fără să facă nimic cu mâinile, privindu-i cum munceau pe tata, mama și colegii lor, timp de trei ani. Dar ajungând la trei ani și jumătate și începând să meargă la grădiniță cu orar redus, au vrut să pună fetița pe un fotoliu cu fund perforat, asemănător cu cel al fratelui său, ea a refuzat arcuindu-se spre spate și plângând atât de tare încât mama ei a trebuit să renunțe la acest sistem de legare, și să o lase pe un covor pe jos, fetița refuzând și să mai stea pe scaunul înalt. Abia atunci l-a eliberat și pe bietul Leon de pe scaunul său obișnuit. Leon nu mersese niciodată în patru labe. Când l-a eliberat din scaun, pe care era legat acasă, a rămas așezat, sprijinit de un zid. Uneori, pentru a merge spre sora lui, se târa în șezut și, când se ridica, se sprijinea de mobilă. A început să meargă cu adevărat, așa cum l-am văzut făcând, în același timp cu sora lui, adică atunci când ea avea paisprezece luni iar el mai mult de trei ani și jumătate. Mama se gândea, confirmând și spusele colegilor de atelier, că frecventarea altor copii la școală îi va fi bună, și a încercat acest lucru de Paști în 1939, când Leon avea cinci ani. Evenimentele războiului au întrerupt această experiență. Toată lumea a evacuat Parisul și mama s-a refugiat în Bretagne la bunica maternă.

În cursul ședințelor de psihomotricitate, Leon desena de fiecare dată, permanent același lucru, cu creionul negru: o casă pătrată cu un acoperiș aproximativ trapezoidal, ferestre fără încrucișări, goale, coșul casei fără fum și o ușă. Între casă și latura superioară foii, este un fel de „n” foarte întins, care este „cerul”. Partea de jos a casei coincide cu latura inferioară a foii de hârtie, deci nu este reprezentată de nici o trăsătură grafică, ce ar delimita așezarea sa pe pământ. Toate aceste desene stereotipe se găseau în dosarul ce cuprindea observarea lui Leon, care mi-a fost trimis. Mama mi-a spus că nu a făcut niciodată alte desene acasă. Sora lui desenează, Leon nu. Nu a folosit niciodată vreo culoare, deși la Centru se aflau de fiecare dată creioane colorate la dispoziția sa.

Am început tratamentul. Primele ședințe au fost foarte sărace în cuvinte și acțiuni. Mă întâlneam cu mama înainte de sta cu băitul, dar în prezența lui, apoi cu copilul. La fiecare ședință, îmi aducea același desen, făcut în timp ce aștepta să intre sau refăcut cât vorbeam cu mama lui. Îmi răspundea la întrebările puse cu privire la acest desen prin foarte puține cuvinte, lente, sacadate, cum spuneam mai-nainte, fără nici o expresie mimică (acoperișul-cerul-ușa). Nu puteam, după atitudinea lui, să-mi dau seama dacă era interesat de psihoterapia lui: cu toate acestea, mama spunea că, îi amintea întotdeauna ziua de consultație. Scrisoarea profesorului de pian, după câteva ședințe, mi-a confirmat interesul său pentru psihoterapie și transferul asupra mea. Am aflat de la mamă, în cursul acestor ședințe, că ea era bretonă, că tatăl, de origine poloneză, naturalizat francez, era evreu. Dealtfel, ea nu știuse, când se căsătorise, ce însemna „evreu”, și nu înțelesese nimic din ceea ce soțul ei îi spusese, întrucât el nu avea nici o religie. Toate acestea se întâmplaseră în 1934-1935, pe atunci ea având nouăsprezece ani. Îl cunoscuse plimbându-se într-o duminică, cu prietena sa din oraș, aflată ca și ea la Paris. Aceasta

se pricepea la toate, era așezată, corpolentă. Soțul ei era cu cincisprezece ani mai în vârstă decât ea, era primul bărbat pe care îl cunoscuse, fiind timidă. S-au căsătorit la biserică, conform tradiției ei, la Paris; mama ei venise din Bretagne. Ea însăși nu era practicantă, dar se considera credincioasă, devotată Mariei. Mama și prietenele ei din copilărie n-ar fi putut înțelege ca ea să nu se mărite la biserică. Soțul ei nu avea religie, dar era mulțumit să îi facă pe plac. Copiii au fost botezați împreună, când Leon avea cinci ani, într-o vară, în Bretagne, prima oară când se întorsese acasă după ce părăsise provincia (era vara Evacuării). Tatăl lui Leon își dăduse, prin scrisoare, acordul pentru acest botez, dar, de atunci, nu mai discutaseră despre asta. Din religia sa catolică bretonă, mai știe câteva cântece religioase în latină și bretonă care îi plăcea să le cânte în atelier, și cărora Leon le cunoștea bine melodiile, dar nu le pronunța cuvintele. Cuplul se înțelegea foarte bine. Lucrau amândoi în acest micuț atelier familial de confecții care-l primise pe soțul său emigrat din Polonia cu șapte, opt ani înainte. Ea era singura care trăia dintr-o familie cu cinci copii, din care mai mulți muriseră la vârstă foarte mică, iar alții ceva mai târziu, dar ea nu avea decât amintiri foarte vagi despre asta. Nu trecuse examenul de studii, nu fusese capabilă, spunea ea. Urmase un curs de croitorie la maicile din Bretagne. Părinții săi erau săraci, motiv pentru care venise la Paris, la început fiind plasată ca bonă; apoi, când l-a cunoscut pe soțul ei, fusese angajată la atelierul la care lucra el. O prietenă din Bretagne o găzduise pentru un timp, apoi s-a căsătorit, a trăit împreună cu soțul ei, și apoi a venit Leon. Erau o familie foarte unită, mama nu trebuise niciodată să certe sever sau să pedepsească copiii săi, iar tatăl era foarte blând cu ei. Tatăl avea mâini foarte pricepute. El fusese cel care amenajase casa lor din suburbie, cu o mică grădină de zarzavaturi, în care își cultivau legume; dar în ciuda

interesului pentru Leon, și al lui Leon față de tată, copilul era prea slab și obosit pentru a-l ajuta pe tatăl său la grădină. Se așeza și îl privea.

Mama s-a îngrijorat pentru viitorul școlar al lui Leon, fiind incapabilă să îl ajute, pentru că ea însăși nu făcuse studii și citea foarte încet, spunea ea (eu gândeam, în sinea mea, că vorbirea sacadată a lui Leon imita probabil modul de a citi al mamei sale). În ce-l privea pe tată, cum el nu făcuse studii în limba franceză, nu putea, nici el, să-și ajute fiul, fiind singurul emigrant din familie, restul rămânând în Polonia. Mama văzuse fotografia uneia dintre surori, care scrisese foarte frumos fratelui său cu ocazia căsătoriei. Sora lui Leon, de aproape șase ani, era deja în școala primară, și învăța foarte bine. Spre deosebire de Leon, ea nu știa să cânte, dar era foarte vioaie și dibace, și îi ajuta deja pe mama ei în casă și pe tatăl său la grădină. Am mai aflat și că, în 1939, când se declarase războiul, tatăl, naturalizat francez, fusese mobilizat; școlile din Paris se închiseseră toate pentru clasele primare, și mama plecase în Bretagne la părinții săi. Acolo, Leon trebuise să meargă la școală, pentru că mergea deja la grădiniță la Paris, unde școala era ușă în ușă cu atelierul părinților.

În Bretagne, a frecventat în manieră foarte neregulată școala, trebuia pentru că avea șase ani; dar școala nu era foarte aproape, iar , cu modul său de a merge, asta îl obosea, chiar însoțit de mama sa. Nu exista cantină. Copiii trebuiau să meargă acasă la prânz și să revină la școală după-amiaza. Mama se gândea că acest prim an școlar pierdut i-a creat un handicap lui Leon în continuare. După înfrângerea din 1940, tatăl, a cărui unitate se retrăsese, a fost demobilizat în Sud, și a revenit la Paris unde i s-a alăturat și mama și și-au reluat amândoi lucrul, în ciuda dispariției patronului și a unora dintre ceilalți lucrători (majoritatea evrei care părăsiseră Parisul și nu se mai întorseseră, precum tatăl lui

Leon). Se aflau Germanii acolo, iar tatăl lui Leon, care ar fi trebuit să poarte steaua galbenă, a refuzat. Atunci i-a explicat din nou soției lui că era cetățean francez, că fusese mobilizat, și din acest motiv credea că nu trebuie să se teamă de nimic, dar că era evreu, și ea nu înțelesese nimic legat de asta. A înțeles doar că Germanii era împotriva evreilor, pentru că de obicei aceștia sunt bogați – de ce s-ar fi luat de soțul ei care nu era ? Asta nu a împiedicat faptul că soțul ei a trebuit să se ascundă. El a trebuit să rămână să lucreze acasă, iar ea să meargă la atelier, în același local pentru confecții unde se regroupaseră câțiva colegi francezi, care nu erau evrei, și care erau foarte drăguți cu ea. Era o muncă foarte diferită de ceea ce făceau înainte de război: retușuri, nimic nou, din lipsă de materiale. Soțului care se ascundea, îi ducea haine pe care apoi le aducea la atelier când erau terminate de lucrat. Mi-a spus de asemenea, având totală încredere în mine, că soțul ei își făcuse o groapă în grădină și dormea acolo, acoperit de crengi, pentru că germanii veniseră deja să aresteze evreii în împrejurimi și veneau întotdeauna noaptea sau dimineața foarte devreme.

În cursul zilei, soțul lucrează acasă, ea pleacă dimineața, împreună cu copiii care merg la școală lângă atelier, și revin la patru și jumătate, și acolo, în imobilul în care se află atelierul, locuiește profesorul de pian care l-a auzit cântând pe Leon și care, acum aproape în fiecare zi, îi dă lecții, pentru care nu cere să fie plătit, ci atelierul lucrează pentru el și, uneori, ea îi mai dă făină sau unt de contrabandă, aduse din suburbii de unul sau altul dintre lucrători. Mama mi-a mai povestit că are o „manie”: duminica dimineața, pentru că în restul zilelor nu are timp, îi cheamă pe copii în patul ei. Și, în timp ce tatăl pregătește micul dejun, ea se pune în patru labe, cu capul scos de sub așternuturi, cu cei doi copii sub ea, și se joacă, schelălăind, de-a mama cățea cu cățelandrii ei. Jocul acesta a fost

început în Bretagne: mama ei, văduvă, trăia singură împreună cu o cățea care făcuse pui. Și ea, se amuzându-se împreună cu copiii, a început acest joc care este momentul de bucurie al săptămânii pentru întreaga familie. Tatăl râdea să îi vadă amuzându-se în acest fel, și ea nu vedea nici un rău în jocul acesta. Vorbea despre soțul ei așa cum vorbește o fetiță mică despre o persoană mare de sex neutru. Spunea că era o persoană foarte sălbatică atunci când l-a cunoscut pe soțul ei, timidă cu băieții și puțin vorbăreață cu fetele, cunoscând doar o prietenă din satul ei natal, plasată ca și ea; și așa a fost până să se mărite, când soțul ei a devenit totul pentru ea. Se înțelege foarte bine cu colegii de la atelier, fiind pentru ea ca o a doua familie.

În privința raporturilor sexuale, îi sunt indiferente, ceea ce-i place este să fie mângâiată, să se lipească de soțul ei care este atât de drăguț cu ea. Sarcinile ei se petrecuseră bine, își alăptase complet copiii, aproape un an, cum era obiceiul în Bretagne, și, întotdeauna, îi purta cu ea peste tot, până când deveneau prea grei pentru a mai fi purtați în brațe; apoi în cărucior.

La primele două ședințe, Leon mi se părea buimac și mut, sau aproape, în fața desenului său. Când l-am întrebat despre acest desen, sau despre ceea ce mama lui îmi spusese în fața lui și care îl priveau, nu mi-a răspuns. Și abia la a patra ședință am înțeles ce se petrecea. Aș fi putut să înțeleg de la a treia, dar a fost abia la a patra și chiar mai clar în cea de-a cincia: de fapt Leon a răspuns opt zile mai târziu, sosind la ședință, la întrebările pe care i le pusesem cu opt zile înainte. Când am înțeles asta și i-am spus, felicitându-l că nu răspunde fără să se gândească bine, căci este semn de inteligență, ochii săi rotunzi, puțin globulari și fără expresie până atunci, au început să strălucească și să exprime bucuria. l-am cerut atunci să facă un modelaj. părea să nu fi

auzit. (Era a patra ședință). Când a venit la a cincia ședință, ca de obicei cu același desen și același comportament – agățându-se de ziduri și prăbușindu-se pe masă – a luat imediat pasta de modelat și a rupt câteva bucăți: patru batoane de aceeași mărime, pe care le-a așezat pe masă unul lângă altul; după care s-a oprit. L-am felicitat și i-am spus că, desigur, are în suflet ceva ce încearcă să-mi spună prin acest modelaj: poate faptul că sunt patru acasă, patru persoane asemănătoare, din aceeași familie; dar poate că are altă idee. Săptămâna următoare a venit din nou lent și sprijinindu-se de zid, cu același desen. Într-o tăcere deplină, reia modelajul și ideea celor patru batoane de aceeași mărime, pe care le reface exact ca la ședința precedentă; apoi, după ce le privește, continuă făcând încă două batoane de aceeași mărime, dar mai mici, el fiind în continuare susținut de masă, cu antebrațele total sprijinite și mâinile doar parțial. Apoi a încercat să assembleze cele șase bucăți cilindrice, aceste șase obiecte parțiale, fără ca eu să înțeleg ce încearcă să facă. Aceeași declarație din partea mea: cu siguranță, încearcă să facă ceva, să spună ceva prin ceea ce fac; eu nu îl înțeleg, dar doresc să înțeleg și, poate, se va vedea mai bine data viitoare. Săptămâna următoare se prezintă în același mod în privința ritmului motor, dar de data asta abia atingând zidul până la micul spațiu pentru a ajunge la masă, spațiu pe care l-a străbătut realmente, fără a se pune mâna pe masă înainte de a se așeza, pentru a se sprijini, cum făcuse de fiecare dată până atunci. Desenul este diferit, este un vapor, la fel de geometric și de gol ca și casa, iar „n”-ul larg ce reprezenta cerul atunci când Leon desenase casa era acum sub vapor (fără îndoială reprezentând apa); Leon n-a spus un cuvânt și s-a apucat imediat de modelaj. cu ajutorul acelorași elemente ca și înainte, modelând foarte rapid batoanele cilindrice, și adăugând o placă foarte iscusit făcută, a

realizat un scaun, și o placă pentru spătar, și mi-a spus: „Este un scaun”, scandând silabele. Am întrebat dacă scaunul este mulțumit de soarta lui de scaun, dacă l-a făcut pentru cineva. Nu mi-a dat nici un răspuns, nici la prima nici la a doua întrebare. Săptămâna următoare, a venit cu un desen al aceluiași vapor ca și data precedentă, dar de această dată, pagina nu era suficientă pentru a conține vaporul. Cele două capete, ca și partea superioară a triunghiului pânzelor vaporului sunt în afara cadrului paginii. Carcasa vaporului ajungea la limita inferioară a paginii, ca și casele din primele desene. A regăsit câteva elemente din scaunul pe care îl făcuse în cutia de modelaj, le-a luat, și a refăcut încet obiectul, cu grijă. „Este scaunul”, a zis el; apoi, după o tăcere în care privea alternativ obiectul și pe mine, mi-a zis: „Este mulțumit că este scaun”. (Era răspunsul la întrebarea mea din ședința precedentă). I-am spus: „Așteaptă pe cineva ? – Da. – Atunci, probabil că cineva va veni și se va așeza pe el ?” Atunci a început să facă un omuleț. O masă ovală, foarte netedă; i se adaugă o sferă reprezentând capul, și încă doi cilindri curbați ca picioare. Apoi o „pălărie”, placă triunghiulară ascuțită în partea de sus, ca triunghiul pânzelor de la vapor, este lipită de bula capului. Și, pe fața anterioară a acesteia, a lipit două bule mici, în chip de ochi, și în spațiul dintre ele, face împingând cu creionul o gaură, pentru nas-gură. Fără urechi, păr, gât, și nici brațe. Pune omulețul întins pe pământ, în fața scaunului. „Ce este asta ?” Nici un răspuns. „Este un omuleț ?... Tu ? – Da. – Vrei să te așezi pe scaun ?”. Nu-mi răspunde. „Scaunul vrea ca tu să te așezi pe el ?”. Fără să spună nimic, așează omulețul pe scaun și, îndoindu-i picioarele, le face să atingă solul în fața picioarelor scaunului; apoi apasă tare dosul omulețului pe spătarul scaunului. „Este mulțumit omulețul ? – Da”. Amândoi, în tăcere contemplăm îndelung obiectul pe care l-a făcut. Eu: „Ce se gândește omulețul ?”. Nici un răspuns. „Este

prieten cu scaunul ?”. Nici un răspuns. „Scaunul este mulțumit ? – Oh, da”, spune Leon repede cu un accent de convingere. Și adaugă: „Este mai mulțumit decât omulețul”. Îl privesc întrebător. „Ei bine, da, când el va pleca, îi va păstra șezutul, omulețului, și el nu va mai avea șezut”. A schițat un muc surâs sarcastic. L-am întrebat: „Dar își va păstra capul, spatele, picioarele ?”. Nici un răspuns, dar o mimică ce-mi pare aceea a unui copil aflat pe oliță, care împinge pentru a defeca, umflându-și pânțele. Ședința s-a încheiat fără cuvinte.

Săptămâna următoare, mama a cerut să-mi vorbească singură; într-una din zilele săptămânii, veniseră, dimineața foarte devreme, să-l aresteze pe soțul ei; din fericire, era ascuns în groapa din grădină, și nu l-au găsit. Nu-l căutaseră. Le-au pus întrebări, ei și copiilor pe care i-au trezit și i-au sculat din paturi. Ea spusese ceea ce se înțeleseseră să spună: că soțul ei plecase în zona neocupată, și că nu avea vești de la el. L-au interogat pe copii, dar ei nu au răspuns, abia se treziseră. L-au dezbrăcat pe Leon, nu știa pentru ce. Și i-au spus că avea dreptul să divorțeze. L-au întrebat pe copii unde era tatăl lor. Ei au răspuns că nu știau. De atunci, Leon este tulburat. A făcut în pat, a vomitat după plecarea poliției, și a avut diaree toată ziua. Am întrebat-o: „Nu începuse diareea asta înainte de venirea poliției ?” (Îmi aminteam mimica sa de defecare și perplexitatea mea privind ceea ce ar fi putut semnifica). „Ba da, mi-a răspuns ea, aveți dreptate. A doua zi după ultima ședință, a început diareea”. Și tocmai, ceea ce a surprins-o, nu în timpul zilei, ci în pat. În schimb, nu a vomitat decât după plecarea nemților, și tot de atunci, de trei zile, făcea pipi în pat. Mi-a precizat atunci că nu mai făcuse pe el foarte timpuriu, pentru că ea fusese foarte atentă la asta, și schimbase copiii imediat ce se udau pentru a evita răceala ucigătoare pentru burtica bebelușilor (frații și surorile morți când erau foarte mici).

Am întrebat-o dacă știa de ce soldații germani îl dezbrăcaseră pe fiul ei. „Nu”. I-am explicat atunci că o făcuseră pentru a vedea dacă Leon este circumcis. Nu cunoștea nici termenul nici ce însemna el. Nu remarcase că soțul ei era circumcis ? Nu, dar nu știa nici cum este „asta” la bărbați (se referea la penis). Își amintea că, atunci când au avut primul raport sexual, soțul ei i-a spus că putea să se uite, dar că trebuia să știe că el este evreu. Ea i-a răspuns că nu știa ce înseamnă, dar că asta nu schimba nimic, pentru că îl iubea. Și, până la purtarea obligatorie a stelei galbene, pe care ar fi trebuit să o accepte pentru că era evreu, nu a știut nimic mai mult și ignora în continuare ritualul circumciziei. „Aha, deci pentru asta l-au dezbrăcat! Ca să vadă! Căci m-au întrebat dacă copiii erau evrei și am răspuns că soțul meu era francez, că eu eram franțuzoaică, și copiii de asemenea”. De fapt, soțul ei, ca mulți alți evrei, se crezuse un cetățean protejat de Franța, din moment ce fusese naturalizat și fusese chiar mobilizat sub drapelul ei. A adăugat că, în fața primejdiei de a fi arestat, tatăl plecase efectiv ca să încerce să treacă în zona liberă și că, dacă găsea acolo o locuință, îl va urma și ea acolo împreună cu copiii.

Mama a plecat. A venit Leon, cu un aer foarte obosit. A mers direct de la ușă la scaun, fără a se mai sprijini deloc de zid, nu s-a mai prăvălit pe scaun nici pe masă. A rămas așezat normal pe scaun, și m-a privit. Nici desen, nici modelaj. I-am vorbit despre ceea ce-mi spusese mama lui. Leon mi-a spus că tatăl lui plecase „de-adevăratele” și că vor merge să-l reîntâlnească împreună cu Mama și cu sora lui când va găsi o casă acolo unde nu este război. I-am vorbit despre modelajul lui de data trecută, și de spătarul scaunului care vroia să păstreze șezutul băiatului. Mi-a povestit atunci că mama deja îmi spusese, când îi vorbisem, în primele ședințe – și adesea singură, Leon o lăsa câtva timp cu mine, din

pricina lentorii sale și a desenului în curs de elaborare. „Când eram mic, și sora mea la fel, Mama vroia să rămânem pe oliță și ne lega”. Lui îi plăcuse asta ? Nu știa dacă îi plăcuse, dar surorii lui nu-i plăcuse. Ea a țipat atât de mult încât mama nu i-a mai făcut și ei asta: sora mai mică nu a mai fost legată; atunci, mama nu a mai făcut asta nici cu el. Își mai amintește al ce vârstă s-a întâmplat asta ? Trebuie să fi avut patru sau cinci ani, în Bretagne, după ceea ce mi-a spus el sau, cel puțin, din ceea ce am înțeles eu din ce mi-a spus el. Am înțeles mai ales că bunica nu vroia ca fetița să plângă, și de aceea mama nu a mai făcut asta cu ea. Și atunci, a procedat la fel și cu el, care totuși nu plângea. Era cu siguranță vara în care a început ritualul cu cățeaua cu pui. I-am vorbit despre faptul că făcea din nou pipi în pat. „Mama spune că este din cauză că au venit soldații să-l caute pe Tata și că mi-au făcut frică. – Este adevărat asta ? Ți-e frică ?”. Nu știa. „Ce vroiau soldații ? – Vroiau să vadă pe unde fac pipi” a răspuns el cu o mimică puțin stânjenită. I-am explicat atunci ce este circumcizia, care dovedește că bărbatul sau băiatul este evreu, sau nu. Dacă este evreu, este circumcis, este la fel ca și botezul, dar asta se vede. Se îndepărtează băieților pielița pe care o au la capătul pe unde fac pipi – pentru care i-am spus numele real de penis, ca și pentru pielița care era prepuțul – și această pieliță folosește la acoperirea capului penisului – pe care l-am numit gland. I-am spus că, în acea zi, în familia tatălui său, a tatălui tatălui său, etc., se pune numele băiatului. Este o sărbătoare cum este botezul în familia mamei sale, în Bretagne. Când el a fost botezat la biserică, împreună cu sora lui, tatăl nu fusese acolo pentru că era soldat; dar scrisese că era de acord ca el și sora lui să fie botezați creștini. În acea zi, nu se tăiașe nimic la penisul său, s-a pus doar apă pe creștetele lor, și li s-a spus prenumele. Am profitat, pentru că vorbeam despre penis și prepuț, și am vorbit despre erecția

penisului, și l-am văzut atunci pe Leon ascultându-mă cu multă atenție. Am remarcat în această ședință că, vorbind despre plecarea tatălui și despre dezbrăcarea de către nemți, ritmul său verbal devenise aproape normal, cu, unele momente, de tăcere ca de siderare, cu un aer indiferent: puțin ca un bâlbâit care se oprește înainte de a găsi cuvântul care să îi permită să își reia fraza. Am tăcut și eu, după ce am vorbit despre penis și circumcizie, apoi am spus: „Știi care este diferența între fete și băieți ?” El mi-a răspuns: „Mămicile au bebeluși, fetițele nu au, și nici tăticii. – Dar tu ai ? – Eu, da. Am puține țâțici, am mai multe decât sora mea, dar nu ca mama mea. – Și nu ai observat că sora ta nu poate face pipi ca tine ? Că ea nu are pe unde face pipi ca tine ?” Mi-a răspuns: „Nu, au păr care le ascund, doar că tații au păr pe burtă¹ ca și pe față, și nu au părul blond ca fetele”.

Culoarea părului ? Sora lui era blondă ca și mama lui, el șaten ca tatăl lui care era brunet (și avusese, spunea el, părul de aceeași culoare ca și el când fusese mic). Va deveni brunet când va crește. l-am spus în cuvinte exacte realitatea diferenței între sexe, absența penisului la fete și femeii, l-am întrebat ce știe despre toate astea, și îmi spune. Mi-a răspuns că îi pare bine că asta nu va crește la sora lui, dar la mama lui... credea că ea are. Nu îi spusese ea asta. O întrebase? „Nu, nu am întrebat-o. Dar vacile, ele au patru, cu lapte pentru viței. Dar nu este la fel, la capre cred că sunt două. La câini, este ca la mame. Dar ele nu au păr acolo”. Îmi arată locul unde este buricul său, pe mijlocul burții. „Ele au mulți pui, și este bine, să îi hrănească cu mai multe țâțe pe burtă, dar îi îneacă după aceea”.

Citez din textul exact, pe care l-am scris pe măsură ce el vorbea, într-un ritm normal. Asistam la o dezlegare a cuvintelor, ca desprinderea

¹ N.A.: Abdomenul este confundat cu toracele, ca și la corpul nediferențiat al omulețului modelat.

excrementelor, am putea spune, privind fantasme ale imaginilor corpului disperate și confuze. Toate acestea pornind de la un scaun, o mobilă, și de la un șezut obiectalizat. Modelajele acopereau idei vagi și angoasante de viol, castrare, confundând sexul, părul, sânii, buricul și judecățile morale. Foarte bine că sora lui nu avea pe unde face pipi ca el și nici săni, foarte bine că el este ca mama lui, incredibil însă că mama lui nu are penis, dar sfârcurile le are cu adevărat, totuși.

Cura se apropia de final. Eram conștientă de asta, sau cel puțin speram asta pentru această familie pentru că trebuiau curând să plece în zona liberă, dacă tatăl reușea să treacă linia de demarcație, cum îi doream. În cursul ședințelor următoare, mama a venit deliberat singură înaintea lui Leon, pentru a-mi vorbi despre întrebările pe care îl sfătuisem pe fiul ei să i le pună. Ca urmare a discuției noastre, în fapt, îi spusese lui Leon să vorbească cu mama lui despre tot ce vorbisem împreună. Ea fusese foarte stânjenită. Nu știa cum să vorbească despre lucrurile astea. Am făcut atunci ședința în trei, mama, Leon și eu, ei doi vorbindu-și, și ea cerându-mi din priviri să o ajut să răspundă. Genitudine, aceea a lui Leon, erecție, concepție, sarcină, naștere, aceea a lui Leon, alăptare, a sa, nașterea surorii mai mici, conformația sexuală a fetelor și a femeilor adulte, viitorul social al fiecăruia dintre ei, el și sora lui, interdicția incestului la oameni: totul a fost spus prin asocierea cuvintelor și ideilor. În momentul în care incestul era în discuție, mama a intervenit pentru a vorbi despre cățeaua de la bunica din Bretagne. Leon i-a spus, tăindu-i vorba: „Da, ea a avut pui cu fiul ei cățel”. Asta mi-a permis să-i explic că ceea ce se poate întâmpla la animale nu se poate și la oameni. Leon mi-a spus atunci că profesorul lui de pian nu este căsătorit, că este căsătorit cu muzica, că i-a spus lui asta, și că este mai bine. Mama a zâmbit amuzată. I-am spus că este cu toate acestea un bărbat, și că există

muzicieni, pianiști, care se căsătoresc cu femei, fiind în același timp devotați muzicii, și care au copii, dar nu cu muzica, ci cu femei. Leon a spus: „Dar dacă sunt însurați, trebuie să divorțeze. Nemții așa au spus. Dar asta costă scump”. Mama l-a privit, surprinsă¹. I-am spus că, atunci când te iubești așa cum se iubesc mama și tatăl lui, nu divorțezi; că nemții au pronunțat acest cuvânt pentru că ei cred că oamenii care sunt evrei cum este tatăl lui, nu sunt buni; și am adăugat că ei spun asta pentru că sunt proști. Mama lui, nu va divorța, și foarte curând, se vor reuni cu tatăl lui, care a plecat în zona liberă. Am schițat rapid o hartă a Franței, pentru a-i explica ce înseamnă zona ocupată, zona liberă, linia de demarcație, toate aceste cuvinte ce se utilizau frecvent în jur la epoca respectivă.

La sfârșitul ședinței, mama m-a întrebat dacă o poate aduce și pe fiica ei, care dorea și ea să știe lucrurile acestea ca și fratele ei, pentru că ea, mama, nu știa ce să răspundă, având în vedere că ea însăși nu fusese niciodată nimic învățată. Nu știa cum se pot spune astea. Leon a fost de acord ca sora lui să vină. Ședința următoare, care era de fapt ultima, a fost împreună cu cei doi copii și cu mama. Fetița știa despre absența penisului la fete și despre maternitate. Dar nu știa despre penetrarea necesară fecundării. A asociat imediat cu cățeaua bunicii și împerecherea câinilor pe stradă, despre care vorbise cu prietenele ei. „Se urcă deasupra, se lipesc, nu este frumos”. Am vorbit despre interdicția incestului la oameni, ceea ce a făcut-o visătoare. Apoi am văzut-o schimbând ocheade cu mama ei. Aceasta a spus: „Uite că te-ai păcălit, tu care spui tot timpul că o să te măriți cu Tata!”. I-am răspuns: „Toate fetițele spun asta când sunt mici, pentru a se amuza, dar, crescând, învață adevărul. Mama ta nu s-a măritat cu bunicul tău, adică

¹ N.A.: Căsătoria ei, în Bretagne, dacă ar fi mers împreună cu soțul ei și cu martorul, un prieten de la atelier, ar fi costat prea scump; de aceea se căsătoriseră la Paris, plătindu-i drumul mamei ei.

tatăl ei; tatăl tău nu s-a însurat nici cu mama nici cu sora lui”. (Vorbisem de sora tatălui, despre fotografia ei). Ea a râs și a spus: „Bine, fără asta nu ași fi avut Mamă. – Exact, i-am răspuns, copiii tăi, cei pe care îi vei avea cu un soț, care acum este un băiat pe care nu îl cunoști, o vor avea bunică pe mama ta, iar tatăl tău va fi bunicul lor. Și dacă fratele tău se însoară, ei bine, tu vei fi mătușa copiilor lui, iar el va fi unchiul copiilor tăi”. Leon a luat cuvântul atunci, și a spus: „Eu n-o să mă însor niciodată...Sau poate... Dacă o să mă însor, o s-o fac cu profesorul meu de pian. Dacă nu, o să fiu...”. N-a mai continuat pentru că sora mai mică a început să râdă: „Asta nu se poate, un domn care se însoară cu un alt domn. Un domn se însoară întotdeauna cu o doamnă. – Da, a zis Leon, atunci am să fac ca și el, o să mă însor cu muzica”. I-am răspuns: „Da, poate”. Iar sora, furioasă: „Haide, nu-i drept, muzica, nu este o doamnă, pentru că eu vreau să fiu mătușă, și atunci trebuie să te însori, fără asta, eu nu pot deveni mătușă, muzica nu poate face copii!” Cei doi copii se tachinau pe această temă, mama a zâmbit, amuzată, ne-am spus adio și familia a plecat.

Am primit o scrisoare de la mamă care ne spunea că are prea mult de lucru, că era prea ocupată pentru a-l mai aduce pe Leon; își pregăteau bagajele. Urma să plece în zona liberă unde soțul ei găsisse de lucru și o locuință pentru ei. Leon era foarte bine. Colegii de la atelier îl găseau foarte schimbat, și scrisoarea continua spunându-mi asta în detaliu. La școală începea să citească bine, să scrie și să socotească, și avea note bune în fiecare seară. Se distra sărind într-un picior, și începea chiar să se joace cu mingea și să alerge. Scrisoarea continua: mama se speriasse foarte tare într-o zi când se întorsese acasă și copiii nu erau acolo; îi găsisse ascunși în groapa din grădină, ca să-i joace o farsă. Continua spunându-mi nerăbdarea ei de a-și regăsi soțul și încheia mulțumindu-mi:

ar trebui spus mamelor că este de necrezut că doctorii nu au găsit mai devreme ce avea el că nu era ca ceilalți; a adăugat că nu se mai jucau de-a cățeaua cu puii (cum îi recomandasem), asta o priva puțin, dar înțelese ce i-am spus, și că era pentru binele copiilor. Soțul ei și copiii erau totul pentru ea, și ea vroia să facă totul pentru ca ei să fie bine și fericiți.

Am descris cazul lui Leon în întregime, și cu detalii, pentru a face înțeles modul în care psihanaliza copiilor permite observarea funcției inconștiente, organizatoare, a simbolismului corpului acționează de la vârsta orală și anală a libidoului, înaintea oricărei reflectivități conștiente, și cum narcisismul acestui bărbat sau femei în devenire investește viitorul său sexual, care depinde deci de modul în care copilul este îngrijit și educat, cu mult înainte de a cunoaște particularitățile diferențelor între sexe. Vedem foarte limpede aici consecințele care au urmat, pentru dorință, la constituirea imaginii corpului și efectele asupra atitudinii schemei corporale a lui Leon, consecințe ale educării cu dragoste a unui copil legat de scaun. Această imagine a corpului, a unui subiect a cărui dorință era interzisă motricității, s-a jucat la nivelul schemei corporale însăși, inhibând potențialitățile neurologice sănătoase, rămase totuși intacte. Motricitatea, agilitatea părților distale, mâini, degete, laringe, ochi, picioare, era posibilă, dar nu și coeziunea imaginilor între ele, și deci a tonusului articulat al schemei corporale. În plus, văzându-l pe Leon mai întâi cum îi lipsește șezutul și spătarul în reprezentarea unui scaun, ilustrând absența reprezentării propriului spate și șezut din schema sa corporală, înțelegem că acest copil care n-a avut niciodată o jucărie la îndemână și care, legat de scaunul său, doar i-a privit trăind pe adulți, a dezvoltat o aparentă debilitate mintală, ideativă, verbală și corporală;

dar a păstrat și chiar a dezvoltat, asemenea adulților, o potențială agilitate a degetelor, văzând lucrând, cosând, toate acele mâini pricepute din atelierul de confecții, și introiectând ceea ce vedea. Am văzut în acest caz cum aceeași educație a fost trăită și integrată cu mari pagube de către băiat dar nu și de către fată, cu treisprezece luni mai mică decât el. nici ea nu își putea încă rezolva Oedipul, dar cel puțin, ea îl începuse. Prin a-l „începe”, vreau să spun: să fantasmeze mariajul incestuos cu tatăl său. În timp ce Leon nici măcar nu își începuse Oedipul, datorită unei identificări canine, de cățelandru, ca și sora lui, a unei mame cățea, fără îndoială incestuoasă imaginar în privința părintelui iubit, soțul ei, tatăl copiilor săi, dar care nu era dorit sexual în calitate de bărbat.

Și apoi, ceea ce nu am spus, la toate acestea se adăuga trunchierea patronimului patern. Mama mi-a spus asta, nu mai știu la care ședință. Era scris chiar și în dosar. „Cutare”, zis „Cutare”. I se spunea, de fapt, „Karpó” în loc de Karpocztski, sau chiar mai complicat. Mama nu putea pronunța exact numele legal al soțului său. Leon auzise acest nume, diferit de cel pe care îl cunoștea, doar din modul în care era numit la școală, încă din prima zi la școala din Bretagne, dar pe care nu-l știuse când mergea la grădiniță la Paris, unde copiii erau strigați după prenume. La atelier, în viața curentă, părinții și el însuși, prietenii lui, la școală, pronunțau doar primele două silabe ale patronimului patern, numele întreg fiind considerat prea complicat pentru gurile franceze. Este probabil ca această mutilare a patronimului patern și revelația pe care o avusese la școală își adăugaseră impactul simbolic mutilator la confuzia imaginară relativă, la Leon, a diferenței sexuale, în raport cu care nu primise o castrare umanizantă. Asta trebuie să fi supra-determinat un simbolism de infirmare ce a condus la identificarea unui

subiect uman cu un semi-individ feminin sau asexuat, mamifer, culoarea părului fiind singura caracteristică a corpului său, ce se aseamăna cu cel al tatălui său. Jocul de-a cățeaua cu pui, care exista de mult timp, cel puțin de trei ani, în fiecare duminică, se continuase după faimoasă vară a botezului, moment pe care sora îl trăia împreună cu el și cu mama sa, în absența tatălui. În acel an fuseseră separați de tatăl lor, mobilizat timp de mai mult de un an, până la sfârșitul lui 1940. Jocul cu mama permanentizase identificarea canină de la epoca respectivă, când cățeaua bunicii făcuse pui despre care spunea că sunt ai fiului său. Ceea ce îi dăduse, în relația familială a lui Leon cu mama sa, pe-atunci singură cu ei, fără prezența unui bărbat, autorizarea imaginară a incestului, dar fără a vorbi despre asta. Deplasase această fantasmă asupra scaunului, lent construit din elemente de formă falică asamblate, și care, luând în posesie omulețul modelat (care, prudent, ezitase să se așeze pe el), avea o plăcere sadică de a-l deposeda de spatele și bazinul său. Prin asociații referitoare la Tata care nu trebuia să afle asta (știți cântecul de marș pe care îl cântă toți copii de la grădiniță: „Am pierdut nota do la clarinet, vai, dacă Tata, ar ști asta ?”) despre care am înțeles că avea o legătură cu Oedipul, dar care nu a fost explicată nici de el nici de mine. Vedem cum, în psihanaliza copiilor, ceea ce este exprimat prin modelaj, desen, cele câteva cuvinte și asociații pe care copilul i le adaugă, dau valoare de vis la ceea ce este spus în ședință; și în care poate fi decodificat, ca în cazul unui vis, travaliul inconștientului care, la întâlnirea unui psihanalist (terapeutul), își expune problematica, în timp ce terapeutul, punându-și și el inconștientul în serviciul curei, asociază liber. Numai prin agilitatea degetelor și vocalizările laringiene într-un *tempo* rapid de cântec fără cuvinte, narcisismul de băiat al lui Leon, subiect al dorinței, ce nu fusese încă interzisă înainte de înțărirea lui, la un an, în manifestările

pulsiunilor sale active, fuseseră interzise în integritatea sa de viitor bărbat. Sexualitatea orală a lui Leon, mergând spre genitalitatea viitoare, fusese barată, aproape în întregime, în momentul înțărării, în același timp cu apariția libidoului anal, datorită restricției impuse mâinilor și brațelor lui, apoi întregului său corp. Se blocase în toate articulările labiale, dentale, coloana falică de aer laringo-traheală. Sexualitatea sa anală nu investise pulsiunile falice active în corpul său, în schema corporală scheleto-musculară. Această prevalență a pulsiunilor pasive inhibase tonicitatea articulațiilor scapulo-umerale, sacro-iliace, coapse și genunchi, dând această absență de structură verticală care la prima vedere s-ar fi spus că era un fel de miopatie organică. Limbajul său bizar îi permitea să nu se identifice nici vorbirii cu accent a tatălui său nici modului de a vorbi al femeilor, mama și sora sa: astfel rezista inconștient identificării feminine. Dar totul trebuia blocat: atât în articularea activă a inteligenței sale, în articularea verbală, linguală și bucală, și în joncțiunea ce trebuia făcută între percepțiile optice și vorbirea sa, pentru a pronunța fonemele compuse de litere sau notele pe care le putea citi. Nu putea nici scrie nici citi, după spusele învățătoarei sale; dar probabil, cu răbdare i s-ar fi putut permite să învețe literele, să le citească cu ochii, fără să pronunțe fonemele, cum remarcase profesorul său de pian că făcea cu notele muzicale a căror reprezentare grafică, decodificată de ochii săi, treceau direct prin intermediul degetelor la execuția la pian. Pe scurt, narcisismul său fundamental rămăsese marcat de o etică orală pasivă sau aproape, dar Leon, păstra o dorință masculină în relația sa cu lumea, cu lucrurile, și în spațiu. Relația sa în schimburile interpersonale era aproape în întregime o relația obiectalizată, pe care desenul stereotip al casei îl ilustra. Efectul reeducării nu putea decât să îl facă mai obsesional într-o inhibiție crescândă. Schema sa corporală era invalidată

de o imagine a corpului în care, pentru a fi valoros pentru mama lui, trebuia să accepte să fie obiectul său parțial erotic, oral sau anal, adică fragmentat, fragmente menținute împreună de scaunul exterior prădător în mod oral. Era obligat, pentru a menține fragmentele în coeziune, pentru a menține întreagă această schemă corporală, să găsească permanent un sprijin, lucru sau persoană, un tutore fizic, exterior corpului său gata să se desfacă precum un puzzle.

Prin intermediul acestui caz clinic, înțelegem cum șezutul, care, la început, pentru embrion, este o regiune caudală, devine succesiv o regiune ce emite urina *in utero*, apoi o regiune uro-excremențială și genitală, apoi o regiune a unui tonus specific al verticalității pentru schema corporală a centurii pelviene, cu cele două prelungiri ale sale care sunt membrele inferioare, la început nefuncționale. Apoi, în această regiune a bazinului, urmează focalizarea uro-genitală, imagine a trebuințelor, și a treia focalizare, cea a sexului la băiat, sub forma celui de-al treilea membru, penian, care nu are la început decât senzațiile substanțiale funcționale – urinare la băiat. Cu toate acestea penisul este erectil în cursul micțiunii urinare a băieților până în jur de douăzeci și opt sau treizeci de luni. Atunci, în câteva zile, datorită dezvoltării organului numit *veru-montanum*, penisul în comunicare cu vezica rămâne flasc, și intră în erecție când comunică cu veziculele seminale, în acest moment al dezvoltării lor fiind nefuncționale. La băiat, atât trebuința cât și dorința genitală, la începutul vieții, până la douăzeci și opt sau treizeci de luni, sunt deci însoțite de o imagine peniană erectilă. La fată, semnalul vizibil al senzațiilor sexuale, penisul, acest al treilea membru inferior al băieților, este absent. Dar funcția urinară este prezentă. Clitorisul și vulva sunt organe erectile, unul falic, celălalt orbicular la intrarea în vagin. Ele sunt invizibil sensibile la întâlnirea fetei cu alte persoane care

suscită în ea o atracție afectivă sau fizică. Funcția urinară excrementală poate fi confundată cu funcția anală. Dealtfel, în limbaj, mamele vorbesc adesea de fund „mic” sau „mare”: „treaba mică” sau „mare”. În afara olfacției, care diferențiază foarte bine emisia urinară de cea a scaunului, copiii nu sunt abilitați să facă diferența între defecare, micțiune și sexualitate. Șezutul se poate obsesionaliza, devenind ca un obiect static, dacă postura așezat este prea mult timp impusă bebelușilor, care trebuie, pentru ca schema corporală să devină dinamică și motorie, să experimenteze progresiv în spațiu agilitatea devenită posibilă grație dezvoltării lor neuro-musculare. Trebuie făcuți să se miște, să împingă, să tragă, obiecte, mobilă, să apuce, să schimbe locul obiectelor prehensibile, să le arunce, să le ia din nou, să se simtă stăpâni ai acestor obiecte parțiale în spațiul exterior corpului lor. Acest control asupra obiectelor exterioare, asociate adulților, este o deplasare a controlului asupra obiectelor parțiale digestive din interior, alimente, urină, excremente. Când dezvoltarea măduvei spinării le permite, copiii de ambele sexe trebuie să se așeze, să se cațere, să-și deplaseze corpul în șezut, apoi în patru labe; și, când coada de cal, dezvoltându-se, oferă reperele senzorio-motorii, grație maturizării terminațiilor nervoase fine ale picioarelor și perineului, apare plăcerea mișcării în patru labe, apoi pe cele două picioare, împingând un scaun sau sprijinindu-se de un suport fix înainte de a-l părăsi pentru a merge, apoi pentru a fugi, a sări, și a face acrobații pentru simpla plăcere.

La Leon, copil pasiv, țesuturile infiltrate, reprezentarea de mamifer, a câinilor în patru labe, nu permitea verticalitatea. Această reprezentare era raportată la urcarea în pat, la căldura mamei cuibărită în pat cu sora mai mică, toate acestea concomitent cu o imagine incestuoasă și fecundă a puiului de câine cu mama sa. Această maternitate a cățelei,

care a făcut pui, alăptarea lor, pe care el a observat-o, cum putuse să o vadă și pe mama lui alăptând-o pe sora lui, aceste imagini scopice conștiente înregistrate în memoria sa, nu erau deci complet străine de raportarea la oameni; dar simbolizarea umană îi era carambolată în toate stadiile. Stadiul oral și cel anal al bazinului făceau din el un obiect parțial ce aduna (aport alimentar) sau scădea (eliminarea excrementelor), asociate ambele operațiilor de adunare și de scădere ale calculului simbolic. Ceea ce ar fi permis lectura și calculul era invalidat prin fragmentarea imaginii corpului și a efectului său asupra schemei corporale. Stadiul uro-genital era confundat cu imaginile de bază ventrală și caudală statice (presupusul păr din jurul ombilicului la bărbați, numit burtă). Ceilalți aveau bazin, mămicile și tăticii, dar el nu.

Asamblarea centură scapulară – centură pelviană prin coloana vertebrală ce le reunește face articularea coezivă și tonusul imaginabil al schemei corporale. Ori, la acest copil, nu existau decât fragmente împiedicând coeziunea ce se dobândește prin experiențele mișcării și a liberului joc al unui corp ce construiește, prin eșecuri și reușite, posibilitatea de a exprima acest corp și de a-și face o reprezentare a schemei corporale; care este o abstractizare pre-conștientă și conștientă a puterilor actuale ale corpului animat, în calitate de Eu, temporo-spațial printre alții, Tu. Stadiul oral, pentru Leon, era legat de mamelele presupuse peniene și de pânțele lactifer al căței (,,Dar după aceea, cățeeii, sunt înecați”). Subiectul uman fiind dealtfel confundat de mama însăși cu un animal falic, cățeaua, având un cățelandru, tată al propriilor pui; mama se juca identificându-se cu câinii și copiii imitau fantasma mamei.

În privința tatălui, acesta era redus, pentru Leon, la semnificația fragmentată a primelor silabe ale numelui său de familie și la vorbirea sa

cu un accent deosebit care justifica vag, legat de dezbrăcarea băiatului de către nemți și de faptul că trebuia divorțat de un evreu conform Legii, ceea ce spusese mamei lui polițistul care venise să îl aresteze pe tatăl lui. Bărbatul care, prin ceea ce spusese, declanșase o reacție sfincteriană necontrolată, îl făcuse probabil pe Leon-cățelul să se înece noaptea în pipi. Nu îi provocase frică, nu, dar spusese că împerecherea temporară a mamei-femelă cu tatăl său – mai mult evreu decât bărbat, dar mascul cu mama-femelă – trebuia să se termine. Tatăl lui, care prepara micul dejun de duminică, putea trece drept cel care creștea copiii-câini incestuoși. Trebuie spus că Leon nu își cunoscuse bunicul matern, bunica bretonă fiind văduvă de mult timp. Imagoul masculin nu era, în ciuda nașterii surorii, cuplat genital, fără îndoială pentru că mama era frigidă. Pentru Leon, imagoul masculin patern părea deținut de profesorul de pian, singurul care permitea investirea motricității dinamice a degetelor, pe clapele pianului, acei dinți imenși ai unui pian-obiect sonor, prin care se manifesta virtuozitatea lui Leon și viteza ochilor săi de a descifra partitura muzicală: hârtia pe care notele și ritmurile sunt imprimate pe două benzi de linii paralele, ce se puteau asocia probabil celor cinci degete ale mâinii în schema corporală, degete care pe care le investea, poate fragmentat, dar eficiente pentru plăcerea și talentul excepțional de a cânta la pian. Acest profesor drag îl recunoscuse ca muzician, care se ocupase de el, și care îi stima părinții. El permisesese, în sfârșit, subiectului să se exprime, atenuând infirmitatea sa prin ajutorul oferit de corpul său corpului copilului ai cărui umeri și brațe nu erau capabile, singure, să susțină greutatea antebrățelor, a încheieturilor și mâinilor. Restabilirea completă a acestui copil de opt ani s-a făcut prin transferul asupra mea, asociată cu relația în trei (eu, el și mama sa), apoi, cu scrisoarea de la profesorul lui de pian într-o altă situație în trei (eu, el și profesorul lui). În

fine, cu mine, el, sora și mama lui, aceasta fiind o situație în patru când am discutat despre tată și primejdia, pentru el, de a circula, motiv pentru care nu putuse să mă cunoască; dar se interesa foarte mult de copiii lui și în special de fiul lui, de venirile și plecările pentru tratamentul lui, pe care mama lui le făcea în timpul serviciului, pentru a-l putea însoți.

Restabilirea lui Leon ne spune mai mult decât teoriile asupra schemei corporale infirme a unui organism integru neurologic, și asupra modului în care imaginea inconștientă a corpului poate sta la originea acestei dereglări simbolice a funcționării unui corp, pe care dorința de băiat cu dominantă ce devine falică în stadiul genital nu o poate investi fără pericol pentru etica elaborată în cursul relațiilor inter-subiective din copilăria timpurie.

Am văzut că, pentru Leon, imaginea corpului:

1. nu avea o referință umană clară;
2. era fragmentată ca în stadiul oral și anal pasiv: nu primise nici castrarea orală (deși, fusese înțărcat) nici castrarea anală, urmate de simbolizarea pulsionilor de atunci interzise în expresia corp la corp;
3. această imagine a corpului era ambiguă genital, ca să nu spunem că lipsea. Este sigur că travaliul psihanalitic a făcut în acest sens mai mult decât orice plasament într-un centru de sănătate mentală și savanta reeducare specializată.

Ceea ce a fost psihanalitic (diferit de o psihoterapie de reeducare psihomotorie) în istoria pe care am relatat-o, este că Leon însuși a fost cel care a spus cuvintele și a semnat prin limbaj ceea ce permitea, prin transfer, ca subiectul să regăsească în el dorința. Psihanalistul nu știa nimic despre plăcerea pasivă masochistă, simultan fascinantă și redutabilă, pe care o avea Leon și care îl susținuse să trăiască. Cum era expresia sadică a zâmbetului său și reacția rapidă de a vorbi despre

plăcerea prădătoare avută de un lucru în detrimentul unei ființe vii, care a adus schimbarea în cura sa.

Așa este întotdeauna, indiferent ce caz ni se adresează, și chiar dacă nu întrezărim nimic privind aspectele generale ale unei imagini a corpului la un anumit moment al evoluției copilului. Spiritul modului meu de a lucra este de a clarifica procesele inconștiente al unui anumit copil, în relația sa cu o astfel de mamă și un astfel de tată, și să încerc să-i fac pe psihanalisti, prin exemple clinice, să-i asculte la fel pe alții. În orice caz, trăirea fiecăruia, dincolo de procesele comune, nu o cunoaștem deloc. El, acest copil, acest altul, este cel care o poate ști. Grație acestui lucru, ceea ce câștigă este, poate, o sensibilizare în a asculta, în sensul larg al termenului.

Indiferent de cunoașterea acumulată din experiența cu alții, nimic nu înlocuiește observația cu toate simțurile noastre, a ceea ce vine din partea unei anumite ființe umane. Noi știm, și un caz cum este cel al lui Leon, prezentând un aspect de abrutizare, de debilitate, chiar de psihoză, o dovedește, că, dincolo de acest aspect, subiectul doritor este întotdeauna acolo. El caută să comunice cu subiectul prezent, acolo, în noi psihanalisti, care suntem o altă ființă doritoare a speciei umane. Cum să îl întâlnești ? Cum se vor întâlni aceste două părți ale cochiliei, care sunt cei doi interlocutori ? Cum pot ajunge să facă asta, în mod simbolic, adultul psihanalist și copilul pacient, fiecare de partea lui, ca să se întâlnească ?

Psihanalistul nu este instruit decât prin propria experiență de analizat, de fost analist, de istoria sa și de propriile dificultăți relaționale în cursul istoriei sale, pe care a putut să le regăsească și să le re trăiască împreună cu analistul său. De aceea, experiența la care asistăm, când am devenit psihanalisti, în curele de copii este atât de prețioasă pentru a

ne putea ocupa de alți copii în curs de dezvoltare. Limbajul prin care se exprimă dorința unui copil în curs de dezvoltare, și limbajul unui copil mai mare ce suferă de o tulburare, care își recuperează ordinea prin exprimarea dificultăților relaționale din trecut pe care le re trăiește cu analistul său în cadrul curei, este ceea ce ne servește drept mijloc de lucru și care a permis folosirea psihanalizei în cura psihoticilor și a copiilor.

Nu știu ce ar fi putut deveni Leon într-un serviciu de sănătate mintală, loc de școlarizare și socializare în care personalul educativ este extrem de devotat și adesea informat cu privire la psihanaliză, adică tolerant cu privire la modul de exprimare al copiilor foarte puțin conform cu ceea ce școala obișnuită așteaptă de la ei. Am văzut deja eșecul, și chiar agravarea stării lui Leon, după douăzeci de ședințe de psihomotricitate. Cred că acest caz ne dovedește în ce măsură o investigație psihanalitică este necesară înaintea oricărei reeducări, și nu după eșecul său, pentru orice copil care prezintă un coeficient de inteligență scăzut (Leon avea, la teste, un QI de 63, ori el fusese un bebeluș precoc), o debilitate psihică cel puțin aparentă, un comportament infirm (fără a se putea decela leziuni organice), un limbaj verbal și motor aberant. O investigație psihanalitică, care să-i asculte pe părinți, atâta timp cât este nevoie, este necesară, înainte de a decide dacă un copil pe care părinții l-au adus la psihanalist, are nevoie de ajutor, suferă, dacă are nevoie sau nu de o educație specializată, alături sau nu de o cură psihanalitică, și mai ales dacă i-ar fi profitabilă o separare de părinții lui, pentru care trebuie pregătit, chiar și în cazurile în care părinții, ei, ar profita de pe urma separării, și dacă nu ei, atunci ceilalți copii ai lor. Întreaga familie, atât bunicii cât și părinții, fac parte din istoria unui copil care nu se simte bine. Asta nu înseamnă că trebuie

să se simtă vinovați. Mama lui Leon nu era cu nimic vinovată de tot ceea ce se petrecuse dar care, totuși, i se datora, dar se datora și complicității, sensibilității particulare a lui Leon. Sora lui mai mică, nu suportase coerciția motorie a mamei sale, care credea că face bine, când a vrut să i-o impună. Responsabilitatea debutului unei tulburări de dezvoltare nu revine doar părinților.

Uneori, complicitatea dorinței între copii și părinții lor poate impieta viitorul copilului, și chiar viitorul relațional al părinților cu copilul lor. Este tocmai ceea ce psihanaliza permite să se studieze. Leon fusese păcălit, „pervertit” este cuvântul corect, de iubirea pentru mama lui, fără îndoială, pentru că era băiat; sora lui însă nu se lăsase păcălită. Dar Leon avea o sensibilitate excepțională, o inteligență intuitivă și reflexivă, potențialități libidinale precoc, bogate în pulsuni pasive, și Dumnezeu știe cât le-a exploatat, aceste pulsuni pasive. Nu vom termina de căutat și de găsit motive pentru această cădere a lui Leon în cursa unui statism angoasat de fragmentare. Important era: cum să fie ajutat să găsească o ieșire din acest blocaj la care era supusă comunicarea sa ? Este o descoperire la care formațiunea psihanalizat-psihanalist, și studiul analitic al relației de transfer, poate conduce.

Pornind de aici, încă o dată, ce ar fi devenit Leon într-o instituție medico-pedagogică ? Dificil de prevăzut. Dar aceea ar fi părut o separare artificială, și intolerabilă atât pentru el, cât și pentru ai lui. Leon ar fi trebuit să suporte într-o astfel de instituție, toți copiii aberanți ce sunt primiți acolo, și toți sau aproape toți suscită interesul, afecțiunea adulților devotați copilăriei marginale; pentru fiecare din acești copii, care fiecare în felul său este o corabie în derivă, prost condus, există un adult care încearcă să îl ajute să poată naviga. Dar ce motivație ar fi putut avea Leon pentru a ieși din închiderea în sine în care se afla ? Ce s-

ar fi întâmplat cu educația lui muzicală ? Agresat de copii caracteropați, finețea sensibilității lui Leon și lentoarea reacțiilor sale l-ar fi făcut să se închidă și mai mult, poate chiar să se bucure în mod masochist de aceste agresiuni.

Spiritul educativ ce conduce lucrul în instituțiile medico-pedagogice se realizează prin metode care vizează utilizarea de către acești copii a ceea ce le rămâne din posibilitățile lor care nu s-au dezvoltat, sau care nu au fost încă refulate. Un mediu social afectiv pseudo-familial, para-familial, tolerant, exersează asupra lor o îndrumare instruită într-un climat ce se dorește securizant. Anumiți copii, neglijați în familie de către niște părinți lipsiți de disponibilitate față de ei, găsesc o atenție educativă față de care sun gata imediat să aibă încredere. Prietenia personalizată a educatorilor specializați, autoritatea calmă a altora, redau, copiilor care nu mai credeau în asta, încrederea în adulți, susținători și modele pentru creșterea lor fizică și dezvoltarea lor psihosocială. Ortofonia, psihomotricitatea, chiar psihoterapia suportivă sau de alt fel, permit acestor copii aflați în eșec școlar și inaptitudine pentru schimburile afective, o nouă învățare de a fi în lume.

Copilul inadaptat se presupune că este carențat de iubirea maternă și paternă care l-au lipsit de educația pe care ar fi trebuit să o primească. Ideea reeducării în astfel de locuri de viață și îngrijire este de a „repara” efectele unui prejudiciu suferit anterior. Într-o astfel de instituție, se acționează ca și cum, cu mama, cu doica, cu acei primi „alții” pentru copil, care îl aveau în grijă, legătura relațională nu a avut o calitate suficientă pentru buna dezvoltare comportamentală și a limbajului copilului. Aceasta este ipoteza de lucru, și de ce nu ? Educația în astfel de instituții vizează crearea unei noi legături relaționale a copilului cu adulții, adică cu el însuși care îi folosește ca suport și modele pentru

dezvoltarea lui. Echipa de educatori elaborează pentru fiecare copil un proiect pedagogic ce încearcă să-l conducă spre bine educatorul sau educatoarea însărcinată în mod special cu el. Acest interes specializat are rol de auxiliar al forțelor de dezvoltare rămase sănătoase la copil, forțe pe care relația afectivă de substitut de parental asumată de acest adult urmărește să le utilizeze cât mai bine, pentru a suscita efortul de adaptare a copilului în grupul din care face parte.

Dar dorința acestui copil, dorința lui, așa cum, de când s-a născut, a elaborat-o în armonie sau în contrapunct cu dorințele celor care se ocupau de el, este uitată. Nu se poate ține cont de ea. Trecutul trebuie abandonat și, aici, copilul este privit ca pornind de la zero. Nu se ține cont de dorința și de structura lui anterioară; dealtfel, nu se află în condițiile în care să se țină cont și să se descifreze rolul patogen al dorinței copilului și motivațiile sale, sau al acceptării inconștiente a eșecului și marginalității sale, ca dealtfel nici a supunerii de a fi obiectul solitudinii medicale și pedagogice.

Dorința de a comunica poate fi, altfel decât înainte, efectiv suscitată la un copil, ca răspuns la atașamentul unui educator față de persoana lui. Acest stil de motivație antrenează erotizarea relațiilor copilului cu acest adult, care poate atunci să mobilizeze noi pulsioni libidinale pe fondul transferului relațiilor anterioare. Pentru a limita erotizarea, educatorii se străduiesc să ia un rol parental, desigur, și inevitabil artificial, dar jucându-și ei înșiși propriul transfer materno-patern asupra copilului. Sunt păcăliți astfel, mai mult sau mai puțin, ambii, atât copilul cât și adultul. În orice caz, acest rol al transferului nu poate decât să fie manipulat în beneficiul achizițiilor copilului, care îl valorizează pe educatorul său preferat. Dar relația, nu poate fi demistificată. Transferul nu poate fi analizat, pentru că nu se poate ca simultan să analizezi și să te bucuri de

situația relațională. O relație este pusă în act în realitate, și nu doar gestual sau verbal. *Este imposibil să se facă simultan psihanaliză în sensul de cură* – analiza transferului și a rezistențelor – *și educație sau reeducare*, fie în familie, fie în instituție; într-un loc în care trăiesc și se întâlnesc psihanaliști și analizați, nu se poate face psihanaliză. În ceea ce constituie transferul care ar putea fi analizat se amestecă mult prea multe relații reale cu beneficiu libidinal reciproc, vreau să spun: atât pentru adulți cât și pentru copii.

Travaliul psihanalitic, oricare ar fi vârsta celui analizat, nu poate fi angajat decât la dorința manifestă și perseverentă a pacientului care suferă și dorește să lucreze pentru a ieși dintr-un mod de trai insuportabil pentru el. Ori, simptomele, la copii, sunt modalități ale subiectului de a utiliza angoasa și de a o face mai ușor de suportat. Asta face ca puțini copii să dorească analiza și, cum nu pot prevedea viitorul lor barat de aceste simptome, nu sunt angoasați așa cum sunt adulții, care întrevăd un viitor foarte dificil pentru ei. Copilul poate fi făcut să dorească o cură prin cuvintele părinților lui sau ale educatorilor lui, care au ei înșiși încredere în această metodă și îl fac să sperie un mod de a fi mai bun, când, în ciuda simptomelor, rămâne angoasat, și mai ales atunci când îi susțin curajul în cursul unui tratament care este în anumite momente foarte penibil dacă este eficient, penibil nu numai pentru el, dar și pentru anturajul său.

Pentru Leon, ceea ce a făcut posibilă o vizită la Centru, a fost amenințarea ce plana asupra lui și a mamei sale: separarea. Internatul medico-pedagogic era singura propunere de școlarizare posibilă pentru Leon, conform spuselor învățătoarei și directorului, care îl cunoșteau bine. Recursul la o eventuală psihoterapie fusese evocat de către medicul care examinase starea neurologică și cronaxia¹ lui Leon, cu doi

¹ N.A.: Viteza de excitabilitate neuro-musculară fiziologică.

ani înainte, și care nu decelase anomalii organice. „O psihoterapie l-ar putea ajuta, spusese acesta mamei în concluzie. Debilitatea motorie a fiului dumneavoastră este ca și debilitatea mintală și școlară, nu este de natură organică”. Dar mama nu era atunci pregătită nici să înțeleagă și nici să accepte.

A fost un mare noroc pentru Leon că a venit vremea înscrierii sale la școală, și că mama și copilul au fost confrunțați cu angoasa unei apropiate și inevitabile separări. Fusese nevoie de asta pentru a motiva recursul la o consultație medico-pedagogică privind starea patologică de pasivitate de tip infirmitate psihosocială. Am putea spune că Leon prezenta o isterie precocisimă, asociată unei stări libidinale potențial perverse, fără a înceta să fie inocent, de care nu era conștient, și nici părinții lui.

Leon, venit la Centru la recomandarea profesorului de pian, fusese la început încredințat unei psihomotriciene care a încercat să îl deblocheze. A fost un eșec total. Chiar mai mare. Ea însăși, medicul care-l examinase la venire și îl orientase spre psihomotricitate, anturajul lui, toți cei care îl cunoșteau, îl găseau mai abrutizat și mai încet decât la venirea sa la Centru și la reeducare. Ceea ce făcuse să se scrie următoarele cuvinte în observația lui Leon care mi-au fost trimise: „Evoluție către o stare schizoidă”.

Bunăvoința conștientă a lui Leon nu era de pus la îndoială, și nici a mamei sale, perseverență, în ciuda faptului că lucra, a dificultății deplasării lui Leon, și a rarității transportului urban. Poate că era vorba de inadecvarea metodelor de lucru. Reeducarea, cu proiectul său pedagogic, nu lua în calcul interdicția din partea Supraeului a dorinței inconștiente a subiectului. Imaginea sa corporală îi interzicea cu siguranță mobilizarea corpului, amenințându-l cu fragmentarea.

Se putea încerca travaliul psihanalitic, care nu caută să facă să cedeze rezistențele, ci încearcă să le dea ocazia să se exprime în alte modalități prin limbaj decât cele prin corpul însuși, în obișnuințele și funcționarea sa. Dorința mea era de a reda acestui copil libertatea de subiect, mascată de aspectul de manechin prost articulată, greoi.

Cu un *a priori* datorat formației mele psihanalitice, contam pe existența unui narcisism fundamental, conform pentru subiectul uman cu geniul sexului său, adică în acord cu schema sa corporală prin care subiectul, în realitate, se prezintă și intră în relație cu alții și cu lumea. Corpul lui Leon nu avea nici o leziune, nici o disfuncțiune organică. Înfrățirea, aspectul său, se datorau deci imaginii corpului pe care și-o construise, imposibilităților de tonus și de motricitate imaginare și inconștiente. Leon nu suferea în nici un chip, cu excepția „oboselii la efort muscular”. Dacă subiectul dorinței rămăsese impermeabil sau chiar rezistase inconștient travaliului de reeducare, și relației pozitive cu cineva de la care sperase conștient o ameliorare a stării sale, care să-i permită să rămână în familia și la școala sa, era pentru că acest travaliu, al psihomotricității, nu se adresa subiectului istoriei dorinței sale; se adresa doar corpului lui Leon, corp care era rezultanta patologică a istoriei sale relaționale. Originea infirmității sale era fără îndoială psihogenă, dar infirmitatea era fizică, încarnată, dacă pot spune așa. Corpul său era realmente infirm, chiar dacă acest fapt era inexplicabil organic. M-am gândit că, din moment ce Leon spera atât de mult de la Centru, încercarea unei psihoterapii psihanalitice ar putea eșua.

Mi-am propus deci să ascult ceea ce avea de spus diada mamă-fiu, mai întâi de partea mamei (și de partea tatălui dacă era posibil), apoi de partea fiului; fără a-mi propune să modific nimic din efectele actuale ale fuziunii lor libidinale patogene, sau în orice caz patogenă pentru Leon.

Psihanalistul trebuia să aibă încredere în acești doi subiecți, mama și copilul, rătăciți într-o magmă fuzională ce le neutraliza sexualitatea, fiecăruia, sau în orice caz pe cea a lui Leon, ambii conservând plăcerea unei sexualități arhaice, incestuoase, reciprocă și inconștientă. Trebuia ascultat atent tot ce încerca să exprime în ședință, în mod tacit, acest Leon aparent pe jumătate adormit. Postura lui, desenele sale repetitive, modelajul său sărac, stereotip, trebuiau să fie, așa cum erau, acceptate, în același timp știind în mod pertinent că, așa cum erau, exprimau un mesaj ce trebuia descifrat; dar care ? Doar Leon putea să știe ceea ce lentoarea sa, neîndemânarea, și mâinile lui spuneau. Trebuia ca prin lucrările sale, reprezentând lucruri prin grafisme și modelaje rudimentare, Leon să poată de viața imaginară și să regăsească sensul dorințelor sale, împrumutând cuvinte, ale sale, acestor bucățele – în special – de plastilină, să le atribuie intenții, sentimente, plăceri. Ceea ce doar cuvintele lui puteau să exprime, trebuia legat de către psihanalist de ceea ce mama lui spusese cu privire la istoria sa, și de amintirile pe care le păstrase el însuși cu privire la aceasta. Acest travaliu de descifrare prin obiectul de transfer interpus a permis analiza transferului matern asupra scaunului, prădătoare a coeziunii motorii, care îl fragmenta. Efect al fantasmelor de satisfacție pasivă ale unui obiect oral iubit, la dispoziția unui subiect canibal care era mai mult sau mai puțin presupus în orice interlocutor interesat de el. Acest mod de a gândi satisfacția orală este, pentru copilul care crește, confruntat cu fantezmele de mutilare peniană, și, mai târziu, cu castrarea genitală. Aceste fantezme angoasante vin, în istoria sa, în sprijinul interdicției incestului, a cărei acceptare susține efectul simboligen și dinamic cunoscut sub denumirea de „rezolvare a Oedipului”. Leon avea opt ani. Dar unde se afla el în această evoluție ? Nu aveam cum să știu. Dorința

mea era să încerc să-l înțeleg pe Leon prin intermediul relației sale de transfer cu mine. Respectarea rezistențelor, a-l face să vorbească, mai degrabă decât să mimeze, permiterea întoarcerii pulsionilor refulate, era de asemenea dorința mea. Trăvialul de psihanalist, în ceea ce mă privește, era susținut de pulsionile mele epistemologice care mă făceau să sper că Leon, dacă subiectul din el ajungea să prevaleze asupra Eului, ar fi putut să-și recapete inteligența ideativă și psihomotorie conținută în capitalul său genetic de ființă umană, de fiu al unui bărbat și nu numai al unei femei și subjugat de aceasta. Poate că va regăsi etica narcisică a unei ființe umane, ieșit sănătos din corpul celei care i-a dat naștere, etică de validare a schemei corporale, privind corpul propriu, de băiat (sau de fată, în alt caz) fiind-devenind bărbat (sau femeie), și pe care fiecare stadiu de dezvoltare îl repune în chestiune. Punere în chestiune care se face prin raportare la falus și la pulsionile active și pasive ale dorinței, pe care experiența angoasei de castrare a fiecărui stadiu le face să se organizeze pentru supraviețuirea narcisismului¹. Am văzut, în expunerea ședințelor, cum *simbolizarea imaginii corpului se poate face prin intermediul obiectelor parțiale*. Prin desene sau modelaje, copilul exprimă ceea ce simte în transfer pentru psihanalist, în acest caz angoasele și satisfacțiile fragmentării în calitate de subiect complet alienat ca obiect al dorinței pentru altul. Limbajul verbal atribuit acestor reprezentări permite focalizarea imaginară a dorinței asupra acestor obiecte de transfer inventate și executate de către copil: subiectul din el ia aceste obiecte parțiale ca obiecte reprezentându-l pe el însuși, obiecte dotate cu intenții, acționând ca și persoanele care au constituit modele pentru el în copilărie, și pe care le transferă din nou asupra analistului. *Sarcina mea de psihanalist era să îl chestionez acolo unde mă simțeam*

¹ N.A.: Definiția pe care o propun pentru narcisism este, reamintesc, următoarea: un continuum, începând din cursul vieții fetale până în momentul prezent, al subiectului fiind-devenind în geniul sexului său.

chestionată de comportamentul lui, și unde, în special de către el, mă simțeam, treptat, chestionată în relația pe care el o avea cu mine.

Ceea ce reiese clar din cazul lui Leon, și explică de ce orice altă metodă în afara psihanalizei era sortită eșecului, este că transferul, oricât de pozitiv ar fi fost din partea lui, pentru cineva care ar fi vrut să îl ajute, nu putea face din el, în relație cu persoana care îl ajuta, decât un obiect de consum canibalic. În relația sa de transfer, toată lumea era precum scaunul față de omulețul modelat, mutilant al încercării de coeziune unificatoare a corpului său și, prin această amenințare de mutilare, se exprima interdicția eticii falice.

Asta simțise el în atitudinea pedagogică a psihomotricienei, ca și din partea persoanei mele în cursul primelor ședințe, în ciuda faptului că doar îl ascultam și îl acceptam ca persoană. Din acest motiv nu putea răspunde la întrebările mele: întrebări care îl interesau, din moment ce suscitau opt zile de cugetare! Mă interesam de ceea ce simțea și gândea, mai mult decât de ceea ce făcea și îmi arăta. Orice persoană care dorea să îl ajute, să îl sprijine, să îl îndrume, Leon o resimțea ca pe acest scaun, fotoliu-oliță din copilăria lui, care făcuse din el un voyeur, în parte paralizat, neinițiat în nimic care ar putea face plăcere mâinilor sale, tocmai în timpul în care vedea toate celelalte persoane, pe părinții lui și colegii lor de atelier, având mâinile atât de animate, și tot lucrând, cu plăcere. Înțelegem că ar fi fost mai rău, pentru Leon, dacă nu ar fi suferit această infirmare a dorinței sale pentru plăcerea motorie, pentru că aceasta ar fi semnat apartenența lui la sexul feminin (el accepta ciudățeniile mamei sale, spre deosebire de sora lui și, prin asta, își păstra virilitatea potențială). Sora lui, fetiță, refuzase coerciția fotoliului, și se răzvrătise într-atât față de a fi legată de scaun încât mama ei o scutise de asta. Apărarea acestui prim și ultim bastion al apartenenței sale

umane, păstrarea unui libidou masculin, a unui narcisism de băiat la începuturile destinului său sexual a întrupării sale, care, în spatele ecranului caricatural de mare infirm motor, își salvase inteligența și sensibilitatea de bărbat în devenire ce era Leon. Dincolo de paiața prost articulată și lipsită de putere, exista un subiect ai cărui ochi alergau cu viteză peste semne și le transmiteau sensul degetelor, care alergau la rândul lor cu viteză pe pian; un suflet iubitor, un fiu și un frate solidar cu o familie, cu un grup, o ființă a sublimării dorinței, pe scurt, un copil precoce, o ființă rară: așa era Leon. Da, dar...prins în capcana unei nevroze isterice precocisime și perversiunea sexuală a unui obiect parțial falic de mamă infantilă inocent incestuoasă.

Leon, este o istorie printre multe altele. Există astfel un număr mare de copii care prezintă anomalii precoc de adaptare când ajung la vârsta la care, obligatoriu, părinții trebuie să îi încredințeze societății pentru a fi instruiți, formați psihosocial, adică școala obligatorie. Toți cei care – indiferent care ar fi fost motivele dinamogene, ținând de condițiile lor de dezvoltare în cursul vieții lor fetale, apoi post-natale, apoi a creșterii lor – nu corespund exigențelor de ordin fizic, mintal, caracterial, impuse de reglementările instituționale, sunt îndepărtați de la frecventarea școlii pentru toți. Pentru ei, sunt instituțiile destinate să-i ajute și să-i reeduce pe cei care au dificultăți în a trăi, dificultăți de socializare, de vorbire, de mișcare, ca și cum nu ar putea fi respectați așa cum sunt, atât de către ceilalți copii cât și de adulții învățători. De fapt, ei sunt ființe ale limbajului, ca toți ceilalți, dar răătăciți într-un mod de receptivitate și de expresivitate care îi fac dificil de înțeles. Suferințele care se află la originea acestei inadaptări a copiilor de a trăi împreună cu alții de vârsta lor nu sunt toate evitabile; pentru că mulți dintre acești copii, în spatele măștii lor de retard pseudo-organic, de debilitate, de psihoză, sunt copii

precoce care nu au fost recunoscuți ca atare în primele lor săptămâni de viață, și care s-au descurajat definitiv să mai caute să comunice cu un anturaj care nu îi înțelegea și care nu răspundea problemelor pe care, adesea, corpul lor le pune, întrucât nu puteau încă vorbi.

Psihanaliza nu a adus doar ciurma, cum spunea Freud, ea a inaugurat și un studiu, un mijloc de studiu al evoluției ființei umane, atât de mult timp imatură și dependentă de părinții săi înainte de înflorirea genitalității sale. Ea permite, în special, clarificarea momentelor de fragilitate inevitabilă a structurii psihice în care se organizează, în copilăria timpurie, contradicții insolubile între trebuințele fizice și dorințele afective relaționale: neînțelegeri și contradicții care își pun amprenta în economia libidinală viitoare a subiecților, și mai ales a celor care sunt mai precoce inteligenți și sensibili. Poate, și asta este dorința mea, dacă vom fi mai mulți psihanalisti interesați de prevenirea tulburărilor psihosociale printr-o creștere mai adecvată a fiecărui copil, vom putea elabora reguli de comportament pentru adulți, comportamente care să fie respectate de toți adulții care trăiesc în contact cu copiii, fie că asta se întâmplă în grădinițe, în spitale, în școli, astfel încât cei mai dotați să nu devină, cum le este sortit în prezent, clienții instituțiilor pentru arierați și psihotici. Este într-adevăr păcat, mai ales dacă este evitabil.

De la naștere, angoasa dorinței și cea a morții se împletesc cu axa care, pentru fiecare dintre noi, unește imaginarul cu sexul, articulând atracția noastră pentru o ființă cu teama de a-i displace. Narcisismul fiecăruia este obligat inconștient să împlinească cu ceea ce este destinul omului, la masculin ca și la feminin. Singură, o ființă umană nu supraviețuiește. Armonia cu mama care îl îngrijește, adultul, femeia sau bărbatul care este răspunzător de el, este, pentru bebeluș, co-existențial

cu supraviețuirea lui. Dar, individuându-ne în raport cu această primă dependență prin limbaj vitală, avem nevoie unii de alții pentru a suporta acest destin dramatic de doritor capabil imaginar și de individ în realitate foarte neputincios. Ceilalți ne aduc, prin dificultățile lor diferite sau asemănătoare cu ale noastre, posibilitatea de a ne recunoaște ca ființe umane, cu toții în dificultate, și posibilitatea de a ne vorbi unii altora. Psihanaliza a adus dovada că, copilul, oricât de mic ar fi, înțelege sensul cuvintelor care privesc ființa lui pe lume. De asemenea, dovada că, cuvântul poate elibera ființa umană dacă reușește, prin ea însăși, să exprime suferința ascultată cu atenție și fără a o judeca. Am învățat astfel că, copilul, înainte de a-și putea verbaliza stările afective, își exprimă bucuria prin sănătate și starea de bine; iar dificultățile relaționale prin tulburările funcționale ale stării de sănătate. Ori, medicina pentru copii este permanent confruntată cu tulburări funcționale la sugari și, în majoritatea cazurilor, ele sunt de origine psihogenă; dacă am putea oferi cuvântul mamei, pentru a putea spune ceea ce s-a întâmplat, și a spune prin cuvinte ceea ce și el ar vrea să spună și traduce prin corpul lui, am vedea cum majoritatea acestor simptome reactive dispar fără să fie nevoie să se interzică, prin mijloace medicamentoase și chimice, corpului, manifestările funcționale ale tulburării. Copiii pot fi ajutați să trăiască, cu tot ceea ce are inevitabil, destinul lor dificil, făcându-i să se exprime și descifrând sensul enunțurilor lor, fără a-i împiedica și opri prematur din semnificarea în felul lor a dorințelor. Mă gândesc la urletele semnificative ale copiilor care suferă din pricina climatului angoasant care-i înconjoară, spre exemplu, și care se dorește să fie făcuți să tacă; la copiii care nu pot dormi, la copiii care vomită, și care au nevoie să fie înțelese sensul suferinței pe care o manifestă în acest fel. Toate acestea, constituie

obiectul de lucru al psihanaliștilor pentru copii în consultațiile din spital. În general, se închide gura acestor copii, prin intimidare sau prin medicamente inhibitoare, sunt opriți prematur din semnificarea, în felul lor, a dorinței. Aceste piedici puse activității de reglare provin din faptul că adulții (părinți sau responsabili) suportă foarte rău expresia suferinței copiilor. Și apoi, din motive care îi privesc, uneori sunt angoasați ei înșiși și contaminatează secundar copilul cu angoasa lor copilul care, exprimându-și suferința, încerca să se debaraseze de propriile angoase. Orice ar fi, copiii, bântuiți fiind de dorințe anxiogene pentru părinții lor pe care îi iubesc, simt că aceste dorințe trebuie falsificate, în așa măsură încât le vor travesti, contraria, perverti, și asta foarte precoce, pentru a fi pe placul părinților lor. Părinții nu sunt educatori de meserie. Ei se folosesc de inițiatori și de modelele primare. Celor din afară care nu sunt, cum sunt ei, implicați narcisic în relația imaginară cu copilul, adulților dintr-o societate, și în special celor care se dedică educației și îngrijirii oamenilor, le revine această imensă sarcină de prevenție și de tratament precoce a eșecurilor în sănătatea psiho-afectivă și comportamentală a copiilor. Ei trebuie să știe că a vindeca de acum complet tulburările funcționale ale *corpului* copiilor înseamnă agravarea *refulării* sentimentelor și afectelor lor, atâta timp cât *cuvântul* nu vine în sprijinul lor pentru a enunța ceea ce corpul lor încerca să exprime¹.

¹N.A.: Ar trebui ca în serviciile de pediatrie, mama și tatăl să fie lăsați, sau chiar obligați, să intre însoțiți în rezerva în care copilul este izolat, să-l atingă, să-l ia în brațe, să-l schimbe și să-l hrănească, să vorbească despre el cu personalul medical și lui despre acesta, care îi înlocuiește pe părinți atunci când ei lipsesc, și despre medicii care îl tratează temporar în acest loc, pentru a-l reda părinților vindecat.

Pentru bebeluși și pentru copiii foarte mici care sunt bolnavi, prezența repetitivă de mai multe ori pe zi a contactului senzorial cu mama și cu tatăl este indispensabilă pentru conservarea măcar a imaginilor de bază ale corpului, ca și pentru imaginile funcționale. Această conservare este garantul unei regăsiri rapide a sănătății psihosociale depline, fără sechele psihice, afective sau psihosomatice, după întoarcerea acasă și vindecare.

Există două pretexte sub care sunt interzise sau descurajate vizitele părinților: 1) pentru a evita plânsul copilului la plecarea lor; 2) pentru a evita angoasa provocată de aparatul medical. Ori, reacția emoțională a copilului este garantul coeziunii sale de subiect-pre-Eu în corpul său suferind. În ce privește angoasa părinților, ea este în aceeași măsură și a copilului, dar

PATOLOGIA IMAGINII CORPULUI
ÎN PERIOADA DE LATENȚĂ
(DUPĂ UN OEDIP REZOLVAT LA TIMP)

Am văzut că odată cu Oedipul se inaugurează la copil narcisismul secundar, adică o atitudine emoțională (activă și pasivă) față de sine însuși în calitate de prezență în lume prin acest corp, cu sexul pe care îl are, căruia îi sunt definitiv interzise realizările procreative cu membrii familiei. Am spus că, spre opt ani cel mai târziu, pentru majoritatea copiilor, începe faza de latență: în același timp apare o diminuare a intensității organice a funcționării glandelor genitale, apare o trecere în surdină a intensității emoționale a relațiilor copil-părinți. Aceasta înseamnă că, nu trebuie uitat, de la naștere, orice copil este inconștient informat cu privire la sexul său, datorită dorinței sale intuitive, elective, care-l atrage, spre reprezentanții celuilalt sex. Această dorință, o resimte confuz prin senzații intime. Iar această dorință, deși pe măsură ce crește se focalizează din ce în ce mai mult asupra părinților, este globală. Ea joacă pentru observator un rol incontestabil în orice opțiune emoțională față de mamă și tată, în calitate de reprezentanți ai sexului atrăgător pentru subiect, și nu doar în calitate de reprezentanți ai siguranței și îngrijirii călduroase, securizante, vitale pentru persoana lui. Ajunși la vârsta numită a rațiunii, copiii știu că dragostea mamei și a tatălui lor nu

cuvintele personalului permit simbolizarea ei, și, mai târziu, înțelegerea cuvintelor copilului privind amintirile raportate la această perioadă de spitalizare, care i-a pus la încercare pe el și pe părinții lui.

este de același ordin cu dragostea asociată dorinței fizice pe care o intuiesc în relația dintre adulți. Dorința lor, mai mult sau mai puțin fantasmată, de a ajunge la act genital cu mama sau tatăl lor nu se va realiza: copiii știu asta, dar au nevoie să li se spună, și să le fie semnificat prin acțiuni și non-acțiuni emoționale sau pasionale față de ei de către adult. Din nefericire, atunci când părinții nu au primit castrarea din partea propriilor părinți, copiii sunt confrunțați cu comportamente senzuale ambigue sub pretextul afecțiunii parentale.

Atunci când cei doi părinți se iubesc, se stimează, și își trăiesc dorințele și dragostea într-o manieră moderat conflictuală, adică cel mai adesea amicală, în contact cu societatea în care au prieteni de vârsta lor, faza de latență este mai ușor de trăit de către copii. Dar nu se întâmplă la fel atunci când părinții nu se înțeleg sau nu au o viață socială pe care copiii să o poată observa. Corpul tatălui are întotdeauna, indiferent cum ar fi, o valoare emoționantă, atât pentru fată cât și pentru băiat; dar, în funcție de persoana și acțiunile tatălui, de felul său de a fi, nu este întotdeauna valoros, nu este întotdeauna ușor pentru ei, în fața societății, să fie fiica sau fiul acestui bărbat, tatăl lor, sau al acestei femei, mama lor.

Spre exemplu, este dificil pentru copiii ai căror părinți divorțează și sunt oficial în conflict, conflict ce trebuie să se încheie prin păstrarea custodiei copilului de către unul sau altul, să se simtă în siguranță pentru a utiliza în mod creativ libidoul lor în societate. Distanța afectivă pe care este necesar să o ia față de cei doi părinți devine imposibilă fie datorită conflictului lor, fie datorită custodiei decise în favoarea unuia sau altuia. Copiii confrunțați cu un divorț sunt adesea aduși la psihanalist pentru tulburări clinice. Regăsim, ca simptom al suferinței lor, alterări ale comunicării subiectului cu schema sa corporală, sau putem întâlni

tulburări datorate invalidării sublimării pulsioniilor orale și anale care fuseseră inițiate prin castrările din copilăria timpurie, înainte de Oedip. Dificultățile generate de o castrare oedipiană nementinută de modelul parental coincid cu conflictele familiale, devitalizând libidoul angajat în sublimările anterioare¹. Sublimările, care dau copilului valoare în familie și în societate în concordanță cu sexualitatea sa, s-au construit în epoca în care părintele care realiza castrarea era incontestabil credibil. Iar separarea părinților a modificat, la copilul în curs de structurare și de creștere, valoarea de model și credibilitatea sa de adult.

Și apoi, mai există, în afară de pudoarea ce a apărut în epoca diferențierii sexuale, și mai mult odată cu castrarea oedipiană, o pudoare *simbolică*, care vizează faptul de a se arăta sau nu fericit atunci când este simțită nefericirea părinților, sau de a se vedea obligat să reușească, cu scopul unic de a-l consola pe tată sau mamă pentru eșecul lor conjugal. Atunci copilul regresează, sau rămâne prins în capcana unei relații duale pre-oedipiene care se prelungește.

Cazul lui Marc

Îmi amintesc de acest copil, pe care îl vom numi Marc, ai cărui părinți, fără a fi divorțați, trăiau o dramă conjugală datorată neînțelegerii reciproce de la moartea fiului lor mai mare, un copil deosebit de dotat, mort într-un accident cu trei ani în urmă. Marc, al doilea copil, care, în copilărie, promitea să fie la fel de dotat ca și fratele mai mare și nu prezentase nici o dificultate până atunci, de doi ani era trimis peste tot. La recomandarea psihologilor, părinții – doi profesori – îl trimiseseră în

¹ N.A.: Aceste opriri ale dezvoltării, întoarceri înapoi, a căror victimă se simte copilul, pentru el, nu sunt lipsite de legătură cu jocul de zaruri.

final la pension, din cauza dificultăților caracteriale pe care le avea acasă, și a comportamentului insuportabil de provocator pe care îl avea față de tatăl lui. Când l-am cunoscut, era pe cale de a fi exmatriculat din liceu pentru falsificarea permanentă a carnetului de note și din nou pentru comportament provocator față de profesori și supraveghetori. Am privit împreună cu el carnetele falsificate pe care le aduseseră părinții. Vorbind cu el, am descoperit, spre surprinderea mea, *sensul* falsificărilor făcute în carnete.

Am aflat de la el și de la părinți că, atunci când era extern, își pierdeă întotdeauna carnetul de note și nu îl dădea niciodată părinților la semnat; și acest comportament, pe care instituția școlară îl tolerase câteva luni, condusesese la exmatricularea lui. În prezent, Marc fiind în regim de internat, îi era greu să-și mai piardă carnetul. Ce schimbasese atunci ? Calificativele din primele luni, care erau înscrise în acest carnet, fuseseră falsificate și pusese, în locul notelor excelente din primele săptămâni de la sosirea sa la liceu, note proaste și calitative slabe. Carnetul, mâzgălit și falsificat, căzuse în mâinile directorului liceului din provincie în care fusese Marc plasat în urmă cu mai puțin de un trimestru. Acesta, văzând carnetul mâzgălit, și primind permanent plângeri cu privire la conduita băiatului, hotărâse, pentru a-i da o pildă, să-l trimită acasă pe copil pentru opt zile.

Marc era un băiat de doisprezece ani, bine dezvoltat, foarte tensionat nervos. Vinovat ? Nu: necăjit. Și în defensivă. „Nu sunt nebun. Nu știu de ce m-au adus la dumneavoastră”. L-am întrebat dacă directorul se interesase de motivele pentru care falsifica notele. „Nu, n-a vorbit cu mine”. Dar de ce le falsifica ? „Ei, o făceam pentru ca părinții mei să nu știe” (că era un elev bun). Și de ce trebuia ca părinții să nu știe ? Aici era foarte complicat. Reieșea din explicațiile lui stânjenite, că, dacă părinții

ar fi știut că era un elev foarte bun, n-ar mai fi putut să fie așa. În primul rând, nu era drept. Nu făcea eforturi, și notele bune pur și simplu îi picau așa. Și apoi nu era în situația asta pentru a-i consola pe părinții lui după moartea fratelui său mai mare. El, da, fratele mai mare, era un elev strălucit. Era întotdeauna primul. Iar el, Marc, chiar dacă avea note bune, nu ar fi niciodată un elev la fel de bun cum fusese fratele lui. Marc plângea. Și apoi, dacă înveți bine la ore, poți să mori. Niște prieteni ai părinților spusese asta: la doisprezece ani, începând de la vârsta de nouă ani, Marc clocea în minte această frază a prietenilor părinților lui, spusă după moartea fratelui, frază care îl măcina. Spusese despre fratele mai mare: „Era prea inteligent, prea perfect. Acest copil era dintre aceia care nu trebuie să trăiască”. Dădea prea multe satisfacții, era prea bun. „Întotdeauna cei buni sunt cei care mor”. Cuvinte de acest gen, care se spun în momente de doliu, cuvinte de pretinsă consolare între adulți privind persoana care a murit. Cunoaștem fraze ca: „Nefericitul, e mai bine că a murit”, „Cei mai buni se duc”, etc. Sunt expresii curente. Marc luase aceste cuvinte ca profetizând propria lui moarte dacă avea, la școală, o reușită comparabilă cu cea a fratelui său. Pentru că el, care era de asemenea excepțional de inteligent, nu putea decât să reușească, și asta îl teroriza; în plus, știa că, născându-se, îl decepționase pe fratele lui care vroia o surioară, și spunând asta, plângea și mai tare.

Travaliul meu cu acest copil a fost în foarte mică măsură un travaliu psihanalitic. Dealtfel, venise în regiunea pariziană, la părinții lui, în săptămâna în care fusese trimis acasă și care preceda o vacanță de cincisprezece zile, după care trebuia să se întoarcă la pension. Cu permisiunea lui, și în prezența lui, la a doua sau a treia întrevvedere pe care am avut-o împreună, am vorbit la telefon cu directorul liceului. Acesta a fost stupefia să afle de la mine că fusese falsificat carnetul

pentru a înlocui notele bune cu unele proaste. Nu căutase deloc să afle motivele mângălierii carnetului; în plus, nu mai văzuse niciodată așa ceva ! Ori, tocmai acest director l-a vindecat pe băiat; nu o cură analitică, ci una educativă și umană. A vorbit cu Marc, și au hotărât că atunci când se va întoarce la liceu, va merge întâi să-l vadă pe director. Ceea ce s-a petrecut în continuare, mi-a fost comunicat de către director care mi-a telefonat de două ori în cursul ultimelor două trimestre. Stabilise o înțelegere cu Marc: va avea două carnete, unul în care se vor trece notele și calificativele, așa cum erau ele în realitate; acest carnet va fi păstrat de director. Și părinții lui Marc nu vor ști de el. și va mai avea un carnet, ticluit între copil și director, care era destinat părinților, cu note și calificative mediocre, care, prin semnătura directorului să-i facă pe părinți să creadă că băiatul era tolerat, că-și făcea anul școlar, și nimic mai mult; astfel ei nu se vor mai îngriji pentru el, dar mai ales nu vor avea prea mari satisfacții din partea lui. Pentru Marc era intolerabil să le dea aceste satisfacții, căci, așa cum spunea: „Nu sunt pentru a le face lor pe plac”. În contrapartidă la angajamentul directorului privind secretul carnetului, Marc se angaja să nu mai deranjeze orele provocându-i pe profesori.

Era un pact ingenios. Marc era ușurat de o culpabilitate magică față de fratele lui, care îi interzicea să reușească la fel de bine la școală ca și cel mort, ca și de teama de a muri și el dacă era, ca și fratele lui, un copil model. Nu mai avea nevoie să îi provoace pe profesori așa cum făcea cu părinții lui; și își dăduse cuvântul față de director. Dar mai ales, însăși sursa comportamentului său fusese înlăturată. Care era sursa ? Marc fusese înnebunit de faptul că simțea așteptarea, din partea părinților deprimați, de a fi reconfortați de fiul lor, în loc să facă asta unul pentru celălalt, ca într-un cuplu armonios. Directorul înțelesese deplin că acest

copil era supus unui mecanism auto-punitiv, și hotărâse să-l ajute. Era o situație dificil de susținut pentru un educator, și era și acesta un motiv pentru care îmi telefona. Ar fi vrut, pe la spatele elevului său, să telefoneze părinților lui și să le spună secretul pe care îi venea greu să-l păstreze; dar își luase angajamentul față de Marc, și i-am spus: „Trebuie să mergeți până la capăt, altfel, totul va eșua”. Și s-a abținut, fericit să ajute fiul unui profesor, așa cum era și el, să iasă dintr-un impas. La sfârșitul anului școlar, Marc obținuse rezultate excelente, lăsându-i pe părinți să creadă, din scrisorile lui (și l-au crezut realmente) că, săptămână după săptămână, risca să fie trimis acasă, dar că târâș-grăpiș, lucrurile mergeau totuși, etc.

Când Marc a revenit ca să mă vadă împreună cu tatăl lui, la sfatul directorului, a avut loc o ședință, cu noi trei, în care adevărul a fost scos la lumină între cei doi bărbați, în care și-au vorbit și s-au înțeles cu adevărat; dar Marc l-a făcut pe tatăl lui să-i promită că nu va spune nimic din toate acestea mamei lui: ea n-ar fi acceptat, după părerea lui, această minciună. Cred că făcea asta pentru a exista un secret, un pact, între cei trei bărbați, directorul, puțin mai în vârstă decât tatăl (care a servit aici, fără îndoială, ca bunic), tatăl și Marc. Știu că tatăl, după aceea, a făcut o psihanaliză.

Iată o istorie care ne arată că după un Oedip petrecut cu bine, drama pierderii fratelui ar fi putut conduce un băiat ca Marc la consecințele angoasei mortifere și angoasei de castrare în cazul în care ar fi dat satisfacție părinților săi¹, să-și distrugă imaginea pe care o avea și să se facă judecat greșit social. Oedipul acestui băiat se rezolvase cu mult înainte de moartea fratelui; dar accidentul fatal fragilizase echilibrul libidinal a ceea ce mai rămăsese din familie. Dacă s-ar fi angajat o psihanaliză (dacă băiatul ar fi fost motivat, ceea ce nu fusese cazul), am

¹ N.A.: Mă refer aici și la Supraeul interiorizat pe care îl construise secundar.

fi regăsit cu siguranță rivalitatea între frați din copilăria timpurie, rivalitate complet refulată la cel mic, aflat întotdeauna în admirație față de cel mare; rivalitate de altfel, fără îndoială, reciprocă la cei doi băieți între care exista o diferență de doi ani, și amândoi erau supradotați. Această rivalitate fusese cu certitudine re trăită diferit la vremea fantasmelor oedipiene, și apoi în timpul rivalității pe care Marc o arătase față de tatăl său sub forma permanentelor provocări. Mama era învățătoare, la fel ca și tatăl, și era deprimată de la moartea fiului mai mare. Toate acestea ar fi fost explicitate, odată cu trezirea a ceea ce fusese refulat, dar nu tocmai simbolizat în copilăria timpurie, culpabilitatea, lui Marc, de a nu fi fost fată. Dar în viață, aceste energii libidinale refulate, făceau alt joc. De ce? Deoarece, odată cu rezolvarea Oedipului, la copilul care intră în latență se produce introiecția caracteristică a Eului Ideal și a Supraeului pre-oedipian în Eul însuși. Narcisismul Eului său, acest narcisism primar transformat în narcisism secundar, era în același timp exacerbat de introiecția unui Eu Ideal ce se construise pe un frate prestigios și un tată ce trebuia satisfăcut. Eul Ideal matern, al unei bune învățătoare, de asemenea contase, și această imagine persistentă a mamei reale devenită angoasantă, pentru că era deprimată, se suprapusese cu siguranță Eului băiatului, accentuând un fel de feminizare a pulsioniilor pasive survenite după moartea fratelui. Mama nu era mai severă cu el, nu-i cerea mai mult, era prea deprimată. Dimpotrivă, ea se ruga să fie pace în casă, să fie menajată, ca tatăl să nu se înfurie, etc. Toate acestea au avut un efect depresiv asupra lui Marc, care reacționase prin pulsioni active agresive: această mamă, ar fi trebuit îndreptată, dar nu fiul ei trebuia să o facă, ci soțul ei. Ar fi trebuit să fie iertat de ea că a supraviețuit, el, cel de-al doilea copil, care nu o satisfăcuse pe mamă în aceeași măsură ca și primul fiu, din moment ce

și ea ar fi preferat să fie o fetiță al doilea copil. Ar fi trebuit deci ca Marc să se substituie fratelui său. Era imposibil, și cât de riscant ? Să se substituie tatălui, pentru a o consola pe mamă, era pervers pentru un copil care a acceptat interdicția intimităților tandre și de iubire senzuală cu mama sa: tocmai ceea ce este propriu copilului care a depășit castrarea oedipiană și a intrat în faza de latență.

Toate acestea ar fi fost explicate într-o psihanaliză, dar toate acestea, toate forțele libidinale inconștiente, acționau în mod inconștient în direcția interdicției prestanței și reușitei lui Marc în mediul său social, oricare ar fi fost acesta. Dacă nu ar fi fost găsită o soluție pentru această cursă auto-distructivă, de auto-însingurare, de rejecție socială, acest copil ar fi căzut probabil într-o depresie asemănătoare celei a mamei sale, sau chiar mai rău. Ar fi fost pierdut. De fapt starea sa mintală îl neliniștise într-atât pe psihiatrul care îl văzuse în provincie încât îl sfătuisese pe tatăl lui să îl conducă la un psihanalist, temându-se ca tulburările sale caracteriale să nu evolueze fie spre o stare mai gravă – nu spusese care – din punct de vedere mintal, fie spre un eșec școlar urmat de delincvență juvenilă. Într-adevăr, era vorba, pentru subiectul post-oedipian care era Marc, traumatizat, de a-și salva pielea.

Prin Marc, vedem fragilitatea unei structuri post-oedipiene care era reușită și sănătoasă la nouă ani; copilul, zguduit în acel moment, a declanșat la doisprezece ani o nevroză de angoasă și o stare depresivă împotriva căreia a luptat cu disperare. Marc nu a știut, oedipian și post-oedipian cum era, să se distanțeze de părinți pentru că devenise copilul unic, singura speranță, după doliul dificil de făcut al unui fiu mai mare exemplar.

Despre fragilitatea post-oedipiană

Dacă teoria psihanalitică spune că după un complex oedipian bine rezolvat individul dispune de un libidou solid structurat pentru viitor – și asta este adevărat – trebuie adăugat că această soliditate are încă nevoie de ajutorul anturajului, și în special să nu apară în cascadă incidente traumatice emoționale. Psihanaliza clasică ne permite să surprindem această dinamică inconștientă aflată în joc în cursul fazei de latență, după o rezolvare oedipiană normală, adică atunci când interdicția incestului a fost clar asimilată și copilul este bine integrat în societatea clasei sale de vârstă.

Experiența consultațiilor ne arată că, copiii de cele două sexe sunt încă fragili și pervertibili (fără ca asta să fie neapărat vizibil, datorită faptului că reușitele sau eșecurile lor suscită efecte denarcisizante sau, dimpotrivă, narcisizante, asupra părinților lor. Și, în particular, asupra părintelui la care trebuie încă să se raporteze – în funcție de sexul lor – pentru a ajunge la un statut de adult. Deși au părut cât se poate de sănătoși în viața familială și socială până la vârsta opțiunilor genitale și după Oedip, nu au avut loc incidente în realitate, iată că o dată cu nubilitatea, la anumiți adolescenți, sau chiar la unii tineri adulți, apare o angoasă cu efecte de epuizare ce dezorganizează psihicul: efecte inhibitoare, destructive, psihosomatice. În cazul lui Marc, toate recomandările erau convergente pentru a „trimite acest bărbat tânăr deprimat și pe cale de a deveni caracteropat la un liceu într-o regiune climaterică”, aerul curat trebuind să-i facă bine. De ce nu ? Dar nu din lipsa aerului curat suferea el. Cel puțin dacă asta nu însemna lipsa unui climat armonios între părinții lui.

Toți acești tineri care, de fapt, erau pregătiți pentru o sexualitate adolescentă și adultă suferă, în momentul în care aceasta ar trebui să apară, de o veritabilă impotență ce se poate numi sexuală, care este ignorată, caracteristică fazei de latență, și care nu-l va preocupa pe subiect decât după confirmarea adolescenței. Această impotență potențial genitală nu atinge numai subiectul, în ce privește dorința lui de a-i întâlni pe alții și de a se confirma luându-și zborul din familie; ci, această impotență, atinge și sublimările dorințelor pregenitale deja castrate. Este ceea ce se observă la cei care suferă de dificultăți de concentrare, de dificultăți școlare.

De asemenea pot să apară stări de angoasă mortiferă care provoacă depresii, *acting out*-uri de disperare, cu prilejul așa-ziselor trădări amicale, spre exemplu. Nu este vorba neapărat de o amiciție conștient sexuală, ci poate fi o amiciție sentimentală intensă, la fel de bine putând fi homosexuală ca și heterosexuală, dar vagă, așa cum sunt la această vârstă.

Tot ca o trădare este resimțit și ceea ce se petrece atunci când părinții divorțează, când copilul, de un sex sau altul, este în faza de latență sau în perioada de pubertate. Faptul că mulți copii ai căror părinți au divorțat recurg la psihoterapii de tot felul, este pentru că, cel mai adesea – oricât de puțin ar fi acestea psihoterapii autentice – este nevoie de o psihoterapie care să susțină castrările pregenitale, care tind să cedeze sub angoasa de separare a părinților, și a alegerii între unul sau altul pe care copilul crede că trebuie să o facă, în timp ce-i aude vorbind pe partizanii unuia sau altuia dintre partenerii cuplului. Este extrem de dificil să continue să-i valorizeze pe amândoi. Atunci, o amiciție foarte puternică, marcată de exclusivitate narcisică, servește ca refugiu. Și dacă prietenul, sau prietena, de moment trădează, este o dramă.

Fragilitatea adolescenței

Există de asemenea adolescenți care au aerul de a fi depășit Oedipul, dar care nu au înțeles deloc interdicția incestului homosexual sau heterosexual, pentru că nu au avut mai înainte experiența puterii lor de exprimare coerentă în calitate de băiat sau de fată și poate nu s-au confruntat cu tentații erotice nici homosexuale nici heterosexuale pentru frații și surorile lor, sau pentru mamă, înainte de șapte, opt ani. Această conștiință a erotismului poate surveni subit odată cu nubilitatea. Atunci, pre-adolescenții se simt tulburați, fetele în apropierea tatălui lor, sau a unchiului, băieții în apropierea mamei, a mătușii, a surorii, pentru că nu știu cum să vorbească despre ceea ce simt. Pulsiiunile sunt trăite fără cuvinte, fără imagini, corpul este emoționat, și ei nu știu ce să facă nici cu cine să vorbească. Și asta poate suscita comportamente perverse, adesea compulsive, sau masturbatorii, pentru care se simt vinovați, și prin care evită de fapt travaliul necesar pentru a le face să înceteze; adică să vorbească, să îl viziteze pe cel (sau pe cea) pe care îl iubesc în fantasmele lor și în masturbațiile lor în secret. Cum vor acționa aceste pulsiiuni, dacă nu invers decât la ființele umane și în particular a celor care umplu imaginația unui adolescent ? Ele vor suscita, la adolescentul solitar afectiv, achiziția ilicită și compulsivă de lucruri, de mașini, în absența câștigării de prieteni, fete sau băieți, în vederea unor activități de plăcere împărtășită. Sau mai pot suscita pasiunea pentru animale, cărora le oferă și de la care primesc mângâieri valorizante, pentru că nu știu să scrie cuvinte de dragoste și să ofere și să primească mângâieri din partea celor care le ocupă gândurile. Astfel de băieți și fete refulează

adesea dorințele lor active, pe care le resimt social vinovate, și intră într-o retragere pasivă, neputincioasă, traducându-se uneori printr-o stare cronică de oboseală, care este de fapt o oboseală isterică, de care nu-și dau seama. Nu pot face sport, îi obligă pe părinți să umble cu ei pe la medici, de îndată ce apare o competiție, un efort oarecare, o obligație din partea societății, care îi privește. Totul îi epuizează. Emotivitate tenebroasă, palpitații, tonus scăzut. Bolnavi ? Climatul de însingurare afectivă în care se află este cel care îi deprimă.

De la eșecuri la reușita dorințelor lor, toate au efecte ambigue la acești copii. Se simt bizari, nu știu cum să vorbească, au impresia că sunt singurii care au astfel de senzații sexuale, bulversante, la vederea sau întâlnirea cu obiectul iubit, sau a obiectului dorit dar pe care nu-l iubesc. Ar dori să se comporte cum îi văd pe toți ceilalți comportându-se, și asta le oferă toate aspectele unei patologii de origine anxiogenă. Procese compensatorii îi fac uneori să dorească să devină poate nu ucigași, dar delincvenți, delincvenți pasivi, exhibiționiști, căutând să scandalizeze, temători, adăugându-se unui grup motor de marginali subjugăți de un lider. Excitația pe care le-o aduce pregătirea unei lovituri le permite uneori să intre în contact cu alții de aceeași vârstă, ceea ce n-ar fi îndrăznit dacă nu era vorba despre o alianță împotriva celor care apără legea pentru a încerca să-i înșele¹. Transgresarea regulilor, cum o făcea Marc atunci când provoca fără încetare profesorii și supraveghetorii liceului, sau transgresarea regulilor societății civile, sunt foarte tentante pentru copiii inhibați, băieți dar și fete. La fete este cel mai adesea furtul din magazine, pentru a trăi satisfacția temerii de a fi prinse. Am avut în analiză câteva femei și fete tinere care numeau asta cleptomanie: ori, asta nu este cleptomanie, ci furt isteric, pentru a trăi senzațiile apropiate de orgasm de a înșela și transgresa supraveghetorii din marile magazine.

¹ N.A.: Vezi cazul unchilor lui Tony când erau adolescenți: cazul lui Tony, p.379.

De asemenea, este plăcerea de a fi prins și de a-și susține cauza: că este bolnav, că n-a făcut-o expres, mitomanizând orice poveste pentru a încerca să posede, este cazul să o spunem, gardienii magazinelor. Este un întreg joc de-a pisica și șoarecele cu acești polițiști în civil, ce populează momentele de detentă ale vieții pustii și angoasate ale acestor băieți și fete. Și apoi, poate exista în anumite cazuri dorința de a face să fie greșit judecați părinții prin intermediul copilului lor, sau de a le produce necazuri, pentru că nu s-au ocupat suficient de copiii lor. În astfel de cazuri, ne întoarcem tot la răstălmăcirile copilului în fața suferinței sale de a nu mai fi obiectul dorinței și iubirii exclusive a părinților săi.

La fel, poate apărea, la tinerii de ambele sexe, o homosexualitate, sau mai curând o homosexualitate comportamentală revendicată ca o homosexualitate înrădăcinată, cu aroganță pasivă la băieți, și cinism activ la fete. Există, în acest comportament spectaculos de homosexualitate afișată, un fel de abandon al competiției. În acest caz, în planul sexualității; dar acest abandon al competiției se poate vedea pe toate planurile, școlar, și de asemenea profesional. A existat astfel epoca „bof !”, a grupurilor de tineri care nu erau decisi în sexualitatea lor, incapabili de a-și asuma responsabilitatea iubirii lor și independența pentru a-și asuma o relație amoroasă. De fapt, aceste homosexualități sau chiar aceste heterosexualități spectaculoase sunt artificiale. Sunt acțiuni reacționale. Sunt strigate după ajutor ale unor copii întârziați, care se ignoră pe sine și pe ceilalți. Se arată altfel decât ceea ce cred că societatea admiră și valorizează, pentru ca societatea să-i ia în seamă, să-i remarce. Alcoolul, drogurile, la început, fac parte, pentru tinerii care le utilizează, din acest mod de însingurare, de abandon al competiției și, am putea spune, dintr-un mod de suicid lent și progresiv.

De altfel, toate astea, pot conduce la un suicid veritabil, echivalent al unei scene primitive, cea a propriei conceperii, în care adolescentul refuză să accepte că a participat la actul inițial al vieții sale. Acești tineri nu pot să admită că s-au născut din propria dorință, dorință reasumată zi de zi, și datorită căreia au supraviețuit până în prezent. Auzim adesea: „N-am cerut eu să trăiesc”, spus pe un ton revendicativ și persecutor; uneori este un: „Nimeni nu mă iubește”, care, în realitate, traduce un: „N-am pe nimeni pe cine să iubesc”, și putem spune chiar mai mult: „Eu însumi, mă suport cu greu”. Această disperarea a singurătății sufletești, în loc de a o recunoaște și a vorbi clar despre ea, este returnată de către adolescent sub forma revendicărilor exagerate, se falicizează, îndrăznesc să spun, într-un „Mă iubesc învins”. Și atunci, purtați de iubirea de sine, într-un *acting* impulsiv al dorinței de altceva, de ceva nou, al dorinței de a scăpa, se sinucid, cred, în speranța unei ultime senzații erotice-nirvanice. Din fericire, unii ratează (și pornind de aici putem studia psihanalitic, împreună cu ei, procesele care i-au condus în acest punct). Subiectul a vegheat în cursul stării de comă, și este mai lucid, după tentativa de suicid a Eului, decât înainte. Și probabil este deculpabilizat de faptul că trăiește, după ce a depășit ocazia unei morți iminente: din moment ce aceasta a fost refuzată, asta poate să însemne că trebuie făcut jocul vieții.

Majoritatea copiilor pe care îi văd psihanaliztii după faza de latență sunt copii cărora le lipsesc mijloacele creative, pe care le-ar fi putut descoperi prin castrarea dorințelor din stadiile arhaice ale dezvoltării lor. În cazurile clinice pe care eu le-am putut studia, aceste castrări fuseseră ratate, nu conduseseră la simbolizarea pulsionilor, care fuseseră pur și simplu refulate, în ce privea obiectul lor, fără a fi utilizate în cucerirea altor obiecte licite aducând copiilor atât plăcerea cât și socializarea

legată de împărtășirea acestei plăceri cu alții. Uneori au fost copii care au suferit timpuriu o mutilare a imaginii corpului, la vârsta stadiului oglinzii, sau la cea a castrării primare. Aceștia sunt copiii ziși psihotici, inadaptați.

Dar cei care corespund într-adevăr tulburărilor nevrotice post-oedipiene, sunt subiecții pe care îi vedem cramponându-se de oglinda ochilor celor care îi privesc, adică reușesc nu pentru ei înșiși, ci pentru a fi văzuți, reușind fără a proiecta această reușită într-un viitor de adult. Acești tineri se cramponează de o imagine a chipului lor, a corpului, a aspectului lor, de aparența suprafeței lor vizibile. Este o inflație de a se face văzuți, pentru a ascunde suferința interioară. La cea mai mică îndoială asupra eventualului succes al unei acțiuni vizând realizarea dorinței lor, se ridică un zid imaginar, ca un obstacol între ei și lume. Este o angoasă de vid, de absurdul care conduce la nonsensul unui proiect, urmată de absența dinamismului care l-ar putea susține și asuma. Ei recurg la oglindă pentru a se regăsi, pentru a nu se pierde complet. Este mult mai puțin grav când recurg, solitari, în prezent, la tranzistoare, la muzică, pentru a-și calma și duce angoasa. Este de asemenea mai puțin grav atunci când această muzică solitară îi incită să se plimbe în manieră ritmată pe patine cu roțile sau să danseze: pentru că în asta există o plăcere a întregului corp, și care obosește, și care, de asemenea, le permite să se arate indiferenți în timp ce circulă în mijlocul celorlalți. Își simt cu bucurie dezinvoltura schemei lor corporale. Și *jogging*-ul pe care îl vedem peste tot, gimnastica acrobatică și rapidă în cursul căreia nici nu se poate gândi, care abrutizează, dar care susțin o falsă veselie epuizând corpul, sunt mai bune totuși decât pasivitatea și drogurile: este o căutare a unei supraviețuiri fizice, printr-o dezinvoltură a corpului care, instantaneu, satisface tensiunile corpului, în absența satisfacerii tensiunilor sufletului.

Există de asemenea o fragilitate în fața primei iubiri, prima dragoste sentimentală, sau prima iubire sentimentală asociată unor proiecte de viitor, datorită faptului că începe să se amestece și dorința. Până acum, tinerii nu cunoscuseră decât amicitățile. De data aceasta, este o dorință amoroasă, și când ajung în cele din urmă să atingă obiectul iubirii, iată că această persoană îi respinge. În loc să considere experiența ca pe un fapt datorat probabil inadecvării imaginației lor, care a idealizat persoana iubită, care se descoperă a fi, în realitate, cu totul alta, cu totul altul este raționamentul pe care tânărul bărbat sau femeie îl face. Imediat este vorba despre o însingurare insuportabilă. Apare imediat în ei rezonanța – o rezonanță ce se poate descifra în visele lor, când le povestesc – neglijării resimțite în copilărie, dar refulată atunci, neglijare al cărui obiect s-au simțit, din partea unui părinte iubit în mod conștient; dintr-o dată, apropierea inconștientă între cele două trăiri îi face să se simtă vinovați, ca și cum ar fi fost incestuos în sine să fi iubit pe cineva care nu a răspuns speranței lor. Vedem unii tineri care se sinucid și nu ratează, iar alții, care nu vorbesc despre depresia lor, cad în stări psihosomatice cu efecte organice grave. Trebuie neapărat ca o persoană care nu este rudă apropiată – nu este necesar întotdeauna ca acesta să fie psihanalist, dar este nevoie de cineva neutru și cu experiență, unele bunici se descurcă foarte bine – să audă disperarea din dragoste a acestui băiat sau fete, să-l asculte, să-l înțeleagă, fără să-l consoleze, să-l critice, sau să-l judece, dar susținând discret narcisismul celui părăsit.

Se poate întâmpla ca obiectul iubit de către adolescent sau de tânăr, fata sau băiatul îndrăgostit, să fie pus pe un pedestal, total idealizat, astfel încât este de neconceput, pentru el sau ea, să intre în comunicare cu această entitate sublimă; dintr-o dată, subiectul își pierde toate posibilitățile pentru orice lucru. Devine un fel de câine abătut care se

străduiește să-și întâlnească iubirea și își petrece viața așteptând o privire ce nu vine niciodată, și asta pentru că, celălalt, căruia el nu îndrăznește să-i spună că îl (o) iubește, nu se îndoiește că este dorit(ă), și pentru că el, sau ea, trăiește în cu totul alte sfere decât acest îndrăgostit sau îndrăgostită cuprins(ă) de teamă. Este erotomania tinerilor, dintre care unii sunt grupați în fani ai vedetelor lor, ai eroilor sau eroinelor viselor lor. Pentru unii acest lucru nu este foarte periculos, le ocupă momentele de recreație și le permite să se întâlnească cu alți fani; dar alții trăiesc o dezamăgire veritabilă că nu sunt remarcați, iubiți, susținuți, în viață de cel sau cea de care sunt îndrăgostiți.

Există deci două modalități, pentru un subiect care a atins narcisismul secundar caracteristic unui post-Oedip sănătos, să fie denarcisizat, și într-o manieră ce are rapid efecte anti-creative și mortifere severe. Fie este răspunsul negativ la dorința lui, și atunci nu mai are de ce să continue să trăiască, se produce distrugerea tuturor imaginilor corpului, care îl face să piardă drepturile și chiar mijloacele de a seduce. Sau, cel dorit reacționează ca și cum această dorință nici nu l-ar interesa, ceea ce, pentru cel îndrăgostit, poate fi înțeles ca și cum dorința lui ar fi interzisă printr-o pseudo-magie: asta trezește în adolescent sau adolescentă chinurile epocii oedipiene, obsesia de a fi în plus, gelozia sfredelitoare față de cei sau cele pe care îi vede primiți cu căldură iar ei nu; iar asta poate provoca, în locul unei însingurări ce conduce la suicid lent sau rapid, un act de răzbunare împotriva rivalului mai fericit. Este cazul, în special, al subiecților la care regăsim, atunci când ajungem să le cunoaștem istoria, faptul că nu au fost narcisizați când erau copii, în momentul castrărilor, care (în calitate de realități, față de vis, cărora fiecare copil trebuie să li se supună) care nu au fost

percepute ca promovări, ci ca încercări penibile într-un timp în care frații și surorile lor păreau să fie obiectele preferate ale părinților.

Aceste castrări rău aplicate și prost primite, făcute fără respect sau înțelegere pentru suferința unor copii care le primesc ca pe niște lovituri, conduc la faptul că, după perioada de latență abia îndurată și debutul unei adolescențe suportabile, primele eșecuri amoroase în afara familiei, fie că este vorba despre o iubire clar heterosexuală sau homosexuală sau doar vag impregnată de sexualitate, tânărul este cuprins de culpabilitate. O culpabilitate absolut imaginară, care nu are nimic de-a face cu responsabilitatea actelor nefaste care l-au făcut să rateze fericirea sau cu vreo logică. Cunoaștem testul care descrie istoria unui băiețel, sau a unei fetițe (în funcție de sexul copilului care este testat), care a avut un diferend cu tatăl sau cu mama lui de care nu a ascultat, în timp ce un alt copil este în termeni foarte buni cu părinții săi. În acest test, care este verbal, cei doi copii trebuie să o apuce pe același drum și să treacă peste un pod care, printr-un accident, se prăbușește. Unul dintre cei doi copii este ucis în accident. Care ? Un copil în faza de latență, sau la începutul pubertății, a cărui rezolvare oedipiană nu a fost simboligenă, sau un copil mic, ar spune același lucru, și anume că, cel care a fost ucis era cel neascultător. Dimpotrivă, un copil care a trecut cu bine faza de latență, un adolescent care are încredere în el însuși și care suportă să fie îndepărtat de cei pe care i-a ales să-i iubească, va răspunde imediat: „Dar cum se poate ști asta ?” Cel care atribuie moartea accidentală copilului neascultător, face o proiecție a gândirii magice asupra entităților lumii, privind omnipotența parentală, Supraeul. Copilul proiectează astfel ceea ce ar fi dorit să aibă și crede că părinții lui posedă: omnipotența. Aceasta este evident o castrare ratată, pentru că orice părinte trebuie perceput de către copilul lui ca cineva care nu este

omnipotent, dar care se simte responsabil de copilul lui și care suferă că este obligat să-l facă să sufere pentru a-l ajuta; care îl înțelege, pentru că a trecut prin asta el însuși, și știe să-i explice asta copilului. Copilul necastrat nu avea capacitatea să-l înțeleagă, când era mic sau chiar mai mare, prin discuțiile cu părinții lui, ca urmare a incidentelor reale, istorisirilor descrise sau a faptelor diverse: toate lucrurile despre care părinții, preocupați de educația și dezvoltarea lui, le vorbeau cu copilul. Copilul nu a fost inițiat, spre exemplu, în faptul că a nu asculta poate fi uneori necesar pentru a câștiga autonomia și pentru a ieși dintr-o situație blocată, cu condiția ca cel neascultător să reflecteze bine la ceea ce face, să evalueze bine riscurile și să ia singur decizia de a se confrunta cu acestea, inclusiv riscul de a nemulțumi și a fi certat de către părinți. Este adevărat că persoanele experimentate, cum par a fi adulții, știu să prevadă primejdiile pe care copiii nu le pot prevedea. Din nefericire, mulți părinți prevăd și primejdii care nu există, și inhibă prin interdicțiile lor abuzive sau profețiile absurde dorința pe care orice copil o are, de a deveni autonom, datorită și dorința de a gândi el însuși și de a-și asuma riscurile atunci când a luat o decizie.

Revin la acest *leitmotiv*: este rolul școlii să susțină la copii spiritul critic cu privire la spusele adulților și a reglementărilor deseori absurde la care sunt supuși, și pe care copilul se simte vinovat dacă le transgresează, când trebuie să facă asta.

Trezirea simțului critic în raport cu cei care dețin puterea este de asemenea foarte importantă; și, dacă părinții nu o pot face, școala va trebui să o facă. Cei care dețin puterea sunt, conform Legii, cei însărcinați, spre exemplu, să îi facă să o respecte. Dar cei care vor să utilizeze în mod manipulator puterea pe care o au și care se identifică cu rolul lor, sunt conducători răi; putem ajuta copiii să îi tolereze un timp,

dar trebuie susținut și exercițiul simțului critic în fața unor astfel de comportamente autoritare lipsite de sens, și care nu sunt decât autoritate de dragul autorității, adică lipsite de sens uman, social utile.

Anorexia

În patologia imaginilor corpului după castrarea oedipiană, apoi în perioada de latență, la începutul vieții responsabile în societate, adolescenții prezintă foarte adesea, din punct de vedere clinic, probleme de anorexie, uneori lejere, dar care pot deveni foarte grave. Trebuie înțeles acest simptom în raport cu imaginea corpului. Și asta începând nu cu momentul oedipului, ci cu mult înainte, între trei și șase ani. Oedipul nu a făcut decât să remanieze ceea ce s-a întâmplat când aceste fete erau mult mai mici, în momentul castrării primare, adică atunci când au dobândit cunoștințele legate de apartenența lor sexuală și mândria, gratificantă narcisic, de a deveni femei ca mama lor. Moment ce se dialectizează de asemenea în funcție de numele tatălui, așa cum mama reușește să-l aducă în conștiință; pentru că în jurul unui bărbat, reprezentantul falic valoros, se organizează întreaga sexualitate la fată. Fetele care au acceptat, în momentul castrării primare, la trei ani, amânarea vieții lor sexuale până la nubilitate, dar care au fost convinse de valoarea persoanei lor în calitate de fiică a acelui bărbat și femei, astfel de fete fac rareori – eu n-am întâlnit niciodată – anorexie. Când ajung la pubertate, știu să păstreze falismul necesar pulsionilor lor arhaice, adică a activității constructive, activității cu scop de joc, în serviciul vieții sociale; ele reușesc în viața școlară și socială. Cu pudoare, fără să le fie rușine de ele însele, sunt bucuroase să se arate într-o

lumină favorabilă și să atragă privirile altuia când corpul lor se dezvoltă și devin fete tinere. Și rivalizează cu celelalte fete fără culpabilitate.

Trebuie știut și că, printre aceste fete care ajung la nubilitate după un Oedip reușit și o fază de latență social reușită, sunt unele care, în momentul adolescenței, se deghizează, am putea spune, în falși băieți. Nu este întotdeauna semnul unei homosexualități în curs de a se construi. Uneori este semnul unei prea mari bogății feminine, alteori este rezistența de a vorbi despre dorințele pasive de seducție, sau chiar o tactică din prudență: pentru că este foarte dificil pentru o fată care atrage privirile și dorința băieților, și rivalitatea altor fete, să continue să dobândească arme pentru viața socială. Poate fi tentată să diminueze competiția școlară. Ori, în prezent, știm cât de important este pentru o femeie să fie capabilă să-și câștige existența dacă vrea să fie autonomă în orice situație, mai ales când va avea în grijă copii, în cazul în care va fi necesar salariul său, sau în acela în care va îngriji singură copilul. Dominanța pulsionilor pasive la fete în perioada pubertății poate împiedica reușita într-o meserie; și fetele de tip „băiat ratat”¹ sunt uneori în mai mare măsură heterosexuale în dorință decât fetele așa-zis foarte feminine, al căror farmec feminin este recunoscut și lăudat de toți și care, uneori, nu sunt nici băiat nici fată, ci extrem de pasive, și care așteaptă să fie obiectul ales al unei persoane falice, indiferent care ar fi, care le va oferi tot ceea ce ele nu încearcă să-și procure prin ele-însele – adică posibilitățile vieții în societate – în calitate de parazite, legale sau ilegale. Când găsesc un bărbat care să se ocupe de ele, soț legitim sau amant regulat, acesta este pentru ele o persoană răspunzătoare falică social de care profită ca un sugar de sânul matern și de adultul tutelar de care este dependent. Atunci când devin femei și din nefericire mame, nu sunt capabile să-și crească copiii. Pot să fie bune gestante, să îngrijească

¹ N.T.: În text: „garçon manqué”.

bine copiii, dar aceștia sunt crescuți în narcisismul propriei persoane sexuate. Nu pot oferi copiilor castrările și să suscite în ei simbolizarea pulsionilor interzise expresiei brute. Educația lor este pentru a mânca bine, de a face bine, de a arăta bine, dar nu pentru a deveni autonom în a dori un băiat sau o fată.

Anorexia mintală sau bulimia, sindroame mult mai frecvente la fete decât la băieți în perioada adolescenței sau a pubertății, sunt simptome ce își au rădăcinile libidinale în jurul unei castrări primare prost susținute prin educație de către mamă. La băieți, bulimia este uneori un sindrom în perioada oedipiană; iar, în faza de latență este mai degrabă anorexia; la adolescență, este din nou bulimia. La fete, în perioada pubertară, și după aceea, survine anorexia. Asta deoarece la fată pulsionile genitale își reiau o organizare economică puțin asemănătoare cu cea a pulsionilor orale: adică, în momentul înțercării, pulsionile orale relative la dorința sânelui (nu vorbesc despre nevoia de lapte, ci despre dorirea sânelui ca obiect parțial al mamei) poate să fi fost refulate fără ca simbolizarea în relația de subiect la subiect, pentru plăcere, între bebelușul fetiță și mama sa, să fi înlocuit și să fi depășit cu mult interesul tactil și gustativ al sânelui pentru gura sa. Interesul pentru relația cu mama și dorința sexuală în sens larg sunt, la fetele care devin anorexice, total refulate, fără a fi mutate în relații interumane cu mama și cu alte femei. La pubertate, interesul penian, interesul pentru falus, care este reprezentat la bărbat de penis, iar la femeie de sâni, face că puseul pubertar, creșterea sânilor, venirea menstruației, semnifică pentru fată, conștient și inconștient, posibila sa fecunditate. Ori, cuplul părinților săi trăiește în continuare, cel mai adesea, într-un mod infantil, într-un climat fie agreabil fie dezagreabil; și ideea inconștientă de graviditate nu este suportabilă pentru aceste fete. Teama lor conștientă este că se îngrașă.

Trăiesc un fel de magmă conflictuală, în care sexualitatea de adult se prăbușește, marcată de un semn negativ, oroarea de a avea piept, sâni, oroarea de a fi grasă. Asta necesită analiză, și este vorba despre perturbarea relațiilor reale între mamă și fiica sa, între fată și hrană, între fată și tatăl ei, între feminitatea sa imaginară și absența experienței cu băieții, între fată și oglinda ei. A se îngrășa, cuvânt inconștient raportat la cel de graviditate, periculos pentru estetica unei fete tinere care vrea să seducă: asta o va împiedica, să spunem așa, să placă. Dar în primul rând ei în oglindă, propriilor ochi, vrea să placă, îndepărtând toate rotunjimile feminine ale corpului său, chiar și pe cele mai discrete. Dorința față de tată se deghizează atunci fie într-o afecțiune complicată și conflictuală, fie dimpotrivă fuga manifestă de a-l vedea și refuzul de a răspunde când el îi vorbește. Problema sa își are rădăcinile într-un conflict de iubire și dorință față de tată, în conflict cu feminitatea în rivalitate cu mama pentru care copilul rămâne un bebeluș-pisică: mama, desigur, își face griji pentru ea, dar nu a considerat-o niciodată o fată pe cale de a deveni femeie. Narcisismul fetei este prins într-o capcană. Trăiește conflicte inconștiente autonome, datând din perioada de la trei la șase ani, care nu au decât foarte puțin în comun cu comportamentul actual al părinților față de ea, comportament în realitate secundar, legat de neliniștea lor justificată privind starea sa deteriorată de sănătate.

Graviditatea și imaginea corpului

Vărsăturile datorate gravidității, la femeia însărcinată, provin și ele dintr-un conflict datând de al o imagine a corpului din copilăria timpurie, atât a înțărării cât și a începutului oedipului.

În ceea ce privește apendicita, atât la băieți cât și la fete, reprezintă o tulburare psihosomatică în raport cu epoca la care își imaginau concepția conform unei tehnologii digestive. Aceste fantasme sunt demult depășite, dar a existat o epocă la care au fost operaționale și au lăsat posibilitatea unei infecții, mai târziu, într-un anumit loc al schemei corporale, tocmai datorită faptului că imaginea corpului de gravidă a femeilor însărcinate era văzută ca plină de caca magic. Băieții, sau chiar fetele, presupuneau dincolo de naștere un tip particular de potență anală a mamei. Copilul incestuos inconștient pe care orice copil înainte de Oedip dorește să-l aibă, asemenea mamei sale, ca dovadă a dragostei și dorinței pentru tată (și nu mă refer numai la fete, ci și la băieți), acest copil incestuos, inconștient, trebuie realmente avortat, înainte de a putea lichida Oedipul. Apendicele devine astfel sediul unei inflamații și trebuie scos, pentru a salva subiectul dintr-o capcană arhaică care ar fi realizat, prin disfuncția schemei corporale, fantasma unei dorințe care altădată nu a putut fi spusă clar de către copil. Corpul lui deci, repetă ceva, care este semnat, prin acest apendice: expresie care, în prezent, nu mai are realmente un sens pentru copilul care a atins șapte, opt, sau paisprezece, cincisprezece ani. Se poate ca cititorul să fie foarte surprins de ceea ce am scris, dar, dacă ar frecventa copii, ar vedea cât de surprinzător este numărul celor care fantasmează, care afirmă față de toată lumea, că vor avea un copil, și care presupun și arată că se află în corpul lor, în burtică. Nu se poate face nimic altceva, desigur, decât râde: „A, crezi serios!”. Au spus-o. Și aceștia nu vor face apendicită mai târziu; cei care refulează această dorință și nu o rostesc sunt cei al căror corp va trebui să o semnifice înainte de a părăsi copilăria. Iată diferența: cuvântul exprimă o dorință și evită să fie corpul cel care o exprimă, dacă nu în prezent, atunci mai târziu. De aceea fantasmele copiilor, când le

spun, nu trebuie să provoace nici ecouri, nici denegări, nici sentimente; sunt lăsați să le spună, este tot și e suficient; aceste cuvinte sunt eliberatoare pentru ceea ce este pe cale de a fi sănătos refulat; după care, va fi simbolizat altfel decât în corp, în manieră culturală. Pulsunile feminine ale băiatului sunt sublimite atunci altfel decât purtând rodul în pânțe, și pulsunile emise genitale ale fetei sunt sublimite altfel decât în dorința de a face ea însăși un copil cu tatăl ei.

ISTERIE ȘI PSIHO-SOMATICĂ

Dezvoltările aduse de-a lungul acestei lucrări noțiunii de imagine corporală, raportată la schema corporală și în același timp distinctă de ea, mă conduc la precizarea modului în care se desfășoară raportul între corpul real și imaginea dinamogenă libidinală inconștientă pe care subiectul și-o face, și diferența în raport cu narcisismul dintre simptomele implicate în isterie și cele implicate de tulburările psihosomatice.

Numim *isterie* comportamentele care au inconștient scopuri manipulative față de altul; în timp ce numim *tulburări psihosomatice*

atingerile funcționale ale corpului care nu se datorează unor cauze organice: nu este o infecție, iar la început nu există nici măcar semne lezionale; nu sunt tulburări neurologice; și cu toate acestea, individul este dereglat în sănătatea sa, suferă. Corpul său este bolnav, dar originea acestei dereglări funcționale fiziologice este o tulburare inconștientă psihologică.

În oricare din cazuri - isterie sau psihosomatică - bolnavul sau bolnava suferă realmente și este stânjenit în activitatea sa psiho-socială. În tulburările zise isterice, se spune că subiectul este cel mai adesea femeie; mă îndoiesc¹.

Individul isteric se comportă bine în ansamblu, dar, prin tulburări "mimate" care apar neașteptat, se complăce inconștient în manipularea celuilalt, așa spune prin intermediul slăbiciunii. La femeia isterică, un libido frustrat se traduce prin scene spectaculoase care o paralizează, și care-l fac vinovat pe partenerul ei care nu o satisface sexual; dar ea însăși trăiește ceva de ordinul orgasmului inconștient cu ocazia acestor scene: ea are o economie libidinală care ajunge, cu ocazia acestor crize, la o descărcare nervoasă inconștientă, urmată de o stare de bine, ca și în cazul unui orgasm.

Istericul impietează viața interindividuală, relațională, fie prin intermediul bunului mers al cuplului, fie al relațiilor profesionale; în timp ce persoana cu tulburări psihosomatice nu impietează buna desfășurare a relațiilor afective pe care le are cu alții: medicul devine pentru el obiect

¹ N.A.: Cred că faptul că se vorbește de isterie în special la femei provine din aceea că isteria, la bărbat, este utilizată în mai mare măsură social decât la femeie, în comportamente falocrate, în comportamente de prestanță, care sunt apreciate ca valori în societate, deci narcisizante pentru subiect și operaționale în acțiunea asupra altora. Ceea ce face să depistăm mai frecvent isteria la femeie, este că, atunci când eșuează în atingerea scopului și suferința narcisică este accentuată, ea perseverează uneori în același simptom, inconștient ca origine, astfel că, isteria, pare fără legătură cu reușita socială. Făcând ca să numim isterie la femeie ceea ce constituie modalități admirate ca accesorii ale reușitei sociale la bărbat.

de manipulare, prin starea cronică de bolnav la limita suportabilului, dacă nu chiar îngrijorător.

O *paralizie isterică* stânjenește sau aduce suferință subiectului, inconștient de ceea ce el însuși a provocat; scopul său inconștient era să manipuleze pe cineva care-l face să se simtă frustrat, dar în final devine prizonierul unui mesaj în corp, pe care îl crede atacat de un agent exterior, microbial de exemplu, sau din cauza unui accident datorat neîndemânării sale, și care-l împiedică să se miște. Se simte victimă dintr-o cauză care-i este străină, în timp ce de fapt, fără să știe, se auto-victimizează, pentru un scop inconștient, de a acționa asupra anturajului sau de a se împiedica să acționeze el însuși. În tulburarea psihosomatică, avem de-a face cu efectele unei lupte inconștiente (ce trebuie decodificată) între instanțele psihice, aflate în contradicție în interiorul individului însuși; în timp ce isteria este o luptă imaginară între un individ și altul, asupra căruia dorește sau se teme inconștient să obțină satisfacție într-o realitate pe care nu o poate altfel stăpâni. Freud citează în acest sens cazul de paralizie isterică a brațului unei tinere fete al cărei frate își fracturase piciorul, motiv pentru care unul din camarazii lui venise să-l viziteze acasă. Fata s-a îndrăgostit în secret de tânărul vizitator. Dar fratele odată vindecat nu l-a mai făcut pe prietenul său să-l mai viziteze. Fără să știe, ea, care dorea să-l revadă pe tânăr, dar neputând nici să-și mărturisească și nici să spună acest lucru, își paralizase brațul pentru a-l imita pe fratele ei. Brațul ei se afla ca într-un ghips imaginar, cu această logică magică inconștientă: "Dacă un membru este imobilizat, tânărul va veni din nou". Sub hipnoză, Freud a făcut-o pe fată să vorbească despre semnificația brațului imobilizat ca și cum ar fi fost rupt. În somnul hipnotic, subiectul dorinței este lucid în ceea ce privește Eul; tânăra adormită știa deci că brațul imobilizat era un

apel pentru vizita tânărului. Eul adaptat la limbajul ambiant nu avea acces la semnificantul dorinței, datorită rezistențelor mobilizate în el și care împiedicau subiectul să depășească interdicțiile care au însoțit educația sa. Adormită, fata putea să-și spună speranța unei vizite din partea tânărului. Această înțelegere de sine, fata nu ar fi putut-o avea trează, dacă Freud nu i-ar fi spus ceea ce ea mărturisise sub hipnoză. Dealtfel, remarcând daunele emoționale narcisice ale unor astfel de revelații, Freud a realizat că este inutil, și chiar nociv să procedezi la apropierea bruscă a inconștientului de conștient prin intermediul hipnozei și comunicarea apoi subiectului: aceasta nu putea decât să genereze traumatisme.

Freud a dovedit că era mult mai important lucrul cu rezistențele subiectului conștient pentru a spune adevărul despre dorința sa inconștientă. Căci, odată ce ele au fost exprimate și analizată perioada lor de organizare, rezistențele nu mai au nevoie să se mențină. Mai precis, în cursul acestui travaliu între analizat și analist, transferul relației emoționale cu persoanele din copilăria sa s-au stabilit asupra analistului și, rezistențele fiind epuizate, dorința poate fi spusă și remisă în relația cu epoca la care a apărut pentru prima oară.

În locul revelației sălbătice, adesea traumatică și inutilizabilă, a dorințelor refulate, *Freud a inaugurat cura tulburărilor psihosociale prin intermediul transferului* pe care pacientul îl face asupra celui care îl ascultă și îl asistă, în cursul întâlnirilor regulate contractual în timp, întotdeauna în același loc, contra cost. Relația între cei doi protagoniști devine ocazia unor experiențe fie re trăite fie noi, pentru pacient, care se află confruntat în același timp cu o distanță în aprecierea, diferită pentru psihanalist și el, imaginarului și a realității materialului produs, ședință după ședință. De aici se produce, pentru pacient, o maturizare: care

decurge din elucidarea fără culpabilitate a dorințelor despre care vorbește fără a le pune în act, și prin limbajul de care dispune pentru a le exprima. Acest travaliu îl ajută să descopere valoarea relativă pe care o au între ele dorințele sale, spunerea sau trecerea lor sub tăcere, în funcție de etica pe care o critică în fiecare zi pe divan. Această etică este reajustată pe măsura dezvoltării nivelului de conștientă ce se degajează de *a priorisme*le arhaice, iar judecata lui – conștientă – rafinează în raport cu relația sa cu psihanalistul. Relație care se “dezintimizează”, se banalizează, se deziluzionează. Analistul, ghid al travaliului subiectiv al pacientului, nu intervine niciodată în realitatea care suscită la acesta acte ce trebuie îndeplinite, decizii ce trebuie luate conform dorinței sau dorințelor ce trebuie negociate social pentru a le asuma în maniera optimă realizării lor. Cura se încheie prin *quitus* reciproc între analizat și analist, primul ne mai fiind motivat să continue explorarea unei istorii care nu-l mai interesează, celălalt, de preferință, dându-și acordul.

Un caz de isterie la băiat: Alex

Am avut ocazia să cunosc un copil, un băiat de treisprezece ani, care își fracturase brațul drept de mai multe ori și căruia nu i se putea mobiliza cotul după îndepărtarea ghipsului. Brațul lui rămânea blocat, deși radiografia nu evidenția obstacole pentru extensia sau flectarea antebrațului spre braț. În cursul unei perioade de două săptămâni de reeducare care trena, băiatul și-a fracturat din nou același braț. Din nou ghips, apoi scoaterea din ghips. Din nou, imposibilitate de mobilizare a brațului drept. Apoi a treia fracturare a aceluiași braț, deci al treilea

ghips. Desigur, încă o dată, la scoaterea ghipsului, brațul rămânea imobil.

Pentru a confirma libertatea deplină de mișcare a cotului, radiografia neindicând nici o anomalie articulară (consultația se desfășura în secția de chirurgie a unui spital de pediatrie), s-a procedat la anestezierea generală a băiatului: sub anestezie, brațul său complet liber s-a dovedit perfect mobilizabil pasiv. Recuperarea funcțională n-ar fi trebuit să ridice nici un fel de probleme. La trezirea din anestezie, s-ar fi putut rupe cotul băiatului încercând mobilizarea sa. Și nici el însuși nu reușea să facă asta atunci când încerca. Deși nu resimțea nici o durere a membrului superior inferior. Atunci șeful serviciului, știind că eu, externul consultației, eram psihanalizată, m-a întrebat dacă m-aș putea ocupa de băiat și să-l conving că nimic nu împiedica, în realitate, recuperarea mobilității brațului său.

Am acceptat și eu, și băiatul. Alex venea la fiecare două zile la consultație la chirurgie, dar într-o altă încăpere decât cea în care se acordau îngrijirile. Stăteam împreună o jumătate de oră la o masă. El desena, și discutam. Nu-l îngrijisem eu pentru fractură, și nici pentru vreo tentativă de reeducare. Mă afluam deci în situația clasică pentru a juca rolul terapeutului. După foarte puține ședințe, dorința inconștientă care îl obliga pe Alex la imobilizarea brațului a apărut clar. El trăia “în zonă”, o regiune specific defavorizată, în apropierea spitalului. Avea o soră, cu patru ani mai mare, care l-ar fi sedus când el avea opt ani – deci cu cinci ani înainte – iar ea doisprezece, sau cel puțin așa spunea el. Adevărat sau fals ? Își iubea mult sora; avea încă un frate, cu patru ani mai mic decât el, și îl iubea și pe acesta. Mi-a vorbit despre dorința lui reală față de sora lui. Dorință reală, amintiri recunoscute cu o anumită jenă, pentru că se jucase de-a soțul ei, și ea, soția lui, în cursul unei scene de

tandrețe pseudo-maternă, cu fratele mai mic. Dar asta nu era important, spunea el. Într-o altă ședință, mi-a spus că mai important, pentru el, fusese un vis care-l deranja, dar pe care nu-l putea spune. Desena scene agresive implicând cuțitul, mașinal, în timp ce vorbea, iar aceste desene se asociau imposibilității de a vorbi despre acest vis repetitiv. Asocia asupra acestui vis, de la o ședință la alta, și urmând caracteristicile variate ale povestirii, le și mima în timp ce le povestea.

Într-o zi, în timp ce mima o scenă, o variantă a visului în care “sora mai mare” apărea (așa o numea el în vis, în timp ce în conversațiile obișnuite îi spunea întotdeauna “sora mea”), a început să miște brațul drept, spre marea lui uimire, ca și cum, mâna lui, înarmată cu un pumnal imaginar, se îndrepta spre persoana mea, presupusă ca reprezentând locul surorii mai mari în vis. Am putut atunci discuta despre gesturile pe care le mima și, în același timp, să le comparăm cu desenele făcute, mașinal, în timp ce vorbise. Aceasta putea însemna că brațul său drept, înarmat cu un cuțit, era susceptibil să dea o lovitură mortală surorii sale, sau poate mamei sale de când era mic, din moment ce vorbea despre sora mai mare, sau altei femei, cum aș fi fost eu, spre exemplu. Având brațul drept paralizat, evident, era împiedicat să facă vreo nenorocire. Această piedică venea din conștiința sa umanizată – conștiință inconștientă poate – din interdicția incestului, din interdicția crimei. Interdicția de a ucide, cum am văzut, provine din castrarea anală, iar interdicția incestului vine odată cu castrarea oedipiană. Ceea ce se traducea pentru el prin culpabilitatea unei transgresiuni incestuoase, pe care sora lui încercase să i-o impună, în același timp cu culpabilitatea eventualei ucideri a surorii lui, ucidere ce putea fi dealtfel deplasarea simbolică a dorinței sale incestuoase arhaice, din moment ce, așa cum am văzut, în imaginea corporală a băiatului, splendoarea erecției

penisului și dorința ce o însoțește pentru obiectul matern ales, fac copilul să viseze la masacrarea obiectului iubirii.

Era un răspuns adresat surorii lui care, în prezent, în realitate, avea șaptesprezece ani, iar el treisprezece, vroia ca el să împartă cu ea patul parental în care dormea de câteva luni de când mama se afla la spital. Ea îl presa să accepte. Spunea că vor pune între ei o pernă, dar el refuza. Acesta era conflictul actual. Alex prefera să se culce pe jos sau în altă cameră a casei, care avea două, unde dormea tatăl, când era acolo, și fratele mai mic. Totuși, el și sora lui, împărtășiseră același pat în copilăria timpurie, și chiar înainte de plecarea mamei la spital. Dar acum nu mai vroia. Ca reacție față de sora lui, care îi propunea probabil un aparent corp la corp care i-ar face plăcere, ei, el vroia să răspundă printr-un corp la corp care ucide, și față de asta se apăra inconștient.

Paralizia isterică era o auto-mutilare imaginară, indoloră, incomodă, dar mai puțin gravă decât fracturile veritabil auto-mutilante. Era doar un mim inconștient; cădea, întotdeauna pe același braț care se fractura. Odată fractura vindecată, și-l fractura din nou. Dar isteria, în somnul anestezic, dispăruse. De atunci devenise conștient că aceasta îl fixase în impotența totală a brațului ucigaș, devenit imobil. Alex avea aproape treisprezece ani, ajunsese deci la pubertate. Era în plină creștere, și această pubertate trezise în el amintirea unei seducții, după spusele lui mult anterioară. Seducție în cursul căreia sora lui, spunea el, îl obligase să o masturbeze, după ce și ea îi făcuse același lucru. Această amintire, dacă nu cumva era o fantasmă, povestită cu foarte puțin afect, era fără îndoială la originea unei fantasme inconștiente. Era probabil amintirea unei dorințe fantasmate la vârsta fratelui mai mic, dorință heterosexuală încă prea puțin în rivalitate cu tatăl, dar dorință masculină, care se exprimase în dorința de penetrare a surorii sale sau a mamei înaintea

perioadei oedipiene. Deplasase penetrarea peniană asupra penetrării cu cuțitul. Deși brațul era paralizat, mâna sa putea desena reprezentările grafice. Se putea vedea o mână, înarmată cu un cuțit de măcelărie, dar niciodată nu se vedea pe același desen persoana eventual vizată de cuțit. În jurul acestor desene și a visului pe care nu-l putea povesti s-a concentrat întregul travaliu analitic.

Ce tată avea el, ce bunic ? O emigrare dificilă adusesese această familie venită din Est în situația precară cunoscută din jurul Parisului. Ori, deși brațul copilului nu avea nevoie de reeducare, kineto-terapeutul, care avea o relație bună cu Alex, și după ce psihoterapia a permis îndepărtarea motivațiilor psihogene ale acestei ciudate infirmări a motricității, a dorit să reia lucrul cu el. Și lui Alex îi plăcea foarte mult să vorbească cu acest kineto-terapeut bărbat. Practic i-a povestit ceea ce-mi spusese și mie iar kineto-terapeutul a trebuit să joace rolul de foarte bun educator pentru acest băiat puber, al cărui tată, absent sau foarte ocupat, își neglija copiii. Mama, nu știu din ce motiv, se afla într-un spital de luni de zile. Sora de cincisprezece sau șaisprezece ani se ocupa de casă, în măsura în care, această baracă împărțită în două camere, se putea numi casă.

Putem spune că isteria este întotdeauna o cerere de ajutor adresată în mod vizibil altuia, în scopul de a obține o satisfacție libidinală mai mult sau mai puțin evident erotică, simultan dorită și refulată. Această ambivalență a dorinței provoacă subiectului o regresie inconștientă a pulsioniilor, deși probabil ea a fost inițial conștientă. Această regresie exprimă pulsionele, asociindu-le unui mod arhaic de satisfacție.

La Alex, pulsionea de penetrare genitală se transformase în pulsione a membrului penetrant pe care nu vroia să o realizeze. Acesta era simptomul isteric, deplasarea de la penis la braț și la cuțit.

Tulburarea psihosomatică provine mai curând dintr-o durere datorată unor suferințe intime: suferințe pricinuite de o relație decepționată cu o anumită persoană, care se traduce printr-o rană imaginară, ce face trimitere la o imagine corporală arhaică și la epoca relației subiectului cu o altă persoană decât cea despre care este vorba în prezent. Tulburarea psihosomatică actuală este repetiția, uneori amplificată, a unei disfuncțiuni din trecut, reală sau imaginară, a propriului corp al pacientului. Acest corp devine substitutul unui partener contemporan cu o dificultate asociată dificultăților din prezent, un partener despre care subiectul crede că l-ar fi înțeles, nu l-ar fi lăsat singur în fața suferinței și a răni sale actuale. Deci nu este același narcisism care pare a fi atins în tulburarea psihosomatică și în isterie. *În isterie, cred că narcisismul secundar este cel aflat în pericol; în tulburarea psihosomatică este cel primar.* În isterie, ceea ce am putea numi etica erotică se organizează în jurul genitalității; în tulburarea psihosomatică, ea se organizează în jurul dependenței de a mânca și a face, sau a autonomiei în raport cu persoana iubită în copilărie, a persoanei iubite în relația electivă care l-a acompaniat în cursul dificultăților castrării anale și orale.

Ar fi implicat deci ceva mult mai arhaic în tulburările psihosomatice decât în cele isterice. Să cităm un caz – cel al unei mame – care mi se pare tipic pentru tulburările psihosomatice. În cursul funeraliilor fiului său, decedat adult, în momentul îngropării sicriului, mama a simțit ca o lovitură de pumn în stomac. La examinarea făcută curând după aceea, s-a dovedit că avea un cancer la stomac din cauza căruia a murit luna următoare, în ziua aniversării morții fiului său. Este posibil să fi fost atinsă de acest cancer, fără să-și fi dat seama, de mult timp: este ceea

ce au spus medicii soțului său; dar ea a simțit durerea în acea zi, chiar în momentul în care era coborât în mormânt fiul ei. Ca și cum moartea acestui prim copil, primul pe care îl alăptase, trezea în ea o înțârcare imposibilă. Probabil că rămăsese inconștient, fizic atașată de acest copil, chiar dincolo de epoca înțârcării sale; în momentul morții lui, desprinderea definitivă de corpul lui îi smulgea substanța viscerală a propriului stomac. Să moară la exact “o lună”¹ după propriul copil! Moarte a acestui “Eu” care a transformat femeia în mamă la nașterea primului copil (și femeile știu bine – există un prim copil pentru fiecare sex, ca și pentru tați): să devii mamă pentru prima oară, este o mutație, o mutație a Eului, o mutație a narcisismului femeii; dar nu a subiectului doritor: acest subiect este în afara interacțiunii timpului cu spațiul, el nu cunoaște nici naștere nici moarte, ci doar verbul a fi pentru a iubi.

Ca subiecți, nu-i cunoaștem pe ceilalți decât prin intermediul relației Eului cu ei, și al lor cu noi: aici este problema persoanei cu tulburări psihosomatice, legată de raportul simbolicului cu realitatea, a timpului intersectat cu spațiul, pe care-l constituie corpul viu, prin intermediul articulării imaginii corporale cu schema corporală.

Subiectul nu are cuvinte pentru a rosti suferința care sfâșie continuumul unei relații vitale. Corpul este parcă mutilat, într-un loc specific al istoriei de iubire sfâșiate; și el semnifică, jugulând mai mult sau mai puțin o parte, expresia imposibilă a suferinței îndurate, anesteziată astfel parțial.

În aceeași ordine de idei, este binecunoscut faptul că un cardiac nu trebuie să aibă emoții, pentru că emoțiile ating inima, aceea a imaginii corpului, a emoțiilor; această inimă se repercutează asupra schemei corporale, și a funcționării inimii ca organ visceral. “Sufletul inimii” și

¹ N.T.: Autoarea face referire la echivalența fonetică a cuvintelor “mois” (lună) și “Moi” (Eu) în limba franceză.

“inima cărnii”, cum m-a învățat să spun un băiat pe care-l îngrijeam, sunt distincte, diferențiabile, dar uneori, în patologie, interferează una asupra celeilalte.

Este binecunoscut și faptul că, atunci când sunt discuții dramatice într-o familie, poate să apară un ulcer de stomac la un potențial ulceros cronic. Analiza unui subiect ulceros confirmă deplin arhaicitatea acestei tulburări psihosomatice. Libidoul său a rămas marcat de iubirea mamei sale, confundată cu dorința sa pentru ea. Reprezentările onirice, în cursul analizei, se supun unei etici canibale, analizatul re trăind epoca la care mama sa îl alăpta la sân. Această etică a iubirii materne, această mâncare din săruturi, joacă, până în stomac, rolul său în relațiile cu persoanele cu care împărțim masa și ale căror accese caracteriale se repercutează emoțional asupra celorlalți.

*Cazul lui Tony: tată cu tulburări psihosomatice,
copil hipocondriac (sau isteric ?)*

Am cunoscut un bărbat, să-l numim tatăl lui Tony, care era ultimul copil al unei familii cu cinci băieți. Avea un ulcer la stomac de ani de zile, și suferise de gastrită de la vârsta de paisprezece ani. Era singurul dintre cei cinci frați care avea o viață socială și genitală normală: era căsătorit, iar Tony era singurul lui copil. Cei patru frați ai săi erau delincvenți care își petreceau timpul în închisori.

Tatăl lor, deci bunicul patern al lui Tony, copil al Asistenței Publice ca și mama lor (bunica lui Tony), murise într-un accident de muncă atunci când tatăl lui Tony era copil: de care nu-și mai amintea. În ce o privește pe mamă, alcoolică (sau devenită alcoolică după ce a rămas văduvă ?), murise de *delirium tremens* când tatăl lui Tony avea zece ani. El spunea

că îi hrănise pe toți la sân. Avea lacrimi în ochi când vorbea despre ea, atât de bună, dar care trăise într-o manieră dezorganizată și fusese respinsă de societate datorită alcoolismului său. Cu atât mai mult cu cât la moartea ei, el, care avea zece ani, și doi dintre frații săi, fuseseră luați în grijă de Asistența Publică. Această mamă, respinsă de toți, indusese la toți copiii săi când erau bebeluși, și care o iubeau toți, un conflict intim al iubirii pierdute de ea, de la suflet la suflet, apoi de rușine de ea, față de societate. Pe măsură ce creșteau, erau lipsiți de mijloace materiale. Ceilalți patru frați își construiseră structura libidinală conservând ca singur Eu Ideal mama iubită când erau mici! Nu fuseseră susținuți decât de această identificare, „travaliul” tatălui fiind „ucis” într-o epocă în care nu exista Asigurare socială, Alocații familiale, nici compensații pentru accidente de muncă pentru muncitorii accidentați mortal. Crescând doar cu ea, fără altă familie, deveniseră ca ea, indivizi inadaptați în raport cu legile, și obiecte ale rejecției Societății. Toți începuseră prin delincvență juvenilă, de la paisprezece ani, și de la aceeași vârstă tatăl lui Tony plătea prin gastrită un fel de delincvență a tubului său digestiv. Avea aceeași fixație la o mamă care îl alăptase bine și rămăsese tandră și iubitoare, blândă în amintirea lui. Frații lui începuseră prin a fura, apoi să bea, apoi ajunseseră în închisoare, apoi atacul armat. Doi dintre ei deveniseră ucigași în cursul recidivelor lor. El era un delincvent psihosomatic: stomacul era cel pe care îl sau care îl ataca, sau mai degrabă se auto-devora el însuși, în absența sânului matern pe care îl supsesse ultimul și care, din acest motiv, îl hrănise mai mult decât pe ceilalți, după spusele lui.

Vedem aici, distribuit în familie, distincția despre care vorbeam, între tulburările isterice și cele psihosomatice. Trei dintre frați, cei care aveau mai mult de patru ani la moartea tatălui lor, erau isterici, erau delincvenți

isterici activi, al patrulea, un isteric pasiv. Al cincilea, tatăl lui Tony, avea o tulburare psihosomatică.

Ocazia cu care l-am cunoscut pe acest bărbat și istoria lui nu este, cum s-ar putea crede, o cură psihoterapeutică pentru ulcerul său. L-am cunoscut la o consultație la spital, cu ocazia cererii din partea serviciului în care mă aflam a unui examen psihologic la un băiat de zece ani, Tony. *De mai multe luni, Tony lipsea de la școală sub pretextul unor dureri acute la genunchi.* Observația la spital și toate examenele și analizele nu permiteau înțelegerea cauzei acestei suferințe. Era un simulant ? Care era nivelul său mintal ? Se spunea că durerile îl împiedicau realmente să doarmă și îi stânjeneau mersul. În cursul unui interval prelungit de observație la spital, Tony nu s-a arătat nici caracteropat nici retardat școlar. Coeficientul său de inteligență era 105; pe scurt, era un caz încurcat. Nu, acest copil nu era nici delincvent, nici retardat, nici caracteropat, suferea. Era hipocondriac. *Genunchi ? Eu, noi.* Ce înseamnă noi, tatăl meu și cu mine ? S-ar spune că era un joc de cuvinte sau de dureri. Și tocmai asta reieșea din ședințele în care îl ascultam. Punea clar problema familiei sale paterne, prin intermediul unei cereri de ajutor care luase forma limbajului acestui simptom mediat de durerea de genunchi. La origine, se aflau cuvintele unui medic din cartierul lui, chemat într-o zi când suferea efectiv din cauza unui genunchi umflat și fierbinte, pentru care medicul recomandase un repaus și să nu mai meargă la școală o săptămână, și diagnosticat ca „dureri de creștere”. Asta se petrecea cu câteva luni în urmă. Apoi Tony și-a sărbătorit cei zece ani, vârstă la care tatăl lui își pierduse mama și fusese încredințat Asistenței Publice. Este posibil ca la aniversarea de zece ani a fiului său, toate aceste amintiri vechi să fi revenit în mintea tatălui, dar nu spusese nimic. Căci nimic din copilăria acestui tată, sau despre familia lui, nu

fusese vreodată spus, nici soției nici fiului său. Soția lui, provenind și ea de la Asistența Publică, fusese abandonată mult mai timpuriu decât el, și își amintea bine de o doică din copilăria ei, din nefericire moartă la puțin timp după plecarea ei în întreținerea Asistenței Publice. Știa doar că soțul ei avusese mamă până la zece ani, și că atunci biata femeie.... Dar nu știa despre delincvența vreunuia dintre cumnați, pe care nu îi văzuse vreodată, decât într-o manieră vagă, datorită „hârtiilor și scrisorilor de la avocat” pe care le primise într-o zi soțul ei. El îi spusese atunci că trebuia să se ducă să vorbească cu un avocat despre prostiile făcute de fratele lui, cel mai apropiat de el. Ea fusese discretă și tandră, îl iubea pe soțul ei, orfan ca și ea, și lovit de ghinion. Nimic din ceea ce privea originea și familia lui Tony de ambele părți, maternă și paternă, nu era cunoscut de către copil. Și această cură psihoterapeutică, psihanalitică, a unui nepot, a permis înțelegerea a ceea ce este destinul libidinal într-o ascendență, când narcisismul este rănit în cursul structurării sale.

Etica dorinței se fixase, la tatăl lui Tony, în epoca orală, în problemele narcisice de validitate falică ale mamei sale; și, pentru frații lui, în jurul problemelor secundare, legate de disprețul și abandonul unui tată învins într-un accident de muncă.

Grație tulburărilor hipocondriace ale băiatului am putut cunoaște istoria acestei familii și de asemenea, prin cuvinte și întoarcerea spuselor cu privire la acest întreg ne-spus, am putut ajuta copilul să-și regăsească sănătatea. Traumatismele sufletești care nu sunt puse în cuvinte pot fi deci exprimate prin corp, care se simte traumatizat, prin intermediul imaginii corpului, intersectată ca bază și înlănțuire cu țesătura narcisismului nostru. Era vorba, în cazul acestui genunchi dureros, de sufletul tatălui lui Tony și al lui, suflet asociat cu cel al tatălui lui, pe scurt, nu despre genunchi, ci de Eu-Noi; aceste două inimi în sensul

legăturii afective ce unește o ființă umană de părintele lui, de cel pe care îl iubește la începutul vieții sale și care îl face să se iubească pe sine, adică vreau să spun tatăl sau cel care îi ține locul. Tocmai acest tată, responsabil de copilul lui, fată sau băiat, este cel care, pornind de la trei ani, îl desprinde din relația duală cu mama, pentru a face din el o ființă socială sexuată și conform Legii. Din acest motiv tot ceea ce se spune sau rămâne nespus cu privire la un tată este atât de traumatizant, în sensul absenței unor elemente structurale în viața inconștientă; și tot din acest motiv acest traumatism este transmis generației următoare, aceasta fiind una din descoperirile cele mai importante ale psihanalizei: moștenirea unei datorii inconștiente ce distruge dinamismul unuia dintre descendenții din a doua sau a treia generație.

Tatăl lui Tony, la epoca înțercării sale, necunoscându-și tatăl, nu putea fi crescut decât în raport cu ceea ce societatea îi semnală în ceea ce o privea pe mama lui, pentru a-l face să se detașeze de ea. Ori, această societate nu-i ajutase nici pe frații lui, ca substituiți de tată pentru el. Pentru un copil mic, frații mai mari reprezintă alte persoane mari aflate în contact cu mama lui, sunt într-o oarecare măsură substituiți paterni. Ei bine, acești frați mai mari erau incapabili să servească drept puncte de referință în raport cu Legea, ei înșiși fiind traumatizați prin decapitarea familiei și neajutorarea în care rămăsese mama cu cei cinci copii. Traumatismul cauzat de abandonarea copiilor de către unul sau altul dintre părinți este diferit în funcție de vârsta de dezvoltare, nu fizică, ci afectivă și sexuală, a fiecăruia dintr-o familie. Dacă, în urma unui traumatism care i-a atins pe toți copiii, ca și pe mama (sau tatăl) care îngrijește singur(ă) copiii după dispariția soțului, fiecare reușește să vorbească despre ceea ce-l face să sufere cu cineva care știe să-l înțeleagă, să-l înțeleagă pentru el însuși, atunci, fiecare poate ajunge să

își asume trăirea, și să o depășească. Și chiar să iasă mai puternic din această experiență, dacă a putut cu această ocazie să exprime tot ceea ce o ființă aflată într-o suferință cumplită are de spus despre un astfel de eveniment. Orice astfel de încercare este o experiență a supraviețuirii corpului și totul se petrece ca și cum acesta ar avea ca metaforă psihismul; dar, pentru ca psihismul să rămână viu, trebuie să existe un schimb prin limbaj, expresiv, actual, cu cineva care acordă celui pe care îl ascultă valoarea de subiect al propriei istorii.

Orice încercare este o experiență în realitate care poate fi asumată psihic, dacă corpul îi supraviețuiește. Dar, pentru asta, este necesar un travaliu care se numește travaliu psihanalitic, și acest travaliu nu poate fi făcut decât cu cineva care, prin felul de a asculta și propria formare, oferă celui care vorbește o castrare simboligenă, adică îl ajută să se înțeleagă prin simbolizarea a ceea ce a pierdut și care ajunge astfel să îi aparțină la propriu. Astfel, acestui tată curajos care a fost nevoit să abandoneze postul de cap de familie datorită unui accident de muncă mortal, fiecare dintre fiii lui ar fi putut, pentru a-l onora, ajutați de o altă persoană, să se descurce cu aceste dificultăți, pentru că toți erau copii inteligenți; dar ar fi trebuit reabilitată și persoana tatălui în raport cu care nu aveau altă experiență decât aceea a abandonului în care se găsisse mama, și suferința mamei a cărei singură soluție fusese aceea de a bea pentru a lăsa mâncarea băieților, într-o epocă în care vinul se vindea bine în cârciumi.

SUFERINȚĂ, DATORII ȘI MOȘTENIRI

DE LA GENITORI LA COPII:
SUFERINȚA IMAGINARULUI ÎN REALITATE:
DATORIILE ȘI MOȘTENIRILE

Punerea în cuvinte a suferinței unei trăiri, pentru a putea asculta aceste cuvinte, și a acorda atenție și încredere subiectului care vorbește, diminuează angoasa. Și fără angoasă, viața, supraviețuirea, permite celui care a depășit apogeul acestei trăiri să găsească prin el însuși rezolvarea. Asta înseamnă că pulsuniile a căror satisfacție este interzisă provoacă supratensiuni libidinale și deci angoasă, ca tot ceea ce este supratensiune la o ființă umană. O subtensiune libidinală generează retragerea și somnul; supratensiunea, generează angoasă. Iar angoasa din supratensiune generează suferința, stare de rău ce este deja resimțită ca o culpabilitate de prim ordin; apoi, pentru că încleștează forțele vieții ale individului, acesta se simte vinovat pentru că nu face față, nu are demnitatea asociată asumării dorinței sale, care este înrădăcinată în ființa umană de la originea sa. De aceea angoasa trebuie să se exprime. Dacă nu se poate exprima prin cuvinte, angoasa se exprimă prin comportamentul sau funcționarea corporală, comportamentul corpului în societate sau conduita caracterială, sau prin disfuncțiunile corpului vegetativ sau motor. Totul este limbaj la ființa umană. Corpul însuși, prin sănătate, sau prin boală, este limbaj. Sănătatea este expresia stării de bine; boala este expresia suferinței și, uneori, a angoasei. A fi bolnav este semnul unei lupte împotriva unui inamic al acestui echilibru al schimburilor, pe care îl numim sănătate. Toată energia este atunci focalizată pentru a rezista durerii, sau a vindeca durerea pe care un agent exterior a provocat-o direct (accident, rană, boală) sau secundar

ca reacție de apărare. Am încercat, în aceste ultime pagini, să decodific evoluția imaginii corporale în raport cu narcisismul primar, apoi cu narcisismul secundar, după rezolvarea complexului Oedip. Am afirmat că ea este și erogenă și funcțională și, de asemenea, la origine, ceea ce am descris ca imagine de bază, împotriva integrității căreia orice primejdie este resimțită ca mortală. Ea leagă corpul de limbajul cel mai vegetativ, cardio-respirator-digestiv. Integritatea acestei imagini corporale cardio-respiratorii și digestive, oferă ființei umane siguranță chiar și în timpul somnului; în absența ei subiectul doritor nu mai poate anima carnea, și conduce la mari perturbări psiho-organice.

Dacă *imaginea de bază* este atinsă, se produce devitalizarea parțială sau totală, până la reacție lezională. Dacă *imaginea funcțională* este atinsă de un eveniment traumatic ce nu este spus, reacția este funcțională, umorală, neuro-musculară. Efectele dereglante ale homeostazei și tonusului, având punctul de origine în inconștient, alterează mai mult sau mai puțin Eul și ordinea instanțelor psihice, și, pornind de aici, comportamentul ca expresie lingvistică globală. Dacă *imaginea erogenă* este în cauză, se produce infirmarea sau dimpotrivă surexcitarea dorinței, într-o manieră ce depășește capacitatea subiectului de a stăpâni trecerea expresiei sale în schema corporală. La copiii mai mari ai tatălui lui Tony, spre exemplu, suferința trăită la o vârstă apropiată de pubertate, când mama lor a decăzut complet din punct de vedere social, nu le-a permis să se mai structureze prin prisma unei etici de muncitor. Tatăl lor a fost disprețuit în calitatea lui de muncitor, din moment ce-și lăsase pielea iar societatea nu ținuse în nici un fel cont de demnitatea lui de cap de familie, ajutând copiii lui să supraviețuiască, și material, nu numai educativ. La moartea tatălui, pentru copiii mai mari, pe care tatăl îi educase prin exemplul muncii, al

unei vieți cinstite și ordonate, castrarea pe care începuse să le-o dea a pierit (dacă pot spune așa). Frâiele pulsionale împotriva distructivității și crimei au scăpat, luând cu ele simbolizarea sexualității orale și anale, trambulină a libidoului utilizabil în școlaritate și muncă. În plus, mama, tandră și iubită, fiind lăsată la discreția lor, emoțiile incestuoase s-au trezit în acești copii. Toate acestea în inconștient; dar rezultatul era că munca nu mai avea valoare; în plus, iubirea filială pentru mamă era batjocorită, din moment ce copiii nu puteau încă munci, să câștige bani pentru a o ajuta și nu puteau face nimic altceva decât să asiste la modul în care oamenii, în jurul lor, o blamau că suportă să nu mănânce cât trebuie prin băutură. Copiii mai mari, loviți până în demnitatea lor umană, adică în imaginea de bază a narcisismului, prin părăsirea completă suferită din partea tatălui și a mamei lor la vârsta socială oedipiană, n-au putut decât să devină delincvenți gravi, mergând, pentru doi dintre ei, până la crimă sângeroasă, trecând prin escapade și pușcării succesive, frecventând delincvenți probabil mai rău ca ei, care nu păstrasera o imagine a mamei la fel de bună ca aceea păstrată de fiecare dintre ei.

Cel pentru care tatăl lui Tony fusese convocat de către avocat, era fratele care îl preceda imediat. El era abulic, isteric pasiv, nu-i plăceau fetele și, după spusele avocatului, fusese exploatat de către o bandă, dar nu comisese, personal, nici furt nici crimă. Acest frate îl însoțise la pensionat pe tatălui lui Tony, la Asistența Publică, atunci când murise mama lor. Era cel pe care mama îl înțărcase în momentul în care rămăsese însărcinată cu tatăl lui Tony.

Acesta din urmă nu făcea nici o judecată peiorativă la adresa fraților lui. Era lovit de mâhnire și vorbea cu resemnare despre frații lui, dar exprima o dragoste inalterabilă și arzătoare pentru mama lui, o stimă

idealizată pentru un tată despre care nu avea nici o amintire și despre care nu auzise spunându-se nimic altceva decât despre destinul lui de copil al Asistenței Publice și accidentul de muncă.

Simptomele, că erau hipocondriace ca în cazul lui Tony, nepotul celui accidentat la locul de muncă, isterice ca în cazul unchilor lui, sau psihosomatice ca în cazul tatălui lui Tony, pot fi înțelese ca limbaj al Eului inconștient în calitate de solidar cu corpul propriu, loc al schemei corporale. Aceste simptome care împovărează libertatea de a trăi sunt tot atâtea mijloace de a exprima suferința unei ființe umane atinsă în narcisismul său: care este arimat din castrare în castrare, simboligenă sau nu, în cursul primei dezvoltări, unei etici inconștiente, și asigură continuitatea în coeziunea structurii psihice și sexuale.

Această continuitate a structurilor psihice și sexuale este tocmai ceea ce este înțeles sub denumirea de narcisism, legat de intersectarea imaginii corporale inconștiente cu schema corporală preconștientă și conștientă. Este condiția articulării subiectului, care nu este nici temporal nici spațial, spre deosebire de ceea ce putem spune despre corpul său, care ține de Eul prin care subiectul se obiectivează în motivațiile sale de comportament; justificându-le în realitate prin fantasme sau raționalizări verbale care se manifestă prin schimburile sale cu universul, dacă putem spune așa, adică sănătatea, relațiile sale cu animalele și cu oamenii, habitusul său caracterial.

Celelalte corpuri sunt și ele obiecte aparținând realității intersectate de timp și spațiu. Fiecare corp este reprezentativ pentru un subiect doritor, dacă este uman; dar este perceput de ceilalți sub forma sa de obiect oferit dorinței lor, provocându-i să-l dorească într-o manieră filică sau fobică; vreau să spun să-l dorească pentru a intra cu el într-o relație

de schimb de plăcere, sau pentru a refuza o relație de schimb cu el care ar fi neplăcere.

Subiectul dorinței – nu doar în calitate de martor, ci și de actor al propriei istorii, prin intermediul corpului – se întrupează în acest corp în momentul conceperii fiecăruia, și conduce contractul său de ființă vie, din inspirație în inspirație, după ce, din expirație în expirație, a riscat, cu încredere, acest contract. Putem spune că din secundă în secundă narcisismul unui subiect conduce contractul subiectului doritor cu corpul său. Aceasta înseamnă a trăi, pentru o ființă umană.

Acest contract care leagă subiectul de corpul lui este enigma misterioasă a fiecărei făpturi umane. Atunci când vorbește, fiecare vorbește despre el însuși sub acoperirea cuvântului “Eu” distinct de “Tu” și “Ei”, dar, în același timp, persoana care vorbește în calitate de “Eu-subiect” poate dezavua Eul, sau poate să și-l asume conștient (sau în alt mod). Și din nou, în somn, acest subiect, este martorul celuilalt “Eu” imobil, sau am putea spune vegetativ; și, în același timp, travaliul de re-asumare a propriului corp se face de către subiectul pe care dorința, în stare de veghe, îl obosise: deci narcisismul de bază veghează la reînnoirea, în făptura vie, a contractului, la reînnoirea acestei enigme. Acest “Eu” adormit, care nu ar putea nici măcar să spună “Eu”-l gramatical al unei fraze, acest “Eu” adormit veghează, nu știu de unde, permițând corpului refacerea forțelor sale, fiind martorul dorinței tuturor ființelor doritoare care se pierd în negura timpului, ce s-au născut din mamă în fiică, din tată în fiu, de când există lumea.

Această enigmă, copilul o abordează în jurul vârstei de trei ani. El crede, inocent, că adultul, imaginea de sine împlinită, îi va da răspunsul la toate întrebările pe care și le pune; dar adultul însuși, așteaptă de la

copiii lui răspunsul la enigme sensului vieții lui, răspunsul la enigma eșecurilor Eului în raport cu dorința lui “Eu”.

Și această eroare, această neînțelegere în care fiecare așteaptă de la altul un răspuns pe care nimeni nu i-l poate da, creează problema relației copii-părinți. Nu-și pot accepta cu ușurință neputința: copilul, pe cea a părinților, iar părinții, pe a copilului (neputința de a le oferi satisfacția pe care dorința imaginară ar dori să și-o găsească în realitate.

În orice caz, pentru Tony, care avea dureri de genunchi, articulațiile membrelor inferioare, enigma acestei dureri pusă medicilor, care nu aveau, cu toată cunoașterea lor privind corpul uman, soluție pentru ceea ce se întâmpla, a permis ca prin contactul cu psihanalistul să elucideze cealaltă enigmă, adresată tatălui, pusă de “Eu-Noi” în corpul fiului său, și copilului în dragostea sa pentru familia lui, înainte de a trebui să-și asume singur dorința sa. Această poveste a permis și tinerei analiste care eram pe atunci să înțeleagă cum suferința nespusă a două ascendențe poate să se exprime la un băiat de zece ani, moștenitorul lor: Tony, privat de o viață normală și de somn printr-o durere hipocondriacă îngrozitoare, urla o suferință ce urca în timp la tatăl și la bunicul lui, și poate chiar mai departe.

Desigur, nimic nu s-a schimbat pentru tată, prin faptul că, vorbindu-mi, reactiva în el, la vârsta pe care o avea, emoțiile afective din copilărie. Dar nu era complet singur: putea, regândind sensul vieții sale, să vorbească fiului său despre ceea ce nu știa, dar care îi pusese probleme, sau despre ceea ce știa, și îi provoca durere.

Tony, nu pusese întrebări directe tatălui său; prin intermediul corpului său se puneau întrebările, fără răspuns din partea corpului ca obiect al cunoașterii medicale. Enigma mutațiilor impuse de creștere și de destinul ființelor umane, în diferite perioade ale istoriei lor personale, acoperă în

ei evenimente interioare trecute și chiar moarte. Sunt evenimente care s-au petrecut între bunicii și părinții lor, precum și evenimente petrecute în cursul vieții subiectului, dar care nu au putut fi rostite pe măsură ce se produceau mutațiile în viața lui. Corpul lui Tony părea să-l împiedice să trăiască, dar nu era asta, ci ceea ce era ne-spus reprezenta corpul lui. Tony a permis ca în final tatăl lui să poată pune în cuvinte, pentru un psihanalist care îl asculta, istoria sa de fiu, de nepot, de tată și genitor al unui copil. A putut, cu aceste cuvinte, să vorbească despre soția și fiul lui, când nu mai vorbise despre asta niciodată și nimănui; să vorbească despre mama lui, de nefericirea lor, de curajul acestei femei, de frații lui nefericiți despre care nu-i vorbise niciodată lui Tony, acei unchi înfrânți de propria lor forță libidinală pe care tatăl, dispărut prea devreme, nu i-a putut iniția într-o altă lege decât cea a muncii și curajului, lege devenită ea însăși caducă și absurdă prin moartea sa, lipsită de onoarea cuvenită, la locul de muncă.

Și ce să mai spunem despre disperarea în care dispariția sa lăsase soția și copiii mici, aceeași disperare pe care o cunoscuse tatăl lui Tony, abandonat la Asistența Publică, aceeași disperare pe care o cunoscuse mama lui Tony, și ea abandonată Asistenței Publice ? Dar trebuie să urcăm mai mult în istoria acestor subiecți doritori, la disperarea străbunicilor materne și paterne ale lui Tony, în cursul gravidității lor negate ca valoare de către societate; femei care serviseră ca obiect unui bărbat iresponsabil și care nu fuseseră susținute în ceea ce însemna asumarea copilului lor. Toate acestea le rezuma Tony în corpul său, în genunchii lui, fiecare din membrele inferioare reprezentând așezarea în viață, cei doi părinți ai săi, pentru care enigma era “Eu-Noi”.

În loc de concluzie pentru această lucrare

Enigma vieții noastre – a fiecăruia și a tuturor – în relația sa, prin corpul nostru, cu corpurile altora, și, prin limbaj, cu alți subiecți, prin intermediul lucrurilor celor mai substanțiale până la cele mai subtile ale privirii și sunetelor, această enigmă persistă.

Imaginea corpului, intersectată în fiecare micro-secundă cu schema corporală, substrat al ființei noastre în lume, liant al subiecților de corpurile lor în substanțialitatea sa palpabilă, loc al aparenței lor: așa s-ar putea vorbi și despre dorința inconștientă. Enigma rămâne, legată de masa carnală, întotdeauna multiplă, cu trebuințele și dorințele sale, în care Eu-l fiecăruia (împreună cu cel al celorlalți) se consumă. Și apoi ce se poate spune despre acest subiect în căutarea unei uniuni subtile cu un alt subiect ? Dorință ce se vrea în acord cu a altuia prin legătura subtilă a dragostei. Enigma „Eu-Noi” dăinuie, din generație în generație, în timp ce Eu, Tu, Ceilalți mor, și limbajul este enigma care, așa separați cum suntem unii de alții, ne unește de-o parte ... și de cealaltă... prin ce ? În cine ? Să fie oare, acest incognoscibil, Subiectul verbului A Fi ?

*Cazuri clinice
ilustrând tulburările
imaginii corporale*

- 44 *Frédéric*, 7 ani: surd, instabil, rolul prenumelui pierdut.
- 57 *Gilles*, 7 ani: enurezis, instabil, inapt școlar, fobic.
- 64 *Agnes*, câteva zile: pierderea imaginii olfactive a corpului, stătea să moară.
- 114 *François*, 13 ani: elev strălucit, la liceu, tentativă de suicid prin eventrație cu cuțitul, imagine corporală non-masculină.
- 240 *Nicolas*, 7 ani: psihotic prin lipsa identității umane, imagine corporală orală mortiferă.
- 247 *Sébastien*, 8 ani: autist mut, hospitalism la cinci luni.
- 255 *Pierre*, 3 ani: istero-fobic („dureri de cap” și obsesional verbal, aspect aparent de debil pre-psihotic.
- 263 *Joël*, 18 ani: balbic de la doi ani, castrare primară defectuoasă.
- 301 *Leon*, 8 ani: încet, distonic motor, istero-fobic debil, muzician.
- 346 *Marc*, 12 ani: supradotat, caracteropat anxios pre-delinvent, decompensat post-oedipian.
- 373 *Alex*, 13 ani: paralizie isterică după fracturi repetate ale brațului, post-oedipian amenințat de decompensare și trecere la act incestuoasă, angoasă fobică.
- 379 *Tony*, 11 ani, genunchi invalizi, dureri acute psihosomatice, pe cale de a deveni hipocondriac, nevroză familială.

Nu cred că din întâmplare majoritatea acestor exemple sunt dintre băieți. Băieți și fete, sunt purtați și crescuți de mama lor (sau, după naștere, de alte femei). Prima identificare o are ca model pe mamă. În cursul castrărilor succesive, băieții se separă de primul *alter ego* iubit, dorit în pulsiunile feminine de mamă și surori. Fetele regăsesc în ele însele ceea ce părăsesc, puterea feminină a pulsiunilor lor pasive reprezentate în mamă și femei. Rolul Tatălui și al legii este dominant la băieți.

Devenite mame, multe dintre fete îi feresc pe fii lor de încercările castratoare ale tatălui și ale legii, devalorizând astfel filiația simbolică umană în beneficiul maternității fiziologice și al parentalității afective.

Narcisismul băieților și al fetelor este diferit. Legea, inevitabilă pentru băieți.

*Unele
teme anexe
abordate*

- 61 Obiecte tranziționale.
- 228
- 124 Continența sfincteriană.
- 150 Oglinda.
- 185 Școala la trei ani, rolul ei.
- 222 Psihozele infantile.
- 225 Fobii precoc psihotizante.
- 332 Instituțiile medico-pedagogice:
recuperarea sănătății psihosociale;
psihoterapia psihanalitică este imposibilă;
pledoarie pentru școlarizarea în timp parțial nespecializat,
și în restul timpului într-un mediu de îngrijire și reeducare.
- 343 Pentru o prevenție spitalicească a tulburărilor
psihosociale la copiii mici.
- 363 Anorexia.
- 369 Isterie și psihosomatică.

Cuprins

1. *Schema corporală și imaginea corpului, 1*
Imaginea corpului nu este schema corporală, 12
Imaginea corpului. Pulsuni de viață și de moarte, 30
Cele trei aspecte dinamice ale aceleiași imagini a corpului, 46
2. *Imaginile corporale și destinul lor: castrările, 60*
Noțiunea de castrare simboligenă, 76
Castrarea ombilicală, 89
Castrarea orală, 99
Castrarea anală, 107
Oglinda, 150
Castrarea primară zisă uneori castrare genitală non-oedipiană, 168
Complexul lui Oedip și castrarea genitală oedipiană (interdicția incestului), 192
Aportul narcisic al castrării oedipiene ca eliberatoare a libidoului, 206
3. *Patologia imaginilor corpului și clinică analitică, 216*
Primele riscuri de alterare a imaginii corpului, 216
Perioada orală înainte de vârsta mersului și a vorbirii. Întărcarea și eșecurile ei, 221
Vârsta orală, anală, și perioadele ulterioare până la castrarea primară, 239
patologia imaginii corporale în faza de latență (după un Oedip rezolvat la timp), 344
Isterie și psihosomatică, 369
De la genitori la copii: suferința
De la imaginar la realitate: datorii și moșteniri, 385
Cazuri clinice ilustrând tulburările imaginii corporale, 393
Unele teme anexe abordate, 394.